Prof. Lou Marinoff

Felsefe Terapisi

Prozac'ı Bırak Platon'a Takıl

2. BASKI

GENDAŞ KÜLTÜR

Prof. Dr. Lou Marinoff

FELSEFE TERAPİSİ

Çeviren:
ERHAN SÖKMEN

Plato, not Prozac
Felsefe Terapisi - Prozac'ı Bırak Platon'a Takıl
Lou Marinoff
Yeni Seri: 426
Ruh Sağlığı – 9

© Lou Marinoff – Harper Collins Publishers
© Akçalı Ajans aracılığıyla GENDAŞ A.Ş., İstanbul 2004

Editör: Zerrin Yılmaz
Yayına Hazırlayan: Kadir Aydemir
Eklerin Çevirisi: Gökay Teniker
Kapak Tasarımı: Nevruz Kıran

Birinci Baskı: Nisan 2004
İkinci Baskı: Ağustos 2004
ISBN 975-308-602-4

Kapak, iç baskı ve cilt: Kaya Matbacılık (0212) 656 62 20

Gendaş A.Ş.
Çatalçeşme Sk. No: 19 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: (0212) 512 33 86 - 512 94 67 (Pbx) Faks: 520 82 12
e-posta: gendas@superonline.com

Felsefenin bir işe yaradığının hep farkında oldukları halde tam olarak ne işe yaradığını hiçbir zaman bilemeyenlere...

"Kederimin bulutları dağıldı ve ışığı istekle içime çektim. Düşüncelerimi hatırlayıp hekimimin suratını incelemek için döndüm. Gözlerimi çevirip kadının yüzüne diktiğimde, gençliğimden beri kendi evinde bana bakan hemşirem felsefeyi gördüm."

—ANICIUS BOETHIUS

"İnsanoğlu kendi aklının büyüklüğünü ve gücünü tahmin bile edemez."

—GEORGE FREDERICK HEGEL

"Felsefe insanın kendi doğasını araştırmasıdır ama aynı zamanda gerçeği bulma çabasıdır."

—IRIS MURDOCH

"Marangozlar ağaca, okçular oklara şekil verirler; bilgeler de kendilerine."

—BUDA

"Herhangi bir biçimde kafa karışıklığına sebep olan bütün sahte Anlayış ve Görüşleri dışlayan Akıl, yaşamı hoş ve mutlu kılan tek şeydir."

—EPİKÜR

"Sorgulanmamış bir hayat yaşanmaya değer değildir."

—SOKRAT

"Yaşam süresi bir noktadan ibarettir; yaşamın özü bir akış, algıları kasvetli, gövdenin bileşimi bozuşabilir, ruh hızlı bir deveran, kader esrarlı ve şöhret anlamsızdır. ... O zaman insana yol gösterebilecek ne var? Sadece tek bir şey: felsefe."

—MARCUS AURELIUS

İÇİNDEKİLER

Sunuş 11

BÖLÜM I: KADİM BİLGELİĞİN YENİ KULLANIM YOLLARI 13
1. Felsefede Bozulan Neydi? Son Zamanlarda Yoluna Giren Nedir? ... 15
2. Terapi, Her Yanda Terapi ve Hiçbir Yerde Düşünceye Yer Yok 30
3. Zemanmızda PEACE: Sorunlarla Felsefeyle Başa Çıkmaya Giden Beş Basamak 54
4. Felsefe Derslerinde Size Faydalı Olacak Neler Kaçırdınız? 70

BÖLÜM II: GÜNDELİK SORUNLARIN YÖNETİMİ 101
5. Bir İlişki Arayışı 103
6. Bir İlişkiyi Korumak 117
7. Bir İlişkiyi Bitirmek 138
8. Aile Hayatı ve Kavga 156
9. İş, Bir İşe Yaramadığında 174
10. Bunalımsız Bir Orta Yaş 197
11. Niye Ahlaklı veya Etik Olmalı? 211
12. Anlam ve Amaç Bulmak 243
13. Kayıptan Kazanç Sağlamak 272

BÖLÜM III: KİŞİSEL DANIŞMANLIĞIN ÖTESİNDE 295
14. Gruplar ve Kuruluşlarda Felsefe Uygulaması 297

BÖLÜM IV: EK KAYNAKLAR 315
Ek A: Filozofların Geçit Töreni 317
Ek B: Felsefi Uygulama Kurumları 337
Ek C: İleri Okuma 342
Ek D: I Ching ile Danışmanlık 344

SUNUŞ

Felsefi seleflerime ve çağdaşlarıma bana verdikleri sürekli ilham için teşekkür ediyorum. Felsefe buralarda dolanan, oradan akan ama hiçbir yerde kurumayan sonsuz bir ırmaktır.

Amerika'daki ve Amerika dışındaki akademik ve profesyonel meslektaşlarıma yapıcı fikir alışverişleri ve katkıları için teşekkür ediyorum. Aydınlatıcı kuramları ve etkili uygulamaları ile, felsefi araştırma alevinin canlı kalmasını sağlayanlar onlardır.

Vaka incelemeleriyle katkıda bulunan bütün pratisyenlere de teşekkür ediyorum. Bilinen sınırlamalar nedeniyle yapılan bütün katkıları bu kitapta kullanmamız mümkün olamadı. Burada, Keith Burkum, Harriet Chamberlain, Richard Dance, Vaughana Feary, Stephen Hare, Alicia Juarrero, Chris McCullough, Ben Mijuskovic, Simon du Plock ve Peter Raabe tarafından bildirilen vakaları kullandık. Gerd Achenbach, Stanley Chan, Pierre Grimes, Kenneth Kipnis, Ran Lahav, Peter March ve Bernard Roy gibi, çalışmalarından ve görüşlerinden söz etme fırsatı bulduğum pratisyenlere de teşekkür ediyorum.

Nelson Sokratçı Diyalog metodunun Amerikalı kurucularının ilk çekirdeğini yetiştirdikleri için Hollandalı meslektaşlarıma –özellikle Dries Boele ve Ida Jongsma'ya– teşekkür ediyorum.

Açık görüşleri ve sınırsız destekleriyle Amerika'da felsefi uygulamanın ilerlemesini sağlayan Charles DeCicco, Joëlle Delbourgo, Ruben Diaz Jr., Paul del Duca, Ron Goldfarb, John Greenwood, Robbie Hare, Mahin Hassibi, Merl Hoffman, Ann Lippel, Thomas Magnell, Robyn Leary Mancini, Jean Mechanic, Thomas Morales, Yolanda Moses, Gerard O'Sullivan, Mehul Shah, Paul Sharkey,

Wayne Shelton, Jennifer Stark, Martin Tamny ve Emmanuel Tchividjian gibi birçok başka kişiye de teşekkürlerimi sunmak isterim.

Nihayet, benim anlaşılmaz karalamalarımı büyük ustalıkla işe yarar bir düzyazıya çeviren Colleen Kapklein'a teşekkür borçluyum. Artık öğrenmiş bulunuyorum ki, her felsefeci başka birinden hiçbir yardım almaksızın popüler olmayan bir kitap yazabilir. Basit meseleleri ele alıp, bunları şaşırtıcı derecede çapraşık hale getirmek ne de olsa bizim önde gelen yeteneklerimiz arasındadır. Popüler yazım işlemi ise, bunun tersine, çapraşık şeyleri şaşırtıcı derecede sadeleştirme konusunda gerçek bir ustalık gerektirir. Benim kendi adıma böyle bir işi gerçekleştirmek bir kenara, tasarlamam bile uzman yardımı olmaksızın mümkün olamazdı.

Lou Marinoff
New York City, 1999

* * *

Bu kitaptaki vaka incelemeleri benim kendi danışmanlık uygulamalarımdan veya danışman meslektaşlarım tarafından kitabımda kullanmam için gönüllü olarak bana bildirilen uygulamalardan alınmışlardır. Müşterilerimizin kişiliklerinin korunması açısından kendi isimleri, yer isimleri, meslekleri, diğer ayrıntılar ve haklarındaki bilgiler değiştirilmiş olmakla beraber, edindikleri felsefi yararlar tamamen gerçektir.

BÖLÜM I

KADİM BİLGELİĞİN YENİ KULLANIM YOLLARI

1

Felsefede Bozulan Neydi? Son Zamanlarda Yoluna Giren Nedir?

"Akıl Hastalıklarına gelince, bu açıdan haklı olarak
Akıl İlacı olarak görülen Felsefe,
bunlara Deva sağlar."

—EPİKÜR

"Filozof olmak sadece ince kavrayışlı fikirlere sahip olmak
veya bir felsefe ekolü kurmak değildir.
... Filozofluk, hayatın bazı sorunlarını kuramsal değil,
pratik anlamda çözmektir."

—HENRY DAVID THOREAU

Genç bir kadın, annesinin son aşamasında bulunan göğüs kanseriyle karşı karşıya geliyor. Adamın biri hayatının tam ortasında meslek değiştirmeyi tasarlıyor. Kızı Musevi bir erkekle nişanlı ve oğlu Müslüman bir kadınla evli olan Protestan bir kadın, muhtemel dinsel anlaşmazlıklardan korkuyor. Başarılı bir şirket yöneticisi yirmi yıllık karısından ayrılıp ayrılmama kararıyla cebelleşiyor. Bir kadınla eşi mutlu bir hayat sürüyorlar ama aralarından sadece biri çocuk sahibi olmak istiyor. Dört çocuk babası bekâr bir mühendis, yüksek gerilim projesindeki tasarım hatasını rapor etmesinin işine mal olacağından korkuyor. Arzu ettiği her şeye –seven bir koca ve çocuklar, güzel bir ev, yüksek gelirli bir kariyer– sahip olduğunu düşünen bir kadın anlamsızlık duygusuyla savaşıyor; hayatına baktığında "Hepsi bu mu?" diye düşünüyor.

Bütün bu insanlar, altında ezildiklerini hissettikleri sorunlarla

başa çıkmak için profesyonel yardım aradılar. Başka zaman olsa, "akıl hastalığına" çare aramak için, kendilerini bir psikolog, psikiyatr, evlilik danışmanı ve hatta aile hekimi yolunda bulabilirlerdi. Ya da ahlaki bilgi ve rehberlik arayışıyla dine yönelebilir ve bir ruhsal danışmandan tavsiye alabilirlerdi. Kimisi buralarda yardım da bulabilirdi. Ama aynı zamanda, çocuklukları konusunda uzun tartışmalara, davranış kalıpları hakkında çözümlemelere, antidepresan ilaç reçetelerine, günahkâr doğaları veya Tanrı'nın affediciliği konusundaki savlara tahammül etmek zorunda da kalabilirlerdi ve bu yollardan hiçbiri onların sorunlarının can damarına erişemeyebilirdi. Hatta pekâlâ, rahatsızlıkları sanki çıkarılması gereken bir ur veya ilaçlarla kontrol edilecek bir semptommuş gibi, teşhise yönelik bir dizi uzun ve sonu belirsiz teste tabi olabilirlerdi.

Ancak psikolojik ve psikiyatrik tedavilerden hoşnut olmayan veya bu yöntemlere karşı çıkanlar için bugün başka bir seçenek var: bu seçenek felsefi danışmanlıktır. Yukarıda sözü edilen kişilerin yaptıkları şey de farklı türden bir yardım aramak oldu. Dünyanın büyük bilgelik geleneklerinden yeni bir kavrayış edinmek için bir felsefe pratisyenine danıştılar. Yerleşik dinsel kurumların gittikçe artan sayıda insan üzerinde otoritelerini yitirmeleri, psikoloji ve psikiyatrinin insan yaşamındaki yararlık sınırını aşmaları (ve faydadan çok zarar vermeye başlamaları) yüzünden artık birçok insan, felsefe uzmanlığının, mantık, ahlaki değerler, anlam, ussallık gibi konuları, karar almayı ve insan hayatının bütün büyük karmaşalarını kapsadığının farkına varıyor.

Bu gibi durumlarla karşılaşan insanların, kendi kaygılarına hitap edecek derinlikte ve genişlikte bir açıdan konuşmaya ihtiyaçları var. Bu insanlar kişisel yaşam felsefeleri konusunda bazen geçmişin büyük düşünürlerinin yardımıyla yeni bir kavrayış elde ederek, karşılaştıkları şeyi idare edebilmelerini ve bir sonraki konuma ruhsal ve felsefi bütünlük içinde, yere daha sağlam basarak geçmelerini sağlayacak bir çerçeve inşa edebilirler. Bu insanların ihtiyaçları teşhis değil diyalogdur.

Bu yöntemi kendi hayatınıza uygulamanız mümkündür. Kendi

başınıza da çalışabilirsiniz, fakat bazen herhangi bir şeyi gözden kaçırmanızı ve ussallaştırmayı ussallığın üzerine koymanızı engelleyecek bir sohbet arkadaşına, bir ortağa sahip olmanın da yararı olur. Bu kitabın rehberliği ve verdiği örnekler sayesinde dikkatle gözden geçirilmiş, ruhsal huzur, denge ve dürüstlük içeren bir hayatın faydalarını keşfetmeye hazır olacaksınız. Felsefe deneyiminiz olması gerekmiyor, (kendiniz arzu etmedikçe) Platon'un *Cumhuriyet* adlı eserini veya herhangi bir felsefi metni okumak zorunda da değilsiniz. Bütün ihtiyacınız felsefi bir fikir yatkınlığıdır, ki bu kitabı aldığınıza ve buraya kadar okuduğunuza göre bence buna zaten sahipsiniz.

İNSANIN KENDİ FELSEFESİ

Herkesin bir yaşam felsefesi vardır; ancak pek azımız oturup kafa yorarak en ince noktaları çözebilme ayrıcalığına ve bunun için gerekli boş zamana sahibiz. Biz, felsefemizi hayatı yaşarken oluşturma eğilimindeyizdir. Tecrübe mükemmel bir öğretmendir, ama deneyimlerimiz hakkında düşünmemiz de gereklidir. Yaşam içinde yolumuzu oluşturmak için, eleştirel biçimde, modeller arayarak ve her şeyi genel bir görüntü içinde birleştirerek düşünmemiz lazımdır. Kendi felsefemizi anlamak, birçok sorunun ortaya çıkmasını önlememize, sorunları çözmemize veya kontrol altında tutmamıza yarayabilir. Felsefelerimiz yaşadığımız sorunların nedeni de olabilir; bu yüzden, bize karşı değil bizim için çalışan bir dünya görüşü geliştirmek için, inandığımız fikirleri gözden geçirmeliyiz. Bir sorunu halletmek amacıyla, inandığınız şeyi değiştirebilirsiniz ve bu kitap size bunun nasıl yapılacağını gösterecektir.

Felsefe, günümüzdeki kötü ününe rağmen yıldırıcı, sıkıcı veya anlaşılmaz olmak zorunda değildir. Bu konuda uzun yıllar boyunca yazılanlar gerçekten ya sıkıcı ya da anlaşılmaz olmuşlardır ama, can damarında felsefe hepimizin sorduğu soruları inceler: İyi bir hayat nasıl yaşanır? İyi nedir? Yaşamın konusu nedir? Neden bura-

dayım? Neden doğru olanı yapmalıyım? Doğru olan nedir? Bütün bunlar kolay sorular değil ve bunlara verilecek kolay yanıtlar da mevcut değil. Yoksa hâlâ bunlara kafa patlatıyor olmazdık. Bu konularda kendiliklerinden aynı sonuçlara ulaşan iki farklı kişi bulamazsınız. Ancak, bilincine varsak da varmasak da, birer birer sayabilsek de sayamasak da, hepimizin yola çıktığı bir dizi eylem ilkesi vardır.

Kullanabileceğimiz binlerce yıllık düşünüşe sahip olmamızda harika olan şey, tarihin en bilge kafalarının bu konuları iyice ölçüp biçmiş, kullanmamız için bize belli temel ilkeler ve kavrayışlar bırakmış olmalarıdır. Fakat felsefe aynı zamanda kişiseldir; siz de kendi kendinizin filozofusunuz. Başka kaynaklardan öğrenebileceklerinizi almalısınız; ancak sizin işinize yarayan bir dünya görüşü yaklaşımına varmak için tefekkür işini kendi kendinize yapmanız gerekecektir. Size verebileceğimiz iyi haber ise doğru bir teşvik sayesinde, kendiniz için etkili bir biçimde düşünebilecek olmanızdır.

Bu tür bir teşviği nerede bulursunuz? Yeni başlayanlar bunu burada, bu kitapta bulacaklar. *Prozac Yerine Platon!* size felsefe uygulamasının bazı meyvelerini sunuyor. Ben ve pratisyen arkadaşlarım sadece akademik anlamda felsefeci değiliz. Çoğumuz felsefe doktoruyuz, üniversitelerde öğretim görevlisiyiz ve uzmanlık alanlarımızda makaleler yayınlamaktayız; ancak bunlarla beraber bundan fazlasını da yapıyoruz: aynı zamanda kişisel danışmanlık, grup desteği ve örgütsel danışmanlık sunmaktayız. Felsefeyi, tamamen kuramsal ve varsayımsal olan bağlamlardan çıkarıp, gündelik kişisel, toplumsal ve mesleki sorunlara uyguluyoruz.

Eğer beni görmeye gelmişseniz, Kierkegaard'ın ölümle başa çıkma konusundaki düşüncelerini, Ayn Rand'ın bencilliğin erdemiyle ilgili fikirlerini ele alabilir ya da size Aristo'nun her konuda mantıklı ve ılımlı olma öğüdünden söz edebilirim. Beraberce, karar verme kuramına, *I Ching*'e[1] (*Değişimler Kitabı*'na) veya Kant'ın zorunluluk kuramına bakabiliriz. Sorununuza bağlı olarak filozof-

[1] Kehanet Bilimi'nde kullanılan özel sembol ve metinleri içeren Çinçe antik eser. Değişimler Kitabı.

ların sizin durumunuza en uygulanabilir fikirlerini gözden geçirebilir, en iyi anladığınız ve kendinize en yakın hissettiğiniz görüşleri ele alırız. Örneğin bazı insanlar Hobbes'un buyurgan yaklaşım tarzından hoşlanırken diğerleri Lao Tzu'nunki gibi daha sezgisel bir yaklaşıma yakınlık duyarlar. Bunların felsefelerini derinliğine inceleyebiliriz. Ancak daha büyük bir olasılıkla siz kendi felsefi görüş açınızı daha açıkça ifade etmeye çalışacaksınız. Ben ise sizin kendi fikirlerinizi ortaya çıkarmanız, aydınlatmanız için bir rehber rolü oynar ve muhtemelen size bazı yeni fikirler öneririm.

Meseleniz üzerinde felsefi anlamda derinlemesine çalıştığınızda elde edeceğiniz şey, hem ve hem de gelecekte yolunuza çıkacak her şeye açık fikirli, derinlemesine yerleşmiş, kalıcı bir bakış yöntemidir. Böyle bir gerçek kafa huzuruna ilaçlarla değil, tefekkürle ulaşacaksınız. Prozac yerine Platon. Bu, açık ve net düşünmeyi gerektirir, ama üstesinden gelemeyeceğiniz bir şey değildir.

Yaşam karmaşık ve stres doludur, ancak bunun kafanızı karıştırması ve sizi kaygılandırması gerekmez. Bu kitap gündelik yaşamın insani sorunlarını ele almaktadır. Bütün çözümleri dinde veya bilimde bulamadığını hisseden birçoğumuz gibi, inancımız veya güvenimiz zayıf olduğunda özellikle savunmasız kalırız. Bu yüzyıl boyunca din gerilediği, bilim ilerlediği ve anlam sona erdiği için altımızda bir uçurum açıldı. Çoğumuz içine düşene kadar bu uçurumu göremiyoruz. Varoluşçu filozoflar bu uçuruma büyük gezi turları düzenliyorlar ama oradan kurtarabildikleri insan az. Yolumuzu çizmek için bütün felsefe okullarının tüm işe yarar uygulamalarının hasatını toplamamız gerekiyor.

Evrenimiz bize bilimin ve dinin çözebildiğinden daha büyük bir hızla yeni gizler sundukça, çevremizdeki âlemi incelemenin bir yolu olarak felsefe, yitirdiği meşruiyetini yeniden kazanmaktadır. Bertrand Russel felsefeyi "teoloji ile bilim arasında bir şey, ... iki tarafın da saldırısına açık bir tarafsız bölge" olarak tanımlamıştır. Bu çok uygun değerlendirmenin öteki yüzü ise, felsefenin onların dogmalarını veya zayıflıklarını benimsemek zorunda kalmadan her iki taraftan da güç alabilmesidir.

Bu kitap, yaşamınızın önemli sorunlarına nasıl yaklaşabileceğinizi size göstermek için, tarih boyunca dünyanın dört bir tarafında yaşamış büyük filozofları ve felsefeleri ele almaktadır. Aşk ilişkileri, ahlaki yaşam, ölüm kavramı ile başa çıkma, meslek değişikliği, anlam ve amaç arayışı gibi herkesin karşılaştığı sorunlara değinmektedir. Tabii ki her sorunun çözümü yoktur, ancak yaşamınızı sürdürebilmek için sorunu bir şekilde kontrol altına almanız gerekir. Bu kitap size –çözüm veya başa çıkma gibi– iki yoldan biriyle yardımcı olabilir. Yüzeysel New Age veya patoloji odaklı sahte tıp yaklaşımları yerine bu kitap size, giderek daha fazla meydan okuyucu hale gelen bir dünyada dürüstlük ve kendini gerçekleştirmenin verdiği tatmin duygusuyla yaşama konusunda yardıma yönelik ve zamanın sınavından geçmiş bilgelikler sunacaktır.

UYGULAMALI FELSEFE

Felsefi danışmanlık, felsefenin nispeten yeni fakat hızla gelişen bir alanıdır. Felsefe uygulaması 1980'li yıllarda Almanya'da Gerd Achenbach ile başlayarak Avrupa'da ortaya çıktı ve 1990'larda da Kuzey Amerika'da gelişmeye başladı. *Felsefe* ile *uygulama* her ne kadar birçok insana birbiriyle ilişkilendirilemeyecek iki sözcük gibi gelse de, felsefe her zaman insanlara günlük yaşamlarında kullanabilecekleri araçlar sağlamıştır. Günlerini pazaryerinde temel meseleleri tartışarak geçiren Sokrat ve başarıya çıkan yaşam yolunun nasıl kötülükten kaçınarak izlenebileceği konusundaki öğütlerini kayda geçiren Lao Tzu bu fikirlerinin kullanılmasını amaçlıyorlardı. Felsefe başlangıçta akademik bir bilim dalı değil, bir yaşam biçimiydi –sadece araştırılacak bir konu değil, aynı zamanda uygulama konusuydu. Felsefenin fildişi bir kulenin kuramsal kavrayışlarla dolu ama uygulamadan yoksun özel bir kanadına hepten teslim edilmesi ancak son yüzyıllarda olmuştur.

Felsefe dendiğinde muhtemelen aklınıza gelen şeyin teknik adı aslında *çözümsel felsefe*'dir. Akademik anlamda tanımlanmış olan

alan budur. Bu tür felsefe genellikle soyuttur, kendi kendine göndermelerle doludur ve dünya hakkında söyleyecek pek az şeyi vardır. Pek ender olarak hayata uygulanabilir niteliktedir. Bu yaklaşım üniversiteler için gayet uygundur. Temel felsefe dersi her genel eğitimin bir parçası olmalıdır; felsefe bölümü olmayan bir üniversite başsız bir gövdeye benzer. Ancak akademik öğretimin saf bir araştırma dalı olan çoğu alanında ayrıca bir de uygulamalı dal olur. Saf veya uygulamalı matematik okuyabilirsiniz, ya da saf veya deneysel bilimler. Kuramsal sınırlarını genişletmek öğrenim alan herkes için zorunlu olmakla birlikte, akademik felsefe son zamanlarda kuramsal yönünü uygulamanın aleyhine haddinden fazla vurgulamıştır. Ben, felsefenin gerçek hayatla ve hayatın nasıl yaşanacağıyla ilgilenen canlı bilgeliğinin, hayatla hiçbir ilişkisi olmayan bir zihin jimnastiği olarak kuramsallaşmış felsefe türünden çok daha önce geldiğini size hatırlatmak amacıyla buradayım.

Felsefe insanların onu anlayabileceği ve uygulayabileceği noktada yeniden gün ışığına çıkıyor. İnsanlık durumunu derinden kavrayan, zaman ötesi düşüncelere erişebilirsiniz. Biz felsefe pratisyenleri bu düşünceleri küflü kitaplık raflarından indiriyor, tozlarını alıyor ve sizin ellerinize veriyoruz. Bunları kullanmayı öğrenebilirsiniz. Tecrübe gerekmiyor. Kendi başınıza yola çıkmadan önce bölgede bir yürüyüş turuna çıkmak isteyebilirsiniz ve bu kitap size hem bu turu hem de kendi başınıza veya bir dostla çıkacağınız güvenli ve büyüleyici bir yolculukta karşılaşacağınız yol işaretlerini kavramak için ihtiyaç duyacağınız anahtarı sağlayacaktır.

Çağların bilgeliğinden yararlanmak asla bir felsefe doktorası yapmış olmaya ve benzer herhangi bir şeye bağlı değildir. Ne de olsa yürüyüş yapmak için biyofizik, çadır kurmak için mühendislik, veya herhangi bir iş bulmak için iktisat okumuş olmanız gerekmez. Benzer şekilde, daha iyi bir hayat sürmek için de felsefe tahsili yapmanız gerekmiyor –ancak felsefe uygulamanız gerekebilir. Felsefe konusundaki (sıkı korunan bir sır olan) gizli gerçek, onu çoğu insanın yapabildiğidir. Felsefi araştırma için diplomalı veya sertifikalı bir felsefeci gerekli değildir; gereken tek şey konuya felsefi açıdan

yaklaşma istekliliğidir. Her ne kadar bir profesyonelle birlikte yaşayacağınız süreç sizin için keyifli ve öğretici olabilecekse de, gidip birine bir ücret ödemeniz de gerekmiyor; çünkü bunu istekli bir yol arkadaşı ile birlikte ve hatta kendi başınıza becerebilir, evinizde veya bir kahvede ya da bir alışveriş merkezinde bile yapabilirsiniz.

Felsefe pratisyeni olarak ben müşterimin çıkarlarını savunurum. Benim işim, bana danışan kişinin nasıl bir sorunla karşı karşıya olduğunu anlamasına yardımcı olmak ve diyalog yoluyla sorunun unsurlarını ve gizli içeriklerini çözerek onu sınıflandırmaktır. Müşterilerimin en iyi çözümü bulmalarına, yani kendi inanç sistemleri ile uyum içinde olan ama yine de daha erdemli ve etkili bir hayat sürmeye yarayan ve zamanın onurlandırdığı bilgelik ilkeleriyle de uyumlu bir felsefi yaklaşım bulmalarına yardımcı olurum. İnançlarını belirlemek (ve yararsız olanları değiştirmeyi düşünmek), evrensel değer, anlam ve ahlak meselelerini incelemek için müşterilerimle birlikte çalışırım. Bu kitapla çalışarak aynı şeyi kendi başınıza yapmayı siz de öğrenebilirsiniz. Bununla birlikte, aynı konu üzerinde düşünen başka bir zihin ile beraber çalışmak da ayrıca yararlı olabilir.

Müşterilerimin çoğu bana eylemlerinin dünya görüşleriyle uyumu konusundaki endişelerini gidermek için geliyorlar ve tutarsızlıklara dikkatlerini çekeceğime güveniyorlar. Felsefi danışmanlık, geleneksel psikoterapi gibi daha çok geçmişe odaklanmak yerine, şimdi –ve geleceğe bakış– üzerine yoğunlaşır. Psikoterapiyle felsefi danışmanlık arasındaki bir başka fark da felsefi danışmanlığın genellikle daha kısa süreli olmasındadır. Bazı müşterilerimi tek bir seans görürüm. İnsanlarla genellikle bir iki ay boyunca birkaç kere birlikte çalışırım. Bir kişiye danışmanlık yaptığım en uzun süre bir yıl civarındadır.

Her ne kadar kimi zaman tek bir bilge özdeyiş karmaşık bir sorunu kesip atabilirse de, gerçek bir felsefi danışmanlık seansı, sorunları felsefe yazınından sağlam parçalarla karşılaştırmaktan daha fazlasını içerir. Tedavi edici olan şey, diyalogun kendisi, yani fikir

alışverişidir. Bu kitap, size hem kendi felsefenizi berraklaştırmak için ihtiyacınız olan bütün bilgileri verecek hem de kendi içsel düşünüşünüzü veya bir arkadaşla diyaloğunuzu nasıl yürüteceğiniz konusunda yol gösterecektir. Size burada, her seçeneği düşünecek kadar köktenci ama doğrusunu seçecek kadar öngörülü olmanın yollarını göstereceğim.

PLATON MU, PROZAC MI?

Bir sorunun yönetiminde yalnızca felsefeye bel bağlamadan önce, bunun sizin sorununuz için uygun olduğundan emin olmanız gerekir. Eğer ayakkabınızın içine kaçan küçük bir taş parçası yüzünden sinirliyseniz, sizin ihtiyacınız danışmana gitmek değil, taşı çıkarmaktır. Ayakkabınızdaki taş konusunda biriyle konuşmak, dinleyiciniz ne kadar anlayışlı olursa olsun veya hangi felsefe okulunun taraftarı olursa olsun ayağınızın acısını asla durdurmaz. Fiziksel nitelikli olduğundan kuşkulandığım sorunları olan insanları ben tıp veya psikiyatri uzmanlarına gönderirim. Nasıl bazı insanlar Prozac'tan fayda gö emiyorlarsa, bazıları da Platon'dan yararlanamazlar. Bazılarının ise önce Prozac'a ve daha sonra Platon'a veya ikisine bir arada ihtiyaçları olabilir.

Felsefi danışmanlara giden insanların birçoğu daha önce terapi görmüş olup da sonunda bunu en azından bazı bakımlardan tatmin edici bulmayan kişilerdir. Eğer sorununun kökeni felsefiyse ve gittiği doktor veya psikoterapist bunu fark edemezse, psikolojik veya psikiyatrik tedavi insana zarar verebilir. Sizi dinlemedikleri için veya iyi anlamadıkları için hiç kimsenin sorununuzun çözümünde size yardım edemeyeceğini düşünmeye başlarsanız umutsuzluk duygusu baş gösterebilir. Yersiz terapi (en azından) zamanınızı boşa harcar ve sorununuzu daha kötü hale de getirebilir.

Sonunda felsefi danışmanlara bel bağlayanların bazıları da, tek başına yeterli bulmasalar bile, önce psikolojik tavsiyelerden yarar görmüşlerdir. Geçmişiniz elbette sizi koşullandırır ve alışılmış ba-

kış şeklinizi biçimlendirir; geçmişinizi incelemek bu nedenle sorunun çözümüne katkıda bulunabilir. Kendi psikolojinizi anlamak, kendi felsefenizi geliştirmek yolunda iyi bir hazırlık olabilir. Hepimiz psikolojik yük taşırız, ancak fazlalıklardan kurtulmak için felsefi danışmanlık gerekebilir. Mesele mümkün olduğu kadar hafif yükle yolculuk yapmaktır. Kendinizi tanımanız için –ki bu amaç psikolojik ve felsefi danışmanlıklarda farklı farklı yaklaşılan bir hedeftir– Kendi Ansiklopediniz'i ezberlemeniz gerekmez. Her ince ayrıntı üzerinde durmak yükünüzü hafifleteceğine artırır.

Psikoterapinin yanına bile yaklaşmak istemeyen birçok insan, düşünceleri ve hayat felsefeleri konusunda herhangi birisiyle konuşma fikrini hem çekici hem de kabul edilebilir buluyor. Eğer meraklı, kuramsal düşünceye eğilimli, çözümleyici ve düşüncelerini açık bir şekilde açıklayabilen biriyseniz, psikolojik terapi sizin için bir atlama tahtası olsa da, olmasa da, felsefi danışmanlıktan alabildiğine yararlanabilirsiniz. Aslında araştırıcı bir kafa yapısına sahip herkes, filozofların birleştirici amaçları olarak kabul ettikleri, dikkatle gözden geçirilmiş, sorgulanmış bir hayat için hazırdır.

AKILLILAR İÇİN TEDAVİ

Felsefi danışmanlık, Kanadalı meslektaşım Peter March'm deyişiyle "akıllılar için tedavidir". Benim düşünceme göre bu tanım hemen hemen hepimizi kapsar. Ne yazık ki, psikoloji ve psikiyatrinin çok büyük bir bölümü görünürdeki herkesi ve her şeyi "hastalıklılaştırmaya" (yani tıbbileştirmeye) yönelmiştir. Bunlar kapıdan giren herkese teşhis koymaya ve sorunlarına hangi sendrom veya bozukluğun neden olduğunu bulmaya çalışmaktadırlar. Öte yandan, New Age fikirlerinin çoğu, dünyanm (ve üzerindeki herkesin) olması gerektiği veya amaçlandığı gibi olduğunu öncül düşünce olarak kabul etmektedir. Genel olarak, hepimiz taşıdığımız farklı mizaç ve kusurlarımıza karşın kabul görmeyi beklemeliyiz ve kusurlu olmanın herhangi bir şekilde anormal olduğunu düşünmek için hiçbir neden ol-

mamakla birlikte (asıl anormal olan kusursuzluktur) değişmenin imkânlarımızın dışında olduğunu düşünmek için de hiçbir neden yoktur. Sokrat sorgulanmamış bir hayatın yaşanmaya değer olmadığını ilan ederken, sürekli kişisel değerlendirmeyi savunuyor ve kendini geliştirme çabasını en yüce uğraş olarak görüyordu.

Sorunlara sahip olmak normaldir ve duygusal sıkıntı da mutlaka bir hastalık değildir. Sürekli olarak karmaşıklaşan bir dünyayı izlemenin ve yönetmenin bir yolunu arayan insanlar, gerçekte, kendilerini daha doyurucu bir yaşama götüren, zamanın onurlandırdığı bir hayat yolunu yürümeye çalıştıklarında onlara hasta damgası vurmamak gerekir. Ahlaki ikilemler, etik mesleki anlaşmazlıklar, inançlarınızla deneyiminizi uzlaştırma güçlüğü, duygu-mantık çatışması, anlam, amaç ve değer krizleri, kişisel kimlik arayışları, ebeveynlik sorunları, kariyer değiştirme konusunda kaygılar, gayelerinize ulaşmada yetersizlik, orta yaş değişimleri, insanlar arası ilişki sorunları, sevilen birinin ölümü ve kendi ölümlülüğünüz gibi durumlarla karşılaştığınızda felsefeyi nasıl uygulayacağınızı bu kitapta kesin ve açık bir biçimde bulacaksanız. İnsanları kendi felsefeleriyle yüz yüze getiren en yaygın yaşam durumlarını ayrıntılı olarak incelemek üzere seçtim. Aşağıdaki teknikleri ve kavrayışları, sizi etkileyen özel konu ne olursa olsun uygulayabilirsiniz.

Bu kitap, felsefeyi kendi başınıza kullanmak konusunda yol gösterici olurken size "iki aforizma yutup, sabah doktoru aramayı" öğütlemekten çok daha fazlasını yapmaktadır. Bu kitap en sık rastlanan yaşam mücadeleleri konusunda kullanışlı bir rehberdir. Hiçbir zaman felsefe dersi almamış olanlar (veya öğrendiklerini unutmuş olanlar) için felsefeye hızlı bir bakış sağlar. Ancak bu kitap aynı zamanda, hepimiz için hayatlarımızı daha fazla doyumla ve dürüstlük içinde yaşama yollarını da irdelemektedir. Bu kitap, yaşamda herkesin karşılaştığı soruları ele alıp, bütün çağların bazı büyük zihinlerinin bunlara verdikleri yanıtları takdim ettiği gibi, sizin için en anlamlı olacak cevaplara, yani kendi öz cevaplarınıza ulaşmanıza yardımcı olacak stratejileri de size sağlamaktadır.

GENEL BAKIŞ

Bulunduğunuz yeri kavrayabilmeniz için, bu kitapta nerede neyi bulacağınız aşağıda kısaca açıklanmıştır.

Burada, Bölüm I'de, felsefi uygulamayı, kendinize yardım için felsefeyi kullanmanın yollarını ve kendi kendine yardımın sınırlarını tanıtıyorum. Gerçek dünyada kullanılırken (ya da kullanılmazken) felsefede neyin bozulduğu –ve son zamanlarda neyin yoluna girdiği– hakkındaki bu ilk kısımdan sonraki ikinci kısım, psikolojinin ve psikiyatrinin güç ve zayıflıklarına göz atıyor ve çeşitli terapi türlerini karşılaştırıyor. Üçüncü kısım ise sorunları felsefi olarak ele almak için PEACE[2] sürecinin beş aşamasını tanıtıyor. Dördüncü kısım, tarihsel bir bakış açısı sağlamak için, size benim felsefe uygulamamla ilgili bazı filozoflara kısa bir genel bakış veriyor.

Bölüm II'deki kısımların her biri, felsefi danışmanlara getirilen, sıkça rastlanan sorunlardan birine odaklanıp, felsefenin bunları nasıl ele aldığını gösteriyor ve felsefi düşünüşü kendi özel durumlarınıza uygulama konusunda size yol gösteriyor. Burada, vaka incelemelerinin aralarına, her yaygın durum için bir dizi seçenek sunmak üzere büyük düşünce okullarının ve belirli önemli felsefe teorilerinin açıklamaları serpiştirilmiştir. Bunlar, kendi yaşamınızı incelemek için ihtiyacınız olan araçlardır.

Bölüm III, bakış açısını felsefi danışmanlığın ötesine genişletiyor, felsefenin gruplarda ve kurumlarda nasıl uygulandığına bakıyor. *Felsefi uygulama* deyimiyle üç tür mesleki etkinlik kastedilir: bunlar, kişisel müşterilere danışmanlık, çeşitli türden grup çalışmalarının kolaylaştırılması ve muhtelif türden kuruluşlara verilen danışmanlık hizmetleridir. Dolayısıyla felsefi danışman, bu tiplerden birindeki bir felsefe uygulayıcısıdır. Bazı pratisyenler bir tek uygulama türünde uzmanlaşırlar, diğerleri birden fazla alanda çalışırlar. Bu kitap kişisel danışmanlık üzerine odaklanmakla birlikte diğer

---

[2] Lütfen sayfa 55'e bakınız.

uygulama türleri de önemlidir ve burada onlardan da söz etmeye değer. Gruplar halinde çalışan bireyler bu tür görüşmelerden kişisel yarar sağlayabilirler, kuruluşlar da aynı türden bir kendini sorgulama ve felsefi aydınlanmadan bireyler ve gruplar gibi yararlanabilirler.

Son olarak, Bölüm IV'teki ek kaynaklar listesi size birçok ek bilgi sağlamaktadır. Ek A'da faydalı olabilecek filozofların ve en önemli eserlerinin bir listesi verilmiştir. Ek B, Amerika ve dışındaki felsefi uygulama kuruluşlarının bir listesidir. Ek C, felsefi uygulama ve ilgili konular hakkında bir ek kaynaklar seçkisi sunmaktadır. Ek D size kendi başınıza başvurabileceğiniz sürekli bir felsefi bilgelik kaynağı olan *I Ching*'i nasıl kullanacağınızı göstermektedir.

Bu kitap bire bir yapılan bir felsefi danışma seansının olabileceğinden çok daha didaktiktir. Felsefe pratisyeniyle yapılan bir seans üç farklı yoldan yürütülebilir. Sorununuzu, belirli bir felsefeyi veya felsefeciyi hiç anmaksızın, genel deyimlerle tartışabilirsiniz. Bu, daha çok, arkadaşlarınızla, ortağınızla, ailenizle, bir barmenle veya taksi sürücüsüyle yapacağınız türden bir sohbettir; –ve kimi zaman en iyi yaklaşım budur. Kendiniz için düşünüyor, eleştirel analitik yeteneklerinizi ve içgörünüzü kullanıyor ve bilinçli olarak felsefe yapmaya çalışmadan felsefi anlamda konuşuyorsunuzdur.

Bir danışma seansında yaygın olarak kullanılan başka bir yol ise, müşterinin özel olarak felsefi bazı bilgiler istemesidir. Bu durumda, felsefi bir çarkı yeni baştan keşfetmiş olabilirsiniz ve başka birinin bu alanı daha önce iyice inceleyip ayrıntılarıyla planladığını bilmek endişelerinizi giderebilir. Tüm temel kurallarını sizin bulup çıkarmadığınız benzer bir durumda, bu yolu sizden önce yürüyenlerden çok şey öğrenebilirsiniz. Şekillenmiş düşünce okulunu biraz anlamak, kendi noktalarınızı birleştirmenize ve boşlukları doldurmanıza yardımcı olabilir; ancak danışmanınız bu durumda size –kendiniz böyle bir şey istemedikçe– genellikle her konuda ayrıntılı bir inceleme vermeyecektir.

Daha çetin, üçüncü bir seçenek ise sorunları bu şekilde incelemiş olup, daha fazla merakı olanlar içindir. Bu yöntem daha karmaşıktır ve başka bir pratisyene gönderilmeniz veya okumayla tedaviye (bibliyoterapi), yani bazı felsefe metinleri üzerinde çalışmaya yönlendirilmeniz anlamına gelebilir. Budist bir kavrayıştan fayda görmüş ve Zen uygulamalarıyla ilgili daha fazla bilgilenmek istiyor olabilirsiniz, ya da bir düşüncesinden yararlandığınız Aristo'nun etik sistemini daha derinlemesine araştırmak isteyebilirsiniz. Bu tür bir çalışma gelecekte karşılaşacağınız sorunlarla başa çıkmaya iyice hazır olmanız konusunda size, belirli bir sorun üzerinde çalışmaktan daha fazla yardımcı olur, ancak bu yol sadece seçeneklerden biridir ve herkes için uygun değildir.

Benim kendi danışmanlık uygulamam her üç yaklaşımı da kapsamakla birlikte, bu kitap esas olarak ikinci yolu örneklemektedir. Sizin belirli felsefeleri bilmeniz beklenmez –bu benim görevimdir. Sizin göreviniz ise, sorunu ve felsefi araştırma istekliliğinizi ortaya koymanızdır. Bunun sonucunda ortaya çıkacak –iç ve dış– diyalog, ne sorununuz varsa onu yorumlamanız, çözmeniz veya kontrol altında tutmanız konusunda size yararlı olacaktır. Ben ölmüş filozoflarla temas kurmanızı sağlayacak bir medyum değilim, ama sizi onların fikirlerine, sistemlerine ve kavrayışlarına götüren bir rehberim. Onlarla bir kez tanıştıktan sonra, yolunuza çıkan her şeyle başa çıkmak konusunda size onlar yardımcı olacaklar.

Bilimin de, dinin de bütün sorularımızı cevaplandıramadığını keşfettik. Felsefi psikoterapist Victor Frankl bu durumun, sıradan insanların içinden çıkmak için yeni bir yaşam yoluna ihtiyaç duydukları bir "varoluşsal boşluğa" yol açtığını gördü:

> Bir içsel boşluktan, yaşamlarının mutlak anlamsızlığı duygusundan şikâyet eden, gittikçe artan sayıda hasta kliniklerimizi ve danışma odalarımızı dolduruyor. Bu varoluşsal boşluğu, insandaki en temel motivasyon gücü sayabileceğimiz, ... ve anlam istemi olarak adlandırabileceğimiz şeyin hüsrana uğraması olarak tanımlayabiliriz.

Frankl, psikolojinin iki temel fikrine, Adler'in "güçlü olma istemi" kavramı ile Freud'un "haz istemi" kavramına koşutluk kurmak için "anlam istemi" deyimini kullanmıştır. Fakat Frankl'ın da öngördüğü gibi, çoğu insanın ana sorununun özünde daha da derin bir şey vardı ve bunu gidermek için, mevcut tıbbi, psikolojik ve ruhsal tedaviler yeterli olmayacaktı. Bir zamanlar anlam ve ahlak konularındaki sorularımızı geleneksel bir kaynağa yöneltirdik, ancak bu kaynaklar un ufak oldular. Artık pek çok insan, anlaşılmaz bir tanrısal varlığın dogmatik buyruklarını veya kesin olmayan bir sosyal bilimin gayri şahsi istatistiklerini edilgin olarak kabullenmekten hoşnut değil. En ciddi sorularımız yanıtsız kalıyor. Daha kötüsü inançlarımız sorgulanmadan uçup gidiyor.

Seçenek felsefe uygulamasıdır. Artık olaylara yeni bir açıdan bakmanın zamanıdır ve burada anlatılan bu yeni yol gerçekte nicedir unutulan ama yakın zamanlarda yeniden akla gelen eski bir yoldur. Yeni binyıla girerken halkayı tamamlamış olduk.

"Dolaşıp araştırmayı bırakmayacağız
Ve bütün dolaşmalarımızın en sonu
Başladığımız yere varmak olacak
Ve bu yerin ilk kez farkına varmak."
—T.S. ELIOT

2

Terapi, Her Yanda Terapi ve Hiçbir Yerde Düşünceye Yer Yok

"Yanlışlıkla veya bazı gizli amaçlarla kimi tuhaf fikirler ileri sürüldüğünden bu yana ... filozoflar, aşikâr olanın gerçekliğini savunmaya veya yanlış bir şekilde hayal edilmiş şeylerin varlığını reddetmeye zorlandılar"

—MOSES MAIMONIDES

"... akıl hastalığı fikri bugün esas olarak, cadılık fikrinin, erken Ortaçağ'dan Rönesans sonlarına kadar kullanıldığı amaçların aynısıyla, kişisel ve toplumsal ilişkilerdeki sorunları gözden saklamak ve "yokluğunu açıklamak" için kullanılmaktadır."

—THOMAS SZASZ

Amerika terapötik bir toplum haline geldi. Daha doğrusu terapize edildi. Her gün daha çok sayıda pratisyen kapısına "terapist" tabelasını asıyor ve bu tabelaların pratisyenin (eğer varsa) niteliği konusunda söyledikleri şey ise, işin gerçek anlamına değil, sadece eyalet kanununa bağlı. Bir kokteylde "benim terapistim diyor ki..." diye bir laf ortaya atın, sohbetin bundan sonrasında artık karşınızdakilerin kendi terapistlerinin söyledikleri konusunda anlatacakları yüzünden, siz ağzınızı bile açamazsınız. Başkan Clinton, başkanlık sarayını sarsan skandalı ele almak üzere kabinesini toplantıya çağırdığında, katılımcılar *Washington Post* gazetesine olayı stratejik veya siyasal bir toplantı olarak değil, bir "grup terapi seansı" olarak açıkladılar. Barmenler, taksi sürücüleri, en iyi arkadaşınız, anneniz ve hatta geçici tanışlar, sıkıntılarınıza çare olacak çok değerli ve gü-

ya psikolojik bir çare kümesiyle karşınıza çıkmaya daima hazırdırlar. Kitapçı dükkânlarında "kendi kendine yardım" konulu kitap raflarının uzunluğu artık kilometreleri bulur gibi görünüyor. Televizyon talk show'ları insan davranışının her veçhesini en yüzeysel tarzda hızla açıklama konusunda öncülük ettiler. Hazır toplantı senaryolarının panel katılımcılarını açıkça bir yumruklaşmaya tahrik etmeye çabaladığını gördüğümüz günümüz programlarında bile, sondaki tanıtım yazılarından önce bir tür terapist olduğundan hiç kuşku olmayan biri ortaya çıkarılıp, çok daha uygar bir tarza inanır gibi konuşturulmaktadır. Bütün terapistlerin tatile çıktığı ağustos ayında herhangi bir kimsenin hayatta kalması şaşılacak bir şeydir.

Bu durum yıllardır sürüp gidiyor ama ruhsal ve duygusal sağlığımız konusundaki yardım taleplerimiz hiç azalmadan devam ettiğine göre biz de bundan pek bir şey öğrenmişe benzemiyoruz. Yüksek düzeyli psikolojik danışmanlık ve psikiyatrik bakım, birçok türden kişisel karmaşa konusunda değerli katkılar ve uygulanabilir çözümler sağlayabilir. Ancak bu alanların her ikisi de (bütün alanlar gibi) kapsam ve olanak açısından sınırlıdırlar ve bu yüzden bütün herkese eksiksiz veya kalıcı sonuçlar sağlayamazlar. Bu yöntemlerden başlangıçta önemli yararlar elde edenler için dahi, bunlar yeterli olmamaktadır.

Felsefi danışmanlık da tek başına her şeyle başa çıkma yeteneğine sahip değildir. Ben de müşterilerimi zaman zaman, felsefi çalışmaya ek olarak veya felsefi çalışmaya başlamadan önce ya da felsefi çalışma yerine psikolojik veya psikiyatrik bakıma sevk edebilme imkânına daima sahip olmak isterim. Ancak felsefi danışmanlık, insanların tavsiye aradıkları en yaygın sorunlara uzun vadeli işe yarar yaklaşımlar bulmak konusunda çok daha fazla ilerleme sağlamakta ve diğer türden danışmanlıkların eksik bıraktıkları kimi gedikleri doldurabilmektedir. Kitabımızın bu bölümünde, psikoloji ve psikiyatrinin yararları ile sınırları ele alınmakta ve felsefi danışmanlığın hangi boşlukları doldurduğu gösterilmektedir.

SATRANÇ OYUNU

(Felsefe danışmanı meslektaşım Ran Lahav'dan esinlendiğim) Bu satranç oyunu benzetmesi, danışmanlık işlemine psikolojik, psikanalitik, psikoterapik yaklaşımlar ile felsefi yaklaşım arasındaki farkları çok iyi örneklemektedir. Bir satranç oyununun tam ortasında olduğunuzu ve yeni bir hamle yaptığınızı düşünün.

Psikoterapistiniz size "Bu hamleyi yapmanıza sebep olan şey nedir?" diye soracaktır. Siz de ona, ne ima etmek istediğinden pek de emin olmaksızın, "Eh, kaleyi almak istemiştim" diyeceksiniz. Fakat terapistiniz, "kaleyi almak istemiştim" ifadesinin arkasında bir açıklama bulacağından emin bir şekilde, bu hamlenin varsayımsal psikolojik nedenlerini bulmak amacıyla sorular sormayı sürdürecektir ve siz de sonunda kendinizi ona, varsayımlarını desteklemek üzere bütün hayat hikâyenizi anlatırken bulabilirsiniz. Şimdi artık çok ciddi şekilde eleştirilen, ama bir zamanlar çok popüler olan bir psikolojik teori, bu saldırgan davranışınızın –yani kaleyi almak istemenizin– geçmiş bir engellenmeden kaynaklandığını ileri sürerdi.

Size psikanalistiniz de aynı soruyu soracaktır: "Bu hamleyi yapmanıza sebep olan şey nedir?" Siz ona "Eh, kaleyi almak istemiştim," dediğinizde ise, psikanalist sorgulamasını, "Bu çok ilginç. Peki ama, şimdi bu hamleyi o nedenle yaptığınızı söylemenize sebep olan şey nedir?" diye sürdürecektir. Bu durumda da siz yine bütün hayat hikâyenizin, en azmdan hikâyenin çocuklukla ilgili bölümlerinin içinizden çekilip alındığını hissedeceksiniz. Psikanalistiniz hâlâ tatmin olmadıysa, ta erken bebeklik dönemlerinize gidip, sahip olduğunuzun bilincine bile varmamış olduğunuz bazı art sebepler ileri sürebilir. Hâlâ geçerli sayılan ancak artık şiddetle eleştirilen bir psikanalitik teori, bu sahiplenmeci davranışınızın –yani, kaleyi alma isteğinizin– erken sütten kesilmenin sizde yaratmış olduğu bastırılmış güvensizlik duygusundan kaynaklandığını ileri sürer.

Psikiyatrınız da size "Bu hamleyi yapmanıza sebep olan şey nedir?" diye soracaktı. Siz de yine "Eh, kaleyi almak istemiştim," di-

yecektiniz. Bu sefer psikiyatrınız, sizin semptomlarınıza en iyi uyan kişilik bozukluğunu bulana kadar elindeki *Diagnostic and Statistical Manuel*'in (DSM – *Tanı ve İstatistik Rehberi*) son baskısını karıştıracak ve aradığını orada bulmakta da gecikmeyecekti: "Saldırgan-Sahiplenmeci Kişilik Bozukluğu". Hâlâ geçerli sayılan ancak gittikçe daha fazla eleştirilen bir psikiyatrik teori, davranışınıza bir beyin rahatsızlığının belirtisi olarak teşhis koyacak ve bu sözde semptomu durdurmak için size bolca ilaç verilecekti.

Bunların tersine felsefi danışmanınız ise size, "Şimdi sizin için bu hamle nasıl bir anlama, hangi amaç ve nasıl bir değere sahip?" diye soracaktır. "Bir sonraki hamleniz üzerindeki etkisi nedir?" ve "Bu oyundaki genel durumunuzu nasıl değerlendiriyorsunuz ve durumu daha iyi bir noktaya taşımak için ne yapabilirsiniz?" diye de soracaktı. Felsefeci, yapmış olduğunuz hamleye sadece geçmiş bir sebebin sonucu olarak değil, ama aynı zamanda hem oyunun o andaki bağlamı içinde anlamı olan, hem de gelecek sonuçların sebebi olan bir şey olarak bakar. Yapabileceğiniz hamleler konusunda seçenekleriniz olduğunu kabul eder ve hamlenin temelindeki nedeni belki konuyla ilgili olarak ele alır ama bu nedeni meselenin bütünü olarak görmez.

Ben hayatın kendisini yaşıyor olmanın, durmadan onun köklerini kurcalamaktan çok daha sağlıklı olduğuna inanıyorum. Böyle bir şeyi en dayanıklı bitkiye bile yaptığınızda, bunun ötesinde ona ne kadar sevgi dolu bir bakım gösterirseniz gösterin, bu bitki katiyen iyi gelişip büyüyemez. Yaşam hastalık değildir. Geçmişi değiştiremezsiniz. Felsefi danışmanlık buradan başlar ve insanların dünyaya verimli bir bakış biçimi ve böylece hayat içinde geniş kapsamlı bir günlük davranış planı geliştirmeleri konusunda onlara yardımcı olma yönünde ilerler.

FELSEFE – PSİKİYATRİ – PSİKOLOJİ AYRILIĞI

Bir zamanlar felsefe ile bilim tek ve aynı meslekti. Aristo man-

tık ve etik üzerine olduğu kadar astronomi ve zooloji üzerinde de çalıştı. Robert Boyle (sabit sıcaklıktaki bir gazın hacminin basınç ile ters orantılı olduğu yolundaki Boyle yasasının mucidi) mesleği sorulduğunda herhalde "deneysel filozof" olduğunu söylerdi. Hareket yasaları doğa filozofu Sir Isaac Newton tarafından, biyolojik evrim yasaları ise doğa filozofu Charles Darwin tarafından bulunmuşlardır. Bunlar gibi filozoflar çevrelerindeki dünyayı denemek ve ölçmekle meşgul olmuşlardır; birçok filozofun kendisine sorduğu "Bu dünya nasıl işliyor?" türünden soruların uzantısı olarak başlayan bir süreçtir bu. On yedinci yüzyılda gerçekleşen bilimsel devrimden önce bu tür yaklaşımları birleştiren şeyler, onları ayıran şeylerden daha fazlaydı.

Sonunda bilim ve felsefe farklı yollar takip ettiler ve Batı tıbbı –yüzyıllarca şarlatanların, berberlerin, kafatasçıların ve yılan yağı satıcılarının elinde kaldıktan sonra– bilim ile birleşti. Psikiyatri on sekizinci yüzyılda ilkel tıbbın bir dalı olarak gelişti ve Freud'dan sonra yirminci yüzyılda kendini kabul ettirdi. Tıp hâlâ bilim ile sanat arasında bir dengeyi sürdürmektedir: tomografik taramalar ve doktorun hastaya karşı davranışları, kemoterapi ve görselleştirme teknikleri, elektro-kardiyogramlar ve farklı görüşlere başvurma gibi yöntemler birlikte kullanılmaktadır. Freudcu psikanaliz ve Freud'un (Jung, Adler, Reich, Burrow, Horney ve diğerleri gibi) muhalif müritlerinin kurdukları bütün farklı analiz biçimleri, artık her şeyden fazla hizipçi birer dine benzemektedirler. Freudcu ve Jungcu psikanalistler, Ultra-Ortodoks Yahudiler ile Reformcu Yahudiler, Katolik Hıristiyanlar ile Protestan Hıristiyanlar ve Sünni Müslümanlar ile Şii Müslümanlar kadar kendi aralarında bölünmüş ve birbirlerine karşılıklı olarak saldırganlaşmışlardır. Bir psikanalist olmak için gereken şey, artık bir tıp doktoru olmanız değildir; asıl gereken belli bir doktrine –ne pahasına olursa olsun– bağlı kalmanızdır.

Freud (nevroz ve psikoz adını verdiği) bütün ruhsal sorunların eninde sonunda fiziksel bakımdan açıklanabileceği yolunda bir psikiyatri felsefesine sahipti. Başka bir deyişle, her ruhsal hastalığın bir

beyin rahatsızlığından kaynaklandığına inanıyordu. Çağdaş psikiyatrinin vardığı yer de bugün aynen budur. Tasavvur edilebilecek her türlü davranış, varsayılan bir ruhsal hastalığın semptomu olarak teşhis edildiği DSM'de kendine yer bulabilir. Her ne kadar DSM'de bulunan sözde ruhsal hastalıkların büyük kısmının herhangi bir beyin hastalığından kaynaklandığı hiçbir zaman gösterilebilmiş değilse de, ilaç sanayii ve bunların ilaçlarını hasta reçetelerine yazmayı âdet edinen psikiyatrlar kendilerini ellerinden geldiği kadar çok sayıda "ruh hastalığı" saptamaya adamışlardır. Neden? Her zamanki sebeplerden: güç ve kâr.

Şunu bir düşünün: 1952'de DSM-I listesinde 112 hastalık bulunuyordu. 1968'de çıkarılan DSM-II'de bu sayı 163'e çıkmıştı ve 1980 yılının DSM-III'ünde ise listede 224 hastalık vardı. Rehberin 1994'te çıkarılan son baskısı DSM-IV ise 374 hastalık sıralamaktadır. 1980'li yıllarda psikiyatrlar her on Amerikalı'dan birinin zihinsel bakımdan hasta olduğunu tahmin ediyorlardı. 1990'lı yıllarda ise her iki kişiden biri hasta dediler. Çok yakında –elbette psikiyatrlar hariç– herkesi hasta sayacaklar! Her yerde –laboratuvar dışında her yerde– "ruh hastalığı" buluyor ve reçetelerine sigorta şirketinizin ödeyeceği her türlü ilacı yazıyorlar.

Kendilerine veya başkalarına zarar vermelerini önlemek için ilaçla tedavi edilmeleri veya bir yere kapatılmaları gereken insanlar elbette vardır; ancak bunların sayısı her iki Amerikalı'dan biri veya yüzde on gibi bir sayı değildir. Genel olarak, kişisel mutsuzluk, grup çatışmaları, tahammül edilmez kabalıklar, ahlakdışı rasgele cinsel ilişki, suç salgını, cinsel taşkınlık içeren şiddet, zihinsel bakımdan hasta olan bir toplumun ürünleri değil, –öngörülü devlet adamlığı ve felsefi erdem yoksunluğu yüzünden– toplumun ahlaki bakımdan bozulmasına imkân veren ve özendiren bir sistemin sonuçlarıdır. Her ne kadar felsefeciler bu konuda çoğunlukla sessiz kalmışlarsa da, felsefe pratisyenleri tamamen yıldırılmış toplumumuzun ahlaki düzeninin –ve bununla birlikte "ruhsal sağlığının"– onarılmasma yardımcı olabilirler. Ahlaki düzen bir ilaç değildir, ama harika yan etkileri vardır.

1879'da Wilhelm Wundt ilk psikoloji laboratuvarını açana kadar, psikoloji kendi başına bir araştırma alanı olarak ortaya çıkmadı. Bu tarihten önce, psikolojiyi akla getiren türden gözlem ve düşünceler filozofların yetki alanındaydı. Psikoloji bizzat bir çalışma alanı haline geldikten sonra dahi, yirminci yüzyıla kadar felsefe ve psikoloji ikiz bilim dalları olarak kaldılar. Her iki alanda da büyük bir düşünür olarak tanınan William James, 1900'lerin başlarına kadar Harvard Üniversitesi'nde psikoloji ve felsefe alanlarında ortak bir kürsüye sahipti. Cyril Joad da aynı şekilde 1940'lara kadar Londra Üniversitesi'nde benzer bir mevkide görevliydi. Ancak son yüzyılda psikolojinin, akademik çalışmanın insan bilimleri kanadından ayrılarak sosyal bilimler alanına yerleşmesiyle iki alan birbirinden uzaklaştı. Psikolojinin felsefe dünyasındaki bu temeline karşın James, psikolojiyi bir bilim haline getirmenin öncü bir savunucusuydu: "Psikolojiyi bir doğal bilim olarak ele alarak onun bir doğa bilimi haline gelmesine yardımcı olmaya çalıştım" diye yazmıştı.

Davranışçı psikolojinin gelişiyle ayrışma tamamlanmış oldu. John Watson ve B. F. Skinner gibi davranışçı psikologlar insan doğası konusundaki sorularını laboratuvara taşıdılar ve bu konularda deneyler uyguladılar. Felsefecilerin tipik olarak tercih ettikleri Rodin'in *Düşünen Adam* heykelinin özetlediği –eli çenesinde, dirseği dizinde, derin düşüncelere dalmış– görüntüden çok farklı bir yaklaşımdı bu. Ancak fikirlerinizi, ister Sokrat ile girişeceğiniz sözel bir tartışma sonucunda oluşturun, ister fareleri labirentlerde koşturarak geliştirin, aslında sorduğunuz soru eninde sonunda aynıdır: Bir insanı harekete geçiren şey nedir? Rasyonel irade midir, yoksa koşullu yanıt mı? Eğer her ikisi birden söz konusuysa, bunlar arasında nasıl bir ilişki vardır?

Filozoflar her zaman insan doğasının gözlemcileri olmuşlardır; bu, kulağa sanki bir psikologun görev tanımıymış gibi gelebilir. Ancak herhangi bir insanlık felsefesi, psikolojik kavrayış olmaksızın noksan kalır. Psikoloji de aynı şekilde felsefi kavrayıştan yoksun bırakıldığında görevini tam olarak başaramaz ve böylesine ikiye ayrılmış olmaları yüzünden her iki alan da daha zayıf hale gel-

miştir. Felsefenin, mantık gibi kimi alanları psikolojiden fazlasıyla uzak konumdadır. Ancak felsefe çoğunlukla gözleme, duyu verilerine, algıya ve izlenimlere dayanır ki bunların hepsi de psikolojinin alanına girerler. Dünyaya baktığımızda, önümüzde duran şeyi muhakkak apaçık göremeyiz –fizyolojik özellikler ve öznel yorumlar hemen hemen her zaman belli bir rol oynar. Fark yaratan bu etki –nesne ile deneyim arasındaki fark– psikolojidir ve hiçbir felsefi görüş açısı bunsuz ayakta duramaz.

Davranışçı psikoloji ve bunun merkezinde duran uyaran-yanıt kuramı insanı, istenen her sonuca göre programlanabilen veya şartlanabilen bir makine olarak ele alır; yani yapmanız gereken tek şey doğru uyaranı bulmanız ve kullanmanızdır. (Uyaran-Yanıt [*U-Y*] kuramı, Pavlov'un, önlerine bir tabak yiyecek koymadan önce zil çalarak eğittiği köpeklerin, zil sesi karşısında ağızlarının sulanmasını sağlayarak doğruladığı kuramdır.) Ancak *U (uyaran)* ile *Y (yanıt)* arasındaki kısa çizgi pek çok şeyi görmezlikten gelir. Bütün eylemlerin basit bir sebep-sonuç ilişkisine indirgenmesiyle psikolojinin –ve insanlığın– bütün canlı ve önemli parçaları ihmal edilmektedir. Bir insanı, belli uyaranlara denetlenebilir biçimlerde yanıt veren bir yaratıktan ibaret saymak insanlığımızı eksiltir. Bu tür bir bakış ruha, psikolojinin görünür araştırma konusu olan ruha boş vermek olur. Biz insanlar, sadece şartlanmalarımızdan çok daha fazlasıyız; bizim hayatlarımızda, değişmeyen bir dizi yanıttan daha fazla şeyin önemi var. Asıl sorun, çağdaş psikolojinin büyük bir bölümünün –bilim olarak psikolojinin– davranışçı psikolojinin etkisi altında olması veya onun soyundan gelmesi ve bu yüzden de insani deneyimden yoksullaştırılmasıdır.

Bilimsel yöntemin uygulanması, insanın ve insan doğasının nasıl çalıştığı konusunda bize bazı önemli bilgiler kazandırmaktadır. Ancak psikoloji, insanı kavrama konusunda bazı ipuçlarını belirleyebilse bile, insan doğasının karmaşık örgüsünü hiçbir zaman tam olarak ortaya çıkaramayacaktır. Örneğin, kullanılan doğru bilimsel yöntemlere karşın, davranışçı psikoloji hiçbir zaman insan yaşamının en önemli unsurlarından biri olan –ve felsefenin ana damarla-

rından birini adadığı– etik konusunda bir sistem ortaya çıkaramayacaktır. Herhangi bir eyleme yol açmak, sadece doğru bir uyaran bulma meselesi ise, insanlar yaptıkları her şeyi tek kelime ile ödül kazanmak veya cezadan kaçınmak için yapma durumuna indirgenmiş olurlar. (Yani uyaran ya havuçtur ya da sopa.) Bu şartlar altında iyi bir iş yapmak diye bir şey söz konusu olabilir mi? Doğru bir şeyi sadece yapılması doğru olduğu için yapmak ve kötü bir şeyi de sadece doğru olmayacağı için yapmamak mümkün olur mu?

Davranışçılar, sevimli bir yaşlı bayanı sokakta karşıdan karşıya her geçirdiğinizde size tatsız bir elektrik şoku verdikleri takdirde, kısa zamanda muhtaçlara her zamanki yardım etme âdetinizden vazgeçeceğinizi söyleyeceklerdir. Hatta, zavallı kadını, size her seferinde uygun bir ödül verdikleri takdirde, yanından her geçişinizde itip kakmanızı sağlayabileceklerini bile iddia edeceklerdir. Davranışçılar zengin içsel, zihinsel yaşamımızı bu şekilde görmezlikten gelerek, insanoğlunu fazlasıyla sığlaştırmaktadırlar. Bizler, her itildiğinde yiyecek bırakan bir kolu, gıdaların gelmesi durduktan çok sonra bile çılgınca itmeyi sürdüren farelerden çok daha çeşitli ve karmaşığız. (Hepimizin, bu tür farelerden daha zekice davranmadığı günler de oluyor ama bu başka bir hikâye.)

Biz insanların sahip olduğu yeteneklerden biri, kendi iç uyaranlarımızı hazırlayabilme kabiliyetimizdir. Bazen kendimize güç ve tatsız bir işten sonra bir tabak dondurma sözü veririz; bu durumda davranışçılardan öğrendiğimiz şeyi kullanmaktayızdır. Ancak bazen de kendimizi bir şeref veya bir görev ya da bir hizmet duygusuyla harekete geçiririz. Bunlar felsefenin üzerinde durduğu ama esasen deneysel psikolojinin kapsamı dışında kalan konulardır. Arthur Koestler'in deneysel psikolojiyi "sıçanşı psikoloji" takma adıyla alaya almasının nedeni budur: deneyselciler kemirgenler hakkında pek çok şey öğrenmeyi becerdiler, ancak insanoğlu hakkında ulaşabildikleri işe yarar dersler hem çok sınırlı oldu, hem de varoluşumuzun büyük sorularının yanına dahi yaklaşmayı beceremedi.

Bütün bilim adamları belli "gözlem nesnesi" grupları ile çalışırlar; bunlar onların araştırdıkları şeylerdir. Örneğin gökbilimcilerin

galaksileri, yıldızları ve gezegenleri; kimyagerlerin atomları ve molekülleri vardır. Bilim adamlarının görevi, izledikleri herhangi bir doğal olayı gözlemlemek, gözlemlerini kaydetmek, gözledikleri şeyin neden gözledikleri şekilde hareket ettiği konusunda kuramlar ileri sürmek ve daha sonra deneyler yürüterek bu kuramları sınamaktır. Sosyal bilimlerde gözlem nesneleri tam olarak fiziksel olmayıp, doğrudan ölçülebilir de değildirler. Bu durum, pozitif (veya doğal) bilimler ile sosyal bilimler arasında büyük felsefi farklılıkların ortaya çıkmasına neden olmakta ve hiçbir üniversitede asla tam anlamıyla kapsayıcı bir bilim dalı bulamayacağınız anlamına gelmektedir. Sosyal bilimlerde araştırmacılar, gözlemledikleri konu hakkında kendi dünya görüşlerini empoze etmeye çalışırlar; –Margaret Mead gibi en parlak zekâların bile öznel (ve hatta belki de bilinçsiz) önyargılarına dayanarak kusurlu sonuçlar çıkardıkları için eleştiri yağmuruna tutulmalarının nedeni budur. Doğal bilimciler de benzer sorunlarla karşılaşabilirler, ancak gözlemledikleri şeylerin daha somut ve nesnel doğası sayesinde önyargıların araştırma sonuçları üzerindeki etkisi azalmış olur.

Psikolojide gözlem nesnesi insan ruhundan ibarettir. Bir ruhu nasıl gözlersiniz? Hatta, ruh nedir ki? Nöropsikoloji, en azından bir dereceye kadar ölçülebilir niteliği olan beyni gözlemler. Ancak genel psikoloji zihni gözlemler. Zihin, veya ruh, fiziksel özelliklere sahip olmadığı için bütün gözlemler dolaylıdır ve bütün sonuçlar pozitif bilimlerde olduğundan daha öznel ve daha az kesindir. Doğrudan gözlem yapma üstünlüğüne sahip olduğumuz pozitif bilimlerde bile bilgilerimiz eksiktir. Zihin konusunda ne kadar çok yanıtlanamamış sorumuz varsa, elle tutulabilir, tartılabilir ve parçalara ayrılabilir nitelikteki beyin hakkında da neredeyse o kadar cevaplanmamış sorumuz var. Bu durumda, bütün meselenin daha soyut olduğu ve elimizde gözlenecek somut hiçbir şeyin bulunmadığı psikoloji gibi sosyal bilimlerde hedeften uzaklaşmanın ne kadar kolay olduğunu bir düşünün.

Her şeye karşın, psikolojinin nispeten yeni olan bilimselleşmesi ile insanoğlunun sürekli olan diyalog ihtiyacının birleşmesi, yir-

minci yüzyılda, psikolojik danışma sanayiinin görülmemiş derecede büyümesine yol açmıştır. İlk psikologlar insanlara danışmanlık yapmaya başladıklarında, üniversite psikologları onları sapkınlık, döneklik ve bunun gibi şeylerle suçlamışlardı. Basmakalıp akıl "psikolojik danışmanlık, psikoloji değildir" diyordu. Ancak birkaç on yıl içinde, danışmanlık yapan psikologların sayısı, her türden psikologların toplam sayısını çok aştı.

Hükümetlerin konuşma terapisi ruhsatlandırması konusunda, danışman psikologların üstü kapalı bir tekelleri mevcuttur; tıp doktoru olmamalarına rağmen sağlık sigortanızın onlarla olan görüşmelerinizi finanse etmesinin nedeni budur. Eğer ilk başvurduğunuz aile hekiminiz sizi, doktor olmadığı halde verdiği hizmetin karşılığı sağlık sigortası tarafından ödenen bir danışman psikologa sevk edebiliyor ise, o zaman aynı şekilde bir felsefi danışmana sevk edilmenizin de mümkün olması gerekir.

Sosyal bilimciler ölçümlerini yaparken istatistiklere güvenmek zorundadırlar. İstatistikler size bir grup hakkında çok şey söyleyebildikleri halde, bir birey konusunda hiçbir bilgi vermezler ve bu da psikologların çarptıkları başka bir duvardır. Genel olarak güvenilir istatistikleri kabul etmemiz doğru olmakla beraber, bunların birey olarak bizi betimlemedikleri konusunda da ısrarcı olmalıyız. Psikolojik veriler, kız çocuklarının ortalama olarak, oğlanlardan daha güçlü sözel becerilerinin olduğunu ve oğlanların da kızlardan daha kuvvetli uzamsal-zamansal becerilerinin bulunduğunu göstermektedir. Ancak bunun, SAT (Scholastic Aptitude Test / Amerikan ortaokullarında uygulanan Okul Yetenek Testi) sınavının sözel bölümünde 800 puan almayı yeni becermiş bir erkek çocuğu ile Küçükler Ligi birincisi bir beyzbol takımı için atış yapan bir kız çocuğu için pek fazla önemi yoktur. Gözlemlerimizden, kullanabileceğimiz ne öğrendik? (Bir fikrin "doğruluğunu", bu bilgiyi kullanıp kullanamayacağımıza bakarak ölçen William James'in pragmatik sesi hep bunu sorar.) Oğlanlar için daha mı çok okuma dersi gerekli? Kızlara daha mı çok spor lazım? Kızlarla oğlanları karışık gruplarda etkili biçimde eğitmek mümkün müdür? İstatistikleri inceleye-

rek büyük gruplar için neyin iyi sonuç vereceğine karar vermeye çalışabiliriz. Ancak çocuğunuz için en iyisinin ne olacağını arayan bir anne veya babaysanız, kendi deneyim ve sezgilerinizi izlemeniz de sizin için aynı ölçüde iyi olur.

En uygun ders planını felsefenin de tasarlayamayacağını düşünebilirsiniz. Ancak bu tür kararları, sınırlı işe yararlığı olan "gerçekleri" ile yönlendiren eninde sonunda eğitim felsefesidir. Fırsat eşitliği konusundaki felsefi kararlılığımız yüzünden (bu durum okuma dersi notları konusunda küçük ve belki geçici bir fark anlamına gelse bile) erkek ve kız çocuklarının büyük çoğunluğu karma sınıflı okullarda okumaktadırlar. Ayrıca eğitimciler en etkili olduğuna inandıkları okuma dersi yöntemini seçmektedirler ve bu konudaki farklılıklar da felsefidir. Çok sayıda Amerikan okulu cahil öğrenciler mezun etmektedir; bunun sebebi kısmen, okuryazarlık sağlayan eğitim yöntemleri (örn. fonetik öğretimi) yerine, neredeyse okuryazar olmamayı garanti eden eğitim yöntemlerine (örn. sözcüklerin bütünsel öğretimine) olan sistematik felsefi bağlılıklarıdır. Çocuklara okumamayı nasıl öğretebileceğimizi bildiğimiz kadar, okumayı nasıl öğretebileceğimizi de bildiğimize göre, seçeceğimiz eğitim yöntemi kendi eğitim felsefemizden başka hiçbir şeye bağlı değildir.

Nasıl bir bilim adamı olursanız olun yanıtlamaya çalıştığınız sorular, "Bu şey nasıl işliyor?" ve "Bu neden bu yaptığını yapıyor?" sorularıdır. Bilim adamları sebep ve sonuç ararlar (davranışçıların aşırı derecede basitleştirdikleri husus budur). O halde psikologlar da, "İnsanlar nasıl işlemekteler? Yaptıklarını neden yapmaktalar?" diye soruyorlar. Terapist bir psikolog ise, "Bu insan nasıl işlemekte? Bu yaptığını neden yapmakta?" diye sormaktadır. Terapist, sonuçları (örn. kaygı, depresyon) görüyor ve sebepleri (örn. bir eşle olumsuz bir ilişki, alkolik ebeveyn) arıyor. Bu, şeylere bakmanın bilimsel yolu olabilir, ancak bir bireye uygulandığında psikolojik terapi iki büyük sorunla karşılaşmaktadır.

Sebep ve Sonuç

Birincisi, felsefecilerin *post hoc ergo propter hoc* diye adlandırdıkları bir mantık hatasıdır. Eğer Latince'niz pek iyi değilse, bu cümleyi size şöyle açıklayabilirim: Eğer bir olay diğerinden önce meydana geldi ise, ilk olay sonrakine sebep olmuştur. Bazı durumlarda bu doğru olabilir: örneğin ayak parmağınızı bir yere çarparak incitir ve sonra "Of!" diye bağırırsınız. Ancak bu her zaman ve mutlaka doğru da değildir. Çocukken büyüklerinizden dayak yediyseniz ve şimdi de öfkenizi denetlemek konusunda başınız dertte ise, bunlardan birincisinin diğerine sebep olduğuna karar veremezsiniz. Belki öyledir. Ancak ilgisiz de olabilir. Bu iki olay arasında nedensellik varsa bile, konuya katkısı olan çok sayıda başka etmen de bulunabilir. Ayak parmağınızı bir yere çarparak incitmenize geri dönersek, pabuç giymemiş olmanız da, yerde öteberi bırakmanız da, çalan bir telefonu yanıtlamak için karanlık odada aceleyle koşmanız da, hepsi açıkça nedensel olaylardır. Fakat geçmişinizin karmaşık çorbasına baktığımızda, acaba çorbanın karışımındaki her maddenin eldeki meseleyle bir ilgisi var mıdır? Öfkelendiğinizde böyle celalli olmayı acaba annenizin hiddet krizleri mi size öğretti? Yoksa asıl neden babanızın duygusuzluğu muydu? İkisi birden mi? Yoksa hiçbiri mi?

Mevcut sıkıntınızın sebeplerini aramak için geriye bakıp, hayatınızdaki olayları gözden geçirmek sıkıntınızı daha da derinleştirebilir, çünkü olaylar arasında sizin göremediğiniz ilişkiler de bulunabilir. Üstelik belleğiniz mükemmel değildir, bu yüzden bazı önemli gerçekler unutulacak ve birçok ilgisiz ayrıntı hatırlanacaktır. Ya geçmişinizi eşeleyip kazımanız sadece altın renkli ama değersiz bir pirit madeni ortaya çıkarır da, terapistinizle siz büyük bir maden cevheri damarı bulmuş gibi uğraşıp dursursanız? En iyi ihtimalle, sonunda hedefinize varsanız bile, birçok ilgisiz konu ve yanlış yolda bir sürü vakit kaybedeceksiniz.

Bir fizikçi veya bir kimyager gibi elinizde size yol gösterecek derli toplu yasalar bulunmadan neyin meydana gelmesine neyin se-

bep olduğunu nasıl bileceksiniz? Eğer ilke olarak (birbirlerini takip etmek şartıyla) her şey herhangi başka bir şeye sebep olabiliyorsa, elinizde bir kuram bulunduğunda, kuramınıza uyan parçaları seçip geri kalan her şeye boş vermeniz tehlikesi her zaman mevcuttur. Abraham Maslow'un ince bir şekilde belirttiği gibi, takım kutunuzdaki tek alet bir çekiç ise, birçok şey size çivi gibi görünmeye başlar.

Psikoloji kusursuz bir araç haline gelseydi bile, şimdiki sıkıntınızın sebeplerini bulmanın size ne yararı olacaktı? Herhangi bir etiket taşımak veya "rahatsız" olarak sınıflandırılmış olmak kendinizi daha iyi mi hissetmenizi sağlayacaktı? Diş ağrınızı, dişinizde bir çürük olduğunu bilmek değil, ancak onu doldurtmak dindirir. Beyzbol oynarken kafanıza sert bir top darbesi yediğiniz için başınızın ağrıdığını anlamak, kendinizi daha iyi hissetmenizi sağlamaz, ancak bir aspirin almak işe yarayabilir. Gelecekte benzer ağrılardan sakınmak için elbette diş bakımınıza dikkat etmeli ve beyzbol savunma becerilerinizi geliştirmelisiniz. Bazı insanlar psikoloji sayesinde ruhsal sancılarının kaynağını keşfettiklerinde pekâlâ ferahlayabilirler ve bazı başka insanlar da alttaki sebebi kavrar kavramaz belli bir rahatlama sağlayacak bir hareket tarzı bulabilirler. Fakat pek çokları için sorunun nedenini kesin olarak belirtmek bile yeterince yararlı olmayacaktır. Aradıklarını bulabilmek için aylar ve yıllarca vakit geçirecekler ama sonra muhtemelen "Ne olmuş yani?" diyeceklerdir. Ruhsal sancılarının nedenini bilip, bunları azaltmanın yöntemini bulamamak bazılarının kendilerini daha bile kötü hissetmelerine yol açacaktır. Evliliğiniz parçalandığı için depresyonda olduğunuzu bilmek, geriye dönüp geçmişi değiştiremeyeceğinize göre, depresyonunuzu ancak derinleştirebilir.

Tıbbi Model

Psikiyatrik ve psikolojik terapiler konusundaki ikinci büyük sorun bunların tıbbi modeli taklit ediyor olmalarıdır. Bunlar eyaletler

tarafından aynen hekimlik gibi ruhsatlandırılmaktadırlar ve hastalık sigortası (hiç değilse kısmen) bunları da kapsamaktadır. Tıp doktorları bedensel hastalıkları teşhis ve tedavi etmek üzere eğitilirler. Psikiyatrlar ve psikologlar "ruh hastalıklarını" tedavi etmek üzere eğitilirler. "Ruh hastalıkları" deyimini tırnak işareti içine aldık çünkü bu bir mecazdır. Fakat bu mecaz gittikçe artan ölçüde, yanlışlıkla gerçeklik yerine konmaktadır. Eski bir psikiyatri şakası konuyu çok iyi örnekliyor: randevularına erken gelen hastalar kaygılı olarak teşhis edilirlermiş; geç gelenler düşmanlık sahibi olarak ve tam zamanında gelenler de saplantılı olarak. Bu fıkra, gerçek hastalık ile mecazi hastalık arasındaki farkı pek iyi bilen psikiyatrların kendileri tarafından anlatılırdı. Fakat bu artık hiç de eğlendirici değil, çünkü aradaki bu fark, Thomas Szasz'ın "ruh hastalığı efsanesi" dediği şey tarafından tamamen bulanıklaştırılmış durumdadır.

Tıbbi sorunlar çoğu kez "sendrom" diye adlandırılır. Bir sürü sendrom gözlenmiş, belgelenmiş, araştırılmış ve anlaşılmıştır. Örneğin, Tourette sendromu, heyecanlı fakat tehlikeli olmayan el kol hareketleri ve seslenmelerle kendini gösteren belli bir beyinsel işlev bozukluğudur; Down sendromu ise belirli bir genetik diziliş yüzünden ortaya çıkmaktadır. Kazanılmış bağışıklık eksikliği sendromuna (AIDS), bağışıklık sistemini bozup sakatlayan bir retrovirüs (HIV) sebep olmaktadır. Peki ama, ya "Körfez Savaşı sendromu" gibi bir teşhise ne dersiniz? Bunun anlamı ne? Görünüşe bakılırsa bu, Körfez Savaşı'nda görev yapmış bazı kimselerin kendilerini iyi hissetmedikleri anlamına geliyor. Biyolojik madde veya kimyasal zehirlere maruz kalıp kalmadıklarını, sorunlarının tıbbi mi, psikolojik mi, yoksa her ikisi birden mi olduğunu (söyleyen de) bilen de yok. Körfez Savaşı sendromu gibi teşhislerde bulunmak kulağa pek bilimsel geliyor, ancak sorun hakkında yeni ve yararlı hiçbir bilgi ortaya koymuyor. Benzer şekilde, "ani bebek ölümü sendromu"nu (SIDS) da düşünün. Ne yazık ki, bazı bebekler karyolalarında yatarken beklenmedik bir biçimde ölmektedirler. Buna eskiden "beşik ölümü" denirdi. Şimdi ise bu hastalığın, sorun hakkında hâlâ kesin olarak hiçbir şey açıklamayan ama daha süslü bir adı var. Bu yüz-

den, tıbbi anlamda (yani bedensel olarak) ters bir şey varsa bile, bir şeye sendrom adını vermiş olmamız neden bahsettiğimizi mutlaka bildiğimiz anlamına gelmez.

Bu, filozoflar için pek de yeni bir haber sayılmaz. İşte size afyon hakkında Ortaçağ'dan kalma bir "açıklama". Soru, (ilaç olarak kullanıldığında) afyonun insanı neden uyuttuğu idi. Zamanın doktorları tarafından (bunların bazılarının muhtemelen felsefeci olduklarını üzülerek söylemek zorundayım) bu soruya verilen yanıt, afyonun "dormatif özelliklere" sahip olduğu yolundaydı. Herkes bilgece baş salladı ve yıllarca bunun gerçekten bir şey açıkladığı kabul edildi. Ancak bu tanım bir şeyi açıklamakta filan değildi. *Dormatif* sözcüğü, Latince *dormire*, yani uyumak fiilinden gelir. Afyonun insanları dormatif özelliklerinden dolayı uyuttuğunu açıklamak, afyonun insanları uyuttuğu için uyuttuğunu açıklamak demektir. Sonuçta bu pek bilimsel değil – sadece yuvarlak bir açıklama.

Şimdi gerçekten bedensel olan hastalıkların bu tür yuvarlak açıklamalarını, mecazi anlamda ruhsal olan hastalıklara uygularsak ne olur? Sözde hastalıklarla dolu bir hayvanat bahçesi elde etmiş oluruz. Geçmişte yaşadığınız tatsız bir deneyimden kaynaklanan, halledilmemiş duygusal bir sorununuz mu var? DSM'ye baktığınızda bu bir ruh hastalığıdır: travma sonrası stres bozukluğu. Çocuğunuzun aritmetik öğrenme sorunu mu var? Bunun nedeni büyük bir ihtimalle ya öğretmenin kendisinin aritmetik bilmemesidir, ya da geçerli eğitim yöntemlerinin, "2 + 2 = ?" sorusuna verilecek yanıtın öğrencinin kendisini iyi hissetmesini sağlayan herhangi bir sayı olduğunu iddia etmesidir; ancak DSM'ye baktığınızda, bu bir ruh hastalığıdır: gelişimsel aritmetik bozukluğu. Çekilen son piyangoda ikramiye kazanamadığınız için hayal kırıklığına mı uğradınız? DSM'ye göre bu da bir ruh hastalığıdır: piyango stresi bozukluğu. Bu tür bir teşhisle karşılaştığınız için kendiniz veya çocuğunuz için önerilen terapiye karşı çıkmaya mı niyetlendiniz? DSM'ye göre bu kabullenmeyişinizin kendisi de bir ruh hastalığıdır: terapiye karşı gelme bozukluğu.

Burada bilimkurgu veya güldürü söz konusu olsaydı, bu pek hoş olurdu. Fakat bugün bu, kendini ciddi bilim gibi göstermektedir. Amerikan Psikiyatri Birliği 1987 yılında, dikkat eksikliği/aşırı hareketlilik (hiperaktivite) bozukluğunun (ADHD – *attention deficit hyperactivity disorder*) bir ruh hastalığı olduğunu, oy verme yöntemiyle kararlaştırdı. Oy pusulasıyla yapılan bir bilim! Aynı yıl yarım milyon Amerikalı çocuğa ADHD teşhisi kondu. 1996 yılında 5,2 milyon çocuğa –okul çağındaki Amerikalı çocukların yüzde 10'una– ADHD teşhisi konduğu tahmin edilmekteydi. Bu "salgın" için "çare" olarak, üretimi, satışı –ve bir kâbustan farksız olan yan etkileri de– birdenbire artan Ritalin bulunmuştur. Bu durum, ilaç ticareti için çok iyidir; ama çocuklar açısından pek de yararlı değildir. ADHD'nin herhangi bir özel beyin hastalığından kaynaklandığına dair en küçük bir tıbbi delil yoktur; ancak milyonlarca Amerikalı okul çocuğunu ruhsal bakımdan hasta ilan etmeyi, onlara zorla ilaç vermeyi ve bu "ruh hastalığı" "teşhislerini" onların kalıcı kayıtlarına işlemeyi haklı gösteren iddia ise kaynağının bu olduğudur.

Normal, sağlıklı, meraklı –ve bazen ele avuca sığmaz– çocuklar okulda dikkatlerini derslere vermek konusunda neden zorluk çekiyorlar? Olasılıklardan biri ADHD. Ancak birçok başka ihtimal de var. Motivasyon eksikliği, disiplin yokluğu, öğrenilecek konunun kalmamış olması, bilgileri değerlendiren sınavların olmaması, yetersiz öğretmenler ve kaygısız anne babalar yüzünden de olabilir. Zorunlu standartların yerine sersemce sloganlar konmuş olduğu için ve ne evde ne de okulda bu çocuklara yararlı özellikler aşılayacak ahlâki otorite bulunmadığı için olabilir. Eğitim düzeni, bir öğrenme yolu olmaktan çıkarılıp, –psikoloji ve psikiyatrinin de heveslı suç ortaklığı ile– takat kesici bir mayın tarlasına dönüştürülmüş durumdadır. Bu suç ortakları benzer biçimde yargı sistemine, orduya ve hükümete sızıp bunları da kendilerine bağlamışlardır. Bu durumda, insanların bugün felsefeye dönmeleri (veya geri dönmeleri) hayret verici sayılabilir mi?

Hayal kurmak bizim için çok daha kolaydır. Eğer çocuğunuz okulda dikkatini veremiyorsa, dikkat eksikliği hiperaktivite bozuk-

luğu vardır. Ve eğer siz böyle bir teşhisten şikâyet ediyorsanız, sizin de dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğunu kabullenmeme bozukluğunuz vardır!

Bu tür bir yaklaşımı bilimsel saymak konusundaki sorun, bu sözde bozuklukların hiçbir bilimsel ölçüte göre sınanmamış olmalarıdır. Herhangi bir şeyin varlığını, bunu destekleyecek delil olmadan ilan veya kabul etmek felsefecilerin "somutsama"[3] dedikleri şeydir. Psikiyatrlar ve psikologlar, sendrom ve bozuklukları somutsamakta uzmandırlar: bunları hayallerinde yaratırlar, insanlarda bunların belirtilerini bulup, bu belirtileri hastalığın varlığı konusunda delil sayarlar. Bu gibi belirtileri sınıflandırmanın ne tür bir yararı olursa olsun, bunun çok büyük bir sakıncası da vardır: sahip olmadığımız yanıtlara sahip olduğumuzu sanmamıza yol açarak, sorgulama güçlerini zayıflatır. Sebepsiz mutsuzluk duygusu mu? Vah vah! Buna aracısız depresif sendrom diyoruz; pek sık rastlanır. Parmaklarınızı masaya vurmaktan mı hoşlanıyorsunuz? Tamam işte! Sizin parmak perküsyon bozukluğunuz var. Pragmatizmi yine öne çıkarıp, "Bütün bunlar bizi nereye vardırır?" diye sormakta yarar var.

Ya gereğinden fazla seven bir kadınsanız veya Peter Pan sendromunuz varsa ne olacak? Yahut da kocanız Marslı ise? Fiyatının hakkını veren her kendi kendine yardım elkitabı, kendinizi geliştireceğinizi ve hayatınızın genel olarak daha iyileşeceğini vaat eder. Ancak şu andaki haliyle psikoloji –ve özellikle de popüler psikoloji– kendiniz hakkında öğreneceğiniz kısıtlı kavrayışları, hayatınızın geneline uygulamanıza yardımcı olacak araçlardan yoksundur. En son çıkan çok satışlı kitabın kapağında ne tür vaatler bulunursa bulunsun, psikoloji sizi bundan öteye götüremez. Düşünülebilecek her türlü kavrayışı (ve kavrayış türlerinden sadece biri olan psikolojik kavrayışı) tutarlı, işe yarar bir hayata bakış ve yaklaşım tarzı ile bütünleştirmek için ihtiyacınız olan asıl şey felsefedir. Kişisel bir fel-

[3] Orj. **"reification"**: (Felsefede) maddeleştirme; somutlaştırma; (zihinde yaratılmış bir şeyi) maddesel varlığa sahip bir şey gibi ele alma.

sefe. Müşterilerimin birçoğu kapsamlı bir psikolojik çalışmadan geçmiş ve bazısı bundan hazırlayıcı türden bir yarar sağladığı halde, aralarından hiçbiri hayatlarına tek başına bunun ruhsal bir huzur duygusu getirebileceğini düşünmemiştir. Psikolojinin, hayattaki başarılarının sırrı olduğunu düşünenler, ne de olsa, benim büroma uğramazlar bile.

İnsanlara yararı dokunuyorsa, kuramlara bel bağlamakta kendiliğinden gelen bir sakınca yoktur –ne de olsa felsefi danışmanların da yaptıkları budur– ama bunu bilim adına yapmak yanıltıcıdır. Terapi ya da danışmanlık, her şeyden önce bir sanattır. Bunların büyük kısmı, laboratuvar biliminin nesnel dünyasına yerleştirilmek için fazlasıyla özneldir. Ayrıca sırf duygusal, zihinsel, psikolojik –ve hatta felsefi– bir güçlükle karşı karşıya olduğumuz için, bir sendrom veya hastalık damgası taşımamız mı gerekir? Elbette hayır!

Psikiyatri de herkesin üzerinde konuşmak istediği günlük sorunları layıkıyla ele alamaz. Freud sonrasında zihinsel ve duygusal belirtileri olan biyolojik temelli hastalıklara yapılan vurgu –ve bunları kontrol altına alabilen reçeteli ilaçlar– psikiyatriyi halkın çok küçük bir parçasıyla ilgili hale getirmektedir. Tamamen denetimleri dışında bir fiziksel hastalık nedeniyle işlev bozukluğu bulunanlara –örneğin manik-depresiflere– ilaçların faydası olmaktadır. Bu tür bir sorunu ele almak için ilk durağınız bir psikiyatr muayenehanesi olmalıdır. Fakat sorununuz kimlik, değerler veya etik konusundaysa, birisinin sizde ruhsal bir hastalık somutsamasına ve size reçete yazmasına izin vermek, seçebileceğiniz en kötü yoldur. Sizin kendinizi bulmanızı, amaçlarınıza ulaşmanızı veya doğru olanı yapmanızı sağlayacak hiçbir hap mevcut değildir.

Temel sorununuz eğer felsefi ise, eczacınızın raflarındaki hiçbir şey size devamlı bir ferahlık sağlayamayacaktır. Amerikalıların her şeyi çabuk ve kolay halletme konusunda zaafları vardır. Yaşamlarımızı iyileştirmek ve her şeye kolay birer yanıt bulmak için teknolojiye güvendik. Bizim toplumumuz, hoşa gitmeyen her şey konusunda şahsi sorumluluğu azaltan sahte gerekçeleri de hevesle ka-

bullenmektedir. Sigaranın zararları herkesin bildiği bir gerçek haline geldikten sonra da günde bir paketi aşan tüketimlerini sürdüren sigara tiryakileri bile, şu sıralarda, bütün suç yalnız tütün şirketlerininmiş gibi, kendilerinde akciğer kanserine yol açtıkları savıyla bu şirketleri dava ediyorlar. Kendimizi yorucu çabalardan kurtarmanın, her türlü mutsuzluk ve kötü davranışın bir hastalık, genel, biyolojik veya çevresel bir şey olduğunu düşünmekten ve bu yüzden onları kendi denetimimiz dışında saymaktan daha iyi bir yolu olamaz. Bunun yanı sıra, ilaçlar bu ülkede dünyanın başka herhangi bir yerinde olduğundan daha ucuz ve daha boldur.

Bütün bunlar gizlice ve elbirliğiyle bizi, şeylere psikiyatrik bakışın yanında yer almaya itmektedirler. Ancak, bu bakış açısına bağlı kalmak insana yalnızca içi boş bir suçlu olmama duygusu ve kolay yanıtlar bulma konusunda sahte bir umut hissi verir. Çünkü kolay yanıt yoktur. Mevcut kişisel bir soruna kalıcı, gerçek bir çözüm bulmanın tek yolu, bu sorun üzerinde çalışmak, onu ortadan kaldırmak, bundan dersler çıkarmak ve öğrenilenleri geleceğe uygulamaktır. Felsefi danışmanlığın odak noktası da budur ve felsefi danışmanlık bu özelliğiyle mevcut sayısız terapi türünden ayrılır.

DEPRESYONUN DÖRT YÜZÜ

Psikoloji, psikiyatri ve felsefenin aynı şeye nasıl farklı baktıklarını ve bunun tedavi üzerindeki etkisini anlamak için, gelin, depresyonu kavramanın birbirinden farklı dört yoluna bir göz atalım. Her mercek kimi durumlarda size apaçık bir görüş sağlayacak, ancak aynı mercek başka durumlarda incelediğiniz şeyi çarpıtacaktır. Daima doğru merceği, doğru zamanda, doğru biçimde kullanabilsek, herhangi bir insana bir sorunla mümkün olan en düzgün, en verimli ve en kalıcı şekilde başa çıkma konusunda yardım etmenin en iyi yolunu bulurduk. Fakat danışman, çok defa, tek bir mercek kullanır ya da mercek değiştirmeyi veya vakanın gerektirdiği merceğe sahip başka birine başvurmayı ihmal eder.

Depresyonun olası sebeplerinden biri, beyinde bir bozukluk olmasıdır; bu, nöro-kimyasal ileticilerin beynin kabul edilebilir işlev menzilini engelleyecek bir biçimde üretilip salgılanmasından kaynaklanan genetik bir sorundur. Bu tür depresyon, çok çeşitli başka sonuçları da olan fiziksel bir hastalıktır. Depresyonun bir başka türüne ise sonradan yaratılmış bir beyin durumu neden olur; yani biyolojiktir ama genetik değildir. Bu, bir madde kullanımının sonucu olabilir; yani amfetaminlerin veya alkol gibi depresyon yapan bir maddenin yan etkisidir. Bu tür depresyon fiziksel veya psikolojik bir bağımlılık gösterir. Depresyonun üçüncü bir tipik nedeni, halledilmemiş bir çocukluk travması veya geçmişteki başka bir sorun olabilir; bu açıkça Freudcu –ve genel olarak kabul gören– bir bakıştır ve psikolojik olmakla beraber biyolojik olmayan bir sorundur. Depresyonun dördüncü bir türü, insanın günlük yaşamında meydana gelen ani ve şiddetli bir şey nedeniyle ortaya çıkar. Bu şey mesleki bir bunalım, boşanma veya iflas gibi yaklaşmakta olan kişisel veya parasal bir sorun ya da etik veya ahlaki bir ikilem olabilir. Burada depresyona sebep olan fiziksel veya psikolojik hiçbir şey mevcut değildir; suçlu olan, beyin kimyası, madde kullanımı ve çocukluk travması değildir.

İlk iki durumda insanın tıbbi bakıma ihtiyacı vardır. Bu tür vakalarda psikiyatri çok yararlıdır ve ilaçlar da semptomları pekala kontrol altına alabilir. Fakat ilaçlar temelde yatan asıl sorunu iyileştiremezler, –bunu belki günün birinde genetik mühendisliği gerçekleştirebilir–, bu yüzden konuşma terapisi de gereklidir. Üçüncü ve dördüncü durumlarda en uygun reçete konuşma terapisi olacaktır. Çözümlenmemiş geçmiş sorunlar konusunda psikolojinin sağlayabileceği çok şey vardır; bununla beraber, psikolojik danışmanlık yerine veya bunun ardından felsefi danışmanlık da yararlı olur. Ancak –her türden danışmanın önüne en sık gelen vaka olan– dördüncü senaryoda iyileşmeye giden en kesin yol felsefe olacaktır. Bazı insanlar açıkça felsefeye pek yatkın değillerdir, bu yüzden başka türden danışmanlara başvurmaları daha iyi olur. Pek çok insan psikolojik anlayıştan fayda sağlayabilir; ancak gerçek kavrayış burada

son bulmaz. Eğer kendinizi tanımıyorsanız, yapılması en isabetli olan şeyi nasıl bilebilirsiniz? Kendini tanımanın bir bölümü bedensel olduğu kadar, elbette psikolojiktir. Fakat özünüzü keşfetmek eninde sonunda felsefi bir iştir.

Geçmişinizdeki çözümlenmemiş bir çeşit travma nedeniyle müzmin olarak depresyondaysanız, ilaç tedavisi kendinizi konu hakkında konuşabilir hissetmenizi sağlayabilir ve böylece kısa vadede yararlı olabilir. Söz konusu olan daha yakın bir bunalım ise, pek az sayıda vakada aynı şey yine geçerli olabilir. Fakat o zaman, ilaç almak kaçınılmaz olanı sadece erteler ve bunun tehlikeli yanı, bir hap sayesinde kendinizi iyi hissetmenin, ileride duran zorlukları karşılamak ve yenmek için yapmanız gereken ayak işini yapmaktan kaçınmanıza yol açabilmesindedir. İlaçlar dış dünyayı değiştirmezler; Prozac tarafından yumuşatılmış bir ruh haliyle bile hâlâ sadist bir patronla, dolandırıcı bir ortakla veya müşterilerini bürokratik işlemlerle boğan bir bankayla başa çıkmak zorunda olacaksınız. Doğru yanıtlar bir hap şişesinde değiller –asla da orada olmayacaklar. Orada bulabileceğiniz tek şey, en iyi ihtimalle geçici bir rahatlamadır.

Tıpkı ilaçların bütünüyle psikolojik veya felsefi nitelikteki vakalarda yardımcı olabilmeleri gibi, felsefe de, fiziksel veya psikolojik çalışma yapılmakta olan hemen hemen her vakada ek katkı sağlayabilir. Lityum kullanılmasını gerektiren manik-depresyon gibi sıkı bir psikiyatrik vakada dahi, tıbbi denge bir kez sağlandıktan sonra felsefe yararlı olabilir. Eğer durum hakkında işe yarar bir felsefi mizaç geliştirebilirseniz, böyle bir teşhise dayanmanız daha kolay olabilir. Hastaların –ilaçları faydalı bulduklarında dahi– ilaç almayı sürdürmede çektikleri güçlüğün nedenlerinden biri, ilaç aldıkları sırada kendilerini kendileri gibi hissedememelerinden kaynaklanır. Bu bizi varolan en temel felsefi sorunun ortasına götürür: "Ben kimim?" İlaç almakta iken kendinizi yeniden keşfetmeniz gerekebilir. Bu da ("Beni ben yapan nedir?" "Ben fiziksel gövdemden başka neyim?" gibi) felsefecilerin ekmek kapısı olan sorulara yol açar.

UZMANLIK YERİNE EMPATİ

Hangi türden olursa olsun iyi bir terapist, sempati, empati ve moral destek sağlar; bunlar da, iyileşme yolunda çok yararlı olurlar. Şefkatli bir başka insanla diyalog gibi basit bir şey çoğu vaka için sızıyı dindiren merhem olur. İnsanı iyi bir danışman yapan şey uzmanlık değildir; hatta bunun için uzmanlık gerekli bile değildir. Başka bir kişinin söylediğini dinleme, empati gösterme, anlama yeteneği, anlatılana yeni bir bakış tarzı önerebilmek ve çözüm yolları veya umut sunabilmek, çok daha önemlidir. Tedavide tepki verilen şeyin büyük bölümü terapistin üslubudur. İyi bir kişisel ilişki kurabildiğiniz, kavrayışları hoşunuza giden ve size anlamlı gelen bir örnek oluşturabilen biri, terapi sırasında birlikte ilerleme sağlayacağınız kişi olacaktır.

Konuşma terapilerinin birçoğu, uygulanan özel terapi ekolü sayesinde değil, terapistin kendisi ve terapist ile hasta arasındaki uyum sayesinde iyi sonuç verir. Öteki kişi kim olursa olsun ve size ne anlatırsa anlatsın, etkileşim kendi başına yararlı olabilir. Ancak bu ani bir şifa değildir. Duygusal bir diş ağrısı için acil bir tedavi mevcut değildir; çürüğü doldurmanın veya dişi çekmenin belli bir yolu yoktur. Sorununuzu anlamayı, onunla yaşamayı öğrenmeyi ve ilerlemeyi hedeflemelisiniz. Psikolojik danışmanlık, sorun karşısındaki duygusal tepkilerinizi araştırmanın ve kabullenmenin bir yoludur. Bu iyi bir başlangıç noktasıdır. Felsefi danışmanlık ise sorununuzun kendisini araştırmanın ve onu kabullenmenin bir yoludur. Bu da iyi bir bitiş noktasıdır. İkinci yaklaşım açıkça daha dolaysızdır; karşı karşıya olduğunuz herhangi bir sorunun üstesinden gelme konusuna yoğunlaşır, kişisel felsefenizle tutarlı önlemleri bulup almanızı ve öğrendiklerinizi hayatınızda ilerlerken kullanmanızı sağlar.

Benim müşterilerimin çoğu için felsefi danışmanlık kısa süreli bir girişimdir. Psikolojik danışmanlık ise birçok insan için daha uzun vadelidir. (Düzenlenmiş bakımın işe karışması bunu değiştir-

mektedir, ancak uzun vadeli olarak tasarlanmış bir ilişkinin süresinin kısaltılması süreci iyileştirmekten ziyade ona zarar vermektedir.) Terapinin kendi yararlı özelliği, (yanlış tür bir terapi, terapi yokluğundan daha kötü ise de) herhangi türden bir terapinin tamamen terapisiz durmaktan daha iyi olduğu ve iyi bir psikologun, danışman olarak, kötü bir felsefeciden daha iyi bir tercih olduğu anlamına gelebilir. Bazen, tahsili hangi konuda olursa olsun akıllı bir kişiyle konuşmak en iyi seçim olacaktır. Pek çoğumuz, sadece insanların arasında bu kadar uzun süre yaşadıkları için insanlar hakkında çok şey bilen ve anlayan büyükbabalarımızdan ve büyükannelerimizden çok iyi öğütler almıştır. Birçok insana gerçekten yararlı olacak şey psikolojik ve felsefi kavrayışların dengeli bir uyumudur.

Birçok iyi psikolog gayet iyi felsefecidir. En iyi felsefeciler de aynı zamanda iyi psikologdurlar. Psikoterapi akla sayısız çeşidiyle gelmektedir ve bugün çağrıştırdığı tıbbi yan anlamına rağmen psikoterapi sözcüğünün tıp ile hiç ilgisi olmayan iki Yunanca kelimeden geldiğini size hatırlatmak isterim: *therapeuein* bir şeye "mukayyet olmak" (..ile meşgul olmak, ilgilenmek; -e hizmet, dikkat, yardım etmek) demektir, *psukhé* ise "ruh" veya "nefes" ya da "karakter" demektir. O halde psikoterapi ruhunuzla ilgilenmek anlamına gelebilir ki, bu da papazınız veya hahamınızı sizin psikoterapistiniz haline getirir. Aynı zamanda nefesinizle ilgilenmek anlamına da gelebilir ki, bu da yoga ve flüt öğretmeninizi veya meditasyon ustanızı birer psikoterapist yapar. Karakterinizle ilgilenmek anlamına da gelebilir ve bu da felsefi danışmanınızı bir psikoterapist yapar.

Her kişisel sorunun bir ruh hastalığı olduğu fikrinin kendisi nerdeyse ruhsal bir hastalıktır. Buna sebep olan, aslında düşüncesizliktir ve tedavisi de esasen düşünceliliktir. Felsefenin işin içine girdiği yer de burasıdır.

3

Zamanınızda PEACE:

Sorunlarla Felsefeyle Başa Çıkmaya Giden Beş Basamak

"Herhangi bir insan ıstırabını dindirmeyen her felsefi sav boştur.

—EPİKÜR

"Temel felsefi sorun, kavramlarımızdaki düzensizlik konusunda bir farkındalık meselesidir ve kavramlar düzene sokularak çözülebilir."

—LUDWIG WITTGENSTEIN

Felsefi danışmanlık bir bilimden çok bir sanattır ve her farklı birey için benzersiz bir biçimde yürütülür. Tıpkı psikoterapinin sayısız farklı biçimi gibi felsefi danışmanlığın da en az mevcut pratisyen sayısı kadar farklı versiyonu vardır. Bir sorunu, kendi başınıza veya profesyonel olmayan bir partner yardımıyla, felsefi olarak çözebilirsiniz. Burada önemli soru "Nasıl?" sorusudur. Haklı olarak –başta Gerd Achenbach olmak üzere– bazı felsefi danışmanlar açıklanabilecek veya öğretilebilecek hiçbir genel yöntem olmadığını iddia ederler. Sonuçta, felsefe yapmanın bir genel yöntemi yokken, felsefi danışmanlık yapmanın nasıl genel bir yöntemi olabilir ki?

Yine de deneyimler sayesinde ben birçok vakanın PEACE süreci adını verdiğim beş basamaklı bir yaklaşıma başarıyla uyum gös-

terdiğini buldum. Bu yaklaşımla iyi sonuçlar elde edilmektedir, izlenmesi kolaydır ve aynı zamanda felsefi danışmanlığı diğer konuşma terapisi biçimlerinden ayıran özellikleri de açıklamaktadır. Göreceğiniz gibi bu kitapta tanıtılan sorunların çoğu PEACE süreci ile çözümlendi. Belki sizin sorununuz da bu yolla ele alınabilir. PEACE sözcüğü, beş İngilizce sözcüğün baş harfleri alınarak oluşturulmuş, geçeceğiniz beş aşamayı simgeleyen yapay bir sözcüktür: sorun (problem), duygu (emotion), tahlil (analysis), tefekkür (contemplation) ve denge (equilibrium). Bu basamaklar kalıcı bir kafa huzuruna giden en kesin yol oldukları için bu kelimelerin baş harflerinin oluşturduğu ve HUZUR anlamına gelen İngilizce PEACE sözcüğü, konuya çok uygun düşmektedir.

İlk iki basamak meselenizin temelini ifade eder ve çoğu insan bu aşamaları doğal bir biçimde geçer. Bu bazen geri dönülmesi ve geliştirilmesi gereken bir aşama olmakla beraber, bu insanların sorunu kendileri için veya kendileriyle birlikte teşhis edecek birine ihtiyaçları yoktur. Duygusal tepkiler dolaysız ve açıktır –hiç kimsenin duygu hissetmeyi öğrenmeye ihtiyacı yoktur– ama yine de duygular daha ileri bir düşünme süreci için malzeme olabilirler. Sonraki iki basamakta sorun daha ileri düzeyde tetkik edilir ve her ne kadar birçok insan bunu kendi başına yapabilirse de, yeni alanları keşfetmek için bir partner veya yol göstericiye sahip olmak faydalı olabilir. Üçüncü basamağın kendisi sizi psikoloji ve psikiyatrinin ötesine geçirir ve dördüncü basamak da dosdoğru felsefe krallığına götürür. Yalnızca ussal olan yaklaşımlar, nasıl kullanılacağı bilinmedikçe kullanışlı olamadığı için, son basamak ilk dört aşamanın her birinde öğrendiklerinizi yaşamınızın bir parçası haline getirmenizi sağlar.

Size sürecin nasıl işlediğini göstermek için her basamağın kısa bir açıklamasını vereceğim. Sonra geri dönüp, basamakları daha ayrıntılı olarak açıklayacağım ve süreci işbaşında görebilmeniz için örnek bir vakayla sözü bitireceğim. Bölüm II'deki her kısımda da en az bir vaka PEACE süreci açısından anlatılmaktadır.

Bir meseleyle felsefi anlamda yüzleşirken, önce *sorunu* teşhis etmelisiniz. Örneğin, anneniz veya babanız ölmektedir, işleriniz

kötü gidiyordur ya da eşiniz sizi aldatmaktadır. Bir sorunumuz olduğunda çoğunlukla bunun farkına varırız ve çoğumuzun da yardıma veya ek çarelere muhtaç olduğumuzda harekete geçen bir iç uyarı sistemi vardır. Bazen sorunu açıkça belirtmek göründüğünden daha zordur, bu yüzden eğer bahsettiğiniz şeyi sınırlayan özellikler belli değilse bu basamak biraz emek gerektirebilir.

İkinci olarak, sorunun uyandırdığı *duyguları* değerlendirmelisiniz. Bu bir iç muhasebedir. Duyguları gerçekten tatmalı ve yapıcı biçimde yönlendirmelisiniz. Psikoloji ve psikiyatrinin büyük kısmı bu aşamanın ötesine geçmez ve yararlarının sınırlı olması bu yüzdendir. Yukarıdaki örnekleri ele aldığımızda, duygularınız muhtemelen keder, öfke ve üzüntünün bir karışımı olacaktır, ancak bu sonuca varmak için biraz emek vermeniz gerekebilir.

Üçüncü basamak olan *tahlil* sırasında, sorunu çözmek konusunda seçeneklerinizi tek tek sayar ve değerlendirirsiniz. İdeal bir çözüm hem dış meseleleri (sorun), hem de içsel meseleleri (sorunun uyandırdığı duygular) hallederdi, ancak ideal bir çözüm mutlaka gerçekleştirilebilir olmayabilir. Örneklerden biriyle devam etmek gerekirse, annenizin solunum aygıtının fişini çekmek onun açısından en iyisi olabilir ama sizin için ise en zor şey budur. Kararı doktorlara bırakabilir veya kardeşinizin karar vermesini isteyebilirsiniz; ya da nafile yaşam desteğini sürdürmeyi düşünebilirsiniz; bunlar en uygun olanını bulabilmek için zihninizde yürümeniz gereken çeşitli yollardır.

Dördüncü aşamada bir adım geri gider, bir bakış açısı kazanır ve durumunuzun bütünü konusunda *tefekkür* eder, uzun uzun düşünürsünüz. Bu noktaya kadar, temellerini kavrayabilmek için her aşamayı bölümlere ayırmış bulunuyorsunuz. Ama artık bunları birleştirip bir bütün haline getirmek için beyninizin tamamını çalıştırırsınız. Tek tek ağaçlar üzerinde durmak yerine ormanın şeklini incelersiniz. Yani, durumunuzun bütün haline getirilmiş felsefi bir görünümünü geliştirirsiniz: yüzleştiğiniz sorununuz, buna karşı duygusal tepkiniz ve bu çerçeve içinde tahlil ettiğiniz seçenekler. Bu noktada durumunuzu bütünü ile çekip çevirmek için felsefi kav-

rayışlar, sistemler ve yöntemler üzerinde düşünmeye hazırsınızdır. Çeşitli filozoflar durumunuzun hem birbiriyle çelişen yorumlarını ileri sürerler hem de sorun hakkında –eğer bir şey yapmak gerekiyorsa– yapmanız gerekenler konusunda farklı reçeteler verirler. Annenizin ölümüyle karşı karşıya olduğunuzu varsaydığımız örnekte, yaşamın niteliği konusunda kendi düşüncelerinizi, başkalarına karşı hangi sorumluluklarınızın olduğunu, yaşam desteğini durdurmanın ahlak sisteminiz içindeki yerini ve birbirleriyle yarışan gerçek yaşam değerlerinin göreli önemlerini göz önünde tutmak zorundasınız. Tefekkür yoluyla hem getirileri bakımından savunulabilir hem de kendi doğanıza uygun bir felsefi tutum saptamalısınız.

Sonunda, sorununuzu ifade edip, duygularınızı dile getirdikten ve seçeneklerinizi tahlil edip, felsefi tutumunuzu tefekkür ettikten sonra, *denge*ye ulaşırsınız. Sorununuzun içyüzünü kavrarsınız, uygun ve savunulabilir biçimde harekete geçmeye hazır olursunuz. Her şeyin yoluna girdiğini hissedersiniz, ama ilerdeki kaçınılmaz değişimlere de hazırsınızdır. Örneğin, annenizin solunum aygıtını kapatmaya karar verdiyseniz, onun da istediğinin bu olduğundan ve ölümü size çok ağır gelse bile sizin sorumluluğunuzun zor bir durumda onun arzularına elinizden geldiğince uymak olduğundan eminsinizdir.

PEACE SÜRECİNE GENEL BAKIŞ

Bazıları bu beş boyutun hepsini bir tek danışma seansında işleyip, bitirebilir. Başkaları için ise PEACE süreci haftalar veya aylar boyunca sürebilir. Sürenin uzunluğu hem kişiye, hem de duruma bağlıdır. Birçok müşteri de, ilk üç basamağı –sorunu tanımlamak, duyguları dile getirmek ve seçenekleri tahlil etmek– felsefi danışmanlık için bana gelmeden önce geçmişlerdir. Bu durumda süreç tefekkür aşamasından itibaren devam eder. İster kendi başınıza çalışın, ister bir arkadaş, bir partner veya eğitilmiş bir pratisyen ile çalışın, mutlaka kendi doğal hızınızla ilerlemelisiniz.

Her birimiz dünyaya zihnimizi, dikkatimizi kendi varoluşumuza yoğunlaştırmış olarak, benzeri olmayan bir seyir noktasından bakıyoruz. Varoluşu, başımıza gelen ve etrafımızda meydana gelen bir dizi şey olarak algılayabilir, ya da bunların çoğu için şahsi sorumluluk üstlenebiliriz. Kötü her şey konusunda birinci ve iyi şeyler konusunda da ikinci şekilde düşünmek insan doğasının önemli bir öğesidir. Facia darbesini indirince, bir noktada, "Neden ben?" diye düşünmeye dalmanız kesin gibidir. Ancak piyangoda büyük ikramiyeyi kazanan biri kendine asla bu soruyu sormaz. Eğer çocuklarımız uslu durup diğerlerinden üstün olurlarsa onları iyi yetiştirdiğimiz için kendi kendimizi kutlarız. Yaramazlık yaptıklarında ise suçu onlara atarız. İyi şeylerin sorumluluğunu üstlenmek ama kötü şeylerle ilgimiz olmadığını söylemek kendi çıkarlarımızı koruma ve muhafaza etmenin bir yoludur ve bu, Hobbes'un insanların temel olarak "bencil" *[self-regarding]*oldukları konusunda ısrarcı olmasının ne kadar haklı olduğunu gösterir.

Karşı karşıya bulunduğunuz sorunu tanımlamak için, olup bitenlere onlar hakkında yargıya varmadan bakmaya çalışın. Felsefecilerin "fenomen" diye adlandırdıkları şeylere –yani, kendi dışınızdaki olaylara; sizin inanç, duygu ve arzularınızdan bağımsız olarak varolan gerçeklere– bakmaktasınız. Kendinizi özellikle felsefeye yatkın hissediyorsanız, bunu fenomenal aşama olarak düşünebilirsiniz. *I Ching*'in öğrettiği gibi, şeyler sürekli değişmekteler, bu yüzden biz de daima yeni durumlarla karşılaşıyoruz.

Bizim için ne iyi ki, çoğu şeyi alışıldık biçimde ele alıyoruz. Bize hayat yolunda rehberlik eden toplumsal geleneklerimiz ve kişisel alışkanlıklarımız olduğu için, her olayı ince eleyip sık dokumamız gerekmiyor. Böylece, durumunuzu incelerken neyin sadece bir görüngü, neyin sizin için bir sorun olduğunu belirlemelisiniz. Şimdilik, mevcut duruma sizin sebep olmadığınızı varsayın. Sadece hayatınızı yaşıyor, kendi işinize bakıyorsunuz. (Daha sonra, bu sürecin üçüncü ve dördüncü basamaklarında, durumun ne kadarında kendi sorumluluğunuz olduğunu araştırmalısınız ki, size bağlı olan kısmına hâkim olabilesiniz.) İçinde yüzüyor olabilirsiniz ama siz okyanu-

sun kendisi değilsiniz.

Daima hazırda bekleyen bir reaksiyonu doğurmayan, olağandışı bir şeyle karşılaştığınız her zaman duygusal bir tepki gösterirsiniz. Duygu fizyolojisini beynin en ilkel bölümü olan limbik sistem üretir; bunlar uyaranlara karşı otomatik (teknik olarak otonom) tepkilerdir. Duygu deneyimi ise, beynin fizyolojik tepkilerinizin yorumlanıp sınıflandırıldığı daha üst bir bölümünde oluşur. Bu tek yönlü bir yoldur. Bu ayrılma, bir duyguyu sırf onu tanımakla denetleyememenizi temin eder; bu durum, çalışmalarında tam da bunu yapmaya yoğunlaşan birçok psikolog ve psikiyatrın gözden kaçırdığı bir husustur. Öfke hissettiğinizi anlamanız bedeninizin (örn.: kalp atışının hızlanması, adrenalin salgısı gibi) öfke reaksiyonlarını değiştirmeyecektir. Duygunun tanınması değerli bir bilgidir; ama bu kavrayışın duyguyu kontrol altında tutmasını beklemeyin. Bir defa duyguyu hissedip, onu teşhis ettikten sonra, bu basamağın üçüncü kısmı duyguyu uygun bir şekilde dışa vurmaktır. Dışavurum da duyguyu engellemeyecektir –psikologların ve psikiyatrların hesaba katmaları gereken bir husus daha. Fakat duygunun uygunsuz dışavurumu durumunuzu muhtemelen daha kötüleştirecektir.

Tahlil aracılığıyla, seçeneklerinizin dökümünü çıkararak sorununuzu halletme sürecini başlatırsınız. "Demek ki kendimi mutsuz hissetmeme neden olan şu sorunum var. Peki bu konuda ben ne yapabilirim?" diyebilirsiniz. Seçenek üretmenin en yaygın yolu paralellikler kurmaktır. Daha önce başınızdan geçmiş, hallettiğiniz bir şeyi yeniden yaşamaktaysanız, daha önceki şartların nasıl üstesinden geldiğinize bağlı olarak ne yapmanız veya yapmamanız gerektiğini bilirsiniz. En iyi arkadaşınızın başına gelenleri veya filmlerde gördüklerinizi ya da bu kitapta okuduklarınızı da dikkate alabilirsiniz. Başka durumlarla ortaklıklar bulmak –paralellikler ortaya koymak– şimdiki güçlüğünüzü anlamanın etkili bir yoludur. Sorun hakkında hissettiklerinizi değiştirmeyebilir ama nasıl veya neden meydana geldiğini iyice anlamanızı sağlayabilir ve olası tepkiler oluşturmanıza yardım edebilir.

Psikolojik terapiler tahlilden daha ileri gitmezler –oraya da şa-

yet varabilirlerse tabii. Birçoğu oraya da varamazlar; çamura saplanmış gibi durmadan duyguları "tasdik etmeye" takılıp kalırlar. Psikiyatrlar insanı bir sorunu mantıkla incelemekten caydırma eğilimindedirler ve bunun yerine sizi çocukluğunuza götürmek için duygular üzerine yoğunlaşırlar. Bu tür bir çalışmayı yıllarca sürdürüp, kendinizi asla daha iyi hissetmeyebilirsiniz. Tekrar edeyim, birçok insan PEACE sürecinin ilk üç aşamasını kendi başına geçer, ama tefekküre ve dengeye varmadan durur; ancak sorunlarını bunlar olmaksızın çözmesi mümkün değildir.

Bu da bizi tefekkür ve ilk üç basamakta topladığınız bilgilerin bütünleştirilmesi konusuna getiriyor. Buradaki hedefiniz, durumunuzun bütününe yönelik bir mizaç –bir tavır, bir bakış tarzı– edinmektir. Sözlüklerde *meşrep* sözcüğünün, ağır basan bir eğilim, temayül, ruh hali veya mizaç anlamına geldiğini görürsünüz. Bir hayranınız size neşeli bir meşrebiniz olduğunu söylediğinde onun ima ettiği şeydir bu. Bu kitapta ise mizaç, felsefi görüş açısı demenin başka bir yoludur. Kendi görüş açınızı bulmak için bir adım geri atarak sorununuzun ivediliğinden, duygularınızın gücünden ve tahlilinizin mantığından uzaklaşmalısınız. Can alıcı adım, bütün sorununuza bakmanın, sorun üzerinde bütünleyici bir kemer oluşturarak kendinizle barışmanıza ve yolunuza devam etmenize imkân veren bir felsefi yolu benimsemektir.

Eğitim görmüş bir felsefeciden ilgili noktaları öğrenerek veya kaynağından okuyarak, tanınmış filozofların eserlerinde sizde de yankı bulan bir felsefe bulabilirsiniz. Şüphesiz, işinize yarayacak derecede bilincinde olmasanız veya açık bir şekilde ifade edemeseniz bile, siz de kişisel bir felsefeye sahipsinizdir. Bu nedenle sizin muhtemelen ihtiyacınız olan şey, kendi felsefenizi onu görebileceğiniz ve onunla çalışabileceğiniz bir açıklığa çıkaracak bir rehber veya bir aynadır. Bir mizaç, gerçekten içte bulunan bir şeydir. Bu, bir alet üretmekten çok, toprağı kazıp, değerli bir taş çıkarmaya benzer. Kendinize uygun olmadığını hissettiğiniz bir felsefi mizaç talebinde olursanız, durumunuzu telafi etmek veya mazur göstermekten başka bir şey yapmış olmazsınız. Bu gerçek ve kalıcı bir ça-

re getirmez. Mevcut meşrebinizin gerçekte durumunuzu daha kötüleştirdiğini ve meşrebinizi değiştirmekle hayatınızı değiştirebileceğinizi de keşfedebilirsiniz. Bu tür bir değişim, bir krizalitin bir kelebeğe dönüşmesi gibi çok hoştur. Her şey değişir ve değişimden en iyi şekilde yararlanmanın anahtarı sizin meşrebinizdir.

Bazen bunun beyinsel veya kavramsal aşama olduğunu düşünürüm. Beyinsel diyorum çünkü aklınızla ve duygularınızla, yani bütün beyninizle çalışmaktasınız. Bütünsel bir kavrayışa, her şeyin –durumunuzun, dünyanızın ve felsefenizin bütün unsurlarının– nasıl birbirine geçtiği konusunda bir görüşe, bir kavrama da ihtiyaç duyarsınız. Bir sorunu aşıp geride bırakmanızı mümkün kılan şeyin uyumlu bir bütünlük olduğunu anlarsınız. Eğer bir sorun sizi afallatıyorsa, muhtaç olduğunuz şey kavramsal bir atılımdır. Alışılmış tepkileriniz yeterli değildir.

Son basamakta dengeye ulaşırsınız. Yeni kazanılmış veya şekillendirilmiş meşrebiniz aracılığıyla en iyi seçeneğinizi işletir ve öğrendiklerinizi somut biçimde hayatınıza katarsınız. Sorununuz sorun olmaktan çıkar ve olağan ama yola girmiş varoluş durumunuza geri dönersiniz; şartların dengenizi bozmak için komplo kuracağı bir dahaki sefere kadar başınız ağrımaz. Belli bir miktar yalpalama her zaman olur; hiç kimse için her şey hep iyi gitmez. Fakat PEACE sürecinizi kendi yönteminiz haline getirirseniz, gelecek için daha iyi donanmış olacaksınız. Bir kez işe yarar bir mizaç bulduğunuzda, o artık sizden ayrılmaz. Meşrebinizi tüketemezsiniz de. Birtakım şartlarda sizin için başarılı olan her şeyi, yolun ilersinde karşılaştığınız her benzer durumda hatırlayabilir ve yeniden kullanabilirsiniz. İşinize ne yararsa, o pekiştirilir ve işe yaramayanlar da tersine rafa kaldırılır. Eğer süreci bu son aşamaya kadar tamamlarsanız, o ilk kareye bir daha hiç dönmeyeceksiniz. Deneyiminizi ele almak ve dengeye ulaşmak yoluyla kendiniz hakkında bir şeyler öğrenebilirseniz, en büyük facianın ardından bile hayatınız zenginleşecektir.

Buraya vardığınızda durumunuzun esasını kavramış olacağınız için bu aşamaya ben bazen esas aşama derim. Yalnız sorununuzun özünü değil, kendiniz hakkında temel bir şey de öğrenmiş olacak-

sınız. Bu, güncel durumunuzu çözümlemenizi ve gelecek duruma kendinizi hazırlamanızı mümkün kılan kavrayış ve içgörüdür. Mutlak çözümler bulmak her zaman mümkün olmadığı için, kararlılığın sağlanması, çoğu vakada, daha yerinde bir hedef olur. Bu basamak, size yolunuza devam etme imkânını verdiği için de temel basamaktır. Felsefi anlamda kendi kendinize yeterli hale gelebilir ve böylece (bu temellerin ötesine geçmeye siz karar vermedikçe) daha fazla danışmanlığa ihtiyaç duymazsınız. Dengeye ulaştıran bir mizaç, gittiğiniz her yere birlikte götürdüğünüz bir şeydir. Tatsız bir semptomu bastırmak için çekmeceden çıkarılmak üzere ilaç dolabında durmaz. Bir terapist veya bir reçete gibi bağımlısı olduğunuz bir şey de değildir. Sizin bir parçanızdır.

PABLO CASALS İLE MARK TWAIN ARASINDAKİ BENZERLİK NEYDİ?

PEACE sürecinin ilk iki basamağı psikoloji ve kendi kendine yardım alanındaki seleflerim sayesinde herkese aşinadır. Daha önce de belirttiğim gibi, birçok insan labirentin bu başlangıç bölümünde yolunu kendi başına bulur ve ancak ondan sonra dış yardıma başvurur. Bu yöntemi daha önce bilinen yöntemlerden ayırt eden şey üçüncü ve dördüncü basamaklar –analiz ve tefekkür– olduğu için ve bu basamaklar bu yöntemin en yeni, kavranması en zor yönleri oldukları için bunları iki güçlü örnekle açıklamak istiyorum. Bu örnekler, kendi felsefi danışmanları olarak davranmış olan tanınmış kişilerle ilgili. Daha sonra bu bölümde, benim kendi uygulamalarımdan alınmış bir vakaya bakacağız.

Büyük viyolonselist Pablo Casals bir zamanlar bir kayak kazasında kolunu kırmış ve altı hafta boyunca kolunda alçıyla gezmek zorunda kalmıştı. Karşılaştığı sorun apaçıktı: kolunun alçıya alınması programını mahvetmiş ve kariyerine engel olmuştu. Duygusal tepkisi muhtemelen hüsran, kaygı, yıkım, depresyon ve korku karışımıydı. Yaptığı durum analizi bütün lojistik zorlukları sayıp dök-

mekteydi: konserlerin iptali veya yeniden programlanması, doktorlarla ve fizyoterapistlerle randevular, temsilcisinin aranması, sözleşmelerin yeniden yazılması, kolu iyileşir iyileşmez rehabilitasyonunun planlanması ve daha başkaları.

Casals haberi hayranlarına bildirmek için gerekli basın toplantısını düzenledi. Toplanan haberciler müzisyenin muhtemelen umutsuzluğa düşmüş olacağını sanmışlardı ama neşe saçtığını gördüler. Ona neden bu kadar mutlu olduğunu sordular. Pablo Casals soruyu "Çünkü şimdi egzersiz yapmam gerekmiyor" diye yanıtladı.

Casals bir felsefe pratisyenine danışmış olsa hayrete düşerdim, ancak o bir sorunla yüzleşmede tefekkür aşamasının önemini açıkça kavramıştı. Durumu göz önüne alındığında en yararlı olacak tutumu çekip çıkarmak için o kendi içine el uzattı. Durumun zararlı unsurlarının açıkça farkındaydı ama o dikkatini bunlar yerine olumlu unsurlar üzerine topladı. Casals kısıtlamaları sınırlayıcı olarak değil özgürlük sağlayan unsurlar olarak gördü. Kendi kendisine "Şimdi, gelecek altı hafta boyunca, başka zaman olsa yapamayacağım ne yapabilirim?" diye sorarak, meseleye yeni bir şekil verdi. Bir Tahiti tatiline mi çıktığını, kumarhanelerdeki tek kollu haydutlarla mı oynadığını, yoksa dostlarıyla mı vakit geçirdiğini bilmiyorum ama yeteneğinin gereklerini göz önünde bulundurursak, bu dönemde mutlaka her zamankinden çok daha fazla seçeneği olmuştur. Meşrebi ona durumundan azami derecede faydalanma imkânını verdi.

Eğer bu türden bir serinkanlılığa sahip olmadığınızı düşünüyorsanız, böyle bir şeyin sizi aştığına karar vermeden önce size başka bir misal vermeme izin verin. Mark Twain edebi başarılarıyla olduğu kadar yakıcı öfkesiyle de tanınmıştı. Kolayca kızardı ve öfkesinin ortalığı kasıp kavuracağından emin olabilirdiniz. Gücendirildiğinde tercih ettiği sert yanıt, tırmalayıcı bir mektup kaleme almak olurdu. Ama her zaman bu mektubu üç gün boyunca mantosunun cebinde bırakırdı. Eğer üç gün sonra kendini hâlâ kızgın hissediyorsa mektubu postaya verirdi. Ama çoğunlukla öfkesi şiddetini kaybeder ve mektubu yakardı. Bu tür yazıları ele geçirmek için can atan hayranları için büyük bir kayıp olabilir ama Twain'in kendisi,

dostları ve tanıdıkları için bu şüphesiz bulunmaz bir nimetti.

Bahse girerim ki, Twain bu mektupları sorunu belirlemek, duygularını (öncelikle öfke) dile getirmek ve (bazısı mutlaka fevkalade canlı olan) seçeneklerini tahlil etmek için kullanmaktaydı. Ama iyice düşündüğünde vardığı anlayış, sabır, tefekkür, açık fikirlilik ve değişme istekliliği gibi erdemleri kullanmak olurdu. Tanındığı kadar hiddetli biri olan Twain, bu erdemlere eğilimli olmasa kendisini böyle dizginleyemezdi. Öfkeli mektubunu postalasa da postalamasa da hem mektubu, hem de bu üç günlük erteleme süresini dengesini yeniden kazanmak için kullanıyordu.

Ben bunun farkında olduğundan kuşkulu olsam da Twain, Çinlilerin, en iyi hareket tarzının sizde suçluluk ve pişmanlık bırakmayan tavır olduğu yönündeki fikirlerini yansıtıyordu. Üç gün bekleyip, mektubu ne yapacağını daha serinkanlı bir kafayla kararlaştırmakla, bu ideal yolu bulacağından emin olabiliyordu.

Bu meseleler konusunda Casal'ın içsel çabalarının ve Twain'in düşüncelerinin sırdaşı olmadığımız için, onların bu mizaçlarını ne kadar zorlukla veya kolaylıkla keşfettiklerini veya bunu uygulamaya koymadan önce ne kadar emek verdiklerini bilmiyoruz. Sırf burada kan, ter ve gözyaşlarından bahsedilmediği için bunun kolay olduğunu zannetme hatasına düşmeyin. Karşılaştıkları her sorun konusunda felsefi anlamda düşünmeye gayret etme istekliliğinde olan insanlar yararlı mizaçlar bulabilir ve belli ölçüde dengeye ulaşabilirler. Bu mutlaka çabucak olmaz. Fakat bu emeği harcayıp sonuçlarını elde etmenin, –öfke, suçluluk, gerçeklerden kaçış, bağımlılık, mağduriyet, azap, anlaşmazlık ve Evden Alışveriş Kanalı gibi– bütün diğer seçeneklerin hepsinin toplamından daha hayırlı olduğunu size garanti edebilirim.

VINCENT

Vincent'in profesyonel yazar olarak başarılı bir kariyeri vardı. Kendi çalışma alanını alışılmış hatıralar, fotoğraflar ve benzeri şey-

lerle dekore etmişti. Sahildeki yarı çıplak Tahitili kadınları resmeden ünlü Gauguin tablosunun bir baskısını da duvarına asmıştı. Vincent'in bayan iş arkadaşlarından biri müdürlerine bu tablonun kendisini incittiğini bildirdi ve kaldırılmasını istedi. Cinsel taciz konusundaki şirket ilkelerine uyan müdür Vincent'i bürosuna çağırdı ve ona tabloyu kaldırmasını söyledi. Vincent buna karşı çıktı ama başvurabileceği bir yer yoktu; ya resmi indirmeli ya da işinden ayrılmalıydı. Bu iki seçeneği zihninde ölçüp biçtikten sonra ehvenişer olanı seçti ve resmi kaldırmaya karar verdi. Ne de olsa yeni bir tablo bulmak yeni bir iş bulmaktan daha kolaydır. Vincent de pratik olanı yaptı. Beklemediği şey ise, işini kaybetmemek için resmi kaldırdıktan sonra içinde büyüyen öfke, küçük düşürülme ve ilkelerine ihanet duygusuydu.

Bu vakayı PEACE süreci aracılığıyla incelerken felsefi danışmanlığın psikolojik danışmanlıktan nasıl ayrıldığını açıkça göreceksiniz. Felsefi danışmanlık konusunda herkese açık konferanslarımı dinleyen birçok psikolog sonradan bana gelip, "Biliyorsunuz, ben de sizin yaptığınızla aynı türden bir şey yapıyorum" diyor. Gerçekte hiç de aynı şeyi yapmıyorlar ve ben de çoğu kez ne demek istediğimi yeterince anlatmak için bu vakayı kullanıyorum. Vincent hakkında size anlattıklarımı psikologlara da harfi harfine anlatıyorum ve onlara nasıl davranacaklarını soruyorum. İstisnasız hepsi dikkatlerini sıkıca Vincent'in duyguları – öfke, küçük düşürülme, ihanet– üzerine yoğunlaştırıyorlar ve bu alanlarda ne çok iş yapacaklarını söylüyorlar. Bana göre bu, hem para hem de vakit kaybı olurdu. Onlara bir felsefi danışmanın (sadık bendeniz) nasıl davranacağını açıkladığım zaman, birdenbire, psikolojik eğitimleri ile kavranamayan koca bir perspektif âleminin varolduğunu fark ediyorlar.

BİRİNCİ BASAMAK: ***Sorun.*** Vincent'in sorunu, özet olarak, bir haksızlık duygusunun acısını çekmesiydi. Tabloyu indirmeye haksız olarak zorlandığını ve sanat konusundaki kişisel beğenisi nedeniyle işinin tehlikeye girmemesi gerektiğini düşünüyordu. Duy-

guları, haksızlığa uğrama hissinin sonucuydu. Temel sorun buydu, duyguların kendisi değil.

İKİNCİ BASAMAK: ***Duygular.*** Vincent duygularını dışa vurmanın dolaysız bir yolunu bulamadı. Kendisini bu kadar öfkeli ve böylesine kendine ihanet etmiş hissetmek istemiyordu ama düzen ona kendini daha iyi hissetmesi için hiçbir çare sağlamıyordu.

ÜÇÜNCÜ BASAMAK: ***Tahlil.*** Bütün seçenekler dikkate alındığında, Vincent doğrusunu yapmıştı. Mesleğini seviyordu ve sahip olduğu türden işler ağaçtan toplanmıyordu. Tablo yüzünden istifa etseydi haksızlık duygusunu hâlâ taşıyacak ve bu sefer işinden de ayrılmış olacaktı. Üzüntülü ve çalışıyor olmak, galiba üzüntülü ve işsiz olmaktan daha iyiydi. Bir ton parası olsaydı işverenine olay nedeniyle dava açabilir ve talihini mahkemede deneyebilirdi. Fakat parasal gücü buna yetmezdi. Öç alma hayalleri giderayak az çok tatmin edici olabilirdi ama bunlar kesinlikle gerçek seçenekler değillerdir. Zaten, Vincent müdürünü ve kırgın mesai arkadaşını tehdit etmeye karar verseydi veya çılgınca etrafı kırıp geçirseydi, yine de hakkını almış olmayacak, tersine hapse girecekti. Sonuç olarak, Vincent'in tercihi en iyi seçenek gibi görünmekteydi.

DÖRDÜNCÜ BASAMAK: ***Tefekkür.*** Felsefi olarak, Vincent'le birlikte incitme ile zarar verme arasındaki fark konusunda çalıştım. Eğer bir kimse veya bir şey size zarar verirse –yani, sizi fiziksel olarak incitirse– siz zararın suç ortağı değilsinizdir. John Stuart Mill'in zarar ilkesi "uygar bir topluluğun herhangi bir üyesi üzerinde, arzusu hilâfına güç uygulamanın yegâne haklı amacının başkalarına zarar verilmesinin önlenmesi" olduğunu ifade eder.

Ancak, gücendirme başka bir şeydir. Eğer bir kimse veya bir şey sizi incitirse –yani, bir şekilde küçük düşürürse– siz kesinlikle küçük düşmenin suç ortağısınızdır. Neden? Çünkü *alınan* sizsiniz. Fiziksel darbe benzeri bir şeyden edilgin olarak zarar görebilirsiniz; ama tablo gibi bir şeyden incinmeye etkin olarak iştirak edersiniz.

Eski günlerin nazik ifadelerini hatırlayın:

"Affedersiniz, maksadım sizi rencide etmek değildi."

"Eh, öyleyse ben de alınmadım, estağfurullah."

Bu tür bir nezaket, incinmeyle zarar görmeyi birbirine karıştırmayı mümkün kılan bir dikkatsiz düşünme kültürü tarafından devre dışı bırakılmıştır. Marcus Aurelius ta ikinci yüzyıl Roması'nda bu ayrımın farkındaydı ama bizim ileri uygarlığımız bunu unuttu. Günümüzde, insanlar bir şeyden kendileri alınıp inciniyorlar ve sonra başkalarını kendilerine zarar vermekle suçluyorlar ve toplumsal düzen de bireysel özgürlüklerin altını oyan siyasalarıyla buna arka çıkıyor. Daha da kötüsü düzen, insanları alınıp incinmelerinden dolayı parasal olarak ödüllendirmekle bu karışıklığı güçlendiriyor. Bu yüzden herkesin ya sırtında yumurta küfesi taşır gibi yürümesinde ya da etrafta pabucu dama atılmış biri olarak dolaşmasında şaşılacak bir şey yok.

"Kendi fikrinizi ortadan kaldırın, 'Hakarete uğradım' yakınması da ortadan kalkar. 'Hakarete uğradım' yakınmasını kaldırın, hakaret de ortadan kalkar."

—MARCUS AURELIUS

Vincent'in tefekkür yoluyla yaptığı ilk hamle, incitme ile zarar verme arasındaki ayrımın farkına varması oldu. İkinci hamle ise bu tür haksızlıkların düzenle ilgili olduğunun ve kişisel olarak kendisine yöneltilmediğinin farkına varmasıyla geldi. Kendisini suçlayan kişi ile müdürü, kendilerinin de kavrayamadıkları daha büyük bir oyunun piyonlarıydılar. Bu saçmalık neredeyse eğlenceliydi. Sanki Vincent duvarına bir *Playboy* orta sayfası asmış gibi! Oysa her ne kadar paha biçilmez bir tablonun kopyasından daha tahrik edici de olsa, bazıları bunu bile sanat eseri sayabilirler. Daima incinmeyi bekleyen insanlar her zaman alınacak bir şey bulacaklardır, ancak o zaman sorunla baş başa kalacak olan da onlardır. Onların sorunu kendilerini gücenik hissetmeye ihtiyaç duymalarıdır. Vincent istemeden başka birinin ihtiyacının önüne çıkmıştır.

Vincent kendi durumunu haksızlık olarak görmek zorunda değildi, çünkü o da düzen tarafından incitilmiş ama zarara uğratılmamıştı. Düzenin hoşgörüsüzlüğü yüzünden incinmeyi reddetmeye gücü yetmeliydi ve o da bunu kullanmaya karar verdi. Şimdi Vincent kendisine bu haksızlığa karşı bağışıklık sağlayan ve olumsuz duygularının dağılmasına imkân veren bir felsefi mizaç edinmişti.

BEŞİNCİ BASAMAK: ***Denge.*** Vincent meslektaşına ve müdürüne karşı artık kötü duygular beslemeksizin işine geri döndü. Duygularını onların sanat beğenileri için harcamaktan başka yapacak daha iyi işleri, uğraşması gereken bir mesleği vardı. Vincent'e, son bir rötuş olarak, duvarına asmak isteyeceği, en sevdiği on resmin bir listesini yapmasını ve bunu iş arkadaşına gösterip, ondan kendisini incitmeyecek birini seçmesini istemesini önerdim. Bu şekilde, dekorasyondan herkesin hoşnut kalması sağlanacaktı.

Vincent'in PEACE süreci tek bir seansta tamamlandı. Hiçbir zaman çocukluğunu, cinsel fantezilerini, rüyalarını, Oedipus karmaşasını ele almadık veya ruh halini düzeltecek bir reçeteden söz etmedik. Kıssadan hisse: Psikoloji ve psikiyatrinin haksızlık konusunda söyleyebilecek bir lafı yoktur. Felsefi bir sorunu halletmek istiyorsanız felsefi yardım arayın.

KENDİ FELSEFE DANIŞMANINIZ OLUN

Felsefeyi uygulamak demek, kendi iç evreninizi araştırmak demektir. Bu kendini keşif gezisine girişecek en nitelikli kişi sizsiniz; bununla beraber bazen, benzer yolları yürümüş filozofların yol göstericiliğinden de faydalanabilirsiniz. Felsefeciler, insanın en berrak şekilde, çoğunlukla yalnızken düşünebilmesi anlamında, neredeyse her zaman yalnız çalışırlar. Ancak, düşüncelerimizin 2500 yıllık çeşitli felsefe geleneklerinin önemli kavrayışları tarafından şekillendirilmiş oldukları düşünülür ise felsefeciler neredeyse hiçbir zaman yalnız çalışmazlar. Felsefi danışmanlar çöpçatanlara benzerler; biz

müşterilerimizin kendileri ve durumları konusunda, bir ömür boyu birlikte yaşayıp gelişebilecekleri felsefi bir yorum bulmalarına yardım ederiz.

Aristo ile Zen'i birbirlerinden ayırt edebilseniz de, edemeseniz de kendi kendinize felsefi anlamda yardımcı olabilirsiniz. PEACE sürecini izlemeyi deneyin. Bir sonraki bölümden, Bölüm II'de örneklerle açıklanan ve Ek A'da (Filozofların Geçit Töreni) altı çizilen birçok önemli felsefi düşünceden kendinizle ilgili olanları alın. Kitap boyunca verilen vaka etütleri kişisel kaygılarınızı çağların bilgeliği ile nasıl aydınlatacağınız konusunda örnekler sağlamaktadır. Bu şekilde donanmış olarak, birçok durumda kendi başınıza dengeye ulaşabileceksiniz. Her sorunun hızlı bir çaresi bulunmadığını akılda tutun. Büyük keşifler bazen daha çok vakit ve çaba ister.

Bu sürecin belli bir basamağına takılıp kalırsanız, bir sonraki aşamaya geçmek için yardıma ihtiyaç duyabilirsiniz. Bazıları karşılarına çıkan sorunu kolayca teşhis edemeyip, birinci basamağa takılıp kalırlar. Duygularını yatıştırmak amacıyla, onları aslında alevlendiren şeyler yaparak (asıl sorunları fazla içmeleri olduğu halde, sorunlardan kaçmak amacıyla içenler gibi) duygu aşamasında takılıp kalmak, daha yaygın olarak görülür. İnsan sadece tahlil yoluyla değiştirilemeyecek bir durumu durmaksızın tahlil ederek üçüncü aşamada kolayca saplanıp kalabilir. İlk üç aşamayı tamamlayanlar için tefekkür basamağı çok çetin olabilir. Doğru meşrebin bulunup kabullenilmesi kimi zaman sadece birkaç dakikada gerçekleşebilmekle birlikte, aylar –ve hatta bazen yıllar– da gerektirebilir. Ama bu sizi dengeye getirdiğinde, çabanıza değecektir.

Eğer bir yerde saplanıp kalır ve kurtulamazsanız bir felsefi danışmana başvurmak isteyebilirsiniz. Ya da meslekten olmayan ama felsefeye yatkın başka biriyle çalışabilirsiniz. Felsefi bakış açılarınızı tartışmak için birbirinizi dinleyici olarak kullanın. Bazen sizin kendi kendinize yardımcı olabilmeniz için birisinin size azıcık yardım etmesi gerekir.

4

Felsefe Derslerinde Size Faydalı Olacak Neler Kaçırdınız?

"Antik felsefe insanlığa bir yaşama sanatı önermekteydi. Modern felsefe ise, bunun tersine, her şeyden önce uzmanlara ayrılmış bir teknik jargon inşası olarak görünmektedir."

—PIERRE HADOT

"Eğer felsefe eğitimi diye herhangi bir şey mevcut ise, bu ancak kişiyi kendi başına düşünme yolunda eğitme biçiminde olabilir."

—LEONARD NELSON

Alfred North Whitehead, "Avrupa felsefe geleneğinin en sağlam genel ayırıcı özelliği, Platon'a gönderme yapan bir dizi dipnottan ibaret olmasıdır" diye yazmıştı. Gerçekten de, konuyla ilgilenenlerin, Platon'un savlarına verilen yanıtları veya bu savlara verilen yanıtlara verilen yanıtları, ya da Platon'un savlarına verilen yanıtlara verilen yanıtlara verilen yanıtları...vs., vs. okuyabilmeleri için çok ama çok sayıda ağaç can vermiştir. Bu kısım Whitehead'in bu açıklamasının ruhuna uygun olarak, ama bütünlüğü de sağlamak için, bazı önemli felsefi fikirlerin –felsefe danışmanlığında benim sık sık kullandığım büyük felsefe düşünürlerinin ve ekollerinin– en önemli bölümlerini son derece kısa olarak size sunmaktadır. Bazı felsefi fikirlerin size günlük yaşamda, nasıl dolaysız olarak, Maimonides'i doğru yazıp yazamadığınıza veya Nietzsche'nin adını doğru telaffuz edip edemediğinize bakmaksızın yardımcı olabileceğini böylece

görmeye başlayacağınızı umuyorum. Çapraşıklığı ve güçlüğü konusundaki kötü ününe rağmen felsefe kullanışlı biçimde herkesin işine yarayabilir.

Genel bir taslak sunmak amacıyla size burada tanıttığım filozofları kategorilere ayırdım. Bu, kesin olarak onları bir düzen içinde sunmanın tek yolu değildir ve bu nedenle, onları başka yerlerde farklı biçimde sınıflandırılmış olarak görürseniz hiç şaşırmayın. Felsefecilerin bayıldıkları şeylerden biri tartışmak, özellikle de kategoriler konusunda çekişmektir. Benim bu kategorilerle ilişkilendirdiğim zaman dönemleri bile, genel anlamda düşünülmüş olup, her düşünce geleneğinin başlıca düşünürleri daha önceye veya daha sonraya rastlayabilir. Kitabın bu kısmının felsefe tarihine veya bütün önemli filozoflara tam ve eksiksiz bir bakış olmadığı açıkça bilinmelidir. Bu fikirlerin uygulaması Bölüm II'de su yüzüne çıktığında, bunları belli bir bağlam içinde görebilmeniz için size konunun sadece yalın iskeletini göstermek istiyorum.

Şimdi önceden uyarılmış oluyorsunuz, bu nedenle eğer bütün bilgileriniz için kitabın bu kısmına güvenir de felsefe dersinizden kırık not alırsanız bundan beni sorumlu tutmayın. Bunları daha çok bir kokteyl parti için kopya kâğıdı olarak düşünün. Eğer genel görünümü hemen şimdi izlemek istemiyorsanız ve gündeminizde şimdilik entelektüel kokteyl partileri yoksa, daha ileri geçin ve burayı atlayıp, Bölüm II'ye veya Bölüm II'de sizi özellikle ilgilendiren kısımlara gidin. Daha sonra merakınız uyanırsa bu kısma her zaman geri dönebilirsiniz. Eğer daha derin bilgiler edinmek isterseniz, bir kısmı Ek C'de sıralanmış olan, felsefeye ayrılmış pek çok kitap bulabilirsiniz.

İlgi ağımı sadece Batı felsefesinin ötesinde bir genişliğe atmayı paha biçilmez buluyorum ama durmadan küçük bir fikir alt gurubuna geri dönüp durduğumu da fark ediyorum. Üç önemli felsefe branşı, aşağı yukarı ilk çağların aynı döneminde, M.Ö. 600–400 arasında ortaya çıkmıştır. Çoğu insanın aklına ilk gelen felsefe imgesinin –harmani ve sandalet giyen, sakallı adamlar imgesinin– sorumlusu, Sokrat, Platon ve Aristo'nun öne çıktığı Atina okuludur.

Bunlar fikirlerini (Kinikler ve Stoacılar gibi) kayda değer bazı Sokrat öncesi düşünürlerinin fikirleri üzerine kuruyorlardı, fakat biz şimdiki amaçlarımız açısından bunların kodamanlarından ayrılmayacağız. Aynı dönemde gezegenin başka bir bölümünde mükemmel Hint bilgesi Siddhartha Gautama (Buda), Hindu hayat felsefesini daha da geliştiriyordu. Yerkürenin biraz ötesinde ise Konfüçyüs ve Lao Tzu, *I Ching* ile birlikte Çin felsefesinin can damarını oluşturan Konfüçyüsçülük ve Taoizm'i geliştirmekteydi. Eski uygarlıkların bu can alıcı dönemi felsefe tarihinde kurucu bir öneme sahip oldu.

Bu üç felsefe geleneğini ben müşterilerimle, tercihlerimi doğal olarak farklı bireylere uygun biçimde yaparak, aşağı yukarı eşit ölçüde kullanıyorum. Antik ve çağdaş filozoflarda ve bunların arasında kalan her dönemde yararlı unsurlar buluyorum. Doğu felsefesine olan aşinalığım, kuram ve uygulamaları Batı'da geniş ölçüde tanınan ve incelenmiş olan, *Bhagavad Gita* ve Buda'nın öğretileri gibi antik metinler üzerinde toplanıyor. Doğu bilgeliğinin çağdaş guruları, yeni düşünce çizgileri oluşturmaktan çok, antik düşünürlerin bilgeliğiyle uyum içinde yaşayarak taraftar kazanma eğilimindedirler. Bu düşünceleri geliştirmekten ziyade, örnekleme ve açıklama yoluyla ilham veriyorlar. Yine de, kaynak olarak kullandıkları metinler son derece zengin ve çoğu İngilizce'ye çevrilmemiş durumda. Kullandığım Hindu ve Budist metinlerin bazıları (her ne kadar ben onları bir dünyevi bilgelik kaynağı olarak kullansam da) yandaşları için kutsaldır ve bu yüzden sorgulanmaya ve yeniden düşünülmeye açık değildirler. Süleyman'ın Meselleri'nden Matta İncili'ndeki İsa'nın Gerçek Mutluluk vaazına kadar çeşitli Yahudi-Hıristiyan kaynaklar da yararlı felsefi kavrayışlar içerir. Şairlerin, oyun ve roman yazarlarının eserleri, ve hatta bazen Casey Stengel'in[4] sözleri de öyledir. Felsefecilerin züppece davranmamaları gerekir; nerede olursa olsun bulabildiğimiz bilgelik için minnettarlık duymalıyız.

[4] **"Casey Stengel":** (1890-1975), Çok renkli bir kişiliği olan Amerikalı beyzbol oyuncusu ve menajeri.

DOĞU

Hintli filozoflar –Hinduizm, ve onun Ortodoks olmayan iki dalından biri olan Budizm– varoluşun döngüsel doğasını, şeylerin geçiciliğini, arzuların sarhoş edici etkilerini ve bağlanmayışın önemini vurgularlar. Bağlılıklar, ister nefsine veya başkalarına, ister eşyaya olsun, ıstırapların temel sebebidir. Demek ki, ıstırabı azaltmanın bir yolu, bağlılığı bırakmaktır. İster Hindu ister Budist olsun Hint felsefesi, yaptığımız her şeyi sırf emeğimizin meyvelerini toplamak için değil, bütün kalbimizle yapmamız gerektiğini savunur.

Budizm insanların ahlaki eşitliğini desteklemekle birlikte hem kişisel sorumluluğu hem de diğerlerine karşı sevecenliği savunur. Durulmayan zihninin, açgözlü egosunun ve şiddetli tensel arzularının, insanın sağduyulu huzurunu (Buda doğasını) kazanmasını sürekli olarak engellediğini öğretir ve gürültücü zihni yavaş yavaş susturan, arzunun zincirlerini kıran ve insanın tamamen ve berrak biçimde huzur içinde kalmasını mümkün kılan birçok egzersiz önerir.

Buda Dört Soylu Gerçek tespit etti (daha doğrusu öğrencileri; çünkü Buda doğrudan hiçbir eser bırakmamıştı). Bunlar oldukça güçlü felsefi ilaçlar oldukları için ben genellikle müşterilerim yeterli dikkati gösterecek hale gelecek kadar sıkıntı çekmedikçe onlarla bunları konuşmam. Ancak bu Gerçekler hayatın en acı meşakkatlerine karşı önemli bir davranış tarzı sergilerler ve bu nedenle son derece sıkıntılı şartlarda insanlara yararlı olabilirler. Birinci Gerçek, yaşamın ıstırap içerdiğidir. İkincisi, ıstıraba sebep olunur; o tesadüfen meydana gelmez. Üçüncüsü, sebebi keşfedebilir ve ıstırabı önlemek üzere nedensel zinciri kırabiliriz. Sebebi ortadan kaldırırsanız etkisini de kaldırırsınız. Dördüncüsü ve en önemlisi, üçüncü sırada anlatılan gayeye erişmek için egzersiz yapılması gereğidir.

Budist düşünüşe göre, sonucun ne zaman ve ne biçimde kendini göstereceğini biz bilemesek dahi, ahlaki davranışlarımız da dahil

olmak üzere yaptığımız her şeyin belli sonuçları vardır. Belirli bir durumda olmak konusunda seçim hakkına sahip olmayabiliriz fakat içinde bulunduğumuz durumla ilgili olarak ne yapacağımız konusunda seçeneklerimiz vardır. İyi ile kötü arasında seçim yaparız ve iyi seçimler yaparsak iyi şeyler olacaktır. Eğer kötü seçimler yaparsak kötü şeyler olacaktır. Bu, insanlara bir sorumluluk ve denetim ölçüsü bırakır.

Hinduizm ise reenkarnasyon inanışı yüzünden, bunun tersine, edilgenlikle sonuçlanabilir. Eğer bu hayat, bütünüyle, daha önceki bir yaşamın ödülü veya cezası olarak başınıza gelen, kaçınamayacağınız bir şey ise, eylemleriniz neyi değiştirebilir?

Budizm, Hinduizmin bir yaşamlar dizisi görüşünün aksine, varoluşa bir dizi an olarak bakar ve bu yaklaşıma göre, her bir anda meydana gelenler bir sonraki anda olacakları etkiler. Bu benim tercih ettiğim ve daha fazla kişisel sorumluluk gerektiren, daha iyimser bir tutumdur. Her iki durumda da itici güç, Batı'nın her şeyden önce ya da yalnızca bilimsel ilerleme konusundaki saplantısının tersine, ahlaki gelişimdir.

"Sana bu bilgiyi ve nasıl gerçekleştirileceğini göstereceğim; bu bir başarılabilirse, bu hayatta ele geçirilmeye değer başka bir şey kalmaz."
—BHAGAVA GITA

Çin felsefesinin ana ilkesi her şeyin değiştiği yolundadır. Yaşamın hiçbir aşamasında kalıcı bir hal beklememelisiniz ve her değişimle ortaya çıkan yepyeni durumun sizi şaşkına çevirmesini önlemek için değişimin doğasını anlamaya gayret etmelisiniz. Şeylerin neden ve nasıl değiştiği konusunda bir miktar kavrayış sayesinde değişim size daha doğal gelecek ve değişim anlarında yapılması yerinde olanı önceden tahmin edip, uygulayabileceksiniz. Konfüçyüs, (*Tao Te Ching*'in yazarı) Lao Tzu ve *I Ching*'in adı bilinmeyen yazar(lar)ı gibi filozoflar bize yararlanabileceğimiz durumlardan olduğu kadar, denetimimiz altında olmayan kötü durumlardan da elimizden geldiğince yararlanmayı öğretirler. Her durumda kendi kararla-

rımızdan sorumluyuz. Devamlı değişime karşın dünya düzenli bir yer olarak görülür. Beşeri dünyanın işleyiş yolunu anlamak için doğal dünyanın nasıl işlediğini anlayıp, benzerlikleri kavramamız gerekir. *Tao* sözcüğünün yaygın çevirisi "Yol"dur ve bu deyim, şeylerin gelişme yolunu ifade eder. İnsanların en iyi yaşama yolu, toplumsal ve siyasal süreçleri şekillendiren doğal yasalarla uyum içinde yaşamaktır.

Çin felsefesi iyi bir hayat sürme arayışı üzerine yoğunlaşmıştır. Eğer bireyler iyi birer hayat sürerlerse, toplum da iyi, yani sürtüşmesiz, temiz ve verimli olacaktır. Çin felsefesi insanı iyi bir yaşama götüren yol olarak, Batılı düşünüşün büyük bölümü gibi yalnızca bilgiyi dikkate almaz. Yaşam kalitesi, görev ve ahlaklılık konusundaki fikirlerden, deneyimlerin yorumundan ve sürecin anlaşılmasından kaynaklanır.

"Açıkladıkları fikirlerin değerini şayet becerebilirse, insan Konfüçyüs ve Lao Tzu gibi büyük kafaları kolay kolay hiçe sayamaz; temel ilham kaynaklarının I Ching olduğu gerçeğini gözden kaçırmak ise daha da zordur. ... Seksenli yaşlarımı sürüyorum ve artık insanların değişen görüşleri beni hemen hemen hiç etkilemiyor; eski üstatların fikirleri bana göre Batı Zihniyetinin felsefi önyargılarından çok daha değerli."
—CARL JUNG

BATI

Batı'da, geri kalanlarınız zahmete girmesin diye felsefe araştırmasını sanki biz felsefeciler yapıyormuşuz gibi görünüyor. Kişisel içebakışın öneminin sıradan insanlara iade edilmesi felsefi danışmanlığın itici gücüdür.

Sokrat, genel olarak Batı felsefesinin "Vaftiz Babası" olduğu kadar, felsefi danışmanlığın önemlice rol modellerinden birini de tedarik etmiştir. Sokrat, Platon'un akıl hocası ve danışmanıydı; eserleri de Platon'un kitapları sayesinde günümüze kaldı. Felsefi

danışmanların dikkatlerini ona çevirmelerinin sebebi, bir bakıma, Sokrat'ın hepimizin bilgiye zaten sahip olduğuna, ihtiyaç duyduğumuz şeyin içimizde olduğuna, ancak onu meydana çıkarmak için yardıma muhtaç olabileceğimize inanması yüzündendir. Eğer büyük bir sorunla boğuşmaktaysanız, bu durumda ihtiyaç duyabileceğiniz şey, kendi bilgeliğinizi ortaya çıkarmak için sizinle çalışacak bir çeşit felsefi ebedir. Sizin sahip olmadığınız uzmanlaşmış bilgiye sahip oldukları için yardımlarına başvurduğunuz doktorlardan ve avukatlardan farklı olarak felsefi danışmanlar, mutlaka özel uzmanlıklarına değil, bir araştırmayı yönetme konusundaki genel yeteneklerine güvenirler. Bizim yaptığımız, size cevaplar vermek değil, yararlı sorular sormanıza yardımcı olmaktır. Biz, size hiç bilmediğiniz bilgileri açıklayan bir otorite görevi görmek yerine, birçok insanın kendini sorgulama araçlarını unuttukları veya savsakladıkları için ihtiyaç duyduğu rehberliği sağlarız.

Sokrat'ın felsefi danışmanlara (onların yararlı buldukları sayısız başka katkı ile birlikte) bıraktığı diğer büyük katkı, Sokrat yöntemi adı verilen, nihai bir cevaba ulaşmak için bir dizi soru sorma yöntemidir. Sokrat'ın ünlü "Sorgulanmamış bir hayat yaşanmaya değer değildir" özdeyişi onun nitelikli bir hayat sürmenin en önemli şey olduğu ve bunu öncelikle sorgulama yoluyla yapabileceğimiz yolundaki kanısını özetlemektedir.

Bütün o felsefi dipnotlara neden olan Platon, esasçı (essentialist) bir düşünürdür. Platon, saf ama soyut Biçim'lerin varlığına ve maddesel nesnelerin bunların kusurlu kopyaları olduğuna inanırdı. Bu Biçim'ler değişmezdirler, ancak biz yer değiştiren bir görünümler dünyasında yaşarız ve bu Biçim'lere ancak zihnimizle ulaşabiliriz. Uygun bir eğitim sayesinde bu zihinsel dünyaya (fikirler dünyasına) girebilir, Adalet, Güzellik ve Gerçekliğin saf Biçim'lerini anlayabilir ve içinde yaşadığımız gerçek dünyada böylece onların daha iyi kopyalarını yapabiliriz. Platon en yüce uğraşın bu yolla şeylerin özünü aramak olduğunu düşünürdü. Bu fikir felsefi danışmanlıkta da yankı bulur; çünkü eğer bir şeyin özünü tanımıyorsanız, onun sizde bulunup bulunmadığını nasıl fark edeceksiniz? Örneğin mut-

luluk nedir? Ya tatmin veya ahlak? Bu gibi kavramlar konusunda kendi anlayışınızı keskinleştirmek, size kendi hayatınızda nerede durduğunuz konusunda felsefi bir bakış açısı kazandırır.

Aristo, eleştirel düşünüşün saygınlığını ve kullanımlarını geliştirerek yüzyılların felsefi araştırması için sahneyi kurdu. Aristo birçok pozitif bilime ve sosyal bilime öncülük etti; ancak hiç uygulama içermediği ve tamamen kuram aşamasında kaldığı için bugün bunların pek azı bilimsel anlamda kullanılabilir durumdadır –hiç deney yapmadı ve kanıtlara pek meraklı değildi. Aristo mantık ilmini de icat etti. Sorunları, eleştirel düşünme konusunda hatalar içeren müşteriler için, basit biçimiyle mantık çok yararlı olmaktadır.

Aristo'nun ahlak kuramı da son derece önemlidir. Aristo, iyiliği bütün mantıklı yaratıkların erişmeye çabaladığı erdem olarak tanımlıyordu. Erdem, tercih hakkı olan bir şahsa bağlıdır ve Aristo, erdemli tercihin Orta Yol veya aşırı uçların arasındaki mutlu ortam olduğu kanısındaydı. Örneğin cüret ile korkaklık arasında duran Orta Yol cesarettir. Aristo erdem ile iyiliğin sonucunun mutluluk olacağını düşünürdü ve önemli insani sorunlar olarak görev, yükümlülük ve kişilik gelişiminin altını çizdi. Bize Orta Yol anlayışını kazandıran kişi, sizin de bekleyeceğiniz gibi, aşırılığa kaçmamayı ve ılımlılığı yüce ahlaki değerler olarak gördü. Felsefe danışmanlığında bir müşteri kendi kavramlarını geliştirmeye çalışırken, Aristo'nun iyi bir yaşamın bütün bu unsurları konusundaki düşünceleri çok yararlıdır.

"Bugünkü araştırmamız, diğer araştırmalar gibi sırf kuramsal amaçlı değildir; zira araştırmamızın amacı erdemin ne olduğunu değil, nasıl erdemli olunacağını öğrenmektir ve tek faydası da budur. Bu yüzden, eylemleri gerçekleştirmenin doğru yolu üzerine iyice düşünüp taşınmalıyız. ..."

—ARISTO

Aristo'dan sonra Batı'da–felsefi danışmanlıkta bana yararı olan şeyler açısından– işler uzun süre hiç ilerlemedi. Eski Yunan uygarlığının (felsefeyi kapsayan) "Büyük İleri Atılım"ı sırasında haritası çıkarılan muazzam büyüklükteki alan, yüzyıllar boyunca işlenmeden kaldı. Muhtemelen fetihlere o kadar çok enerji ayrıldığı için Roma İmparatorluğu'nun askeri gücü, felsefi evrimi –Romalı stoacılar gibi dikkate değer istisnalar dışında– uzun bir süre yavaşlattı.

Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra Katolik Kilisesi'nin siyasal ve manevi pençesi Avrupa'nın düşünce hayatına tamamen hâkim oldu ve artık kesinlikle dini olmayan hiçbir bilime izin verilmedi. Halkın çok büyük çoğunluğu okumayı bilmiyordu ve mevcut az sayıda yazılı metnin çoğu da Yunanca, Latince, Arapça veya İbranice idi. Papaz veya rahip sınıfından olmayan sıradan insanlar, yaşamlarını yöneten kutsal metinlerin resmi açıklamalarını işitiyorlardı ama onlara erişme hakkına sahip değillerdi. Fikir ayrılığına izin verilmiyordu. Birçok kitap yasaklanmıştı. Filozoflar da dahil birçok insan kazığa bağlanıp yakılıyordu. Avrupalılar artık epey iman sahibiydiler ama hiçbir şeyi araştırmıyorlardı. Özgür düşünce olmayınca, ilahiyat dışı felsefe gıcırdayarak yavaş yavaş durdu.

Katolik Kilisesi o kadar muazzam bir güç kullanmaktaydı ki, 1651'de Thomas Hobbes onu "merhum Roma İmparatorluğu'nun taçlanıp kendi mezarı üzerine oturmuş hayaleti" olarak tanımlıyordu. Kilise bir bakıma imparatorluktan daha çok güce sahipti. Kalem bilindiği gibi kılıçtan daha kudretlidir ve fikirlerin –doktrinin– gücü de sade hükümetlerin saltanatından daha uzun ömürlüdür. Kılıç gücüne dayanan en büyük imparatorluklar bile sonsuza kadar ayakta kalamazlar. Manevi ve fikri güçler uzun vadede daha dayanıklıdır. Kilise yönetimi altında derin düşünme ve kuşkuculuk konusundaki insani yetenekler ağır bir biçimde kısıtlanmıştı ve dogmalar tartışılmadan kabul ediliyordu. Oysa felsefe her şeyi kuşkuyla sorgular. İman talep eden ilahiyat ile kuşku kullanan felsefe arasındaki bu temel ayrılık, iki alanı çoğu kez bağdaşmaz kılar; Reform hareketine ve onun sonu-

cu olan Bilimsel Devrimin başlangıcına kadar bin yıldan uzun bir süre olduğu gibi.

Katolik Kilisesi'ni diğer dinlerden ayırdığım sanılmasın; bütün dinler bu şekilde işlerler. Her din, bazı filozoflar gelip de bunlara karşı çıkana kadar, sözüm ona karşı çıkılmaz bazı çekirdek inançlara sahiptir. Katolik Kilisesi, ilahiyat anlayışı Aristo'nun sonradan saçmalıktan ibaret olduğu ortaya çıkan metafiziğini ve Aquinas sayesinde de bilimini kapsadığı için bu işi epey güçleştirdi. Ancak, Roma'ya karşı sapkınlıkla suçlanmayı göze almadan, Aristo'nun felsefesi hakkında böyle bir şey öne süremezdiniz. On yedinci yüzyılda Galilei'nin başını ateşli bir belaya sokan (kendisini de az kalsın daha kızgın bir ateşe atan) işte buydu; Aristo fiziğinin ve astronomisinin bir bölümünün tamamen yanlış olduğunu kanıtlamakla, istemeden, ilgili Katolik öğretilerin de tamamen yanlış olduğunu söylemiş oluyordu ve bu onun zamanında, ölüm cezasını gerektiren bir suçtu.

Ancak dinler de evrim geçirirler. Roma Katolik Kilisesi, Yasaklanmış Kitaplar Kataloğu ile ünlenmiş (ya da rezil olmuş) idi. Hobbes'un çıkar çıkmaz yasaklanan *Leviathan* adlı kitabı dini siyasetle başı derde girecek ne ilk ne de son büyük kitap olacaktı. Söz konusu Katalog, *Freud'un Bütün Eserleri*'ni yasakladığı gibi, yirminci yüzyılın şu veya bu tarihinde Aldous Huxley, James Joyce, Alfred Kinsey, Thomas Mann, Margaret Mead, Bertrand Russell, H. G. Wells ve diğerlerinin kitaplarını da yasaklamıştır. "Eğer Freudcu ben-kavramları üzerinde düşünmelerine bile izin verilmezse insanlar Freudcu ben-kavramlarının ötesine nasıl geçebilirler?" diye sorulabilir. Fakat zamanlar hızla değişiyor. Papa II. John Paul'un yönetimi altındaki Katolik Kilisesi şimdi artık Darwin'in (1859'da yayınlandığı günden beri Yasaklanmış Kitaplar Kataloğu'nda liste başı olan) *Türlerin Kökeni* kitabının (Eski Ahitteki) Tekvin ile uyum içinde olduğunu kabul ediyor. Bu durum, bütün kavga bitti anlamına gelir, diye düşünüyorsanız haklısınız. Daha yakınlarda Papa II. John Paul'un Katolik piskoposlara gönderdiği *Fides et Ratio (İman ve Akıl)* başlıklı genelge, bütün Katolikleri felsefe üzerinde yoğun-

laşmaya teşvik ediyor. *London Daily Telegraph* gazetesi bu haberi, "Papanın filozof kadrosu, daha önceki papaların benzini attırırdı" diye veriyor. Papa sadece Batılı filozofları takdir etmekle kalmıyor, kutsal Hint metinlerini, Buda'nın öğretilerini ve Konfüçyüs'ün eserlerini de beğeniyor. Böylece şimdi yeni bir belagat mirasına konmuş olduk: "Papa Katolik mi?" diye sormak yerine "Papa filozof mu?" diye sorabiliriz.

"... birçok insan yaşamlarının içinden nereye gittiklerinin farkında olmadan uçurumun tam kenarına kadar sendeleyerek gidiyor. Bu bazen, görevleri düşüncelerine kültürel bir ifade vermek olanların artık gerçekliğe bakmayıp, çabuk bir başarıyı, hayatı yaşanmaya değer kılan şeyler konusunda sabırlı bir araştırmanın meşakkatine tercih etmeleri yüzünden meydana gelmektedir."
—PAPA II. JOHN PAUL

İlahiyat ile felsefe arasındaki bu yeni ortaklık, doğrudan doğruya halk tabanına yayılmaktadır. Şahsen Zen egzersizlerimde ve kahvaltılarımda bana sık sık Cizvit Roshi[5] Robert Kennedy eşlik etmektedir. Evet doğru duydunuz: o hem bir Zen ustası ve hem de bir Cizvit papazıdır. (Robert Kennedy'nin kitabı Ek C'de tavsiye edilmektedir.) Dahası var: New Jersey'de küçük bir Katolik yüksekokulu olan Felician College benim lisansüstü felsefe uygulaması derslerimin verildiği ilk muadil Amerikan yükseköğrenim kurumu olmuştur Benim bakış açımdan Katolik Kilisesi çok kimseyi etkileyen bir felsefi Rönesans geliştirmektedir. Hem Katoliklik için, hem de felsefe için ne kadar ilginç ve ne iyi.

İLK MODERN DÜŞÜNÜRLER

On yedinci yüzyılda ortaya çıkan ilk modern filozoflar Karanlık

[5] **"Roshi"**: Bir Zen Budist keşiş cemaatinin ruhani lideri.

Çağın sona ermesinin alameti oldular. Francis Bacon, Thomas Hobbes, René Descartes ve Galilei'nin diğerleriyle birlikte başlattığı felsefi devrimden sonra dünya artık asla eskisi gibi olamayacaktı. Bacon, "Bilgi güçtür" diye ilan ederek, bilimin, iman ile kılıç arasında çok önemli bir üçüncü yol olduğunu ortaya koydu. O sırada *bilim* sözü daha türetilmemişti bile, fakat Bacon'un dikkatleri deneysel bilgiye çekmesi, dünyayı yeni bir biçimde yaşamanın –ve deneye tabi tutmanın– temelini attı. Fiziksel görüngülerin özgül durumlarını, geçerlilikleri sonradan denenebilecek varsayımlar şeklinde genelleştirmenin önemini vurguladı. Dünyayı tanımak için hem usavurmanın ve hem de deneyin gerekli olduğuna inanıyordu. Bize bilimsel yöntemi gösterdiği için dünyamızın Bacon'a şükran borcu vardır.

"İnsan gücü insan bilgisiyle birleşir, çünkü sebebin bilinmediği yerde istenen sonuç elde edilemez. Doğaya hâkim olabilmek için doğanın sözünü dinlemek gerekir. ... Doğanın inceliği, duyuların ve kavrayışın inceliğinden kat kat üstündür."
—FRANCIS BACON

Bacon parasal ve kültürel ayrıcalıkları olan bir aileden geliyordu ve söylev biçimindeki –Latince– bilgeliklerini not almak üzere yanında bir sürü sekreter çalıştırmaktaydı. Thomas Hobbes da, gençliğinde Bacon'un yazıcısı olarak çalıştı ve kendisinden çok şey öğrendiği akıl hocasını sonradan geride bıraktı. İlk büyük modern düşünürlerden biri olan Hobbes, ilk siyasal bilimci ve ilk deneysel psikologdu. Başlangıçta hiçbir kuramı olmadan, insanların yaptıklarını gözlemleyerek insan doğasını öğrenmek amacıyla yola çıktı (bu sonradan Freud'un da yararlanacağı bir yöntemdi). Hobbes insanların doğuştan bencil olduklarını ve barışı korumak için uygarlığın ve otoritenin denetleyici baskısına muhtaç olduklarını gözlemledi.

Zihin ile maddenin bir arada varoluşu konusundaki ünlü ve açık ifadesi için René Descartes'a şükran borçluyuz. Zihin ile beden arasındaki bölünmenin ve karmaşık karşılıklı ilişkilerinin kabulü, fel-

sefi danışmanlığı mümkün kılan şeydir. Zihninizin, beyninizden farklı olarak, soruları, kuşkuları, yanlış bilgileri, sakat yorumları ve tutarsızlıkları olabilir ama bir hastalığı olmaz. Hastalık bedensel bir sorundur; bu yüzden, gerçekten beyninizden kaynaklanan bir sorununuz varsa –veya olduğunu zannediyorsanız– bir doktora gitmelisiniz. Düşünceler ve inançlar, yalnızca bedensel ya da hiç bedensel olmayıp, zihinsel durumlardır; bu nedenle felsefi bir danışman, bedenleri tedavi etmek yerine zihinleri geliştirmeye yer açmak için Descartes'ın bu ayırımına dayanır.

Descartes'm öbür katkısı, yukarıdaki kuramsal katkısından daha tatbikidir. Bütün kuşkucuların en ustası olarak o, "gerçekliğinden tek bir kuşku dahi kalmaksızın emin olana kadar herhangi bir şeyin gerçek olduğunu asla kabul etmemeyi" kendine ilke edinmişti. Gerçek inançları kuşkulu veya sahte olanlardan ayırmak için, bildiğimiz (veya bildiğimizi sandığımız) her şeyi dikkatle gözden geçirmenin gerekliliğine inanırdı. Öğretmenlerin veya duyularının bildirdiği en küçük bilgi kırıntısını dahi kabul etmek istemez ve dikkatli bir incelemeye dayanıp dayanamayacağını görmek için her şeyi eleştirinin ışığında sınardı. Descartes'ın diğer ünlü katkısı olan "Düşünüyorum, öyleyse varım" özdeyişi, neyin gerçek ve doğru olduğunun bulunması konusundaki sorumluluğu birinci şahsa kaydırmaktadır. Bu görüş, kavrayış anahtarı olarak (duyulara ve duyguya değil) düşünceye prim vermekle felsefi danışmanlığın temelini de oluşturmaktadır.

Galilei, fiziksel görüngülerin doğasına bakmak ve –kabul edilmiş öğretiyi yalanlasalar bile– gözlemlerinin ortaya çıkardığı şeyleri söylemek cesaretini gösterdi. Eğer gerçekler kurama uymuyorsa, gerçeklerin değil, kuramın yanlış olduğu yolundaki temel önermeye sadık kaldı. Örneğin, Aristo Ay'ın kusursuz bir küre olduğunu bildirmişti ama teleskopunu göklere çeviren ilk insan olan Galilei, Ay'ın kraterleri ve dağları olduğunu derhal gördü. Sapkınlıkla itham edildi. Psikiyatri on yedinci yüzyılda mevcut olsaydı, Galilei vakası, Aristo kusursuzluğuna karşı gelme bozukluğu veya Ay krater ve dağ sendromu olarak teşhis edilebilirdi!

DENEYCİ DÜŞÜNÜRLER

Bu ilk modern filozoflar, algı ve deneyimin dünyayı kavramanın anahtarları olduğu konusunda birleşen Hume, Berkeley ve Locke gibi deneyci İngiliz düşünürlerinin yolunu açtılar. Platon, bildiklerimizi akıl sayesinde bildiğimize ve ortaya çıkarmak için bazen bir rehbere veya ebeye ihtiyaç duysak bile, esasen içimizde bu bilgiyle birlikte doğduğumuza inanırdı. Deneyciler ise, akıldan çok deneyimi mercek altına alarak doğrudan doğruya bu fikre tepkilerini ortaya koydular. Şeyleri duyularımız aracılığıyla deneyimlemenin ne anlama geldiği konusunda düşündüler. Kendilerinden önceki ilk modern düşünürler gibi onlar da, daha özenli bir bilimsel araştırma için gerekli sahnenin kurulmasına yardımcı oldular.

John Locke'un bize bıraktığı ünlü fikir mirası, yeni doğan bir çocuğun beyninin boş bir levha veya boş bir yaprak gibi olduğu görüşüdür. Locke, zihinlerimizin tamamen etkilenebilir olduğuna ve bütün bilgilerin kendi dışımızdan gelen etkiyle oluştuğuna inanıyordu. Deneyimlerle kazanılan bilgileri, izlenimler –yani görerek, işiterek ve diğer duyularımız aracılığıyla elde ettiğimiz bilgiler– ve düşünüşler –içebakış sayesinde ve zihnimizin düşünme, inanma, imgeleme ve isteme gibi işlemleri aracılığıyla elde ettiğimiz bilgiler– olarak ikiye ayırıyordu. Her ne kadar ben sadece kısmen haklı olduğunu düşünüyorsam da, Locke'un düşünceleri felsefi danışmanlık açısından çok etkilidir. Locke doğuştan gelen hiçbir fikir olmadığını iddia ederken, örneğin doğuştan gelen bir dil öğrenme yeteneğimiz bulunduğuna inanan birçokları ondan ayrılmaktadır. Ancak onun haklı olduğu nokta, gerçekten öğrendiğimiz dilin işittiğimiz –yani deneyimlediğimiz– dil olduğudur.

Boş bir yaprakla yola çıkmak, çocukların kendi değerlerini oluşturma yeteneğine sahip olmadan çok önce, değerler ve önyargılar edindikleri anlamına gelir. Çocuklar gerçekten de birçok şeyi eleştirmeksizin kabul ederler. Bu durumun anne babalar, öğretmenler

ve genç beyinlere şekil verme sorumluluğu olan herkes için önemli anlamları vardır ve bu fırsatın bize verdiği muazzam mesuliyeti ortaya koyar. Çocuklarımız eğer intihar ediyor, adam öldürüyor, uyuşturucu kullanıyor ve gittikçe artan sıklıkla sağa sola çılgınca saldırıyorlarsa –ki bunu gerçekten yapıyorlar– bu, onlara verdiğimiz derslerde kesinlikle bir yanlışlık olduğunu da akla getirir. Bu aynı zamanda, boş yaprağınıza yazılmış olanlar eğer yanıltıcı veya size zararlı ise, felsefi danışmanlığın, gerekli silgiyi bulma ve daha uygun ve yararlı fikirler yazma konusundaki yardım gücünü de akla getirir.

Locke gibi, deneyimlerimizin dışında hiçbir fikre sahip olmadığımıza ve "bütün fikirlerimizin [duyu] izlenimlerimizden kopyalandığına" inanan David Hume deneyci düşünceyi uç bir noktaya vardırdı. Hume aynı zamanda, zorunlu sebep diye bir şey olmadığına ve herhangi iki olay arasında nedensel bir bağ kuramayacağımıza inanıyordu. Biz sık sık, geçmiş deneyimlerimize dayanarak (eğer bu topa bir sopayla vurursam, top hareket edecektir, gibi) belli bağların varlığına hükmederiz, ancak sırf geçmişte belli bir tarzda meydana geldiği için, bir şeyin gelecekte de aynı tarzda meydana geleceğinin hiçbir garantisi yoktur. Aynı şekilde, bir şeyin sırf düzenli olarak diğerini takip etmesi, bunlardan birincisinin ikincisine yol açtığını kanıtlamaya yeterli değildir. Zihninizi susturmak her ne kadar zor olsa da, bu sav ziyadesiyle özgürleştiricidir. Zorunlu sebebi inkâr etmek, takdiri ilahi veya kader diye bir şey olmadığını söylemekle aynı şeydir. Bu da değişebileceğinize inanmanın kapısını açan bir anahtardır.

AKILCI DÜŞÜNÜRLER (RASYONALİSTLER)

Immanuel Kant'ın başını çektiği on sekizinci yüzyıl akılcı düşünürleri, mantığı yeniden vurgulayarak, Platon'a gönderme yapan dipnotları genişlettiler. Ancak Kant ve akılcı düşünürler, Locke'un boş levha üzerine yazan yegâne tebeşirin deneyim olduğunu söyle-

diği noktada, mantığın da orada izlenimler bıraktığını ileri sürerek Platon'un yanında yer alırlar. Deneyciler bir şeyi deneyip, çalışıp çalışmadığına bakar ve bunun sonuçlarına dayanarak onu düzeltirlerken, akılcılar ise her şeyden önce, bir şeyin nasıl çalıştığına bakarlar. Akılcı düşünürler bilginin bir biçiminin diğerine yol açtığına ve bütün bilgileri birleştirmenin bir yolunu bulmanın mümkün olduğuna inanmışlardı.

Kant aklın da sınırları olduğunun farkındaydı. Dünyanın, görüngüler alanı (duyularımızla algıladığımız şeyler; bize göründüğü biçimiyle dünya) ve numenler alanı (gerçekte olduğu gibi dünya) olarak iki alana ayrıldığı yolundaki kuramını *Saf Aklın Eleştirisi* adlı ünlü eserinde açıkladı. Bu söylem kulağa, Platon'a gönderme yapan başka bir dipnot gibi geliyor! Kant nesnelerin belirli, özel bir biçimde olduklarını, ancak bizim bütün bilebildiğimizin görünümler olduğunu savunuyordu. İster atomlara, kayalara veya ilişkilere, ister toplumlara bakıyor olun, şeyleri birçok biçimde görebilirsiniz. Örneğin pencerenizden bir ağaca bakın. Şimdi aynı şeyi gece yarısı yapın. Yağmurlu bir gün bakmayı deneyin. Sonra ona bir kızılötesi cihazla bakın. Ağacın bir yarasaya, bir file veya renkkörü birine nasıl görüneceğini bir düşünün. Ağaç gerçekte neye benziyor? Bu biçimlerden birine mi? Hiçbirine mi? Kant olsa, bütün mümkün biçimlerin toplamı artı numen biçimi olarak bütün algılanamaz biçimlere benzediğini iddia ederdi. "Nesnenin kendisi" –yani gerçekten olduğu biçimiyle nesne– böylece herhangi özel bir görüngüsel betimlemenin olabileceğinden çok daha zengin, daha derin ve daha tamdır. Mantığımız bize sadece görüngüler dünyası hakkında bilgi verebilir.

"Mantık bize yine de nesnenin kendisine dair hiçbir şey öğretmez; o bize ancak mümkün deneyim alanında kendisinin tam ve en yüksek faydasını gösterir. Fakat, şimdiki durumda makul anlamda arzu edilebilecek olan da bundan ibarettir ve bundan hoşnut kalmamız için yeterli sebep mevcuttur."
—IMMANUEL KANT

Felsefi danışmanlıkta, şimdiki algılama biçimimizin şeyleri görmenin sadece bir yolu olduğunu ve ne kadar çok bakış açısı inceleyebilirsek, kavrayışımızın da o kadar iyileşeceğini akılda tutmak önemlidir. Kant'ın eseri bizi, kategori veya yargının nesneyi mi yoksa nesneye bizim bakış tarzımızı mı yansıttığını bilmek zor olduğu için, kategoriler belirlemek ve yargılara varmak konusunda da uyarmaktadır. "Biz nesneleri oldukları gibi görmüyoruz, onları kendi olduğumuz gibi görüyoruz," diye yazarken Anaïs Nin bu fikri özetliyordu.

Felsefi danışmanlıkta Kant'ın etik kuramı da önemlidir. Kant, eylemlerin doğruluğunun ve yanlışlığının, sonuçlarının iyiliğine veya kötülüğüne bağlı olduğunu savunan teleolojik veya erekçi etik akımının karşıtı olan deontolojik (kuralcı) düşünce ekolüne bağlıydı. Erekçilere göre Robin Hood, temel olarak amaçları (fakirlere vermek) araçlarını (zenginlerden çalmak) haklı çıkardığı için, bir kahramandır. Öte yandan Kant gibi deontolojik düşünce akımına bağlı olanlara göre ise kural kuraldır: çalmak suçtur. Kuralcılar, karısının ve çocuklarının açlığına hiç bakmaksızın (*Sefiller* romanının kahramanı) Jean Valjean'ı hapse atarlardı.

Deontolojik ekolün gücü, eğer doğru yolu bulmaya çabalıyorsanız, elinizde başvurabileceğiniz (ister İncil, Kuran veya İzcinin El-kitabı olsun, ister kendi kişisel elyazmanız olsun) bir kural kitabı bulunmasındadır. Çoğunlukla temel kurallar konusunda anlaşmak zor değildir. Buradaki sakınca ise, belli bir kurallar kümesiyle birlikte daima ("Öldürmeyeceksin!" emrine karşın ölüm cezasının ve nefsi müdafaa durumunda öldürmenin geniş ölçüde kabul görmesinde olduğu gibi) istisnalar bulunması ve istisnalar konusunda anlaşmanın asla kolay olmamasındadır. Öte yandan erekçi etikte, sonucu görene kadar neyin doğru, neyin yanlış olduğunu asla bilemezsiniz ve bu da önceden planlamayı zorlaştırır. Bu tür bir bakışın gücü ise esnekliği ve açık fikirliliğidir.

Bir düzeyde, ne tür bir etik sisteme sahip olduklarını ve hangi sistemi takdir ettiklerini tanımlamaları, bireyler açısından yararlıdır. Kant, deontoloji yanlısı birisi için olağan olmayan bir kural da-

ha ekleyerek işi bir adım öteye götürdü. O, kararlarımızı ahlaki ve etik doğrulukları bakımından sınayabileceğimize ve sınamamız gerektiğine inanıyordu ve bunu yapmanıza yardımcı olmak için Kesin Buyruk adını verdiği bir düşünce deneyi tasarladı. Herhangi bir hareket yolu üzerine düşünürken, kendi kendinize "herkesin benim yerimde olsa aynı şeyi yapmasını ister miydim?" diye sorun. Eğer yanıtınız evet ise, doğru yoldasınız demektir. Yanıtınız hayır ise, bunu kendiniz de yapmayın. Örneğin, yalan söylemenin yararınıza olabileceği bir durumu kolayca hayal edebilirsiniz; ancak herkesin yalan söylemesini istemezsiniz, bu yüzden siz de yalan söylememelisiniz.

"Hiçbir zaman, davranış tarzımın evrensel bir kural olmasını isteyebileceğimden başka türlü davranmamalıyım."
—IMMANUEL KANT

YENİ-ESKİ EKOLÜ

Avrupa, felsefi düşüncenin kaynağı olmayı sürdürürken, genç Amerika da Atlas Okyanusu'nun ötesinde olup bitenden alabildiğine etkilenmekteydi. Amerikan anayasasının iki kurucusu Benjamin Franklin ve Thomas Jefferson'ın kendileri deneysel filozoftular ya da erken Amerikan ruhuna daha uygun, kaba bir deyim kullanmak gerekirse onlar deneysel düşünürlerdi. Mucit, doğabilimci ve tür koleksiyoncusu olan bu kurucu atalarımız deneyci felsefe geleneğini takip ettiler. Meslektaşları John Adams ve Thomas Paine gibi, onlar aynı zamanda, akılcılardan mantığın gücüne yönelik bir eğilim ve hümanistlerden ahlaki eşitlik ve bireysel başarının yüceltilmesini de miras aldılar. Bu konuda Amerikan Anayasası'ndan daha iyi bir kanıt düşünemiyorum. Amerika'nın kuruluşu, o zamandan beri benzerleri görülmeyen bir grup felsefe pratisyeni olan yaratıcılarının felsefi coşkularına çok şey borçludur.

ROMANTİK DÜŞÜNÜRLER

Kesin ve hızlı bilgi üzerinde yoğunlaşan bunca dikkat, on dokuzuncu yüzyıl romantik devrimini teşvik etti. Deneycilik düşüncesi bize daha iyi araçlar, akılcılık da daha iyi teoriler sağladı; bunun sonucunda bilim ve mühendislik alanında ortaya çıkan ilerleme dünyaya daha önce örneği görülmemiş bir teknolojik gelişme getirdi. Fakat romantikler bilimsel ve sanayi devrimlerinde deneyciliğin ve akılcılığın en kötü yanlarını gördüler. Bütün bu ilerlemenin insanlık adına olmasına karşın, romantikler bu soylu amaçların çoğu kez bir sömürü denizinde kaybolduğunu gördüler. Çevrelerine bakan romantikler, silahlar geliştikçe daha korkunçlaşan savaşlar, her yanda yayılan kölecilik ve maden ocakları ile fabrikalarda acımasızca çalıştırılan kadınlar ve çocuklar yüzünden, atalarının işleri düzelteceklerine daha da kötüleştirdiklerini gördüler. Romantik felsefe, maddeciliğe, toplumun mekanikleşmesine ve insanların bir makinenin dişlisi olduğu görüşüne tepki olarak gelişti.

Romantikler dikkatlerini, her bireyin benzersizliği, ruhsallığın önemi ve sanatın gücü üzerinde topladılar. Onlar doğayı uygarlığa ve duyguyu akla üstün saydılar. On sekizinci yüzyılda yaşamasına karşın Rousseau romantiklerin ilk örneğiydi. Onun soylu vahşi fikri –doğal durumumuzda kalsak daha fazla kendimiz olacağımız ve uygarlığın yozlaştırıcı olduğu düşüncesi– ardından gelenlerin çoğunu esinledi. Almanya'da romantizmin, Hegel'in başını çektiği ve idealizm denilen başka bir biçimi ortaya çıktı. Romantizm İngiltere'de filozoftan çok Byron, Shelley, Keats, Wordsworth, Browning gibi şairler üretti; fakat itici güç aynıydı.

"İçimden akan insan ruhunu/Doğa narin eseriyle birleştirdi;
Ve insanın insandan yarattığım düşünmek/Yüreğimi acılarla ezdi."
—WILLIAM WORDSWORTH

Fikirlerinin çoğu çocuksu olduğu için ve kendisi de bunlara uy-

gun yaşamadığı için ben Jean-Jacques Rousseau'nun büyük bir hayranı değilim. Rousseau, "İnsanın doğal olarak iyi olduğuna ve sadece kurumların onu kötüleştirdiğine" inanırdı. Bu fikir, Hobbes'un devlet yönetiminin bulunmadığı bir yaşamı, "yapayalnız, fakir, çirkin, merhametsiz ve kısa" olarak niteleyen görüşünün tam tersidir. Ben gerçeğin bu ikisinin arasında bir yerde olduğuna inanıyorum. İnsanların bencil olduklarına kuşku yoktur ve ket vurulmadığında bu unsur aşırı bir noktaya varabilir. Ancak genellikle toplumda iyiliğin unsurları da mevcuttur. Cömert, dürüst ve adil olabiliriz. Çoğu insanın her iki yönden herhangi birinde eğitilmeye müsait olduğu fikri, Aristo ve Konfüçyüs'ün katılacakları bir düşüncedir.

Doğa ile eğitim arasındaki bu tartışma hiçbir zaman tam olarak çözülmeyebilir, ancak yetiştirme tarzının doğanın sağladığı teller üzerinde oldukça ince işlenmiş nağmeler çaldığı da apaçıktır. Amerikalılar bu tür rekabet numaralarına bayılırlar – Rousseau Hobbes'a karşı, Demokratlar Cumhuriyetçiler'e karşı, dırdırcı anneler onlardan nefret eden kızlarına karşı! Ancak bu şekilde hiçbir şeyin çözüldüğü görülmemiştir. Çekişmelerden gerçeklerin ortaya çıkacağını düşünürüz ama çoğu kez sonuç kafa karışıklığından ibarettir. Çatışmalar, dikkatimizi önemli fikirlere çektikleri için iyidir ama dünya siyah-beyaz değildir.

Hegel'in diyalektik fikri, girişim hedeflerini siyah-beyaz düşünüşün ötesine geçirmeye yarar. Hegel, çatışma halinde bir tez ve antitez sunulması ve ardından bunların bir sentez aracılığıyla uzlaştırılması gerektiğine inanırdı. Sentez, ikisinden de daha iyi bir yere varmak için her iki bakış açısındaki yanlışları ve doğruları görmeyi gerektirir. Bunun çok basit olduğunu düşünmenizi istemem, çünkü Hegel, nihai senteze, Mutlak Fikre veya gerçeğe ulaşana kadar, varılan her sentezin de yeni bir tez olarak önerilmesi, bir antitezle karşılaştırılması ve bunlardan sonsuza dek yeniden bir sentez üretilmesi gerektiğini düşünürdü. Sonsuzluğa karışmak istemeseniz bile, bu türden bir sürekli inceltme işlemi kendi kişisel hayat felsefenize yararlı bir yaklaşımdır.

Hegel'in felsefi danışmanlığa miraslarından biri de aşma fikridir; *aşmak* hem "reddetmek" hem de "korumak" demektir. Kişiliğiniz ortak merkezli bir dizi çember gibidir. En içte kişisel varlığınız vardır ve daha sonra aileniz, sonra sosyal çevreniz, sonra kendi kasaba veya kentiniz, sonra eyaletiniz, sonra ülkeniz, sonra gezegeniniz vs. gelir. Eylemleriniz her düzeyin kapsanmasını veya dışlanmasını teşvik eder. Eğer sosyal çevrenize hizmet ediyorsanız, ailenize de hizmet ediyorsunuzdur ve böylece bu düzeyi kapsamayı sürdürmüşsünüzdür. Ailenizi aşmış ama hem onlara hem kendinize hizmet etmişsinizdir. Benzer şekilde, ülkenize hizmet ettiğiniz zaman kentinizi aşarsınız ve insanlığa hizmet ettiğinizde de ülkenizi aşarsınız.

YARARCI DÜŞÜNÜRLER

On dokuzuncu yüzyılda, sanayi devriminin başarısızlığa uğradığı inancından yararcılık düşüncesi doğdu. Bilim ve teknolojinin getirdiği muazzam nesnel ilerlemeler göz ardı edilememekle beraber, yararcılar, çoğu insanın yaşam kalitesini iyileştirmediği için sanayi devriminin başarısızlığa uğradığını savunuyorlardı. Yararcı düşünürlerin yapacakları bir toplantıda dağıtılacak hatıra tişörtlerin üzerinde herhalde "en çok sayıda insan için en büyük mutluluk" ibaresi yazılı olurdu. Bu deyiş, kadınları, Yahudileri, Katolikleri, muhalifleri ve diğer "sosyal istenmeyenleri" kabul eden ilk İngiliz üniversitesi olan University College London'un kurucusu Jeremy Bentham'a aittir. (Bu okulun beni de kabul ettiğini ve lisansüstü eğitimimi orada tamamladığımı söylemekten gurur duyuyorum.) Bu okulun fırsat eşitliği siyasası, yararcı felsefenin sosyal adalet vaadinin doğal bir sonucuydu. Yararcılara göre mutluluk bireysel bir hal olmayıp, adil ve yararlı bir toplumsal yapının mümkün kıldığı bir durumdu. İdeal toplumu onlar, tepedeki minicik bir varlıklı üyeler grubunun, muazzam bir yoksullar tabanı tarafından desteklendiği bir piramitten çok, geniş ve zengin bir orta bölümü olan bir oval olarak tasavvur ettiler. Her ne kadar taraftarlarının kafalarındaki

esas şey bu olsa da yararcılık, sosyal politika konusunda düşünmenin yararlı bir yolu olmaktan çok daha fazla bir şeydir. Yararcılık bir aile içinde veya küçük bir topluluk içinde, ya da bir grup arkadaş arasında yaşamak açısından da öğreticidir ve felsefi danışmanlıkta öne çıkması bu nedenledir.

"Doğa insanlığı iki mutlak efendinin emrine vermiştir: acı ve haz. Hem ne yapacağımızı kararlaştıran hem de ne yapmamız gerektiğine işaret eden sadece bunlardır."
—JEREMY BENTHAM

Yararcılık felsefesine yol gösteren ışık John Stuart Mill'dir. Önce Bentham'ın takipçisi iken, sonunda kendi katkılarıyla onu geride bıraktı. Bentham'ın yararlılık formülü veya en büyük mutluluk ilkesi gibi, bir otomobil tamponuna sığacak kadar kısa olmamakla beraber, Mill'in açıklaması biraz daha kesin ve açıktır: "Eylemler, mutluluğa yol açma eğiliminde oldukları ölçüde doğru ve mutluluğun aksini üretmeye eğilimli oldukları ölçüde yanlıştırlar. Mutluluktan kasıt hazdır ve ıstırabın yokluğudur; mutsuzluktan kasıt ıstıraptır ve hazzın yokluğudur." Eylemler ve onların sonuçları üzerinde –nedenleri bilmezlikten gelinerek– yoğunlaşmak sorunlu olmakla beraber son derece etkili de olmuştur.

Yararcı bir düşünür olduğu gibi özgür bir düşünür ve bir özgürlük taraftarı olan J.S. Mill aynı zamanda bir eşitlikçiydi ve kadınların ezilmesini eleştiren bir deneme yayınlamıştı. Her ne kadar bu eseri, Mary Wollstonecraft'ın *Kadın Haklarının Kanıtlanması*'ndan daha sonra yazmışsa da Mill bu konuda kendi zamanının ilerisindeydi. John Stuart Mill genel olarak bireysel özgürlüklerin büyük bir savunucusuydu ve en ünlü eserlerinden biri zarar ilkesini ortaya koyduğu *Özgürlük Hakkında* başlığını taşır. Mill'in, bir insanı kısıtlamanın tek haklı nedeninin, onun başkalarına zarar vermesini önlemek olduğuna inandığını hatırlayın. O, başkalarına zarar vermemek şartıyla, kendi kendinize zarar verme hakkına bile sahip olduğunuzu söyleyecek kadar ileri gitmişti. Yani Mill, içkili olarak araba kullanmadıkça,

içkinizi çocuklarınızın yemek parasıyla satın almadıkça veya eşinizi dövmedikçe ve ihmal etmedikçe her gece yerlere yıkılacak kadar sarhoş olmanızda hiçbir sakınca görmezdi. Bu bakış açısı hem kendi hayatınız hem de yönetim açısından anlamlar taşır ve felsefi danışmanlık etiğini de önemli ölçüde etkiler. Bir müşterim bana gelip, herhangi birine zarar vermeyi tasarladığını söylese, ona danışmanlık yapmayı reddeder ve muhtemelen söz konusu zararın meydana gelmesini engellemek için araya girerdim. Başka danışmanlar doktor-hasta ilişkisinin gizliliği adına başka bir tutum takınabilirler. Bu tutuma karşıt olarak ben, müşterime karşı taşıdığım birincil sorumluluk kadar, genel olarak topluma karşı ikincil bir sorumluluk taşıdığımı kabul ediyorum.

PRAGMATİST DÜŞÜNÜRLER

Benzersiz bir biçimde Amerika'ya özgü bir felsefe ekolü olan pragmatizm, akılcılığın kendini beğenmişliğine ve romantizmin çocuksuluğuna tepki olarak gelişmiştir. Bu ekolün üç kurucusu, Charles Sanders Peirce, William James ve John Dewey'dir. Her ne kadar birçok hususta birbirleriyle doğal olarak hemfikir olmasalar da –hangi filozof grubu aynı fikirdedir ki?– ana düşünceleri bir kuramın gerçekliğini veya bir eylemin doğruluğunu ya da bir uygulamanın değerini ortaya koyan şeyin onun faydalılığı olduğudur. Bir başka deyişle, iş gören aracın en iyi araç olduğudur. Bu bakış açısı su katılmamış bir biçimde Amerikalı bir bakış açısıdır: kalıcı, taşınabilir ve kullanışlı. Bir şey eğer işinize yarıyorsa iyidir. İlk pragmatistlerin felsefi danışmanlığa katmerli bir onay vereceklerini düşünmekten hoşlanıyorum: insanlara faydalı olmaktadır, öyleyse pragmatik olarak değerlidir.

"İşe yarar bir kuram bulmalıyız... Kuramımız bütün önceki gerçeklikler ile bazı yeni deneyimler arasında aracılık etmelidir. Sağduyunun ve önceki inançların düzenini mümkün olduğunca az bozmalıdır ve tam

olarak doğrulanabilecek mantıklı herhangi bir gayeye götürmelidir. 'İşe yararlık' bunların her ikisidir. ..."
—WILLIAM JAMES

VAROLUŞÇU DÜŞÜNÜRLER

Varoluşçuluk, aydın düşünüşün büyük bölümünün çöktüğü on dokuzuncu yüzyılın sonlarında doğdu. Birçokları, insanoğlunun artık edinilmesi mümkün bütün bilgiyi elde etmenin eşiğinde olduğunu zannetmekteydi. Bu mantık dizisi, matematik ve fizikte çözülmemiş birkaç problemin kaldığı ve bunlar çözüldüğünde kuramsal ve doğal dünya hakkındaki bilgimizin eksiksiz olacağına kadar vardırılıyordu. Bu başarı toplumsal dünyamıza kadar yayılacaktı ve pek yakında yeniden cennette olacaktık. Eski Yunanlılar böyle abartılı bir özgüven için *hubris* diye bir sözcük kullanırlardı. Ve çoğunlukla bunu, tek başına kibrin sebep olduğundan daha büyük bir çöküş takip ederdi.

Elbette, tam her şeyin içyüzünü kavramaya başlıyormuşuz gibi görünürken, sadece henüz yanıtlanmamış yeni sorular ortaya çıkmakla kalmıyor, ayrıca hiçbir zaman cevaplanamayacak yeni sorular da çıkıveriyordu. Einstein'ın izafiyet teorisi bize uzunluk, kütle ve zamanın mutlak olmayıp, şeylerin başka şeylere göre ölçüldüğünü gösterdi. Sadece ışık hızı değişmez görünüyor. Kuantum kuramı (ve Heisenberg belirsizlik ilkesi), mikroskop ötesi küçüklükteki doğa dokusunun, elimizdeki çok gelişmiş cihazlara rağmen belli bir anda kesin olarak ölçemeyeceğimiz nesne çiftleri içerdiğini bize gösterdi. Gödel'in eksiklik teoremi[6] de, doğruluğunu veya aksini hiçbir zaman kanıtlayamayacağımız bazı teoremlerin varlığını ve

[6] Avusturya kökenli Amerikalı mantıkçı Kurt Gödel (1906-1978), "**eksiklik teoremi**"yle, matematiği biçimselleştirmeye yetenekli her türlü biçimsel (sistemde, sezgisel olarak doğru olmakla birlikte, tanıtlanamayan en az bir formül bulunduğunu göstererek) sistemin eksikliğini ortaya koydu. "Makineler uymaları gereken aksiyonlar gereği sadece öngörülen cevapları üreteceğinden, hiçbir makine insan aklının yerini alamayacaktır" şeklinde yorumlandı bu teori.

bu yüzden matematikteki bazı soruların asla yanıtlanamayacağını gösterdi. Bu ani kesinlik kaybı ile pençeleştiğimiz sırada –yani mantık, matematik ve fizikte eksik bilgiye mahkûm olduğumuzda– biyolojik, psikolojik ve sosyal alanlarda daha da büyük bilgi boşluklarıyla karşılaştık. Bizi bilgeleştirip, her şeyi kavramamızı sağlayacak bir bilgi toplamı beklememiz artık söz konusu değildi. Bilimsel ve teknolojik gelişmeye yeni felsefi kavrayışların güç kazandırması gerekiyordu.

Varoluşçular tam da bu boşluğa müdahale ettiler. Bu aşamaya kadar felsefeye egemen olan Platoncu esasçılığı (ve kusursuz bilgi fikrini) reddettiler. Bir ilk esasın bulunmadığına, sadece varoluşun varlığına inandılar. Ne görüyorsanız, elinizde olan odur. Bu sav, eğer bir esas yoksa hepimiz boşuz, diye sürer. Nietzsche bu bakış açısından yola çıkarak "Tanrı öldü!" diye ilan etmiştir. (Sanki bu yeterince sarsıcı değilmiş gibi, başka bir yerde "Onu öldüren de bizleriz" diye eklemiştir.)

Bir rasgelelik ve aldırmazlık evrenini düşünmek, birçok insanı umutsuzluğun derinliklerine götürür. Bizi birbirimize bağlayan o çok iyi dokunmuş zengin kumaştan mahrum kalırız. Bu, ilk bakışta yabancılaştırıcı, tecrit edici, ruhsuz bir hayat felsefesidir. Bütün bunlar insanda "o zaman sabah niye kalkayım ki?" duygusu bırakır. Çoğu varoluşçunun tanrıtanımazlığının tam tersine, güçlü bir Hıristiyan eğilimi olmasına rağmen genel olarak ilk varoluşçu olarak kabul edilen Søren Kierkegaard, böyle bir hayata bakışla karşılaşıldığında gösterilen tepkiyi "dehşet" olarak nitelemişti. Sartre ise buna "bulantı" diyordu: "Her şey, bu bahçe, bu kent ve ben gereksiziz. Birdenbire bunun farkına vardığınızda hastalandığınızı hissedersiniz ve her şey gayesizce sürüklenmeye başlar... bu bulantıdır." Gerçekten bazıları varoluşçuluğu bir felsefeden çok, ruhsal bir durum sayarlar ve varoluşçuluğun (Sartre ile Camus'nün yazdıkları başta olmak üzere) en önemli metinleri de aslında felsefi tezler olmaktan ziyade romanlardır.

Ancak en önemli husus sıkça ihmal edilmektedir: varoluşçular bir esas iyilik fikrinin ve tanrısal bir otoritenin yokluğunda bir ah-

lak arayışı içindeydiler. Onlar, doğru olan şeyi, bunu yapmak için hiçbir sebep olmadığı zaman dahi yapmamız gerektiğini, gerçek cesaret ve dürüstlüğün doğru olanı kendi doğruluğu hatırına yapmak olduğunu savunuyorlardı. Bu, taze hava solumak gibidir: doğru bir şeyi, cezadan korktuğumuz veya ödüllendirilmeye can attığımız ya da elverişli bulduğumuz yahut da günahtan kaçınmak istediğimiz için değil, sadece yapılması doğru olan o olduğu için yapmak. Bu durumda kötü şeyler mutlaka bizi suçluluktan kurtaran bir tür ceza olarak değil, sadece öylesine meydana gelirler. Doğru ile yanlışı buna rağmen ayırt etmeliyiz; gerçekte, bu durumda, ahlaki yolu bulmak için her zamankinden daha fazla sebebimiz olur. Varoluşçuluğun merkezinde bulunan ve sıkıcı retorik kisvesi altında kolayca gözden kaçabilen umut ve iyilik cevheri budur. Varoluşçular gerçekte ahlakı yeniden keşfettiler. Onların düşünce hattında, ahlak belki de varolan tek şeydir.

Kierkegaard, –esaslar, gizemler, kavranamazlıklar, anlamlar, amaçlar ve değerler olmadan– saf varoluşla karşı karşıya gelmenin zorluğunu kavramıştı. Umudun, ilerlemenin ve ülkülerin yanılsama gibi göründüğü yerde, karaltı gibi belli belirsiz bir uçurum görünür. Varlığınız inandırıcı olmaktan çıkar ve yaşadığınıza bütünüyle şaşmak, içine düşülmesi kolay bir tuzak haline gelir. Dinsel inançlar, doğru veya yanlış, çok teselli verici olabilirler ve bu inançları varoluşçuluk veya herhangi başka bir şey sarsıp yoldan çektiğinde, bunu kaygı izleyebilir. Ben, Kierkegaard'ı bazı felsefi danışman meslektaşlarım kadar çok kullanmakta değilim; fakat, korkunuzun kaynağını teşhis etmek yararlı olabilir. Kendilerini kaygılı hissettikleri halde nedenini bilmeyenler için, kaygılarının (tıbbi tahlil sonuçlarını beklemek veya boşanma sonrası yaşam beklentisi gibi) özel bir durumla mı ilgili olduğu, yoksa daha soyut, varoluşsal bir kaygı mı olduğu sorusuna yanıt bulmak yararlı olur. Birçok insan varoluşsal bir evreden geçer, sonra yaşamına giderek yeniden anlam ve amaç kazandırır ve en sonunda korkuyu geride bırakır. Eğer varoluşçuluk moralinizi bozarsa, bunun sadece bir evre olduğunu düşünmeye ve onu aşmak için ne yapabileceğinizi anlamaya çalışın. Varoluşsal bir

bunalımdan çıkar çıkmaz kendinizi çok daha rahat hissedebilirsiniz. Bu da yol eşyası olarak bir sürü fazlalıktan kurtulmanın bir yoludur.

Frederick Nietzsche, en çok insan ve üstinsan fikri nedeniyle anılır. Nietzsche, her insanın gelişmekle ve üstinsan olmaya çabalamakla görevli olduğuna inanırdı. Bu bir bakıma, en iyi şekilde kendiniz olmaya, kendinizi genel standardın üstüne yükseltmeye bir çağrı olarak görülebilir. Nietzsche'nin kendisi, vasat insanı sağlıksız bir biçimde hor görürdü; ortalamanın üstüne çıkmanın geleneksel ahlakı reddetmek anlamına geldiğine inanırdı ve fikirleri Naziler tarafından fena halde kötüye kullanılmıştı. Onun eserini kullanabilmek için saptan samanı ayırmanız, bilgelik tanelerini zehir çöplerinden ayıklamanız gerekir. Ancak, Nietzsche'nin sıradanlıktan çok kolayca hoşnut kaldığımız ve çoğumuzun olabileceğimiz her şeyi olma zahmetine girmediğimiz yolundaki inancı önemsenmeye değer bir uyarıdır.

Jean-Paul Sartre varoluşçuluğun başka bir mantıksal uzantısını araştırdı: eğer evren belirlenmiş değil ise, kendi rotamızı seçmekte tamamen özgürüz demektir. Sürekli bir imkân hali –eylem sorumluluğunu daima birey üzerinde bırakmasıyla– göz korkutucu bir önerme olmakla birlikte, aynı zamanda da özgürleştiricidir. Geçmiş deneyiminiz ne olursa olsun, gelecek yönünüzü kendiniz tayin edebilirsiniz. Sartre, kendi eylemlerimiz konusundaki sorumluluğumuzu inkâr etme yolundaki her çabayı "kötü niyet" olarak nitelemekte, din veya dini inancı bunun başlıca suçlularından biri olarak görmekteydi. Sartre, varoluşsal korkuyu bulantı olarak nitelemesiyle, varoluşçuluğun zihin karıştırıcı etkilerinin, bedensel olarak sıkıntı verici olabileceğini kabul ederek, belli bir düzeyde zihin ile beden bağlantısını da göstermişti.

"İnsan, kendisini yaptığı şeyden ibarettir. Varoluşçuluğun birinci ilkesi budur."
—JEAN-PAUL SARTRE

Sartre'ın *Bulantı* adlı romanında ve *Çıkış Yok* adlı oyununda olduğu gibi, Albert Camus'nün *Veba* ve *Yabancı* romanlarında da kahramanlar bütün her şey çökmekteyken bile hep doğru olanı yapmaya çalışmaktadırlar. Çok acı çektikleri halde iyi insandırlar; uyuşmuşturlar ama yine de iyi olanı yapmaya çabalarlar. 1957 Nobel Edebiyat Ödülü'nü kazanan Camus, anlamsız varoluş duygusunu anlatmak için kullandığı "absürd" kavramına özellikle meraklıydı. Mevcut semptom ister absürdlük veya bulantı, ister dehşet duygusu olsun, varoluşsal bunalımlar, felsefi danışmanların sıklıkla karşılaştıkları –ve çözdükleri– sorunlardır.

ÇÖZÜMSEL FELSEFE

Çözümsel felsefe, varoluşçulukla aynı zamanda, yüzyıl dönümü civarında doğdu. Felsefe dilinde çözümleme, mantıksal yapısını açıklamak için bir kavramı mümkün olan en küçük parçalarına ayırmak demektir. Bu felsefe alanı, nesneleri mantıksal yapıları açısından ve biçimsel dil özellikleri içinde açıklamayı amaçladı. Bu felsefe dalının –Bertrand Russel, Gottlob Frege, Alfred Ayer ve G.E. Moore gibi– öncülerini ben, mantık üzerine özenle yoğunlaşmaları nedeniyle takdir ederim. Ancak bu katı tutumları yüzünden, duygusal, elle tutulmaz ve esas olan her şeyi, başka bir deyişle mantık dışındaki her şeyi de dışladılar. Her ne kadar Russel'ın kendisi, tasavvur edilebilecek her insani konuya değinen yetmişten fazla kitap yazdıysa ve kendisini –pervasızca değilse– tutkuyla sosyal davalara adadıysa da, kuruluşuna katkıda bulunduğu bu felsefe ekolü zamanla insan dünyasından uzaklaştı. Bu aşamadan itibaren, neredeyse tamamen yüksekokullarda izlenebilen felsefe, sonunda öyle dar görüşlü, uzmanlaşmış ve anlaşılmaz bir hale geldi ki, günlük yaşama gittikçe daha az ilgi göstermeye ve sıradan insanlar için gittikçe daha erişilmez olmaya başladı.

Felsefe eskiden fiziksel dünyayı ele alır ve insan doğasının iç işleyiş tarzını incelerdi. Ancak bu alanları bilim ele geçirdikten son-

ra, felsefeye yapacak ne kaldı? Bana kalırsa bunun yanıtı, az çok sizin kendi yaklaşım tarzınıza bağlıdır. Antik çağlardan bu yana felsefenin temel sorunları olan, nasıl eleştirel düşünüleceği ve nasıl daha iyi bir yaşam sürülebileceği konuları son on yıllarda neredeyse genel gündemden çıkarıldı. Bu arada çözümsel felsefe en az üç ana dalda ilerlemeyi sürdürdü: dil felsefesi, bilim felsefesi ve zihin felsefesi. Bunların her biri felsefecilerin kendilerine bağlı olarak verimli veya daha az verimli biçimde gelişmektedir.

Dil felsefesi, en iyi haliyle, dil dediğimiz bu olağanüstü insan yeteneğinin yapılarını ve özelliklerini araştırmakta ve göstermektedir. En kötü yanıyla da, anlam duygumuzun yalnızca bu tür yapı ve özelliklerden doğduğunda ayak diremekte (ama bunun nasıl olduğunu göstermekte başarısız olmaktadır). Bilim felsefesi, en iyi haliyle, bilimin nasıl işlediğini açıklamakta, bilim adamlarının deneylerini gerçekleştirmek ve sonuçlarını yorumlamak için kabul etmeleri gereken felsefi varsayımları araştırmaktadır. En kötü yanıyla da, bilimden habersiz felsefeciler tarafından yapıldığında, kötü anlaşılmış kuramlar konusunda kuramlaştırmalar biçiminde yozlaşmaktadır. Zihin felsefesi de en iyi haliyle akıl ile beyin arasındaki, beyin ile bilgisayar arasındaki ve bilgisayar ile bilinç arasındaki farkları anlamaya çalışmaktadır. En kötü yanıyla da, bazı inançlarımız olduğuna inanmakta yanılıyor olabileceğimizi veya sadece bazı düşünceleri düşündüğümüzü sandığımız için bazı şeyler düşündüğümüzden emin olamayacağımızı savunmakla vaktini geçirmektedir. En iyi haliyle çözümsel felsefe, insan kavrayışının ön planında yer almaktadır, çünkü felsefeciler her çağda bol olan yanlış insan kavrayışlarını gözlerler. Çözümsel felsefe, en kötü haliyle ise, zararsız bir eğlencedir –ki bu da birçok başka şeyin en kötü halinden çok daha iyidir.

Eğer benim çözümsel felsefeyi gereğinden fazla hırpaladığımı düşünüyorsanız, bütün bunları en yetkili ağızdan da dinleyebilirsiniz. Muhtemelen Amerika'nın en ünlü ve saygın çözümsel felsefecisi olan Willard Quine bile bu konuda benden daha az diplomatik davranıyor. Üstelik ben de pek diplomatik biri olarak tanınmam!

"Evet! Dilbilimsel felsefe başlığı altında üretilen çoğu yazım felsefi anlamda önemsizdir. Bazı parçalar ... tek kelimeyle yetersizdir; çünkü hızla gelişen felsefe yayımcılığında, düzenli bir kalite kontrolü mevcut değildir."
—WILLARD QUINE

UYGULAMALI AHLAKBİLİM VE FELSEFİ DANIŞMANLIK

1980'li yılların ortalarında uygulamalı ahlakbilimin doğuşuyla, değişim çarkı yeniden dönmeye başladı. Biyoloji, tıp, bilgisayar, ticaret ve çevre etiği konuları, halen gerçek yaşamdaki sorunları tahlil etmekte felsefi araçların kullanıldığı en iyi bilinen alanlardır. Bu gittikçe büyüyen sanayi günümüzün bazı sorunları konusunda felsefeyi işe koşmaktadır. Bu sorunlar, bilimsel ve teknolojik değişimler –ister ötanazi, yasadışı göçmen çalıştırma, Internet'te nefret dolu fikirleri ifade özgürlüğü konularında, ister zehirli atıklardan kurtulma konusunda olsun– bizi mevcut yasaları yeniden düşünmeye ve düzenlemeye zorladıkları için su yüzüne çıkmaktadır. Yasaları değiştirmeden veya yenilerini çıkarmadan önce felsefi görüşlerimizi açıklığa kavuşturmak zorundayız. Yasama etiği ve gazetecilik etiği konularında bile ders kitapları vardır, fakat belli ki bunlar pek fazla okunmuyor.

Son fakat aynı derecede önemli olarak, geçen yirmi yıl boyunca Avrupa'da ve son on yıldır Amerika'da felsefi danışmanlık, felsefe uygulamasının önemini artırmaya başladı. Uygulamalı ahlakbilim meslekler boyunca uzanır ve bazen bireyleri önemli sorunlarla uğraştırır. Uygulamalı ahlakbilimciler aynı zamanda danışman veya müşavirdirler; böylece onlar da felsefe pratisyenleridir. Fakat uygulamalı ahlakbilim, kişisel sorunlardan çok, büyük meseleleri ele alır.

Felsefi danışmanlar, bunun tersine, bireysel müşterilerle çalışır-

lar. Bu fitilin ateşini tutuşturan, 1981'de Almanya'da felsefi danışmanlık çalışmasını başlatan Gerd Achenbach olmuştur. Felsefe uygulaması "akımı" şimdi dünya çapında patlama halinde bir kamuoyu farkındalığı kazanmaktadır. Müşterilerimize sorunlarını çözme veya yönetme konusunda yardımcı olan felsefi yönlerde yol göstermek için, meslektaşlarım ve ben, çağların kolektif bilgeliğinden yararlanırız. Modern (ve postmodern) hayatın yaşamayı böylesine zor, karmaşık fakat sonunda zahmete değer ve tatmin edici kılan bütün konularını ele alırız. Biz, insanların sorgulanmış bir yaşam sürmelerine yardımcı oluyoruz.

Platon'a yaptığım bu özel göndermenin, felsefeye karanlık bir şey olarak değil, canlı bir gelenek olarak yeni bir şekil vermeye yardımcı olacağını umuyorum. Biz felsefe pratisyenleri, geçen iki bin beş yüz yılın birikmiş bilgeliği ile yeni bin yılın taze uygulamalara duyduğu büyük ihtiyaç arasında köprüler kurmaya çabalıyoruz. Felsefe uygulaması çok eski bir fikirdir; yeniden vakti gelen bir meslek, belki de dünyanın ikinci en eski mesleğidir.

BÖLÜM II

GÜNDELİK SORUNLARIN YÖNETİMİ

5

Bir İlişki Arayışı

"Üstelik eğer her arzu ortaya çıkar çıkmaz tatmin edilseydi insanlar yaşamlarını nasıl doldurur, neyle vakit geçirirlerdi? Bu ırkın, her şeyin kendiliğinden yetiştiği, hindilerin kızarmış olarak etrafta uçtukları bir Hayal Ülkesine, âşıkların hiç gecikmeden birbirlerine kavuştukları ve ilişkilerini hiçbir zorluk olmaksızın sürdürdükleri bir yere götürüldüğünü tasavvur edin: böyle bir yerde bazıları can sıkıntısından ölür veya kendilerini asardı, bazıları dövüşüp birbirlerini öldürürdü, ve böylece doğanın şimdiki haliyle kendilerine vereceğinden daha fazla ıstırap yaratırlardı."

—ARTHUR SCHOPENHAUER

"Yalnız başına yaşayabilmesi için insanın ya bir hayvan ya da tanrı olması gerekir."

—FREDERICK NIETZSCHE

Her ne kadar –aile, arkadaşlar, komşular ve meslektaşlarla olan– her türlü ilişki insanoğlunun sosyal ilişki ihtiyacını kısmen karşılıyorsa da, bu ihtiyaç en yaygın olarak bir aşk ilişkisi arayışında kendini gösterir. Sürekli bir aşk ilişkisine herkes ihtiyaç duymaz ve bazı insanlar sosyal ilişkilerinin erimini daima genişletme çabasındadır. Fakat çoğu kez yetişkinler arasındaki ana ilişki, çift ilişkisidir. Bir sonraki bölümde tartışacağımız gibi, bir aşk ilişkisi içindeki insanlar bu ilişkilerini sürdürmek için çok enerji sarf etmek zorundadırlar. Halihazırda bir aşk ilişkisi bulunmayan insanlar da böyle bir ilişki bulmak için benzer miktarda enerji harcarlar.

Eğer siz de ilişki arayışı içinde olanlardansanız, doğru ilişkiyi

bulmak üzere elinizden geleni yapmanız, ilişkiyi bitirmenin yıkımından kurtulabilmek açısından çok iyi olur (Kısım 7'ye bakınız). Çin felsefesi nihayetlerin başlangıçlar içinde saklı olduğunu öğretir; şiddetli sağanaklar hızla başlarlar ama uzun da sürmezler. Hem Hıristiyan hem de Hindu felsefesi, ne ekersek onu biçeceğimizi öğretir. Muhtemel bir ilişkinin başlangıcından itibaren, güçlü ve uyumlu bir bağ kurmaya özen göstermek, iki taraf için de uzun vadede tatmin edici sonuçları sağlama bağlamak açısından çok yararlı olabilir. İlişkinin nihai sonu ister ölüm veya boşanma olsun, ister sayısız başka ihtimallerden biri olsun, tohumlar ilişkinin en başında ekilir. Her yeni ilişkiye eşlik eden duygu kasırgalarına rağmen, bilinçli bir şekilde ilerlemek, tamamen pürüzsüz bir gidişatı garanti altına almasa bile –her ilişkide iniş çıkışlar olur– eninde sonunda yatırımınızın en iyi karşılığını verir. Kitabın bu bölümü, ilişki arayışının neden ve nasılları konusunda felsefi rehberlik sağlamaktadır.

İleri teknoloji toplumunda bir hayat arkadaşı bulmak, herkesin en azından herkesi tanıdığı ve insanların az sayıdaki aday arasından eş seçtiği ilkel bir köyde olduğundan çok daha zordur. Öyle bir durumun mutlu sonlar getirmesi elbette kesin değildi; ama bu tür bir toplum evlenmeyenler için ve yaptıkları seçimden memnun olmayanlar için destek sağlıyordu. Şimdi artık ufuklarımız çok daha az sınırlı, ama bunun bedeli, cemaat duygusunun kaybı ve insan gruplarını birbirlerine bağlayan sosyal destek ağının yıpranması olmuştur.

"Küresel köy" kavramından ilk kez 1960'larda Marshall McLuhan söz etmiştir. O zamandan bu yana dünya halklarının, Internet, ucuz ve kapsamlı seyahat olanakları, köksüzlük ve küreselleşme sayesinde birbirine gittikçe daha yakınlaşması yüzünden dünya daha da küçülmüş ve birbirine bağlı hale gelmiştir. McLuhan siber uzaydan değil, sadece fiziksel uzaydan bahsediyordu ve küreselleşmenin sosyal etkilerini önceden tahmin edemezdi. Bu kadar çok insani etkileşimin şimdi, ister telefon, ister bilgisayar olsun, bir tür teknolojik arabirim aracılığıyla sağlanması nedeniyle, insanlar arasındaki temas kişisel ilişkiler ve topluluklar oluşturmak için gereken samimiyetten yoksun kalmaktadır. Fransız filozof Henri Bergson,

teknolojik gelişmeye eşlik edebilecek olan ruhun mekanikleşmesi ve bunun sosyal varlıklar olarak gelişmemizi nasıl engelleyebileceği konusuna ileri görüşlü bir biçimde dikkatleri çekmişti.

"Eğer bu mekanizma insan ırkını bütünüyle ele geçirirse ve eğer halklar kendilerini bireylerin yaptığı gibi daha zengin ve ahenkli bir çeşitliliğe yükselteceklerine, nesnelerin tekbiçimliliğine kaptırırlarsa, bu nasıl bir dünya olur?"
—HENRİ BERGSON

Bu hızlandırılmış teknoloji toplumunda bizler, dünyamızla ve başka insanlarla ruhsal bir ilişki yaşamamızı engelleyecek biçimde, zihnimizi gereğinden fazla şeylerin nasıl işlediğine odaklamış bulunuyoruz. Kendimizi ve yaşamımızı paylaşabileceğimiz başka birini arayış, bu yüzden daha da önem kazanıyor.

DOUG

Doug, sabahın erken saatlerinde yayınlanan bir radyo talk show'u yapmaktaydı. İşini seviyor ve tatmin edici buluyordu; gece vardiyasında çalışmanın tuhaflıkları da buna dahildi. Fakat hayatın başka bir önemli alanında bu kadar mutlu değildi: anlamlı bir aşk ilişkisinin hasretini çekiyordu. Münasebetsiz çalışma zamanı, insanlarla tanışmasını zorlaştırıyor ve biriyle çıkmasını son derece güç hale getiriyordu. Çalıştığı saatlerde radyo istasyonu çok küçük bir kadro tarafından işletildiği için (işyerinde aşk ilişkisi kurmanın yaratacağı sayısız sorun bir an için bir kenara bırakılsa bile), işyerinde de pek fazla insanla karşılaşmıyordu. Mesaisini bitirip biraz gevşemeye hazırlandığında ise, diğer insanlar ya kahvaltı ediyor, ya da işe gitmek için yola çıkmış oluyorlardı.

İşin tuhaf yanı her gece muazzam sayıda insanla, yani kendi dinleyicileriyle etkileşim içinde olmasıydı. Sadık bir izleyici kitlesi vardı ve telefon hatları onu arayanlarla her zaman dolup taşıyordu.

Evlerinin ve arabalarının içine kadar giren bu kişiyi tanıdıklarını hisseden milyonlarca insana yayın yapıyordu. Yine de ona, sanki kendisi hiç kimseyi tanımıyormuş gibi geliyordu.

Doug, teknolojinin yabancılaştırıcı gücünün iyi bir örneği –ve bu haliyle, çağdaş yaşamın bir temsilcisini– teşkil etmektedir. Onun sorunu, toplumdaki, ince bir teknolojik iplikle bir arada tutulan ama gerçek bir sosyal dokudan yoksun yapay topluluklara yönelik genel bir eğilimden kaynaklanmaktaydı. Teknoloji insanların yaşamını kesinlikle çok iyileştirmiştir. Yararlarından biri de muhtemel ilişkiler halkasının büyümesidir. Ancak bu daha geniş halkanın bedeli, sonsuz bir seçenekler ve ihtimaller denizinde kaybolup gitmektir. Alışılmış sınırlar olmayınca, eş adaylarımızı nasıl bulacağımızı veya değerlendireceğimizi artık bilemiyoruz.

Genellikle âdet edindiğimiz gibi aşırıya götürüldüğünde teknoloji bizi, doğuştan sosyal yaratıklar olarak, bizim için can alıcı türden bir samimi cemaatten yoksun bırakmaktadır. Bu etkileri kendi hayatınızda hissetmek için kitle iletişim araçlarına Doug kadar bağlı olmanız gerekmez. Internet'te –üyeleri gerçek etkileşimler yerine sanal ilişkilerle kendi izolasyonlarını büyütürken– çağdaş yaşamın yalıtılmışlığı konusunda tartışmaya ayrılmış en az bir sohbet grubu bulabileceğinize dair bahse girerim. Sizin durumunuz ne olursa olsun, siz de fırtınalı bir dünyada yaşamaktasınız. İlişkiler insana bir tür güvenli liman sağlar.

Bütün bunların Doug için anlamı, onu diğer insanların ev halkından biri haline getiren teknolojik sistemin, onun için yalnızlık gibiironik bir bedelinin olmasıydı. Beni görmeye geldiğinde, sorunu konusunda daha önce epey emek vermişti. PEACE süreci açısından bakıldığında, P (sorun), E (duygu) ve A (tahlil) aşamalarını zaten geçmişti. Sorununu teşhis etmişti: sıradışı çalışma programı, telefonla arayanlarla kurduğu sosyal ilişkinin derme çatmalığı ve özel ilişki yoksunluğu. Duyguları açısından, anlamlı bir aşk ilişkisi arzusunun yerine gelmeyişi ve yalıtılmışlığı yüzünden mutsuz olduğunu biliyordu. Durumunu tahlil ettiğinde Doug, işinden ayrılmak veya sonsuza kadar bekâr kalmak seçeneklerinin kabul edilemez ol-

duğunu görüyordu: işinden çok hoşnuttu ve ayrılmayı hiç arzu etmiyordu. Onun için özel bir ilişki çok önemli olsa bile, bir ilişki arayışı için mesleğinin önemli yönlerini feda etmeye istekli değildi.

Doug, incelediği bütün unsurları en iyi felsefi meşrebi bulmak üzere birleştirerek durumunu yeniden değerlendirmek için diyaloğa ihtiyaç duyduğu bir noktada, yani PEACE sürecinin tefekkür (C) aşamasındaydı. Çağlar boyunca filozoflar insanları, inançlarını yeniden dikkatle gözden geçirmeye davet etmişlerdir. Lafını bu kadar çok duyduğunuz, sorgulanmış hayat kavramının özü budur. Bu yüzden Doug ile birlikte, bu yaşadıklarını kavramsallaştırmanın onun için başka yolları olup olmadığını anlamak üzere çalıştım. Felsefi danışman olarak benim görevim onun kendi hikâyesini yeniden değerlendirmesini sağlamaktı.

Doug, çok sevdiği işindeki çalışma saatlerinin, onu çok arzu ettiği ilişkiye sahip olmaktan alıkoyduğuna inanıyordu. Birisiyle çıkmak şöyle dursun, bu çalışma saatlerinin biriyle tanışmasını bile engellediğinden emindi. Birlikte, bunun sahiden de gerçekliğin tamamı olup olmadığını sorguladık ve aslında normal saatlerde çalıştıkları halde tatmin edici bir ilişki bulmak konusunda benzer bir hüsranla boğuşan milyonlarca insan bulunduğu konusunda hemfikir olduk. Her türlü garip saatte çalıştıkları halde ilişki yoksunluğu çekmeyen milyonlarca başka insan da muhakkak vardı. Bu, küçük ama teselli veren bir kavrayış oldu: Doug'un kederinin sebebi, pekala vardiya çalışmasından başka bir şey de olabilirdi. Sadece başkalarının da aynı durumda olduklarını bilmek bile Doug'a istediği türden bir ilişki bulmak konusunda taze bir umut ve sorunun üstüne varmak için yeni bir enerji sağladı. Bilim adamları bu türden bir yeniden düşünmeye, varsayımların doğruluğunun denetlenmesi adını verirler ve bu, bilimsel sorun çözümü için temel bir araçtır. Kişisel veya felsefi problem çözümü için de aynı derecede yararlıdır.

Tefekkür yoluna girmesi için Doug'un, sorununun başka açıklamalarını gözden geçirmesi gerekiyordu. Aşkı bulmak için gerçekten yeni insanlarla tanışması mı gerekiyordu –daha önce tanıdığı birini gözden kaçırmış olabilir miydi? Yoksa sebep ile sonucu tersi-

ne mi çeviriyordu –bu iş düzenini biraz da ilişkilerden kaçınmak için seçmiş olabilir miydi? Acaba onu insanlarla (radyo dalgaları üzerinden çehresiz bir şekilde tanışmanın aksine) yüz yüze karşılaşmaktan veya birileriyle tanıştığında ilişki kurmaktan alıkoyan, kendisiyle ilgili –utangaçlık gibi– bir şey varolabilir miydi? Durumuyla başa çıkabilmenin bir yolunu bulmak için Doug'un hiçbir şeyi kesin saymaması gerekiyordu. Bu türden sorgulanmış bir hayat, kendiniz hakkında keşfedeceğiniz bazı şeylerden hoşlanmayabileceğiniz için, başlangıçta rahatsız edici olabilir; ancak bunlar sizi geçici olarak şaşırtsa da, kendiniz hakkındaki gerçekleri bilmek, ne olursa olsun, uzun vadede daha iyidir. Sadece kendinizi gerçekten anlamak sayesinde güdülerinizin farkına varabilir, inançlarınızı yeniden şekillendirebilir, amaçlarınızı gerçekleştirmeye yönelebilir ve daha kalıcı bir gönül huzuru bulabilirsiniz.

Ne kadar çok insanın Doug ile aynı durumda olduğunu bilmek insanı şaşırtabilir. Yakışıklı, zeki, esprili, kendini iyi ifade edebilen, kabul gören ama yine de özel bir hayat arkadaşından yoksun... Doug'un vakasında duruma neden olabilecek birkaç olasılığı ele aldık. Kader de bir rol oynuyor olabilir miydi? Doug, tamamen bilinmez güçlerin insafına kalmış olmak fikrinden hoşlanmadı. Ya irade gücü? Doug bir pizza ısmarlamaya karar verdiğinde, tek bir telefonla istediği türden bir pizza getirilmesini sağlayabileceğinden oldukça emindi. Birisini bulmak da bu kadar kolay olabilir miydi? Doug öyle düşünmüyordu. Onun hayat arkadaşı bir dilim pizzadan çok daha özel biri olmalıydı. Ama bu, onun bulunamayacağı anlamına gelmez. Mesele Doug'un kendini gerçekten istediği türden bir kadını cezbetmeye layık görmemesi olabilir miydi? Yoksa hemen hemen her şeyi gerektiği gibi mi yapıyordu? Belki söz konusu dost şimdiden yoldaydı da, Doug sadece gecikme nedeniyle endişeleniyordu. Pizzanızın gelmesinin çok uzun sürdüğünü düşündüğünüzde, siparişinizin teslimatını kontrol etmek için telefon edersiniz. Ama gerçek aşkınızın ortaya çıkması çok uzun sürdüğünde kimi arayabilirsiniz? Ve ne kadar sürenin çok uzun olduğunu nasıl bilebilirsiniz?

Doug'a, biri Taoizm'den, diğeri Budizm'den olmak üzere konuyla ilgili bir çift kavrayış tanıttım. Birincisi, Lao Tzu, bir yandan bir şeyi fena halde arzu ederken, öte yandan onun erişilmez olduğuna inanmanın ruhsal durumunuza zarar vereceğini söyler. İlkbaharda bir elma ağacının altında durun. Ne bir tek elma görebilirsiniz, ne de ağaca çıkarak veya onu sallayarak tek bir elma ele geçirebilirsiniz. Şimdi aynı ağacın altında sonbaharda durun. Olmuş elmalar kucağınıza düşecektir. Kalpten arzu edilen bir şeyi ele geçirmek için gereğinden fazla uğraşmak, ya da yanlış zamanda uğraşmak diye de bir şey vardır. Daha az arzulama ve daha iyi bir zamanlama için çaba gösterin. İnsanlarla tanışmak bakımından en iyi zaman çoğu kez hiç çabalamadığınız zamandır. Aramayı bırakın, bulursunuz. Bu aramadan arama sanatıdır. Mantıksal bir paradoks gibi geliyor, ama Tao böyle şeyleri dert etmez –işler böyledir.

"Beş renk bir adamın gözünü kör eder.
Beş ses bir adamın kulağını sağır eder.
Beş tat bir adamın damak tadını bozar.
Kovalayıp avlanmak bir adamı deliye çevirir.
Edinilmesi zor şeyler bir adamın davranışlarına zarar verir."
—LAO TZU

İkinci kavrayış Buda'dan alınmadır: hayatta yaşadığımız şey hayatta azmettiğimiz şeydir –dilediğimiz, arzu ettiğimiz veya hayalini kurduğumuz şey değil, fakat azmettiğimiz şey. Şimdi yaşadığınız şey eski iradelerinizin ürünüdür, daha önce azmettiğiniz şeydir. Gelecekte yaşayacaklarınızı, şu anda neye azmettiğinizi dikkate alarak etkileyebilirsiniz, fakat bu süreç ani değildir. Zaman ister. Ne kadar zaman? Deneyip, kendiniz öğrenin. Uygun uygulama sayesinde, içinde bulunduğunuz anı daha tam olarak yaşamaya başlayacaksınız; bu da neredeyse hiçbir şeyden yoksun kalmayacaksınız anlamına geliyor. İstediğiniz şeyi değil, azmettiğiniz şeyi elde edeceksiniz. Ve gereğinden fazla istediğiniz her şeyi kendinizden uzaklaştıracaksınız.

"Varoluşun görüngülerinin habercisi zihindir; en üstün kılavuzu zihindir ve onlar zihinden yapılmışlardır."
—BUDA

Aslında, sıkı dostunuz sizin zihninizin bir tezahürüdür –siz de onun zihninin bir tezahürüsünüz. Onun burada olmasına azmettiğinizde, o buranın yolunu tutmuş olacaktır.

Doug bu bakış açılarının faydasını takdir ettiğinde, işten çıktığında hep kapalı olan bütün o buluşma mekânları konusunda sızlanmaktan vazgeçmeye başladı. Bunun yerine o saatte nerelerin açık olduğunu araştırmaya başladı. Herhalde şimdi artık, kentteki en popüler kahvaltı mekânının devamlı müşterisi olmuş, "İnsanlarla loş ışıklı, sağır edici bir bodrum diskoteği yerine, kahvaltı gibi uygar ortamlarda buluşmak daha hoş değil mi?" diye düşünen başka birini bulmak için gözlerini dört açmış olmalı.

Meseleyi (işiyle çözümsüz bir çatışma olarak görmek yerine) çözülebilir bir sorun olarak yorumladığı için, Doug artık harekete geçmeye hazırdı. Bu yüzden onunla, bir aşk ilişkisi bulma konusunda, müşterek merakları olan birine rastlayabileceği bir tür hobi grubuna katılmasından, gazeteye sıradışı çalışma saatlerini belirten bir küçük ilan vermeye kadar bazı başka yaklaşım tarzları hakkında konuştuk. Hangi özel girişimlerde bulunursa bulunsun, Doug için önemli olan, seçeneklerini kısıtlayacak felsefi önyargılardan kurtulmaktı.

Felsefi danışmanlık, Doug'a tefekkür aşamasında yardımcı oldu ve o bu noktada kendisi için bir şeyler yapmaya, birisiyle tanışmak için girişimde bulunmaya hazır hale geldi. Meşrebi yavaş yavaş ("çalışma saatlerim biriyle tanışmamı engelliyor" yolundaki) kuşkulu yönden ("çalışma saatlerimi biriyle tanışmamak için mazeret olarak kullanıyordum" yolundaki) gerekli yöne doğru gelişti. Tefekkür yoluyla kendi meşrebinde esaslı bir değişimi gerçekleştirerek, artık aradığı serüvene girişmesi için gerekli donanımı edinmiş oldu. Bu esas aşamada bir sorunu kalmamıştı: artık kalbinin sesini

dinlemeye *istekli* idi.

Neye azmettiğiniz üzerinde düşünerek kendi kaderinizi bu şekilde kendiniz biçimlendirebilirsiniz. Bir yokluklar labirentinde kaybolduğunuz halde, tam olarak ne düşündüğünüzü bilemediğiniz için bunun farkma bile varmayabilirsiniz. PEACE sürecinin bir amacı, kafanızın içinde nasıl bir programın çalıştığını açığa çıkarıp, alışılagelmişi değiştirmek isteyip istemediğinize karar verme imkânını size vermektir. New Age akımı taraftarları, ne söylerlerse onun vakıa olacağını savunarak, bu fikri çok ileri götürmektedirler. Piyangoda büyük ikramiyeyi kazanacağınızı düşündünüz diye bunun oluvermesi gerçekten de pek hoş olurdu. (İnsanlarla karşılaşma konusundaki mizacınız ve bu nedenle onlarla tanışmaya gönüllülüğünüz gibi) bilinçli eylemlerinizle değiştirebileceğiniz şeyler ile (hava durumu gibi) bilinçli eylemlerinizle değiştiremeyeceğiniz şeyleri ayırt etmek zorundasınız.

SUSAN

Doug, Susan'ı tanımış olsaydı, onun deneyimini, çok sayıda insanla tanışmanın tatmin edici bir ilişkiye ister istemez giden bir yol olmadığının kanıtı olarak görürdü. Büyük bir finansman şirketinde başarılı bir yönetici olan Susan, lüks otomobil reklamlarında boy gösteren kadınlara benzer türden, sportmen görünüşlü, cazip, varlıklı, otuzlu yaşlarda biriydi. Muhteşem bir arkadaş muhiti, dolu dolu bir sosyal yaşamı vardı ve asla flört fırsatlarından yoksun değildi. Mesleki, parasal ve sosyal başarılarına rağmen yine de bir şeyleri kaçırdığı duygusunu yaşıyordu. Uzun vadeli bir ilişkiye girmek ve doğru bir eşle çocuk sahibi olmak istiyordu, ancak çıktığı hiç kimse ideallerine uygun gibi görünmüyordu. Çıktığı insanların çoğu, hayallerindeki aile sofrasında bir yer şöyle dursun, ikinci bir randevuyu bile hak etmiyordu.

Yaşamının bu noktasında, biriyle yaşamaya başlamış olması gerektiği düşüncesi Susan'm canını sıkıyordu. Son yıllarda arkadaşla-

rının sayısız nikâh ve nişan törenine katılmıştı ve şimdi artık vaftiz ve isim verme töreni dönemi başlıyordu. Büyükannesi geçenlerde en büyük torununun nikâhında dans edecek kadar uzun yaşamayı umduğundan söz etmişti. Bir eş sahibi olmak, yapılacak en doğal şey gibi görünüyordu. Fakat Susan bir mükemmeliyetçi olduğunu da itiraf ediyor ve kendi standartlarına –bütün standartlarına– uyan birinden daha kötü biriyle oturmak zorunda olmadan bir aile kurabilmesi gerektiğine kesinlikle inanıyordu.

Doug gibi Susan da kendi hikâyesini sorgulamakta yarar gördü. Doug'dan farklı olarak o, deneyimlerinin farklı yönlerini tahlil edip birleştirdikçe aynı duygulara geri dönmekten kendini alamıyordu: bir aşk ilişkisi için duyduğu büyük arzuya rağmen, yanlış biriyle ilişki kurmaktansa hiç kimseye bulaşmamayı tercih ederdi. Onu dinlediğimde, onun kendi durumuyla ilgili düşüncelerini kabul ettim ve Susan bunu iyice gözden geçirdikten sonra durumu sorgulamayı sürdürmeye gerek görmedim. Yüksek standartları olmak iyidir ve Susan'ın da bir tür istatistiksel ortalamayı kendisine ölçü alması gerekmiyordu. Felsefi uygulamanın faydalarından biri de, kendi özünüzü bulmak ve bunu yaşama cesaretini göstermektir.

Susan hem kendisinde, hem de başkalarında erdeme önem veriyordu. Susan'a (günümüz toplumunda ender görülen) bu tutumunu sürdürmesi için cesaret verdim, ama aynı zamanda neyin gerçekçi olduğunu anlamaya da teşvik ettim. Bütün ilişkiler kusurludur. Bu yüzden, tam olarak harika bir insan bulsanız bile, kusursuz bir "onlar ermiş muradına" hikâyesi hiçbir zaman olmaz. Üstelik, kimin erdemli olduğunu peşin olarak bilemezsiniz, bu yüzden eğer böyle birini bulmak istiyorsa, Susan'ın, insanlar hakkında hüküm vermeden önce onları tanımak için zaman harcaması lazımdı. Bu da tek bir randevudan daha fazlasını gerektirirdi.

Susan için doğru bir eş arayışına sadık kalmanın bir yolu olarak, kendilerini kanıtlama fırsatı vermeden hiçbir adayın yolunu kesmeksizin uzun vadeli kur yapma olanağını tartıştık. Susan'ın, toplumumuzda artık eskiden olduğundan çok daha az görülen bir tür çekincesi vardı. Bir ilişkiyi yavaş yavaş keşfetmek, ya kalıcı bir şey

için temel oluşturabilirdi, ya da en azından ilişkiyi sürdürmemek için sağlam bir sebep ortaya çıkarabilirdi. Susan bu açıdan sabırlı olma ihtiyacı konusunda muhtemel eşlerine karşı dürüst olmayı tasarlıyordu. Toplum olarak öyle aşırı hoşgörülü bir hale geldik ki, ilişkiler de dahil birçok alanda sınırlama eksikliği çekiyoruz. Her şey çabuk ve düşüncesiz bir hızla ilerliyor. Internet'in ve hava ulaşımının ne yararı olursa olsun, aşırı hız, bizim kur yapma türü alışkanlıklarımızı bozuyor. Eğer evinizin temelini örecek birini arıyorsanız, en sağlam ve dayanıklı işi yapacak kişiyi bulmak istersiniz, bir gecede bitirmeyi vaat eden birini değil.

Susan'ın erdem konusundaki düşüncesi, mutluluğun sadece haz, eğlence veya hoş vakit geçirme olmadığına inanan Aristo'nun düşüncelerine benziyor. Aristo bu tür şeylerin fani olduğunu, sürekli olmadığını ve kişiliğin dışından kaynaklandığını, gerçek doyumun ise insanın içinden geldiğini yazmıştı. O, bu tür bir mutluluğu "karakter üstünlüğü" olarak adlandırıyordu, çünkü bunu klasik erdemler olan bilgelik, ılımlılık, cesaret ve adaletin kazanılmasından kaynaklanan bir şey olarak görüyordu. (Hıristiyan erdemleri –iman, umut ve hayırseverlik– ise yüzyıllar sonra gelişti.) Aristo gibi Susan için de doyum, içindeki potansiyele erişmek demekti. Aristo, bu erdemleri hayata geçirmenin, orta yolu izlemek demek olduğunu da eklerdi. Susan'ın eğer sıkıntılarını Aristo'ya açma imkânı olsaydı, Aristo onu kendi ilkelerinden ödün vermemeye teşvik eder ama bu ilkelerin aşırı olup olmadıklarına da bir bakmasını isterdi.

"Eğer mutluluk erdemli faaliyetten ibaretse, bu mutluluk en üstün erdemin faaliyeti, başka bir deyişle tabiatımızın en iyi tarafının faaliyeti olmalıdır. ... Bunun sonucu olarak, mutluluk düşünce gücünün eriştiği yere kadar varır ve bir insanın düşünce gücü ne kadar büyükse mutluluğu da o kadar büyük olacaktır; tesadüfi bir şey olarak değil, düşünüşünün bir erdemi olarak; çünkü bunun kendisi soyludur. Bu yüzden mutluluk bir tefekkür biçimi olmalıdır."

—ARISTO

Susan Stoacıların fikirlerine de iyi tepki vermişti. Stoacılığın sıkıntılar karşısında dişini sıkmak –yaygın söylemiyle, meselelere "filozofça" bakmak– demek olduğu yolundaki popüler inanışa karşın, Stoacılığın merkezi fikri, sadece kimsenin elinizden alamayacağı şeylere değer vermektir. Böylece yeni kürk mantonuzda ve Platin kredi kartınızda değil, erdem gibi şeylerde büyük değerler bulursunuz. Stoacılar için amaç insanın kendi üzerindeki erkini korumaktır. Elinizden alınabilecek bir şeye değer verirseniz kendinizi onu alabilecek kişinin erki altına koyarsınız. Stoacı bir tavır geliştirememiş olanlarımız üzerinde bir otomobil hırsızının bile ne kadar çok egemenliği olduğunu bir düşünün. Sinir bozucu alarmlar satın alır, arabayı her terk ettiğimizde güvenlik çubuğunu kurmaya uğraşır ve sigortalar ile özel garajlar için bir servet harcarız –üstelik bunlar sadece herhangi bir şey gerçekten meydana gelmeden önce yaptıklarımızdır. Eğer araba çalınırsa çektiğimiz duygusal sıkıntı ölçülebilir nitelikte değildir; fakat şüphesiz Richter ölçeğinin üst seviyesinde bir yerlerdedir. Sokaklarda otomobil bolluğu var; erdeme ise daha nadir rastlanıyor. Susan, standartlarına ve beklentilerine haklı olarak değer vermektedir ve stoacılar da onun, kendi değerini düşürmeye yeltenen güçlere karşı durması için hayırdua ederlerdi.

"Doğa mutlu bir yaşam için pek fazla malzemeye gerek duymayacağımızı planladı; her birimiz kendi mutluluğumuzu yaratmaya muktediriz... Harici şeyler önemsizdir. Bir insan için yararlı olan hiçbir şey başkasının elinde değildir."
—SENECA

Susan'ın kaderci bir yanı da vardı ve bu yüzden Tolstoy da hoşuna gidiyordu. Tolstoy insanın alın yazısına inanırdı. Susan da her ilişkide en büyük rolü kaderin oynayacağını hissediyor ama durum konusunda kendisinin ne kadar etkisi olduğunu da bilmek istiyordu. İstediği aşkı bulup, kendi hayatına sokabilir miydi? Yoksa bu bir kader meselesi miydi? Bütün felsefi konularda olduğu gibi, bu so-

ruları yanıtlamanın da kesin bir yolu yoktur. Öğrenmenin tek yolu yaşamaktır –tabii, o zaman bile öğrenemeyebilirsiniz. Felsefi kuramların, matematik teoremleri gibi kanıtlanması mümkün değildir. Mutlak yanıtlara sahip olmadığımız için, önemli olan, nelerin cevap olduğuna inandığınız ve buna niye inandığınızdır.

"Özgür insan iradesinin, tarihsel olayları yasalara bağlı olmaksızın etkileme gücüne sahip bir şey sayılması, tarih için, astronomide göksel cisimleri özgür bir gücün hareket ettirdiğini kabul etmekle aynı şeydir."
—LEO TOLSTOY

Susan için bütün bunlar, ya kafasına koyduğu türden bir ilişkiyi beklemesi, ya da ödün vermesi gerektiği anlamına geliyordu. Yüksek beklentilerini karşılayan birini beklemeye karar verirse, bu kişiyi hemen yarın bulma ihtimali kadar, asla bulamama ihtimali de vardı. Bekleyişin süresini kendi belirleyemezdi. Yalnız ödün vermeden ne kadar bekleyeceğine veya vereceği ödünün niteliğine o karar verebilirdi.

Tamamen farklı dünyalarda yaşadıkları halde birbirlerinin çağdaşı olan Aristo ile Konfüçyüs, ahlaksızlık gibi, erdemin de bir alışkanlık olduğuna inanırlardı. Erdem ulaşılmaz bir hedeften ziyade, insanın elde edebileceği bir şeydir. Toplumun bizi şartladığı doğrudur, ama ne tür alışkanlıklar edindiğimiz konusunda, belli bir noktada sorumluluk üstlenmemiz gerekir. Susan erdemlerini korumakla iftihar ediyordu ve aynı maksatla çabalayan bir hayat arkadaşı bekliyordu. Bir psikolog Susan'ın dikkatini, bir kusuru veya daha derin duyguların maskesi olarak mükemmeliyetçiliği üzerine yoğunlaştırabilirdi; oysa bir felsefeci onun erdem düşüncesini ve bunu başkalarında nasıl değerlendirdiğini daha yakından incelerdi. Susan şimdilik, kendi yüksek standartlarına sadık kalmasının, ona doyuma varan bir yaşam yolu sunacağından emin olabilirdi.

Biz kendi yansımamızı başka insanlarda görürüz, bu yüzden ilişkiler bize kendimizi daha iyi anlama konusunda yardımcı olabi-

lir. Kendini daha net olarak görebilmek aynı zamanda felsefi danışmanlığın da bir amacıdır; bu kitapta, ilişkiler konusuna üç bölüm birden ayrılmasının nedeni de budur. Tamamıyla insani olabilmek için başkalarıyla birlikte olmak zorundayız. Bu bölümde gördüğümüz gibi ilişkiler arayıp durmamızın ardındaki dürtü ve gelecek bölümde göreceğimiz gibi, bir kez bulduktan sonra bu ilişkiyi korumak için çabalamak zorunda oluşumuzun nedeni de budur.

6

Bir İlişkiyi Korumak

"Değişimden başka hiçbir şey kalıcı değildir."

—HERAKLİT

"Bütün dünya bir ateş çukurudur.
Sizi yanmaktan hangi ruh hali kurtarabilir?"

—KAO FENG

Makineler ve organizmalardan sistemlere kadar bütün yapılar bakım ister. Bir ilişki, özellikle karmaşık ve yumuşak bir yapı olarak, pürüzsüz işleyebilmek için sürekli onarım ve önleyici tedbirler gerektirir. Yaşayan bir varlığı işler durumda tutmak için gereken denge, her zaman küçük ayarlamaları zorunlu kılarak devamlı olarak değişir. İnsanoğlu gibi girift ve karmaşık iki canlı varlığı birleştirdiğinizde oluşan yapıyı –yani ilişkiyi– korumak ise iki katından fazla emek gerektirir. Her iki bireyin kendi ihtiyaç ve istekleri olduğu gibi, ilişkinin kendisinin de ayrıca bir dizi gereksinimi vardır.

Hem iç, hem de dış bakım gerekli olabilir. İlişkilerin bakımı zor bir iştir, fakat birçok şey, siz üzerinde düşünmek zorunda kalmadan doğal olarak gerçekleşir. Vücudunuz da sağlıklı kalmak için sizin farkında olmadığınız –örneğin, vücut ısısını ve solunumu düzenlemek gibi– birçok iş yapar. Ama zaman zaman, ister bir grip aşısı veya antibiyotik tedavisi olsun, ister bir hekim ziyareti olsun, bir dış müdahaleye de ihtiyacınız olur. Bir ilişkinin sağlıklı tutulması da bir yıldönümü partisi veya danışmanlık gibi bir dış yardım gerektirebilir. Bir ilişkinin sürmesini sağlayan makine yağı ve tutkalın büyük bölümü, akşam yemeğine birlikte karar vermek veya

eşinizin çamaşırını kuru temizlemeden almak ya da sabahları ayrılmadan önce küçük bir buse vermek benzeri günlük karşılıklı etkileşimlerden sağlanır. Her ilişkideki büyük meselelerin yattığı ve en fazla emek harcanması gereken ara zemin, bu tür etkileşimlerin satır aralarında bir yerdedir.

GÜÇ VE SAADET

Hepimiz elde edebileceğimiz kadar çok güç elde etmeye çalışırız. Thomas Hobbes insanın gücünü, hoşlandığı veya kendisi için iyi saydığı şeyi elde etme yeteneği olarak tanımlamıştı. İyiliği ideal biçim sahibi bir şey olarak gören Platon'dan farklı olarak Hobbes, iyinin tanımım her insanın kendisinin yaptığına ve hoşlandığımız şeylerin iyi, hoşlanmadığımız şeylerin kötü olduğunu düşündüğümüze inanırdı. Hobbes'a göre, insanın hayattan umabileceği en büyük şey, bir mutluluklar dizisi olarak veya kendisi için iyi saydıklarını elde ederek az çok düzenli biçimde kendini mutlu etme yeteneği olarak gördüğü "saadet"tir. Onun düşündüğü türden hiçbir mutluluk çok uzun sürmez. (Bu mutluluğun geçici olduğunu daha sonra Freud yeniden keşfedecekti.) Hobbes'a göre asıl güç, insanın saadetini sürdürmesiydi.

"... Ancak ölümle son bulan, sürekli ve hiç durmayan bir güç üstüne güç arzusunu bütün insanlığın genel eğilimi olarak görüyorum."
—THOMAS HOBBES

İyi korunmuş bir ilişki, saadet gibidir; bir güç kaynağıdır. İlişkileri kendisini mutlu etmek veya doyuma ulaşmak için istediği konusunda hemen herkes hemfikirdir. Oysa ilişkiye kendisinin ne koyacağı konusunda ise hemen hiç kimsenin fikri net değildir. Bu ikilemi güçleştiren şey iktisatçıların eksilen kazanç yasası adını verdikleri şeydir: bir şey ne kadar sık meydana gelirse değeri o kadar azalır. O ilk öpüşmeler ve "seni seviyorumlar" nasıl da başınızı

döndürürdü; şimdi ise eşinizle aranızda bu tür bir alışveriş olmadan nice günler geçiyor. İlişkinizin ilk günlerinde eşinizin saç stiliyle ilgi iltifatlarınız size pek çok artı puan sağlardı ama zamanla bunların da etkisi kalmadı.

Kendi çıkarına bakmak insan tabiatının bir parçasıdır. İnsan bencildir. Başkalarına hizmet ettiğimizde bile, genellikle bunu yapmak bize yarar getirdiği için ya da yapmamak zarar getireceği için yaparız. Savaş zamanında veya bazı başka uç durumlarda insanlar başkaları için kendi hayatlarını feda etseler bile, standart durum bu değildir. Diğerkâm olmak, öncelikle olmasa bile, genellikle bizim kendi ihtiyaçlarımızı da karşılar. Bencil bir yaratık olarak, insanın mutluluğu eşinin mutluluğu pahasına gelebilir. Bu bir güç mücadelesi tuzağıdır ve Hobbes her ilişkiyi güç mücadelesinin bir biçimi olarak görmekteydi. Benim bakımdan söz ederken kastettiğim şey, güç dengesi ve ara zemin arayışıdır.

Eğer ilişkinin korunması bu kadar çok emek gerektiriyorsa, ara zemine yönelmek için zahmete ne gerek var? İlişkilerin harika yanı, uygun bir bakım sağlandığında, bütünün, parçalarının toplamından daha büyük olmasıdır. İdeal durumda, taraflar hem kendi bireysel potansiyellerini gerçekleştirmek için, hem de kurdukları ekibin potansiyelini gerçekleştirmek için bu bakımın desteğini sağlarlar. Ancak eğer işler bozulursa, onarılmaz biçimde hasar görmüş bir ilişkinin tüketeceği muazzam enerji de, bütünün, parçalarının toplamından daha küçük olması anlamına gelebilir. (Bu çizginin öte yanındaki alan, bu kitabın bir sonraki bölümünün konusudur.) Kaynakların birleştirilmesi –müşterek tasarruf hesabında olduğu gibi– onları en iyi biçimde büyütür. Fakat bankaya sadece biri para yatırır ve diğeri yalnız para çekerse, çekler karşılıksız çıkmaya başlayacaktır. Benzer şekilde, bir ilişkide yalnız birisi bakım yapıyor ve diğeri ilgisiz kalıyorsa, onların müşterek hesapları da sonunda yetersiz hale gelecektir. Açık hesap koruması gibi yöntemler günlük ihtiyaçları karşılayabilir ama büyük bir şey ortaya çıktığında faydası olmayacaktır.

SARAH İLE KEN

Birlikte oldukları dört yıl boyunca, Sarah ile Ken, ilişkilerinde mutluluk bulmuşlardı. Sarah'nın dostları onun "mükemmel" ilişkisini kıskandıklarını söylerlerdi. Sarah ve Ken yüksekokulun gerilimli son yılı boyunca görüşmüşlerdi ve şimdi her biri kendi firmasında başarı basamaklarını hızla tırmanmanın keyfini çıkarıyorlardı. Uzun saatler boyunca çalışıyor ama hafta sonu boş olduklarında birlikte yürüyüş ve kayak yapmaktan hoşlanıyorlardı. Ken çalıştığı firmada terfi konusunda görmezlikten gelindiğinde Sarah onu teselli edebilmiş ve bir sonraki fırsata hazırlanmasına yardımcı olabilmişti. Ken de, Sarah'nın annesine kanser teşhisi konduğunda, kemoterapi tedavisi başarıyla bitene kadar birkaç haftada bir annesini ziyarete giden Sarah'ya eşlik etmişti.

Sarah benimle görüşmeye geldiğinde üç yıldır Ken ile birlikte yaşamaktaydı. Daha önce bir ilişkisi olmuş, birlikte olduğu adam onunla evlenip bir aile kurmak istediği zaman, o kendisini buna hazır hissetmediği için bu ilişkisini bitirmişti. Şimdi otuz iki yaşına ve mesleğinde iyi bir yere geldiğine göre artık çocuk sahibi olmak istiyordu. Fakat mesleğiyle anneliği dengede tutmanın zorluklarından endişe duyuyor ve güvenilir bir evliliğin böyle bir girişim için sağlam temeli oluşturacağına inanıyordu.

Şimdi sorun, Ken'in bu adıma hazır olmamasıydı. Günün birinde baba olmayı dört gözle beklediğini söylüyordu ama (Aziz Augustine'in "Tanrım bana iffet bağışla ... ama henüz değil" yolundaki duasını Sarah'ya hatırlatarak) "henüz değil" diyordu. Sarih ile olan ilişkisinden, bu haliyle çok memnundu ve evliliği ebeveynliğe bir giriş olarak görüyordu. Sarah, arzu ettiği biçimde anne olabilmek için, ilişkisini değiştirmesi gerekeceğini biliyordu. Fakat ilişkisini, başka birini bularak değil, eldeki ilişkiyi yeni bir aşamaya getirerek değiştirmek istiyordu.

Sarah, Ken'i zorlamanın gerekip gerekmediğini düşünüyordu. Bir insan bilinçli olarak çocuk sahibi olmaya hazırlanabilir miydi?

Yoksa onu baba olmaya zorlamak büyük bir hata mı olurdu? Gebe kalıp, Ken'in durumu kabullenmesini ummayı da düşünmüştü. Ama ailesini daha nazik biçimde başlatmak istiyor ve eşini kaybetmeyi veya bekâr anne olmayı göze almak istemiyordu.

Sarah yaşadığı ikilemin ardındaki parasal nedenleri de itiraf ediyordu. Ken ile ilişkilerinde, bu haliyle, faturaların ödenmesi söz konusu olduğunda, kendi üzerine düşeni yapıyordu. Fakat çocukları küçükken evde kalabilmek istiyor ve bu durumun Ken ve kendisi için doğurabileceği sonuçlardan korkuyordu. Eşit olmayan gelirleri ilişkide bir dengesizlik yaratabilir miydi? Ken, geçici bile olsa, daha düşük bir yaşam standardını kabul eder miydi? Ya kendisi?

Sarah bir çıkmaz sokakla karşı karşıyaydı. Bu ilişkiyi sürdürmek muhtemelen, uğruna bir ilişki sürdürmek isteyeceği en önemli şeylerden birinden, yani çocuk yapmaktan vazgeçmesine neden olacaktı. Çocuk sahibi olmak ise, sürdürmek istediği ilişkiyi tehlikeye atabilirdi. Sarah herhangi bir karar vermeden önce durumunu felsefi bakımdan değerlendirmek istedi. Bir çözüm bulamaması ihtimalinin farkındaydı, ama kendini tanımaya ve sorunları yeniden değerlendirmeye vakit ayırmak sayesinde işe yarar bir uzlaşma yolu bulmayı veya kendiliğinden çözülene kadar sadece mevcut şartları yaşayabilmeyi umuyordu. Belki de Ken'in bütün ihtiyacı biraz zamandı ve belki o zaman o da baba olmaya, Sarah'nın anne olmaya istekli olduğu kadar istekli olacaktı. Sarah biraz da anne babasının torun sahibi olma isteklerinin baskısı altındaydı; ayrıca, ne kadar gecikirse gebe kalmasının güçleşmesi ihtimalinin o kadar artacağının farkındaydı. Fakat bu meseleyi halletmekte bir ivedilik hissetmiyordu ve ben de ona felsefi araştırma sürecinde teselli aramasını öğütledim. Ortak bir zemin bulup bulamayacaklarını anlamak için Ken'i de sürece katmaya çalışmasını önerdim.

Felsefi danışmanlık, yaşamın bütün önemli güçlükleri konusundaki düşüncelerinizi açmaya ve inandığınız ilkeleri, bunlara göre davranabilmek üzere düzenlemeye yardımcı olarak işe yarar. Eğer felsefi bir çatıyı paylaşıyorsanız veya –ister bir din veya kendi icadınız bir kurallar dizisi, ister mevcut sistemlerin bir birleşimi olsun-

– böyle bir çatı bulabilirseniz, ilişki boyunca bu çatı, etkili bir amortisör vazifesi görecektir. İnsanların çoğu, şeylerin neden ve nasıl, oldukları gibi oldukları konusunda değerli kişisel felsefelere ve derin sezgilere sahiptir ama bu bilgiyi sistematik, kesin ve açık olarak ifade etmemişlerdir ve bu yüzden ona uygun olarak davranamazlar. Sarah kendi içinde bunu değiştirmeye çalışıyordu ve Ken'i de buna ikna edebileceğini umuyordu.

Bibliyoterapi [Okumayla Tedavi]

Sarah'nın durumunda okumayla tedavinin faydalı olabileceğini düşündüm. Bazı müşterilerime onlara yardımı olabileceğini düşündüğüm bir kitap tavsiye ederim. Herkes bu şekilde çalışmaktan hoşlanmaz, fakat doğru seçim yapıldığında bunun çok faydası olabilir. Sarah'ya *I Ching*'i tavsiye ettim. Bu kitabın ana fikrini birlikte ele aldık: Her durumda daha iyi ve daha kötü bir davranma yolu vardır ve siz akıl sahibiyseniz daha iyi olan yolu bulur ve tercih edersiniz. *I Ching,* bazılarının yanlış anladığı gibi bir fal bakma aracı değildir. Büyük bilgeliklerin bir deposudur ve sizin kendi zihninizin iç mekanizmalarını yansıtır. Bu tam Sarah'nın aradığı şeydi ve ben onun *I Ching*'in sezgisel yaklaşımından yararlanabileceğini düşündüm.

I Ching baştan sona dümdüz okunmak için tasarlanmamıştır. *I Ching*'i daha ziyade yanıtlamak istediğiniz soruları ona sorarak kullanırsınız. Gerçekte kendinize soruyorsunuzdur; *I Ching* kendi içinizdeki yanıtı bulmanıza yardımcı olur. [Ek D'de ayrıntılarıyla açıklanan] basit bir yazı-tura atma sistemi sizi metnin belli bir bölümüne yönlendirir. Metin, her biri yazı-tura atma yoluyla elde edilen olası altmış dört farklı altı satırlı şekilden birine karşılık gelen altmış dört bölümden oluşur. Sarah, 37 sayılı "Aile" konulu şekli buldu ve burada başka şeyler arasında şunları okudu:

> Ailenin temeli karı ile koca arasındaki ilişkidir. Aileyi bir arada tutan bağ kadının sadakatinde ve sebatında yatar. ...

Başka bir paragraf şu öğüde yer veriyordu:

Kadın kendi geçici arzularına, kaprislerine uymamalı. Evdeki yiyecekle meşgul olmalı. Sebat iyi talih getirir.

Metin açıklamalarını şöyle sürdürüyordu:

... Bu şekilde kadın ailenin sosyal ve dini yaşamının merkezi haline gelir ve bu konumda sebat bütün eve iyi talih getirir. Burada genel şartlarla ilgili verilecek öğüt, hiçbir şeyin zorla olmasına çabalamamak ve sessizce sadece eldeki görevlerle yetinmektir.

Sarah'yla birlikte metnin muhtemel yorumlarını ele aldık. Sarah buraya alınan paragrafları özellikle anlamlı buldu ve sonunda kocasını babalığa zorlamaması gerektiğine karar verdi. İyi ve müşfik bir eş olmakta sebat ederse, Ken'in iyi ve müşfik bir anne de olacağını anlayacağını farz ediyordu. O zaman ebeveynlikleri zorlanmış değil, doğal olacaktı.

Böylece *I Ching*, Sarah'ya, peşinden felaket getirmeyecek ve zorlama olmayan bir yoldan istediğini elde etmesini sağlayacak bir felsefi mizaç göstererek, tefekkür yoluyla kendi kendisine yardımcı olmasına destek oldu.

Bu düzyazının hoşluğu ve bilgeliğinin kullanışlı doğası, *I Ching*'e alıcı gözüyle bakmak için yeterli sebep teşkil ediyor; ancak benim onu Sarah'ya tavsiye etmemin bir başka nedeni de bu kitabın öbür yaygın adında yatıyor: *Değişimler Kitabı*. Heraklit'in ileri sürdüğü ve Sarah'nın da yaşadığı gibi "Değişimden başka hiçbir şey kalıcı değildir." Bir ilişkinin doğası, bir şeyi değişim karşısında korumaktır. Bu bir ilişki değişmez demek değildir, çünkü değişmelidir. Altın yıldönümünde bir evlilik, elli yıl önce olduğu gibi değildir. Yol boyunca türlü aşamalar, devirler, bunalımlar ve çözümler olmuştur. Uysallık bir ilişkinin ayakta kalmasının anahtarıdır.

Lunaparktaki bir bugy-bugy (roller-coaster) bir şeydir; bir bugy-bugy'ye binmek ise her an değişiklikler getiren bir şeydir. Yukarı doğru veya aşağı doğru hızla gitmek, aynı bugy-bugy üzerinde olduğunuz halde tamamen farklı heyecanlar getirir. Sarah, Ken ile birlikte bindiği arabanın yokuş yukarı yöneldiğini biliyordu ama tepenin öbür tarafında ne olduğundan emin değildi: bir aile mi, çocuksuz bir ilişki mi, yoksa ilişkinin sonu mu? Her durumda değişim vardı ve Sarah bunu yaşamanın en iyi yolunu bulmak istiyordu.

Çin felsefesi, belli bir durum konusunda tamamen sizin sorumlu olmayabileceğinizi, fakat bir kez durumun içine girdiğinizde, onu aşmanın en iyi yolunu bulma konusunda sizin yükümlülüğünüz bulunduğunu öğretir. *I Ching*'e göre, başarmak istediğiniz şeyi başarmak için en kötü yolu seçerseniz yolun ilerisinde (aynen Sarah'nın "kaza eseri" bir gebelik konusunu düşündüğünde olacağından korktuğu gibi) başka sorunlar olacaktır. Her zaman en iyi yolu arayıp bulmak, size yalnız iyi bir durumdan değil, kötü bir durumdan da en iyi şekilde yararlanma imkânını verecektir.

Prens

Makyavel, genellikle, aşk ilişkileri konusunda rehberliğine güvenilecek türden bir filozof değildir. Fakat *Prens* adlı eserinde Makyavel değişim konusunda gerçekten kullanışlı bir kuram ortaya koymuştur. Ona göre başımıza gelen her şey, etkileri hemen hemen yarı yarıya olmak üzere, ya kader yüzünden ya da kendi yeteneklerimizle yaptıklarımız yüzünden meydana gelmektedir.

"Kaderin eylemlerimizin yarısı konusunda son söz sahibi olduğunu, fakat diğer yarısını denetlemeyi aşağı yukarı bize bıraktığını kabul etmek eğilimindeyim."
—NICCOLO MAKYAVEL

Herhangi bir durumda, kendi becerikliliğiniz oranında, kendi

yapabileceklerinize güvenmelisiniz. Fakat aynı zamanda, üzerinde hiç denetiminiz bulunmayan evrensel güçleri de kabul etmelisiniz. Sarah, kaderci bir hayata bakış tarzı yüzünden eylemsizliğe mahkûm olmak zorunda değildi. Ama kendi yeteneğinin veya etkisinin ötesindeki şeylere de boyun eğmeliydi. Sarah'nın dikkatini vermesi gereken şey, sıra Ken'in baba olmak konusundaki tutumunu değiştirmeye geldiğinde, Makyavel'in *fortuna* ve *virtù*'sunun (kader ve yetenek) ne şekilde birleşeceğiydi. Çin felsefesi ne tür bir durumda olduğunuzu belirlemek ve ona göre bir yol seçmek zorunda olduğunuzu kabul eder. Fırtınada, fırtına dinene kadar ambar muşambalarını çekip tirizini vurursunuz. Uygun bir rüzgâr olduğunda bütün yelkenleri fora edersiniz. Sarah, varılacak son liman neresi olursa olsun, birkaç uzman gemiciyle (dünyanın en iyi haritacılarının çıkardığı haritalarla) birlikte yapılacak bir yolculuğun, tek bir kaptanla yapılacak yolculuktan daha iyi olacağını anlıyordu.

TONYA

Meslektaşım Christopher McCullough'un, yanlış adamla evlendiği konusundaki kaygıları yüzünden ona danışmaya gelen bir müşterisi vardı. Fakat Tonya, bütün ilişkilerinin ikinci veya üçüncü yılında hep memnuniyetsizlik hissetmeye başladığını, anlattıklarına aceleyle ekledi. Onun evliliği, kendini uzun vadeli olarak bağlı hissettiği ilk ilişkisi olmuştu, fakat o eski duygular yine başlıyordu. Büyük bir hata mı yapmıştı? Kuşkularına rağmen, kocasını çok sevdiğini söylüyordu. Evliliğine bağlı kalmak istiyor ama yine de bu evlilikte kendini tuzağa düşmüş hissediyordu. Felsefi danışmanlığın Tonya'ya nasıl yardımcı olduğunu anlamak için bu vakayı PEACE süreci açısından gözden geçireceğiz.

Tonya'nın sorunu açıktı: ilişkisinin başarısız olmasından korkuyordu. Tonya'nın bu ana kaygıdan kaynaklanan ek korkuları vardı; kalıcı bir ilişkiye sahip olmaktan âciz olduğundan ve kalıcı bir ilişkinin, onun kendini tuzağa düşmüş hissetmesine yol açtığından

korkuyordu. Tonya'nın bunlarla ilgili duyguları da onun için aynı derecede açıktı; korkuya ek olarak, suçluluk, hüzün, güvensizlik, endişe ve bağlantısızlık hissediyordu.

Tonya'nın başını derde sokan, durumu tahliliydi. Psikolojik hikâyesini, çeşitli temaları seçerek öyle uzmanca anlatıyordu ki, psikolojik terapiden geçtiği besbelliydi. (Yine hatırlatayım, psikolojik danışmanlık size bu biçimde faydalı olabilir; kendinizi tanımanıza yardım ederek.) Fakat sıra eylem seçeneklerine geldiğinde pek az olasılık görüyordu: beğense de beğenmese de evli kalmak (yani kendi ebeveynlerinin seçtiği yol), ya da uzun vadeli bir ilişkinin kendisine göre olmadığını itiraf edip ayrılmak ve sürekli bir aile kurmak fikrinden tamamen vazgeçmek. Aşikârlığına rağmen tamamen gözden kaçırdığı seçenek ise mesut bir şekilde evli kalmaktı.

Tonya'ya danışmanı tefekkür aşaması boyunca yol gösterdi. Danışmanı ondan, ilişkisine bağlı olmakla ne demek istediğini tanımlamasını istediğinde, Tonya kendi üstüne bir yükümlülük aldığını ve ailesi ile toplumun beklentilerine uygun biçimde yaşadığını söyledi. Bu bakış açısı –evliliği başkalarına karşı bir yükümlülük olarak görmek– onun işine pek yaramayan bir felsefi meşrebi yansıtıyordu.

Evliliğe bakmanın alternatif yolları kendisine sunulduğunda Tonya evliliğin, başkalarının istek ve ihtiyaçlarını karşılamak için olduğu kadar, ciddi ve özel bir ilişki içinde olmayı kendisi istediği için üstlenilmiş bir taahhüt de olabileceğini kabul etti. Kocasıyla kalmanın veya ona sadakatsiz olmanın, ona dayatılmış bir koşul olmadığını, kendi vereceği bir karar olduğunu anladı. Kocasını –sırf onu incitmek istemediği için aldatmadığını söylüyordu– aldatmak aklından geçmişti. Zihninde bu ona, yapmak istemediği bir şeyi, sanki ona kocası yaptırıyormuş gibi geliyordu. Fakat şimdi, başka bir erkekle birlikte olma imkânını reddetmekle kendisinin bir karar verdiğini fark ediyordu. Sevdiği adama kötülük yapmamayı, kendi başına birincil öncelik sayıyordu. Gerçekten onu incitmek istemiyordu.

Tonya sonunda, bağlılığın bir özgürlük kaybı olmaktan ziyade

özgürlüğün kullanılması olduğuna karar verdi. İlişkiler konusundaki felsefesini bu ana kavrayış etrafında yeniden şekillendirdi ve bu yön değişimi onun için her şeyi değiştirdi. Bırakıp gitme seçeneğinin hep varolduğunu –kendisinin habire kalmak yönünde karar verdiğini– anlaması Tonya'nın korkularını yatıştırdı. Bir çıkış kapısı bulunduğu halde kendisinin onu kullanmamayı seçtiğini bildiği için, kendini artık tuzağa düşmüş gibi hissetmiyordu.

"Kendine hâkim olamayan hiç kimse özgür değildir."
—PYTHAGORAS

Bütün çiftlerin mutlu bir ilişkinin sürekliliğini sağlamak için yapmaları gereken şeyler, hâlâ Tonya ile kocasının önünde duruyordu. Ancak temel bir taahhüt kabul edilmeksizin, ortada üzerine yapı kurulacak hiçbir şey olmaz. Bu ilk adım, Tonya için can alıcı olan adımdı.

İlişki sorunu konusunda öğrendikleri, Tonya dengeye ulaştığında, hemen hayatının başka alanlarına da yayıldı. Yıllardır sallantıda olan işine, kendini samimi şekilde adadı. Bir ilişkinin tuzağına düşme korkusuyla birlikte, başarının tuzağına düşme korkusundan da kurtulunca, aniden gelişmeye başlayan işine kendini tamamen verdi. Tonya vakası, belli bir durumda insanı ayakta tutacak bir felsefe biçimlendirmek için harcanan zorlu ve bazen acılı çabanın, çoğu kez hayatın başka alanlarında nasıl faydalı olacağının çok iyi bir örneğiydi.

DIŞ OTORİTE

Hobbes, eğer insanlar ortak bir güçlü otoriteyi kabul ederlerse, bu otoritenin sözünü dinleyeceklerini ve birbirleriyle iyi geçineceklerini yazmıştı. Herkesin uyduğu hudutlar anlaşmazlıkları sınırlandıracaktır. Yine, böyle bir otoritenin ve üzerinde anlaşılmış sınırların yokluğunda ise anlaşmazlık daima kızışacaktır. Hobbes, iç sa-

vaş hakkında yazıyordu, ama bu fikir daha kişisel savaş alanları için de geçerlidir. İlişkilerdeki anlaşmazlıkları sınırlandıran dış otorite dini, medeni veya felsefi olabilir.

Geçmiş zamanlarda, insanları evlilikleri içinde tutan, boşanmanın utanç verici lekesi gibi güçlü bir dünyevi otorite mevcuttu. Tabii ki bütün evlilikler mutlu değildi ama alternatifler imkânsız olduğu için, zor ilişkilerde bile iyi geçinmek için güçlü bir güdü vardı. Boşanma davaları konusundaki büyük toplumsal tartışmadan ve inancından dönen Katoliklerin artan sayısından anlaşıldığı gibi Katolikliğin bu konudaki kurallarına uymak gittikçe zorlaşmakla birlikte, onun gibi bazı dinler, takipçileri için hâlâ bu tür bir otorite özelliği taşımaktadır.

Biz artık bu tür bir dış otoriteden, genel olarak bağımsızlaştık. Bundan doğan bireycilik bazı bakımlardan bir nimettir, ama aynı zamanda bir miktar sosyal anarşi de başlatır. Uyulacak bir kural kitabının yokluğunda, insanlar artık birbirleriyle nasıl beraber olacaklarını bilmiyorlar. İster akademik çalışma yoluyla geliştirilsin, ister danışmanlık yoluyla bulunsun veya kendi başına ortaya konsun, karşılıklı olarak uyulduğunda felsefi düşünceler barışı koruyabilir.

"Hepsini korku içinde tutacak ortak bir güç olmadan yaşadıkları süre boyunca insanlar, savaş adı verilen durum içindedirler."
—THOMAS HOBBES

İlişkiler üzerinde ortak sınırlamalar olmadığında, dikkatimiz artık ilişkiyi sürdürmek üzerinde değil, ilişkinin yürüyüp yürümediği üzerinde toplanır. İlişkiye olumsuz bir ışık altında bakılıyorsa, bir sonraki adım çoğu kez ilişkiyi düzeltmeye çalışmaktan ziyade onu bitirmek olur. Tıpkı otomobillerin uzun vadeli bir yükümlülük olan satın alma yerine, gittikçe daha çok sayıda insan tarafından kiralanmaları gibi, insanlar bir anlamda ilişkileri de kiralamışa benziyorlar. Eğer garaj kapısında her otuz altı ayda bir pırıl pırıl yeni bir araba anlamına geliyorsa, araba kiralamak iyidir; fakat kira ilişkisi, devamlı bir ilişkinin gerektirdiği özenli kullanım ve sürekli bakıma

yol açmayacaktır. Kira sözleşmesinin bitmesine sadece bir yıl kaldıysa yağ değiştirme zahmetine ne gerek var? Madem ki boşanabiliyorsunuz, ısrarcı bir eşi hoşnut etme zahmetine niye katlanasınız?

İlişkilere bu "iyi gün dostu" yaklaşımı, asla gerçek bir yakınlığı ve derin bir bağı beraberinde getirmeyecektir. Diğer sorun, güçlü taahhüt olmadan, çatışmanın orta yerinde medeni olmak için çok daha az neden bulunmasındadır. Bu, gerçek tatsızlık potansiyeli yaratır: eşinizin zayıf noktalarını bilirsiniz, onlara basmaktan korkmazsınız. Aşkta (savaşta olduğu gibi) her şey mubah olduğunda, taraflardan biri fena halde yaralanabilir.

Bu nedenle burada gerginlik yumuşatılmalıdır. Nispi barışın bedeli, otoriteden katıksız bir özgürlükten mahrumiyet olabilir, fakat getirisi yatırımı zahmete değer hale getirir. Hobbes, akıllı tavrın, başkalarıyla işbirliği yapmanın getireceği güvenliğe karşılık, gücünüzün birazından vazgeçmek olacağını kabul ederdi. Sosyal hayvanlar olarak biz, grup halinde ve ortak hedefler yönünde birlikte çalışırken daha güçlüyüzdür. Bu yolda bilmeniz gereken her şeyi anaokulunda öğrendiniz: sırayla yapın ve paylaşın!

SEAN

Meslektaşım Richard Dance, hemen hemen sekiz yıldır Patricia adlı bir hanımla çıkmakta olan Sean'a danışmanlık yapmaktaydı. Bu süre boyunca birkaç defa bozuşup sonra tekrar bir araya gelmişler ve yakınlarda nişanlanmışlardı. Sean sonunda Patricia'da "tam aradığı kadını" bulduğunu anlamıştı, ancak evlenmeden önce halledilmesi iyi olacak bazı sorunları çözmesi gerektiğini de seziyordu ve bu yüzden felsefi danışmanlığa başvurmuştu.

Çekici, esprili, dürüst ve kendine güvenen biri olarak tarif ettiği nişanlısı konusundaki en büyük şikâyeti, Patricia'nın onun öğütlerini dinlememesiydi. Örneğin, Patricia yakınlarda hukuk fakültesinden mezun olmuştu ve bütün gayretini belli bir işi elde etmek için harcıyordu. Sean ise onun böyle dar bir hedefe dikkatini topla-

masının hatalı olduğu kanısındaydı ve bir yandan başka iş fırsatları da aramaya girişmesini istiyordu.

Sean ile danışmanı birlikte Sean'ın kaygılarının ana hatlarını çizdiklerinde, bunların temelinde yatan esas noktanın, Sean'ın güçlü görüşlerinin olması, dünyayı siyah beyaz görmesi ve hâkimiyet peşinde koşması olduğu açığa çıktı. Aynı zamanda işleri ince eleyip sık dokuma eğilimindeydi ama yine de kendi kararlarına pek güven duymuyordu (bir örnek vermek gerekirse, Patricia'nın kendisi için doğru kadın olduğuna karar vermeden, sekiz yıllık bir deneme süresine ihtiyaç duymuştu).

Felsefi danışmanlık sayesinde Sean, Hindu geleneğinden bir meditasyon tekniği öğrendi; bunun amacı, yakında olmuş, güçlü duyguların ortaya çıktığı bir olayı yeniden canlandırmak, fakat bunu, duygular, tahlil ve hüküm olmadan yapmaktı. Sonraki birkaç hafta boyunca, nişanlısıyla olan anlaşmazlıklarını, kendini konuyla hiç ilgisi olmayan üçüncü bir tarafın yerine koyup, kendisinin ve Patricia'nın davranışlarına dikkat ederek –tekrar yaşama değil– tekrar gözden geçirme egzersizi yaptı. Çok geçmeden, normal olarak hemen fikrini söylemeye başlayıvereceği yeni bir durum ortaya çıktığında, konuşmadan önce kendisini tuttuğunu fark etti. O zaman sakince Patricia'yı eleştirmemeye karar verebiliyor ve kendi kararlarını onun kendisinin vermesi gerektiğini anlayabiliyordu.

Sean'ın yeni kavrayışları onun Patricia ile etkileşim tarzını değiştirince danışmanı ona ikinci bir ödev verdi: Sean kendi deneyimlerinin Lao Tzu'nun ve Heraklit'in zıtların birlikteliği konusundaki bilgeliklerini doğrulayıp doğrulamadığını değerlendirecekti. Heraklit, "Sağlığı iyi ve hoş yapan şey hastalıktır" diye yazmıştı ve bu cümle pekâlâ, "Zor ile kolay birbirlerini belirler" diye yazan Lao Tzu'nun kaleminden de çıkmış olabilirdi. Hem eski Yunan, hem de eski Çin düşünürleri, karşılıklı varoluşlarını tamamlamak için birbirlerine dayanan zıtların birbirlerine bağlılıklarını temel bir kavram saymışlardır. Bu, çelişen fikirlerin savunulmasına yepyeni bir ışık tutuyordu. Sean bu görüngünün kendi hayatındaki örneklerini tanıdıkça, bazı görüşlerinin kendisi için sırf başka bir görüşten –ço-

ğunlukla Patricia'nın görüşünden!– farklı olmaları nedeniyle önemli olduklarını görmeye başladı. Sean'ın ileri sürdüğü gibi, renk karşıtlıkları sanat eserlerini görünür kılan şeylerden biridir. Fakat çatışan görüşler, ilişkileri işler hale getirmez.

Nişanlısıyla arasındaki ayrılıkları bu şekilde yeniden biçimlendirmek ve ani yargılardan –ve bunları başkalarına empoze etme arzusundan– bir adım geri durmak, Sean'm ilişkisini hızla değiştirdi. Her şeyden önce Patricia ile artık eskisi kadar çok münakaşa etmiyorlardı ve münakaşa ettiklerinde de bu, denetim dışı yakıp yıkan ani bir yangına değil, eninde sonunda ilişkinin temellerini sağlamlaştıran gerçek bir tartışmaya yol açıyordu. Birlikte düğünlerini tasarlayarak çok iyi vakit geçiriyorlar ve evlilik kararının her ikisi için de en iyisi olduğu konusundaki güvenlerinin keyfini çıkarıyorlardı.

Sean, ilişkisi konusunda nihai bir karar vermeden önce, göze çarpan meseleleri çözmeye çabalamakla akıllıca bir iş yapmıştı. Danışma sürecinde oluşturduğu eğilimler çok işine yarayacaktı, fakat en önemli meşrebi –ilişkinin devam etmesi bekleniyorsa, onu işler kılmak için zaman harcama istekliliğini– danışma sürecine o zaten kendi beraberinde getirmişti.

"Eğer zıddı mevcut olmasaydı doğrunun adı bile bilinmezdi."
—HERAKLIT

NORA İLE TOM

Nora ile Tom'un, ilişkinin nasıl olması gerektiği konusunda muhtemelen ortak bir görüşü paylaşıyor olacakları başka bir çağda, daha başarılı olabilecek türden bir ilişkileri vardı. Geleneksel roller içinde –evi geçindiren koca ile ev kadını eş olarak– geçirdikleri onca yıldan sonra Nora ile Tom evliliklerinden ne bekleyebilecekleri konusunda artık çelişen görüşler taşıyorlardı.

Nora, oğulları Nicky doğduğunda fakülteyi bırakmıştı. Şimdi

Nicky artık ilkokula gittiğine göre eğitimini tamamlamak ve tamgün çalışmak istiyordu. Nicky'yi büyütmek için evde kalmaktan hoşlanmıştı ama parasal bakımdan tamamen kocasına bağımlı olmak hoşuna gitmiyordu. Tom, Nora'nın ev dışında çalışma fikrine karşı çıkmıştı; aslında o Nora'nın daha fazla çocuk doğurmasını ve çocuklarla evde oturmasını istiyordu. Muhasebeci olarak iyi para kazanıyordu, bu yüzden, geçinmek için ikinci bir gelire ihtiyaçları yoktu.

Nora kendini Tom'un egemenliği altında hissediyordu ve kendisinin okulu bitirip, tamgün çalışma isteği yüzünden Tom'un da kendini tehdit altında hissettiğini bana anlattı. Ayrıca ev içinde ne kadar çok iş görürse görsün, Tom hiçbir zaman onun yaptığı işten hoşnut olmuyordu. Üstelik paraları buna yeteceği halde, ücretli bir yardımcı tutmasına izin vermiyordu; Nora'nm evi tek başına temizleyebileceğinde ısrar ediyordu. Nora'nm bu konudaki tahlili, Tom'un evin temiz olmasından ziyade, evi Nora'nın temizlemesini istediği yönündeydi. Daha fazla çocuk istemesine rağmen, Tom iyi bir baba da değildi. Nora okula geri dönmeye hazırlanmak için kendine biraz vakit ayırsın diye, Tom'dan Nicky'nin ev ödevine yardım etmesini istediğinde, Tom Nicky'ye televizyon seyrettirirdi.

Nora, Tom tarafından yeterince kabul görmeme konusundaki şikâyetine rağmen ilişkiyi sürdürmek istiyordu. Çift olarak ve ailece gerçekten çok iyi kimi vakitleri olmuş, eğlenceli tatiller geçirmişlerdi. Ve Nora'ya göre, evliliği korumanın alternatifi –bekâr ebeveynlik ve annesiyle birlikte yaşamak– ona son derece tatsız görünüyordu. İlişkiyi muhafaza etmenin bedeli yüksek olacağa benziyordu, fakat eşini Nora "savaş köleliğinde" ehvenişer olanı seçtiği kanısındaydı. Onun gayesi, parasal durumunu ilerde kendi şartlarıyla kalmasına –veya eşini terk etmesine– yetecek derece iyileştirene kadar Tom'la birlikte kalmaktı.

"İkinci en iyi olarak .. ehvenişer olanı seçmeliyiz."
—ARISTO

Güç Mücadelesi

Nora ve Tom klasik bir güç mücadelesine girmişlerdi. Hobbes'un bu durumda tavsiyesi bir güç dengesi bulmaya çalışmak olurdu; ancak Tom şu anda herhangi bir değişiklik yapmaya isteksizdi. Nora'nın seçimi, baskın bir eş olarak Tom ile birlikte yaşamaktan yana olduğuna göre, onun görevi, durumu karşısında en iyi felsefi meşrebi, duruma bakmanın ve düşünmenin en faydalı yolunu benimsemekti. Çok temel bir düzeyde bu, eğer bu alandaki çabaları Tom'un takdirini ve diğer gayretleri için desteğini kazandırmıyorsa, ev işlerinden geri kalmamayı sürdürüp sürdürmeyeceği üzerinde düşünmek anlamına gelebilirdi. Okulu bitirmesi ve iyi bir iş bulması için gereken süre boyunca Nora kocasının muhalefetiyle karşı karşıya olacaktı. Bu yüzden, kendisini en az stres ve tehlike altında ve en az mutsuz hissedeceği bir şekilde, bu mayın tarlasını geçmesini sağlayacak yolu bulmak zorundaydı.

Bu amaçla, Nora'nın ilişkideki kendi payını araştırmasına yardımcı oldum. Rotasını mümkün olduğunca sorunsuz hale getirmek için Tom'u kızdıracak ne yaptığını ve Tom'un tepkisinin haklı görülüp görülemeyeceğini Nora'nın kesin olarak belirlemesi gerekiyordu. Eleştirel düşünce, bir şey konusunda ahlaki anlamda sorumlu olmadan da nedensel anlamda sorumlu olabileceğinizi gösterir. Bilmeden ve istemeden birini kızdırıyor olabilirsiniz. Nora'nm Tom'la çatışmalarının nedenlerini çözümlemesi bunları en aza indirgemesine katkıda bulunabilirdi. Muhakkak kabahatli olmasa da, neden ve sonuç konusunda daha fazla farkındalık, çemberi daraltabilirdi. Nora yaptıklarının sonuçlarım bir kez anlayınca, bunu değiştirmek isteyip istemediğine karar verebilirdi. Leibniz'in yazdığı gibi her şey bir neden yüzünden meydana gelir. Olanlar üzerinde bir miktar denetim sahibi olmak istiyorsanız, arkadaki nedenleri anlamanız gerekir.

"Öyle olması ve başka türlü olmaması için yeterli bir neden olmadıkça ... doğru ve mevcut olan hiçbir gerçek bulunamaz..."
—GOTTFRIED LEIBNIZ

Efendi ve Köle

Nora, Hegel'in efendi-köle ilişkisi kuramından da kavrayışlar çıkardı. Bütün dış görünüşlere göre köleye baskı yapan kişi efendidir. Fakat Hegel efendinin de köleye, sadece iktisadi bakımdan değil, aynı zamanda duygusal olarak da bağımlı olduğunu görmüştü. Bu dinamik, aslında ilişkide büyük ölçüde köleye güç sağlar. Hegel güce iki açıdan bakar: birinin güçlü olması için bir başkasının güçsüz olması gerekir. Her ilişkiyi efendi-köle ilişkisinin bir varyasyonu olarak gördüğü dikkate alınırsa, Hegel insani etkileşim söz konusu olduğunda bütünüyle çekici bir filozof sayılmaz. Fakat onun bir güç dengesizliği varolduğunda olanların içyüzü konusundaki görüşü öğreticidir.

Efendiler kendi kişisel değer hislerini bir başkasının baskı altında tutulmasından sağlarlar; onların kendi köleleştirilme korkularını sindirmelerinin biricik yolu başka birini köleleştirmektir. Efendilerin kölelerini salıvermeye neden bu kadar gönülsüz oldukları konusunda Hegel'in açıklaması buydu. Elimizdeki vakada, Tom'un güvenliği Nora'nın güvensizliğine dayanıyordu; Tom, Nora'nm bağımlılığına bağımlıydı. Nora basitçe ilişkideki kendi gücünün farkına vararak kuvvet kazanabilirdi. Bununla birlikte, yozlaştırıcı olduğu için, bu gücü akıllıca kullanmalıydı. Durumu tersyüz eder ve (örneğin, kendisine daha fazla özgürlük vermediği takdirde Tom'u boşanmakla tehdit ederek) kendisi efendileşirse, efendinin riskli gücünü elinde tutan kişi kendisi olabilirdi.

Felsefi danışmanlığa başvurmaya istekli olsaydı, Tom da Hegel'den çok şey öğrenebilirdi. Zihni iktidardan düşme korkularıyla meşgul olan herkes, sağlam olmayan bir konumdadır. Bir ilişkide, güç paylaşımı yoluyla, bütün enerjinizi hâkimiyeti korumaya har-

carken sağlayabileceğinizden çok daha fazla güç kazanabilirsiniz. Fizikçiler gücü, belli bir zaman içinde harcanan enerji miktarı olarak tanımlarlar. Enerji, nükleer, kimyasal, biyolojik, duygusal ve entelektüel gibi birçok biçimde ortaya çıkar. Eğer iyi korunursa bir ilişki aynı zamanda –temiz, güvenilir ve bereketli enerji kaynağı olan– bir güç jeneratörü de olabilir.

YALNIZ SEN VE BEN

Musevi filozof ve tanrıbilimci Martin Buber ilişkileri iki türe ayırır: Ben-Sen ilişkisi ve Ben-Şey ilişkisi. Bunların birincisi eşitler arasında karşılıklı bir alışveriş ilişkisini temsil eder. İkincisi ise insanlarla nesneler arasındaki sahiplenici ve çıkarcı ilişkidir. Sağlıklı bir ilişki, genellikle Ben-Sen türü etkileşimler gerektirir, ancak biz sık sık Ben-Şey dinamiği yaratarak, başka insanlara nesneler gibi davranmak hatasını yaparız. Bu, çekişmeye gidecek bir güç dengesizliği başlatmanın başka bir yoludur.

Kant bizi başka insanlara bizim amaçlarımızın araçları olarak değil, kendi başlarına amaçlar olarak davranmaya davet ederken benzer bir alana el atıyordu. Kendi maksatlarımız için başkalarına hâkim olmaktansa, onları kendi amaçları olan insanlar olarak anlamalıyız. Bertrand Russel'ın "gangsterler için elkitabı" adını verdiği, Makyavel'in *Prens*'inin acımasızlığını, bir şeyi zıddıyla tanımak açısından dikkate alın. Sizden korkmalarını sağlayarak başkalarını nasıl yöneteceğinizi, başkalarının sırtından nasıl zenginleşeceğinizi ve elde ettiğiniz her türlü güce nasıl sıkı sıkı sarılacağınızı anlatan Makyavel'in teknikleri, Ben-Şey ilişkisini kusursuz bir biçimde örneklemektedir. Eğer peşinde olduğunuz unvan diktatörlük ise Makyavel'in yükselme yolu sizin de çok işinize yarayabilir. Fakat insanlar arası ilişkiler konusundaki merakınız daha çok "onlar-ermiş-muradına" dünyasından yana ise, Kant ve Buber size daha faydalı olur. Onların ikisi de başarılı ve huzurlu bir ilişki açısından en önemli şeyin güç dengesi olduğu konusunda Hobbes ile aynı fikirdeydi.

İÇ SAVAŞ

Hobbes, savaşın bize yapabileceklerinin en kötüsünün önceden farkında olsak, bu bilginin etkili bir caydırıcılığı olacağını düşünürdü. O, uluslararası savaşın tersine, özel olarak iç savaş konusunda yazıyordu, çünkü yakın olmanın daha büyük bir yaralama potansiyeli yarattığını anlıyordu. İkinci Dünya Savaşı'nın korkunç olaylarının hemen sonrasında Amerika Birleşik Devletleri'nin Almanya ve Japonya'yla geliştirdiği yapıcı ilişkileri bir düşünün. Sonra bunu, Amerika'nın güneyinde hemen her yerde iç savaştan bahsettiğinizde ortaya çıkması hâlâ kesin olan ateşli duygusal tepkiyle karşılaştırın. Elli yıl öncesinin dış düşmanları artık dostumuz oldukları halde, eyaletler arasındaki iç savaş, neredeyse bir buçuk yüzyıl sonra, yurtta birçok düzeyde hâlâ sürmektedir. Aynı şekilde aile kavgaları da komşular arasındaki kavgalardan daha şiddetli olur ve daha uzun sürer.

En kötü düşmanınız kendiniz olabilirsiniz; ancak sıradaki bir sonraki kişi özel bir ilişkiyi paylaştığınız kimsedir. Birisiyle birlikte yaşamak size onu nasıl mutsuz edebileceğiniz konusunda çok bilgi sağlar. Eşiniz hassas noktanızın tam nerede olduğunu bilir. İnsanlar boşanmanın getireceği duygusal, hukuki ve parasal yıkımları önceden bilselerdi, ayrılmazlar ve Hobbes'un caydırıcılık kuramını haklı çıkarırlardı. Aşk ilişkilerinin çoğunun son bulmasına eşlik eden acılı sarsıntı, sağlıklı, mutlu bir ilişkiyi korumak yolunda çok çaba sarf etmek için belki de en iyi nedendir. Ne kadar içtenlikli ve sürekli olursa olsun, bazen bu çabalar başarısız veya beyhude olur; bu yüzden gelecek bölümde ilişkileri sona erdirme konusunu ele alacağız.

İnsanın belirli bir miktarda iyilik yapma kapasitesi olduğu ve buna, daima, benzer miktarda kötülük yapma kapasitesinin eşlik ettiği yolundaki simetrik etik kuramını ortaya koyarken Sokrat herhalde, bize en yakın olanların bizi hem en çok sevme hem en fazla

yaralama yetenekleri olduğunu göz önünde tutuyordu. İnsanlar ne kadar tutku sahibiyseler, birbirlerini o kadar çok çeker ve o kadar çok itelerler. Elizabeth Taylor ile Richard Burton'u düşünün. Birbirleriyle iki kere evlenip üç kere boşanarak çekme ve geri tepme uçları arasmda gidip geliyorlardı. Birlikte yolculuk ettiklerinde, kavgaları duvarların ötesinden işitilebilecek kadar şiddetli olduğu için, kaldıkları odanın etrafındaki odaları da tutup boş bırakıyorlardı. Uğraşsalar bile kendilerini ilişkiden tam olarak kurtaramıyorlardı. "Birbirleri için yaratılmış" olabilirlerdi ama aralarındaki çekim nefretleriyle ikiz olarak doğmuştu. Tutkulu aşkın tersi nefret değildir; aldırmazlıktır. Gerçekten âşıksanız ve bu duygu karşılıklı bile olsa, mutluluğunuz garanti edilmemiştir. Eğer acılı sonlardan sakınmak istiyorsanız, bir ilişkideki gücünüzü akıllıca kullanmak ve gerekli bakımı sürdürmek zorundasınız.

"İsterdim ki, Crito, birçok insan en büyük kötülüğü yapmaya muktedir olsun; çünkü o zaman en büyük iyiliği yapmaya da muktedir olurlardı –ve bu ne hoş bir şey olurdu!"
—SOKRAT

7

Bir İlişkiyi Bitirmek

"Akıllıca bencil olun."

—DALAI LAMA

"Başlangıca dikkat ettiğiniz kadar sona da dikkat edin; hiç başarısızlık yaşamazsınız."

—LAO TZU

Hiçbir ilişki kusursuz değildir, çünkü insanlar kusurludurlar. Bir önceki bölümde görmüş olduğumuz gibi, özenli ve sebatlı bakım her dayanıklı ilişkinin anahtarıdır. Bir evliliğin veya herhangi bir kurulu ilişkinin sonunun getireceği yıkım, pes etmeden önce ilişkiyi işler hale getirmek için her şeyi yapmanız konusunda size teşvik edici bir dürtü vermelidir. Bununla birlikte, birçok ilişkide bakım başarısız olur veya gereğinden fazla tek taraflıdır ve insanları birleştiren bağlar kopar. Bakımın sınırlarını belirlemek bir ilişki içinde olmanın gereklerinden biridir; ancak söz konusu sınır çizgisine vardığımızda veya onu geçtiğinizde nasıl ilerleyebileceğiniz konusunda filozofların söyleyecek çok şeyleri vardır.

JANET

Janet bana geldiğinde –kişisel, duygusal ve felsefi bakımdan– bunalımdaydı. Kendisinin ve kocası Bob'un "mutsuz bir şekilde boşanmaya doğru sürüklendiklerini" söyledi ve o akşam eve mi gitmesi gerektiğine, yoksa kocasını sonunda kesin olarak terk edip et-

meme konusunda enine boyuna düşünmek üzere hafta sonunu bir otelde mi geçirmesi gerektiğine karar vermeye çalışıyordu. İkisi de mesleklerinde başarılıydılar ve müşterek bir kararla çocuk sahibi olmamışlardı. Sahile yakın güzel bir evde yaşıyorlardı ve birleştirdikleri gelirleri onlara çok konforlu bir yaşam biçimi sağlıyordu.

Janet bana, Bob'un hoşnut edilmesi son derece güç biri olduğunu anlattı. Fakat o Bob'un kendisinden istediği her şeyi ona vermeye kararlıydı. Uzun çalışma saatlerine ek olarak evlerinin bakımıyla uğraşma sorumluluğunu da üstleniyordu. Hemen her gün uzun uzun hazırlanıyor, ince endamını ortaya çıkaran şık giysiler seçerek görünümünü titizlikle koruyordu. Aralarında ne zaman küçük veya büyük bir ihtilaf çıksa kendi tercihlerinden ödün veriyordu. Onun gönlünde tatilleri için İtalya gezisi varken, Bob bunun yerine Barbados sahilinde iki hafta geçirmeyi tercih etmişti ve seyahatin bütün hazırlıklarını da Janet yapmıştı. Janet'in işinde, yeni bir şehre yerleşmelerini gerektiren bir terfi imkânı ortaya çıktığında, Bob taşınmaya isteksiz olduğu için Janet bu fırsatı kaçırmıştı. Akşam yemeği için eğer Janet Japon lokantasına gitmek, Bob ise İtalyan yemeği yemek isterse mutlaka İtalyan lokantasına giderlerdi.

Fakat Janet ne kadar çok verirse, Bob onu o kadar çok eleştiriyordu. Bob için ne kadar çok şey yaparsa, kendini o kadar az takdir edilmiş hissediyordu ve evliliklerinin parçalandığını seziyordu. Barbados'a gittiklerinde Bob orada yapacak hiçbir şey olmadığından şikâyet ediyordu; Janet'i mesleğinde hırslı olmadığı için eleştiriyordu; yeni saç stilini beğenmiyordu; ya da Janet'in tuttuğu hizmetçi kız, Bob'un gömleklerini doğru katlamamış oluyordu. Sanki Janet'in yaptığı hiçbir şey doğru değildi.

Janet gene de atacağı adım konusunda kararsızdı. Bob'u terk etmeli miydi? Hikâyesinin sonuna yaklaştığında Janet bana, ilk evliliğinin başarısız olduğunu ve kendisinin o ilişkiyi korumak için yeterince gayret göstermemiş olmaktan endişe ettiğini anlattı. Şimdi kendisini bir başka mutsuz ilişkinin içinde bulmuştu ve yine evliliği beceremiş olmanın utanç verici lekesinden korkuyordu. İkinci kez mağlup olmayı istemiyor ve aynı hatayı iki kere yapmamaya

ant içiyordu.

Janet hem ilk boşanması sırasında, hem de Bob ile işler kötüye gitmeye başladığında terapiden geçmişti. Babasıyla olan geçmiş ilişkisinin, ilk kocasıyla olan ilişkisinde oynadığı rolü artık anladığı halde, Bob konusunda ne yapması gerektiğini hâlâ bilemiyordu. Görüştüğü en son psikiyatr ona bir antidepresan ilaç reçetesi yazmıştı ama, ruh halinde bir değişiklik yaptığına inanmadığı için, ilacı bittiğinde yeniden almamıştı.

Janet ile Bob evlilik danışmanına bile gitmişlerdi; çok kısa bir süre. Danışmanları bazı yeni iletişim ve müzakere teknikleri önermişti, ama Bob dışarı adım atar atmaz bunları alaya almıştı. Janet fikirlerini birbirlerine açıklamak konusunda herhangi bir sorun olduğunu düşünmüyordu, fakat hemen her şeyi denemeye de hazırdı. İlk birkaç seanstan sonra Bob, sadece vakit ve para israfı olduğunu söyleyerek, danışmana gitmek istememişti.

Janet, boşandıktan sonra aldığı geleneksel psikolojik yaklaşımların ona bir faydası olmadığını hissetmişti. Şimdiki durumunda da oradan bir fayda göremiyordu. Böylece radyoda benim felsefi danışmanlıktan söz ettiğimi duyduğunda, randevu almak için hemen otomobil telefonundan beni aramıştı. Aynı gün –Bob'u terk edip etmeyeceğine karar vermeye çalıştığı o gün– öğleden sonra ilk görüşmemizi yaptık. Bir kriz durumunda olduğunu biliyor ama çıkış yolu göremiyordu.

İnsanlarla çalışmayı kabul etmeden önce, onların benimle terapi yapmak için iyi adaylar olup olmadıklarını değerlendiririm. Janet'in vakası felsefi danışmanlığın tamamen uygun olacağı bir vakaydı. Altüst olmuştu ama gene de kendine hâkimdi. İşinde iyi çalışıyor, geceleri iyi uyuyor ve hayatında yapmak zorunda olduğu bütün işlerin üstesinden geliyordu. Şiddetli ıstıraplar veya yaşamlarının alışılmış akışında işlevsel bozukluklar yaşayan insanların bir felsefi danışman aramadan önce bir doktoru veya bir psikiyatrı görmeleri ve geçici olarak ilaç yardımı almaları gerekebilir.

Bir Erdem Olarak Bencillik

Janet ile birlikte ele aldığım ilk şey Ayn Rand'ın bencilliğin erdemleri hakkındaki fikirleri oldu. Janet, Ayn Rand'ın *The Fountainhead* [Pınar] veya *Atlas Shrugged* [Dünyanın Motoru] adlı eserlerini hiç okumadığı halde, şu sırada kendine zarar verecek derecede kendini düşünmez bir durumda olduğunu kabul etti. Ve diğerkâm tabiatı ile övündüğü halde, Rand'm, kendiniz güvende olmadıkça başkalarına gerçekten yardımcı olamayacağınız yolundaki düşüncesine iyi yanıt veriyordu. Eğer Janet, bu evliliğe elinden geldiği kadar çok şey verdiğine, fakat Bob'un buna karşılık vermediğine ve muhtemelen karşılık vermek niyetinde de olmadığına karar verirse, Rand onun ilişkiyi terk ederek kendini koruma mecburiyeti olduğunu söylerdi. Duygusal bir yatırım kârlı olmuyorsa –ve gerçekte durmadan artan katkılar gerektiriyorsa– Rand, elde hâlâ başka yere yatırılacak bir şey varken kayıplarınızı durdurmanızı tavsiye ederdi.

"Asla bir başka insan uğruna yaşamayacağıma ne de bir başkasının benim uğruma yaşamasını istemeyeceğime –hayatım ve hayata duyduğum aşk üzerine– ant içerim."
—AYN RAND

Rand, genellikle özgürlük taraftarlığı ile ilişkilendirilir ve mantık ile akla değer vermesiyle tanınır. Öte yandan, kişisel çıkarın önemini ve ahlaklılığını ileri süren yalnız o değildir. Dalai Lama'nın dediği gibi "Akıllıca bencil olun." Budizm'in Mahayana geleneği herkesin aydınlanmaya erişmesi gerektiğini ve bir kere oraya vardığmda, başkalarının aynı hedefe varmasına yardım etmek amacıyla geri dönmesi gerektiğini savunur. Fakat başkalarının kafalarının berraklaşmasına yardım etmeden önce kendiniz bir berraklık konumunda olmalısınız. Bencillik, aydın bir kişisel çıkar sonucu olduğu zaman yapıcı bir güçtür. Kendini beğenmişlik, egoizm veya özseverlikten kaynaklandığı zaman yıkıcıdır.

Bu fikirler de Janet'te yararlı bir izlenim bıraktı. Bir işkadını olarak, hem mantığın değerini biliyordu, hem de sezginin gücünün farkındaydı. Evlilik sorunlarına hem akıl ile, hem de sezgi ile tepki gösterebileceğini ve her iki yöntemle de muhtemelen aynı sonuca varacağını anladı. Görüşlerimi müşterilerime empoze etmemekle birlikte, onların kişisel çıkarlarını savunmak benim görevimdir. Janet için, daha önceki terapi deneyimlerinde eksik olan unsur buydu. Ne yapacağının söylenmesini istemiyordu ama belli önlemleri alması konusunda rehberlik edilmesini gerçekten istiyordu –boş bir levha veya "bu çok ilginç ... devam edin" yanıtlarından oluşmuş bir duvar değil.

Ona destek olmak için, babasıyla ve ilk evliliğiyle ilgili konuları halletmek amacıyla ayrıca felsefi çalışma önerdim. Taşımakta olduğu psikolojik yükten kurtulamadığı takdirde gelecek bir ilişkide de aynı örneği izleme riskine gireceğini hissediyordum. Sorgulanmış bir hayatı yaşarken (veya bir felsefi danışmanla çalışırken) hem eksik olana, hem de mevcut olana bakıyor olmalısınız. Janet açısından bu, hayatın bazı alanlarında insanlar arası karşılıklı ilişkiler konusunda kararlılıktan yoksun olduğunun ve geçmiş verimsiz ilişkilerini kendi kafasında halletmeye ihtiyacı olduğunun farkına varmak anlamına geliyordu. O zaman, kim olduğunu bulma özgürlüğüne kavuşmuş olacak ve gelecekteki verimli ilişkilerde bu gerçek kimlik kendini gösterebilecekti. Kendini gerçekleştirme arayışı içinde başarısız bir geçmişi yeniden canlandıracağına, başarılı bir şimdiki zamanı canlandırması gerekiyordu.

Müşterilerimin birçoğu gibi, düşünceleri konusunda tek başına olmadığını fark etmesi Janet'i de rahatlattı. Evlilikten eleştiri ve mutsuzluk dışında gittikçe daha az şey elde ettiğini gördüğünde, bu evliliğe bunca şey vermek onu çok rahatsız etmişti. Her ne kadar henüz o sınıra vardığından emin değilse de, bir noktada yapıcı bencillik ile yıkıcı diğerkâmlığı birbirinden ayıran bir çizginin varolduğunu kabul ediyordu –ve zamanımızın bazı büyük düşünürlerinin de benzer sonuçlara varmış olmaları gerçeğinden çok hoşlanmıştı.

Janet'e sadece bu tek seans boyunca danışmanlık yaptım. Felse-

fi danışmanlar insanları çoğunlukla en az birkaç kez görürler. Müşterilerimin çoğunluğu benimle –çoğu kez üç veya altı aydan daha az süren– kısa vadeli bir terapi boyunca görüşürler. Janet gibi bazıları, belli bir kriz için yardım isterler ve daha uzun süredir varolan sorunları da ele almaları gerekir.

PEACE Süreci

Janet vakası PEACE süreci açısından aşağıdaki biçimde gelişti:

Birincisi, sorun: Başarısız bir evlilik karşısında olan Janet, ya o gece eve gidip, aşırı taleplerde bulunan kocasıyla işleri düzeltmeyi denemeye, ya da hafta sonu bir otelde kalıp, kendi başına düşünmeye karar vermek zorundaydı.

İkincisi, duygular: Eve gitme ihtimaline karşı Janet, hüsran, umutsuzluk ve öfke duyuyordu. İçtenlikle çabalasa bile Bob'u gerçekten memnun edemeyeceğini biliyor ve mesleki başarısı ile evliliğindeki başarısızlığını bağdaştırmakta güçlük çekiyordu. Fakat Janet otelde kalma ihtimali karşısında da korku ve ümitsizlik hissediyordu. Böyle bir şey onun ikinci evliliğinin sonuna işaret edebilirdi; ilk evliliği zaten benzer nedenlerle başarısız olmuştu. Bir evliliği sürdürememenin lekesini taşımak istemiyordu.

Üçüncüsü, tahlil: Benimle görüşmesinde Janet, her iki ebeveyni tarafından küçümsendiğini ve özellikle babası tarafından hiçbir zaman pek fazla onay veya takdir görmediğini açıkladı. Bunun sonucu olarak babasının sevgisine layık olmadığını hissetmiş ve küçük bir çocuk olarak, kendisinin göze batan bir yetersizliği yüzünden babasının ona sevgi göstermediğini sanmıştı. Meslektaşım Pierre Grimes insanın kendi hakkında böyle bir yanlış inancına "pathologos" ismini veriyor: bu insanın başarılı olma yeteneğini sömürür ve bunun yerine insanı kendi başarısızlığını doyurucu bulur ha-

le getirir. Janet'in "ben babamın sevgisini haketmiyorum" yolundaki pathologos'u sonraki evliliklerinde "ben kocamın sevgisini haketmiyorum"a dönüşmüştü. Onun bu pathologos'u, tamamen yanlış türden bir adamla evlenmesini, ve daha kötüsü, evlilik başarısız olduğunda kendisini sorumlu tutmasını kaçınılmaz hale getiriyordu. Kendi icadı bir tuzağa düşmüştü. Janet'in ikileminin iki ucu da –eve dönmek ya da otele gitmek– potansiyel olarak pathologos'u güçlendirmeye yarayacaktı: her iki durumda da kocasının sevgisini kazanamayacak ve o yüzden kendisinin buna layık olmadığını söyleyebilecekti.

Sokrat'ın rolü, Platon'un *Thaetetus* diyaloğunda tanımlandığı şekliyle, felsefi bir ebe rolüdür. Hepimiz fikirlere gebeyizdir ve onları gün ışığına çıkarmamıza yardım edecek bir ebeye ihtiyaç duyarız. Fakat bu felsefi ebe aynı zamanda, gerçekten gebe olduğumuz fikirler ile, gerçekte zararlı dolandırıcılar oldukları halde bizim fikirlerimizin kılığına giren –pathologos gibi– düşünceleri birbirinden ayırt etmemize de yardımcı olur.

"Benim sanatımın en önemli yanı, her şekilde zihnin ... önemsiz bir hayal, bir sahtekârlık mı, yoksa gerçek ve öz bir evlat mı doğurduğunu ölçebilmesidir."
—PLATON

Dördüncüsü, tefekkür: Kendiniz hakkında yanlış ve zararlı bir inancınız olduğunun farkına varmak bir şeydir, bunu doğru ve yapıcı bir inançla değiştirmek ise başka bir şey. Genel olarak, derinlemesine yerleşmiş kanaatleri, onları yalnız yeniden kavramlaştırarak tersyüz edemezsiniz. Bir pathologos deneyimle pekiştirilmiştir. Onu tersyüz etmenin tek yolu –kendiniz hakkında yapıcı inançların yol göstericiliğinde– farklı nitelikte bir deneyim biriktirmek ve kendini yok etme yapısının yerine tuğla tuğla kendini onaylama yapısını koymaktır. Bu, tam anlamıyla günbegün –hatta saat saat veya dakika dakika– gerçekleştirilir. Janet'in pathologosu'nun "Ben babamın sevgisini hakediyordum, fakat o kendi sorunları yüzünden

beni sevmekten âcizdi" gibi bir düşünceyle yer değiştirmesi gerekiyordu ve bu da onun "Ben bir kocanm sevgisini hakediyorum, öyleyse beni sevebilecek bir koca bulmalıyım" fikrine inanmasını sağlayacaktı.

Bu yeni fikri uygulayarak Janet, onu sevmeye muktedir olan ve gerçekten seven bir kocayı kendine çekebilecekti. Fakat ilk adım daima en zor adımdır ve cesaret gerektirir. Pathologos eski bir dost kılığına girmiştir ve onu geride bırakmak insana terk edilme duygusu verebilir. Gerçekte ise pathologos, insanın en büyük düşmanıdır ve doyum veren bir hayat sürmek isteniyorsa terk edilmelidir.

Beşincisi, denge: Janet şimdi sadece otele gitmek konusundaki isteğinin kendini korumaya yönelik olduğunu değil, aynı zamanda korunmaya layık bir kişiliği olduğunu da anlıyordu. Çevresinde egosunu ne şişirecek ne de küçültecek kimse olmadan, tek başına biraz vakit geçirerek, kendi değerinin farkına varmak için –ve sonunda değerinin farkına varacak başkalarını cezbetmek için– gereken keyifli bir yalnızlığın tadını çıkarabilecekti.

Seansımızın sonunda Janet bana, ona üzerinde düşünülecek çok şey verdiğimi ve şimdi artık kendi doğru karara varma yeteneğine güven duyduğunu söyledi. Ben ise onun, hiç değilse, "mutsuz bir şekilde boşanmaya doğru sürüklenmeyi" durdurmasının artık mümkün olacağını biliyordum. Hatta mutlu bir şekilde evliliğe sürüklenmeye bile başlayabilirdi! Devam eden bir evlilik ilgili bütün taraflar için çoğu zaman en iyisi olmakla birlikte, bazen yanhş nedenlerle evli kalmaktansa doğru nedenlerle boşanmak daha hayırlı olabilir. Eğer kendinizi felsefi olarak keşfetmeye başlarsanız, bunun sonucu olarak hayatınız değişebilir. Bazen bu değişim tedirgin edici olabilir ve değişimi sonuna kadar götürmek için cesaret ve kararlılığa ihtiyacınız olur. Fakat böyle bir felsefi gelişme, felsefi anlamda kendine güven de sağlar ve kendinize sadık kalmanıza imkân veren şey budur. Janet'in istediği buydu ve ben onun buna ulaşacağına inanıyorum.

Janet'in hikâyesi, kocasının karşı çıkmasına rağmen eğitimini

tamamlamak isteyen, 6'ncı bölümdeki Nora'nın hikâyesi ile ilginç bir karşıtlık oluşturuyor. Her iki kadın da, ne kadar gayret ederlerse etsinler memnun olmayan, tenkitçi, çok şey isteyen adamlarla mücadele ediyorlardı. Fakat buradaki farklı sonuçlar, felsefi çözümlerin benzer sorunlarda işin içindeki kişilere bağlı olarak ne kadar farklı uygulandığını örneklemektedir. Hepimiz kendimize ait benzersiz felsefi bakış açılarına sahibiz ve benzer şartlarda bile, aynı nedenlerle aynı şekilde tepki gösteren iki insan yoktur.

LARRY

Larry de bir ilişkinin muhtemel sonuyla uğraşıyordu. Carol ile hemen hemen yirmi beş yıldır evliydi ve iki yetişkin çocukları vardı. Bütün bu yıllar boyunca karısına sadık kalmıştı ve çocuklarının yetiştirilmesi ve gereksinimlerinin sağlanması söz konusu olduğunda, kurdukları ortaklıkla övünürlerdi. Carol evden çalıştığı ve çocuklarıyla daha fazla vakit geçirmek için yıllarca yarımgün çalıştığı halde, ikisinin de başarılı kariyerleri vardı. Larry karısına saygı duyuyordu, fakat şimdi yuvaları boşalınca, artık paylaşacak pek fazla bir şeylerinin kalmadığını keşfetmişlerdi.

Çarpıcı olan, Larry birbirlerine bağlılıkları konusunda ciddi şekilde konuşmak için Carol'a yaklaştığında, karısının ona bu konudaki gevelemeleri daha fazla dinlemek istemediğini söyleyip, kendisini dinlemek üzere parayla bir başkasını tutmasını önermesiydi. Bir aşk ilişkisine girmenin sebeplerinden biri de sürekli bir diyaloğa katılmaktır, bu yüzden Carol'ın tepkisi ilişkilerinin bu en önemli unsurunun bozulduğunu kanıtlıyordu. Yuva sadece yüreğinizin olduğu ve sizi içeri almak zorunda oldukları yer değildir; aynı zamanda insanların sizin söyleyeceklerinize ilgi duydukları bir yerdir de. Size, gizli güdüler olmaksızın, bir insan olarak ilgi duyulan, size siz olduğunuz için değer verilen bir yerdir yuva.

Larry hiçbir zaman bir psikiyatr veya psikoloğa gitmemişti ve uzun bir terapinin önerilmesi bile onu incitebilirdi. Karısının öneri-

si üzerine, onu terk edip etmeyeceğini düşünürken, sırf konuşabileceği birini bulmak için bana gelmişti. Çocukluğu veya davranış kalıpları şöyle dursun, duygularını da kesinlikle tartışmak istemiyordu. Müşterilerimin çoğu gibi, yapacaklarının inançları ve değerleriyle tutarlı olmasını sağlamak için dünya görüşünü (yani kişisel felsefesini) açık bir şekilde ifade etmesine ve seçeneklerini gözden geçirmesine yardımcı olabilecek birini arıyordu. Bu görev, her zaman, göründüğü kadar kolay değildir.

Larry ile Carol ilkelerine bağlı insanlardı ve kendilerini ciddi bir etik çerçeve içinde davranan insanlar olarak algılamaktaydılar. Dindar değillerdi, fakat kendi ahlaki kurallarını açık ve kesin bir şekilde belirlemişlerdi ve bunlara uyarlardı. Bir sonu (boşanmayı) seçmeyi (evliliği ömür boyu bir taahhüt olarak gören) ilkelerine pek uygun görmediği için, Larry mutlak saydığı ilkeleri değiştirmesini gerektiren bir durumla hiç karşılaşıp karşılaşmadığını şimdi kendi kendine soruyordu. Bir kurala körü körüne uymak zarar vermeye başladığında, o kuralı değiştirmenin zamanı gelmiş olabilir.

Evlilik sözleri genellikle "ölüm bizi ayırana dek" diye verilir. Bu, ömür boyu demektir. Fakat, balayından bir süre sonra, sizi ustalıkla aldatmış olan ve şimdi size gerçekten zarar verebilecek veya hayatınızı mahvedebilecek bir psikopat veya bir sadistle evlendiğinizi keşfettiğinizi farz edin. Böyle tehlikeli bir durumda evlilik yemininizi sürdürmek, size muhtemelen yemininizi bozmaktan daha fazla zarar verecektir. Şimdi de, bir kardeşiniz veya yakın bir arkadaşınızla kavga ettiğiniz ve sonunda "Seninle ölene kadar konuşmayacağım!" diye yemin ettiğiniz daha sıradan bir durumu düşünün. Kısa bir süre sonra bu insanı gerçekten özlersiniz; o da sizi özler. Onunla asla konuşmamak yolundaki sözünüzü tutmanız, size muhtemelen yemininizi bozmaktan daha çok zarar verecektir; o zaman telefonu elinize alır, onu ararsınız.

Larry'nin durumu bu iki ucun arasında bir yere düşmektedir. İki insan, birey olarak hâlâ gelişerek ve sözlerini tutmaya hep kararlı olarak harika bir evliliği yıllarca paylaşabilir. Ama yine de bunun ikisine de dar geleceği bir gün gelebilir; bu durumda evliliği sürdür-

mek, onu sona erdirmekten daha zararlı olacaktır. Eğer eşlerden sadece birisi böyle hissediyorsa, bu, her ikisinin de kötü bir zaman geçireceği anlamına gelebilir. Fakat eğer her ikisi de böyle hissediyorsa, ki bu daha nadir görülür, aslında aşklarını, evliliklerini sona erdirerek koruyabilirler. Bence Larry ile karısının üstesinden gelmeyi becerdikleri şey bu oldu.

Görev

Kant ahlaki görevin kendi uğruna yerine getirilmesi gerektiğine ve ahlakın mantıktan kaynaklandığına inanırdı. Kant gibi Larry de bir ahlakçıydı, bu yüzden Kant'ın yaklaşımı onunkine tam uyuyordu. Kant insanların sahip oldukları bir dizi "kusursuz görev" hakkında yazmıştı ve onun asla yapılmaması gereken şeyler listesi (örn. yalan söylemek, öldürmek gibi) kulağa aşağı yukarı On Emir gibi gelirdi. Aynı zamanda "kusurlu görevler"den de söz etmişti; bunlardan biri kendimizi geliştirmekti. Evrensel olan kusursuz görevlerden farklı olarak, kusurlu görevler duruma bağlıdır. Larry'nin durumuna uygulandığında bunun anlamı şu olabilir: evlilik (karşılıklı bir yükümlülük) ihlal edilmemesi gereken ciddi bir taahhüt olduğu halde, eğer bu karşılıklı yükümlülük duygusu sona erdiyse, o zaman belki evlilik içinde kalmanın ne Larry'ye ne de karısına faydası olacaktır; bunun sonucu olarak, ikisi de bu "tam olmayan görev"i ihlal ederek kendilerini geliştirmek zorundadırlar.

"İnsanın kendi mutluluğunu koruması, en azından dolaylı olarak, bir görevdir; çünkü birçok kaygının baskısı altında ve giderilmemiş ihtiyaçların ortasında kendi durumundan hoşnutsuzluk, kolayca görevlerin ihlaline büyük bir teşvik haline gelebilir."
—IMMANUEL KANT

William Ross'un *prima facie* görevler kuramı Larry'yi benzer sonuçlara götürecekti. Ross hepimizin "ilk bakışta" (prima facie)

eşit derecede bağlayıcı olan bir dizi görevinin olduğunu, fakat bu yükümlülüklerin uygulamada bazen çelişeceklerini yazmıştı. Ross, farklı durumların farklı öncelikler gerektirdiğini ve her vakanın kendi özelliklerine göre değerlendirilmesi gerektiğini kabul ederdi. Bu yüzden çocukları küçükken, Larry'nin birincil taahhüdü onlara karşı olmuş olabilir ve evliliği onlara duygusal destek sağlamak için sürdürmüş olabilirdi. Fakat madem ki durum değişmişti (çocukları büyümüştü), birinci yükümlülüğü evliliği bırakarak kendi duygusal gelişimini desteklemek olabilirdi.

"Belki de her zaman bulunduğum gibi, bu prima facie görevlerden birden fazlasının benim için zorunlu olduğu bir durumda yapmam gereken şey, bunlardan bir tanesinin bu şartlar dahilinde (artık) bütün diğerlerinden daha zorunlu olduğu yolunda iyi düşünülmüş bir görüş oluşturana dek, durumu elimden geldiğince kapsamlı bir şekilde tetkik etmektir. ..."
—WILLIAM ROSS

Değişim

Eğer Larry, daha sezgisel türden bir insan olsaydı, onunla birlikte *Tao Te Ching*'i ele alabilirdim. *I Ching* gibi bu kadim Çin metni de, her şeyin değiştiğini ve değişimi anlamak için, bu değişimi harekete geçiren yasaları –Yol– anlamanız gerektiğini kendi öncülü olarak kabul eder. Temelini oluşturan ilkelerin biri de, daima şeyleri yapmanın daha iyi ve daha kötü yollarının arasında bir seçenek bulunduğudur. İdeal olarak, en iyi seçim sizi mesuliyetsiz bırakan seçimdir. Çin felsefesinde mesuliyet, psikolojide suçluluğun ve ilahiyatta günahın oynadığına benzer bir rol oynayan çok önemli bir kavramdır. Kendinizi mesuliyetsiz bırakacak biçimde davranırsanız düşman kazanmazsınız ve kendinizi kınayarak vakit kaybetmeniz gerekmez.

Eğer Larry *Tao Te Ching*'in yol göstericiliğini aramış olsaydı,

kendisi ile karısının, evliliğe yönelik taahhütlerini değiştirerek ama yine de mesuliyetsiz kalarak ayrılmak konusunda anlaşabileceklerine karar verebilirdi. Evliliği ayakta tutan güçler, özellikle ortak ebeveynlik sorumlulukları ve birbirlerine karşı paylaştıkları yükümlülükler artık değişmişti. Çünkü ilişkilerinin daha az memnuniyet veren yönlerine, beraberce çocuk yetiştirme arzularının daha baskın gelen iyi yanları onları bağladığı sürece tahammül etmişlerdi. Bu değişimlerin işleyiş tarzının anlaşılması, daha iyi bir hayat yoluna girişi kolaylaştırır.

"Şeyler kuvvetlerinin zirvesine eriştiklerinde, güçlerini yitirmeye başlarlar. Bu Tao'ya karşıdır. Tao'ya karşı olan, çok geçmeden sona erer."
—LAO TZU

Tao'nun onda yankı bulması için, Larry'nin sıkı mantıksal yaklaşımlar konusunda gereğinden fazla tecrübeli ve bilgili olduğunu biliyordum. Fakat Kant ile Lao Tzu'dan hangisini dinlerse dinlesin muhtemelen aynı sonuca varacaktı. Larry, kendi güçlü görev duygusuna uygun olarak, karısına ve evliliğine karşı hâlâ bir yükümlülük taşıdığını hissediyordu. Fakat çocukları büyüdüğünde, kendisine karşı da bir yükümlülük taşıdığını hissetti ve ilerlememekte direnen karısını bırakıp kişisel gelişiminin peşine düşmeye karar verdi. Kant'ın ve Ross'un etik anlayışı bu seçimi doğruluyordu. Larry, kendi ilkeleriyle tutarlı davrandığını fark edince, kararı konusunda içi rahatladı.

CARMEN

Carmen evliliğini sürdürüp sürdürmemeyi seçmek durumunda hiç kalmamıştı. Birlikte 25 yıl yaşayıp dört çocuk büyüttüğü kocası, kısa zaman önce onu başka bir kadın için terk etmişti. Carmen, meslektaşım Vaughana Feary'nin yönettiği feminist bir danışma grubunu arayıp buldu. Bir müşteriye yardım etmenin (felsefeci Nel

Noddings'in deyişiyle) "dayanılmaz olanı gidermek, ihtiyacı doyurmak, düşü gerçekleştirmek" yolundaki genel teması çerçevesinde Feary felsefi çalışmayı dört aşamaya ayırır; bunlardan birincisi müşteri için hikâyesini kendi deyimleriyle anlatmak, danışman için ise başka tür bir bakıma başvurmanın uygun olup olmayacağına karar vermektir.

Böylece Carmen hikâyesinin ayrıntılarını anlattı. Kocası kendisini terk ettiğinde, onun uzun süreli bir aşk ilişkisinin olduğunu keşfetmişti. Kısa bir süre önce de, sakat oğlunu bir grup evine yerleştirme yönünde üzücü bir karar vermişti. Bu iki sarsıcı değişiklik, onun hem eş hem de anne olarak başarısız olduğunu hissetmesine yol açtı; bunlar onun kendini adadığı iki uğraştı. Söylediğine göre, kiliseye bile gitmeksizin, bir hafta boyunca durmadan ağlamıştı. Kocası bir avukata başvurduğu halde, o avukata gitmemiş ama böylece kocasının onun geçimini sağlamasını tehlikeye atmıştı.

Gruba katılmadan önce Carmen, kendisine depresyon teşhisi koyup, Prozac reçetesi yazan bir psikiyatra danışmıştı. Felsefi danışmanının teşvikiyle Carmen, bir avukatla birlikte çalışmaya başladı. Ondan sonra gruba katılmaya hazır hale geldi ve iyi bir yaşam, kadınlık ve kadın erdemleri konusundaki temel inançlarını belirlemesini gerektiren ikinci aşamaya geçti. Carmen'in kişisel felsefesine göre iyi kadınlar aileleri için her şeylerini feda ederlerdi.

Prozac depresyonun şiddetini azaltır azaltmaz daha net düşünebilen ve avukatının verdiği –hastabakıcı, dadı, aşçı ve kâhya (yani ev kadını) olarak son yirmi beş yıllık emeğinin ekonomik değerini tahmin etmek yolundaki– ilk görevden ilham alan Carmen, temel felsefesini çelişkiler ve akıldışı inançlar açısından sorgulamasını gerektiren Feary'nin üçüncü aşamasına kolayca girdi. Carmen çocuk yetiştirme gayretlerine –kendisini bütün diğer işlerin ötesinde adadığı iş– kocası tarafından gerçekte olduğundan daha aşağı bir değer biçildiğini görmeye başladı. Özellikle onu ne kadar uzun bir süre başka bir kadınla aldattığı dikkate alındığında, kocasının kendisini büyük ekonomik zorluklar içinde bırakmayacağına olan güveninin mantıklı olmadığını pişmanlıkla fark etti. İlişkinin sonu ka-

çınılmaz göründüğüne göre, boşanma sürecinde hakları için savaşmaya azmetti. Fedakârlık iyi bir meziyet olduğu halde, tek başına bunun kendisi için iyi bir yaşam sağlamak için yeterli olmadığının da farkına vardı. Diğer unsurların neler olabileceğini bulmak için yola koyuldu.

Feary'nin dördüncü aşaması, felsefenizin ayrıntılarını kapsar. Şimdi Carmen, gerekli erdemler arasına, fedakârlığın yanında, kendi kendini yönetmeyi de katıyordu. Grup evinde oğlunun özgüveninin hızla gelişmesi de ona bu konuda ek kanıt sağlıyordu; evde bu asla mümkün olamazdı. Aşk, mutluluk ve iyi bir hayat konusunda her insanın kendi fikirleri olduğunu da anlamaya başladı. Bundan sonra, kendisi kocasının evliliği terk etmesinin ahlaki bakımdan yanlış olduğunu düşündüğü halde, kendi mutluluğunu başka bir ilişkide aramanın doğruluğuna kocasının samimiyetle inanmış olabileceğini kabul etti. Bu kavrayış sonucunda, kocası gittiğinden beri karşılaşamadığı öbür çocuklarıyla bağlantı kurabilmesi ve onların "taraf seçmelerini" istemekten vazgeçmesi mümkün oldu. En önemlisi, çeşitli bakış açılarının geçerliliğini kabul etmesi, Carmen'in, hayatının bir fiyasko olduğu konusundaki görüşünü değiştirmesini mümkün kıldı.

"Bu ilke, beğenilerin ve uğraşların özgürlüğünü, takip edilebilecek sonuçlara tabi olarak, hayat planımızı kişiliğimize yakışacak şekilde tasarlama özgürlüğünü, yaptıklarımız onlara zarar vermedikçe emsalimiz yaratıkların engellemesi olmaksızın ve onlar bizim tavrımızın aptalca, sapıkça veya yanlış olduğunu düşünseler bile istediğimizi yapma özgürlüğünü gerektirir."
—JOHN STUART MILL

Bu şekilde donanmış olarak Carmen, iyi bir mülk paylaşımını ve ev işlerinin parasal değerini yansıtan bir nafakayı sağlama bağladı. Bir ölçüde finansal güvencesi olmasına rağmen, bir sağlık sigortası şirketinde, sakat oğlunun bakımının ona öğrettiklerini, benzer durumdaki başka ailelere yardım yolunda kullanmasına imkân veren

bir iş bularak özerkliğini hayata geçirdi. Sonuçta bu ailelere yardım etme konusundaki yeteneklerini daha ilerletmek üzere bir sosyal yardım uzmanlığı diploması edinmek için okula geri döndü. Geleneksel kadın meziyetleri olarak başkalarına bakmayı, beslemeyi ve empatiyi hâlâ temel inanç olarak koruyordu, fakat şimdi artık bunları süreç içerisinde kendini kaybetmeden veya ihmal etmeden nasıl kullanacağı konusunda daha geniş bir perspektife sahipti. Kutsal saydığı evliliğin bitmesi konusunda haklı bir hayal kırıklığı ve öfke yaşadı. Fakat ilişkiyi bitirmek kendi seçimi olmadığı halde, geri kalan yaşamının alacağı yönün kendi seçimi olduğunu fark etti. Değiştiremeyeceği durumun uyandırdığı duygular içinde debelenip durmayı reddedip, bunun yerine bütün dikkatini şimdiki an ve ondan en iyi yararlanma yolunu bulma konusuna verdi.

JOAN

Joan, evliliğinin bittiğini fakat finansal olarak kocasına bağlı olduğu için kendini kapana kıstırılmış gibi hissettiğini söyleyerek meslektaşım Harriet Chamberlain'ı görmeye geldi. Çalışmaya geri dönmeye ve böylece ilişkiden gerçekçi bir çıkış yolu bulmaya kararlı olduğunu söylüyordu; evde çocuklarıyla meşgul olabilmek için yıllar önce başarılı bir kariyeri terk etmişti.

Fakat danışmanıyla birlikte (yarımgün veya tamgün çalışmaya geri dönmek, okula geri dönüp daha önce çalıştığından farklı bir alanda çalışmaya hazırlanmak gibi) seçeneklerini belirlemeye çalıştıklarında Joan, seçeneklerin her birine karşı çıkıyordu. Yeni bir işe girecek özgüvene henüz sahip değildi; derslere girecek zamanı yoktu; evdeki yardımcısı işten ayrılabilirdi; özgeçmişine yazabileceği hiçbir yakın iş deneyimi yoktu ve yapmak istediği türden bir işi asla bulamayacaktı. Bu durumda kendini kapana kıstırılmış hissetmesinin şaşılacak bir yanı yoktu! Hangi konuyu ele alırlarsa alsınlar, yolun aşılmaz olduğuna dair nedenler buluyordu. Danışmanı ona evliliğinde gerçekten kapana kıstırılmış olduğunu söyledi –ama kocası veya

ekonomik bağımlılığı yüzünden değil. Kendi ürettiği bir kafese hapsedilmişti.

"Özgürlük olmadığı inancından özgürleşmek gerçekten özgür olmaktır."
—MARTIN BUBER

Danışmanı, Joan ile birlikte varoluşçuluğu ele aldı, çünkü varoluşçuluk insanın kişisel özgürlüğünün, anlamlı ve doyurucu bir hayat yaratma sorumluluğunun kabulüne ve gerçekleştirilmesine önem verir. Jean-Paul Sartre'a göre, varoluşsal özgürlüğünüzle karşı karşıya gelmek kaygıya yol açabilir ve bu özgürlüğü kullanmak, yolunuzdaki engeller konusunda farkındalığa ek olarak bu engelleri oraya kendinizin koyduğunu bilmeyi de gerektirir. Jean-Paul Sartre, özgürlüğümüz üzerine kendi koyduğumuz kısıtlamalara "kötü niyet" adını verir.

"İnsan önce, kendisinden başka hiç kimseye güvenmemesi gerektiğini, dünyada sonsuz sorumluluklarının orta yerinde terkedilmiş ve yalnız olduğunu, bu dünyada kendi önüne koyduğundan başka hiçbir amaç, kendisi için oluşturduğundan başka hiçbir kader ve hiçbir yardım olmadığını anlamadıkça, kendi iradesiyle hiçbir şey gerçekleştiremez."
—JEAN-PAUL SARTRE

Joan gerçek bir kötü niyet timsali olabilirdi. Fakat bu kötü durumundaki kendi payı ona gösterildiğinde, özgürlüğünü ve sorumluluğunu kabul etmesi için gereken cesareti çabucak buldu. Kendini memnun olmadığı bir hayat içinde hapsetmek için ördüğü duvarları eleştirel düşünce sayesinde yıkmaya başladı. Bu yıkma işlemi ilerlerken; önce çalışmaya geri dönmeyi tasarlayıp, sonra da bu planını uygulaması için imkân dahilinde bulunan her yaklaşım tarzına karşı çıkmasının, evlilikte kalmanın kendi tercihi olmaktan ziyade kaçınılmaz bir bela olduğunu düşünmesine sebep olduğunu fark etti. Bu da onun mutsuz olmak konusundaki kendi sorumluluğunu in-

kâr etmesine yol açıyordu.

Joan sonunda, aslında çalışma hayatına geri dönmek istemediğini ve bu yüzden evliliğini sürdürmek istediğini itiraf etti. Evli kalıp kalmamanın kendi seçimi olduğunu anlar anlamaz, kendi hayatı konusunda onarılmış bir denetim duygusuna kavuştu. Bu ona, –danışmanına yokluğundan yakındığı– özgüven ve izzetinefis duygusunun gerçekte onun elinden alınmadığını görme imkânını verdi. Bunları o terk etmişti ve bu yüzden yeniden ele geçirebilirdi.

Joan, yükümlülükleri kadar sorumluluklarını da kabul ederek ilişkide daha aktif bir rol oynamaya başladı. İlişkideki kendi payını yüklenmesi daha önce kocasına atfettiği bazı sıkıntıları ortadan kaldırdı ve o bundan çok yararlandı. Mükemmel olmayan bir evliliği sürdürmeye kendi iradesiyle karar verdiği için sadece evliliğiyle barışmakla kalmadı, evliliği de ona tekrar değer vereceği ölçüde iyileşti.

Görünüşte can çekişen bir ilişkinin canlandırılabileceğini göstermek için bu vakayı –sonunda evlilik feshedilmediği halde– kitabın ilişkilerin bitirilmesiyle ilgili bu bölümüne kattım. İşler geri dönüş –ya da geri dönüş arzusu– olmayacak kadar kötüleşebilir elbette, ama çoğu kez biz, bu geri dönülmez çizgiyi aştığımızı söylemeye gereğinden fazla hevesliyizdir.

En ünlü Batılı savaş filozofu –Sun Tzu'nun Avrupalı bir benzeri– Carl von Clauswitz "Savaş siyasetin başka araçlarla sürdürülmesidir" diye yazmıştı. Bir ilişkinin sonu konusunda düşünürken, boşanmanın evliliğin başka araçlarla sürdürülmesi olduğunu akılda tutmalısınız. Hızlı ve kesin bir ayrılık nadiren olur. Bir ilişkiyi bitirmenin mevcut sorunları çözüp çözmeyeceğini, en azından iyileştirip iyileştirmeyeceğini dikkatle düşünün. Ve ilişkiyi bitirmek bunu yapmanın tek yoluysa –veya ilişki sizin arzularınıza rağmen bitmekteyse– bitirmenin en iyi yolunu bulun. Bunu bulduğunuzdan emin olur olmaz, mümkün olduğu kadar mesuliyetsiz ilerlemeye çalışın.

8

Aile Hayatı ve Kavga

"Aile düzenli olduğunda, insanoğlunun bütün sosyal ilişkileri düzenli olacaktır."

—I CHING

"Dünyada iğrenç biçimlerde gezinen sefaletlerin büyük bölümüne ebeveynlerin ihmali imkân vermiştir. ..."

—MARY WOLLSTONECRAFT

Birebir bir aşk ilişkisinden anlaşılması daha güç olan tek şey, bir aile içindeki karmaşık etkileşim ağıdır. Her birey kendi kişiliğini, tercihlerini, standartlarını, fikirlerini, değerlerini ve kendi felsefi görüş açısını ortaya koyar. Doğa ile yetiştirme tarzı, bu alanların birçoğunda aile üyeleri arasında örtüştürücü bir etki uyandıracak şekilde işbirliği yapar, fakat mükemmel bir uyum hiçbir zaman olmaz. Aile ilişkileri de aynen aşk ilişkileri gibi dikkatli düşünme ve bakım gerektirir. Belki de ailede buna daha bile çok ihtiyaç vardır, çünkü birçok aile ilişkisi doğuştan dengesizdir ve aile ilişkileri seçilmiş değil, zorla kabul ettirilmiş ilişkilerdir. Eşinizi genellikle kendiniz seçersiniz; ama akrabalarınızı seçemezsiniz.

Uzun yıllar boyunca çocuklara, bağımlı oldukları ebeveynleri tarafından şekil verilir. Bu durum, ebeveynlere, çocuklarını iyi bir yaşam sürmelerini sağlayacak özellikleri kazanmak için teşvik etmek ve onlara iyi şeyler aşılamak için ellerinden geleni yapma yükümlülüğü getirir. İyi bir yaşamın kendine özgü unsurları, filozofların binlerce yıldır tartıştıkları bir konudur; bu kitapta benzeri olmayan bir ayrıntı planı bulmanız bu yüzden mümkün değil. Ayrın-

tılar kişiden kişiye, aileden aileye ve kültürden kültüre değişir. Nereye giderseniz gidin, bu konuda karşılaşacağınız iki ortak özellik vardır: iyi bir yaşam için çabalayan insanlara gösterilen büyük saygı ve nasıl tanımlanırsa tanımlansın, iyi bir yaşam tarzını aşılamak yolunda ebeveynlere düşen görev. (İyi bir hayatın nasıl yaşanacağını öğretmek için de hazır bir ders planı yoktur; bu yüzden burada onu da aramayın.)

Felsefi danışmanın bakış açısından bir ebeveyn olarak önemli olan, görevlerinizi ve yükümlülüklerinizi tanımak ve bunları felsefi görüş açınızla tutarlı olarak nasıl yerine getireceğinizi bulmaktır. Ana babaya ait rol her ne kadar en önemlisi ise de, çocuklar dahil, aile yapısı içindeki her katılımcının kendisine ve ailenin diğer üyelerine karşı yükümlülükleri mevcuttur. Herkes bu sorumlulukları tahlil edip, mümkün olduğu kadar sık yerine getirse, dünya ne kadar harika bir yer olurdu.

MARGARET

Bir radyo söyleşisi sırasında, telefonla radyoyu arayan ve bu tür bir tahlil üzerinde çalışmakta olan Margaret adlı bir dinleyici ile konuştum. Margaret bana, küçük yaştaki çocuklarından harçlıklarını kazanmak için, ufak ev işleri yapmalarını istemesi hakkında sorular sordu. Çocuklarına, hem para yönetimi, hem de aile yaşamına ve işlerine katılım konularında sorumluluk duygusunu öğretmek istiyordu. Çimenleri biçmek veya yaprakları toplamak için başka birini tutmaya elbette paralarının yeteceğini ve çocuklarının, arkadaşlarından hiçbirinin harçlıkları için çalışmak zorunda olmadıkları konusunda yakındıklarını anlattı. Kararından şüphe etmiyordu, fakat kararı ile ilgili haklı bir felsefi gerekçe bulunduğundan emin olmak istiyordu. Çocuklarını sömürmek istemiyordu, ama onların parayı kendiliğinden bir hak gibi görmelerini de istemiyordu. Margaret, kendi çocukluğunda, ihtiyacı olan her türlü cep harçlığı için (küçük ev işlerine ek olarak) çalışmak zorundaydı ve parasal bakımdan ço-

cuklarının aynı şeyi yapması lüzumlu olmadığı halde, kendi yetişme tarzının ona öğrettiği çalışma etiğini çocuklarına da aşılamak istiyordu.

Çocuklarının iş konusundaki yakınmalarını yanıtlamak için, Nietzsche'nin sözlerini onlara başka deyimlerle anlatmıştı: azıcık zehir yararlı bir şey olabilirdi. Nietzsche Protestan iş etiği gibi geleneksel töreleri hor görmekle birlikte, ben Margaret'in yaklaşımının Nietzsche'nin fikirlerinin yapıcı bir uygulaması olduğunu düşünüyordum. Söz konusu işleri yapmak bütün o acıklı hikâyelerine rağmen çocukları öldürmek şöyle dursun, onlara kesinlikle zarar da vermezdi. Üstelik büyük ihtimalle, onlara önemli bir sosyoekonomik ders vererek ahlaki yapılarını da güçlendirirdi: bedelsiz bir şey yoktur. Ya da şöyle de diyebiliriz: beleş öğlen yemeği diye bir şey yoktur. Bu, gerçekte Newton'un fizik yasalarının ekonomik alandaki bir uzantısıdır. Newton yasaları her hareket karşısında o harekete eşit ve zıt bir reaksiyon olduğunu söyler. Bunun ekonomik varyasyonu, her yemeğin bir faturası olduğudur. Fizikte olduğu gibi ekonomide de, hiçbir şey yoktan varolmaz. Aynı şekilde, yapılan bir şey karşılığında hiçbir şey elde etmemek de olmaz –bu iki yönlü bir yoldur.

"Beni tamamen öldürmeyen her şey beni güçlendirir."
—FREDERICK NIETZSCHE

Margaret eylemleri konusunda bazı felsefi temellere kendi başına ulaşmıştı, ben de bazı ek kanıtlar sağladım. Etik konusundaki 11'inci bölümde göreceğimiz gibi, hem Aristo hem de Konfüçyüs erdemi bir iyi alışkanlık meselesi olarak görüyorlardı. Bu yüzden Margaret'in vakasında, yediği yemeğin bedelini ödeme alışkanlığını oluşturmak, çocuklarının bir erdemi hayata geçirmeleri konusunda onlara yardımcı oluyordu: bu erdem emeğin değerinin takdir edilmesidir. Hem Aristo hem de Konfüçyüs, erdem bir alışkanlık meselesi olduğu için, bunun sadece erdem hakkında konuşularak öğrenilemeyeceğini, hayata geçirilmesi gerektiğini kabul ederlerdi. Margaret bu açıdan da doğru yoldaydı.

RİTA

Meslektaşım Alicia Juarrero da aile fertlerine karşı sorumlulukları konusunda, ama çok daha farklı bir biçimde çabalayan bir müşterisiyle birlikte çalışmıştı. Rita, genç yaştaki kız kardeşi, hafta sonları çalıştığı dükkândan tanıdığı bir delikanlının tecavüzüne uğradığı için perişan olmuş bir durumda Alicia'ya gelmişti. Bu şiddet eylemi, hem kötü sonuçlarla başa çıkmaya çalışan, hem de genç kızı terapiye yöneltmek ve delikanlıya karşı yasal yolları izlemek ve diğer şeyler konusunda uğraş veren bütün ailede kargaşaya yol açmıştı. Rita'nın kendisi de derslerini kaçırmış, günlük işlerini ihmal etmişti. Durumun korkunçluğu karşısında genel olarak kendisini felce uğramış gibi hissediyordu. Kız kardeşine veya ona yardımcı olmaya çalışan diğer akrabalarına nasıl yardım edeceğini şaşırmış durumdaydı.

Rita, yakınlarını sevmek ve onlara destek olmak için içgüdülerinin sesine uyuyordu. Fakat bu süreçte kendini yitirme tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Bu denge çoğu kez birebir aşk ilişkilerinde söz konusudur, ama aileler içersinde de önemlidir. Sağlıklı bir yetişkin yaşamı oluşturmak için, hem aile duygusunu hem de bireyselliği korumak en iyi yoldur. Danışmanı, durumunu aydınlatmak için Rita'yı stoacı filozof Epictetus'a yönlendirdi. Epictetus "Birini üzüntü içinde gözyaşı dökerken gördüğünüzde ... sürüklenmemeye dikkat edin. ... Fakat halini anlamak konusunda tereddüt de etmeyin" diye yazmıştı. Rita kendi yaşamını rayından çıkarmakla, hiç kimseye yardım etmiş olmuyordu. Altüst olmuş bu hayatıyla, kız kardeşine sunabileceği bir kaynak yoktu. Rita, kız kardeşinin gerilimine kendi stresini eklememeye karar verdi. Kız kardeşine yardım etmek ve ailenin geri kalanının da aynı şeyi yapmasına yardımcı olmak için atacağı ilk adım kendini toparlamaya vakit harcamaktı.

"Şayet kendinizi bir başka insanı memnun etme isteğiyle dışa dönmüş bulursanız, mutlaka kendi yaşam tasavvurunuzu yitirmişsinizdir."
—EPICTETUS

Rita ek olarak Epictetus'un başka bir anlayışının daha üzerinde durdu: "İşlerin arzu ettiğiniz gibi olması için çabalamayın, zaten oldukları gibi olmalarını arzu edin, o zaman yolunuzu daha kolay bulursunuz." Daha önce meydana gelmiş bir şey iptal edilemez; bu yüzden olanın başka türlü olmasını dileyerek vakit kaybetmek faydasızdır. Oldukları gibi kabul ederek, mevcut şartlar içinde ilerlemek –ne kadar üzücü olurlarsa olsunlar– geçmiş olaylar içinde debelenmekten daha iyidir. İleri doğru hareket etmedikçe, işlerin düzelmesine imkân yoktur.

Stoacıların, değerli olan şeylerin sadece hiç kimsenin elinizden alamayacağı şeyler olduğu yolundaki ana fikirlerini hatırlayın. Epictetus'tan aldığı bu iyi haberden sonra Rita, stoacılardan da genel olarak çok şey öğrenebilirdi. Hayatta pek az şey, başka birinin sizin elinizden alamayacağı aile sevgisi kadar değerlidir. Siz, aile sevgisinden kendiniz vazgeçmedikçe, bir ırz düşmanının bile onu sizin elinizden almaya gücü yoktur. Rita, bu fırtına boyunca ailesinin sevgi dolu yapısını korumanın bir yolunu bulmakta haklıydı. Bu, üzerlerindeki kara buluta parlak bir astar olmaktan daha fazla bir şeydi; fırtına geçtiğinde bu bütün gökyüzünü yeniden aydınlatan güneş olacaktı.

SONYA

Margaret, kısmen çocuklarınm karşı koymalarının kafasına soktuğu kendinden kuşkulanma tohumları yüzünden geçerli bir felsefi gerekçe arıyordu. Ben bu özel muharebeyi çocukların kaybedeceğinden emin olsam da onlar birçok ailenin, çocuklar aileden bağımsız olarak kendi kimliklerini kabul ettirmek için uğraşmaya başladıklarında içine düştüğü büyük savaşa girişmişlerdi. Sonya'nın du-

rumunda ise bunun çok daha ciddi bir örneğini gördüm.

Sonya, felsefi danışmanlığa başvurduğunda yirmili yaşlarının başlarındaydı. Görünüşe göre yeniyetmelik ve ilk ergenlik yıllarında, annesi Isabelle onu psikolog, psikoterapist ve dini bir danışman da dahil, bir dizi başka terapistten oluşan sonsuz bir terapi resmi geçidine sürüklemişti. Bu defa Sonya herhangi bir danışmana ilk kez kendisi başvurmuş ve istekli olarak gelmişti. Sonya kendisine hiçbir teşhis konmadığının altını çizdi. Gerçekten de Sonya'nın bana tarif ettiği şey, aslında ölçüsü kaçmış bir anne-kız çatışmasıydı. Muhafazakâr ve dindar biri olan Isabelle, Sonya'nın özgür ruhlu, yaratıcı tabiatının anormal olduğundan ve uygun danışmanla görüştüğü takdirde düzeltilebileceğinden emindi. Sonya ise, görüştüğü profesyonellerden hiçbirinin ona faydasının olmadığı kanısındaydı ve annesinin de bunların sonuçlarından memnun olmadığının farkındaydı.

Sonya isyankâr bir ergenlik geçirmişti ve hem eve hem de okula tam olarak uyum sağlayamadığını çocukken bile hissetmişti. Isabelle, nicedir, Sonya'nın kendi isteğini kabul ettirme çabasının her örneğini kasıtlı bir terbiyesizlik ve Sonya'nın ciddi bir sorunu olduğuna işaret olarak görüyordu. Sonunda Sonya kendisi de, bir tür anormalliği olduğundan korkmaya başlamıştı.

Sonya, bir manken olarak çalışmakta, yarımgün okula gitmekte ve (başka türlüsüne gücü yetmediği için) ailesiyle birlikte yaşamaktaydı. Isabelle, Sonya'nın işine de, derslerine de karşı çıkıyordu. Isabelle'in dini inançlarına göre mankenlik günahtı. Sanat tarihi diplomasının da vakit harcamaya ve para yatırmaya değer bir şey olmadığını düşünüyordu. Sonya'nın babası geri planda, evdeki kadınların gölgesinde kalıyor ve Sonya'nın veya Isabelle'in birbirlerine karşı davranışlarını ne destekliyor ne de karşı çıkıyordu.

Sonya bir sorununun olup olmadığı ve hayatıyla ilgili tercihlerinin Isabelle'in dediği gibi ahlaka aykırı olup olmadığı konusunda kendi kafasında çözüm bulmak istediği için beni arayıp buldu. Aslında Sonya, bu tür şeylere inanmıyordu ama annesiyle anlaşmazlığı öyle uzun sürmüştü ki, içinde rahatsız edici kuşkular doğmuştu.

Gerçekten kendi kimliğini saptamaya bakıyordu. Ne tür bir insandı? Kendi standartları nelerdi? Onun standartları başkalarımnki kadar iyi miydi?

Sonya ile Isabelle felsefenin geleneksel mücadelelerinden birine girişmişlerdi: göreciliğe karşı mutlakçılık. Görecilik savunucuları ilkelerin ve eylemlerin kendiliğinden doğru veya yanlış olmadığını, bunlara bir değer atayanın kültürler ve bireyler olduğunu savunurlar (örn. güzellik bakan kişinin gözündedir). Bu düşünüş tarzına göre, hiçbir şey özünde herhangi başka bir şeyden daha iyi veya daha kötü değildir. Estetik veya ahlaki ilkelerimiz bize bağlıdır; bunları yargılayacak nesnel bir yol yoktur. Dünyaya böyle bakmak Sonya'ya göre en mantıklısıydı. Annesinin dini görüşlerine saygı duyuyordu ve kendisi bu görüşlere uymayı tercih etmediği halde, annesinden onları terk etmesini de istememişti. Öte yandan, Isabelle bir mutlakçıydı; daha keskin, siyah-beyaz bir dünya görüşü vardı. Ona göre bazı şeyler doğru, bazı şeyler de yanlıştı; eğer'ler, ve'ler, ama'lar yoktu.

"Ateş hem Yunanistan'da hem İran'da yanar; fakat insanların doğru ve yanlış konusundaki görüşleri yerden yere değişir"
—ARISTO

"Her şeyin ölçüsü insandır."
—PROTAGORAS

Görecilik görüşüne sahip biri, kuramsal olarak, mutlakçılığın da dünyaya herhangi başka bir bakış biçimi kadar geçerli bir bakış biçimi olduğunu kabul edeceği için, bir mutlakçıyla iyi geçinebilmelidir. Bir mutlakçının ise bir görecilikçi ile başı daha fazla dertte olacaktır; Sonya ile Isabelle arasındaki durum da tam böyleydi. Sonya annesine karşı hoşgörülüydü ve Isabelle'in de onun tercihlerini aynı şekilde kabul etmesinden başka bir şey istemiyordu.

Son otuz yıl boyunca Batı düşüncesine görecilik egemen olmuştur. Mutlak olarak uygulanan her şey gibi göreciliğin de, hem man-

tıksal hem de pratik anlamda kendi sorunları vardır. Eğer göreciliğin nesnelere bakmanın kesinlikle en iyi yolu olduğuna inanırsanız, o zaman siz de mutlakçılık, veya en azından mutlak görececilikçilik alanına giriyorsunuz demektir. Görecilik savunucularına adam öldürmenin veya ırza geçmenin ya da köleciliğin veya soykırımın hoşgörülebilir olup olmadığını sorun; çoğu hayır, diyecektir. Böylece onları bir şeye nesnel bir ahlaki değer tayin ederken yakalamış olursunuz. (Daha sonra nefsi müdafaayı veya ölüm cezasını ya da kürtajı veya çeşitli ahlaksızlık türlerinin farklı şartlar altında görece ahlakiliğini onlarla tartışarak dünya görüşlerinin düzenini onarabilirsiniz.)

Göreciliğin kendisiyle tutarsız hale gelmesi uzun sürmez. Akademik felsefe çevrelerinde kendilerini görecilikçi ilan etmiş öğrencilerle dolu bir sınıfla karşı karşıya olan bir profesör hakkında anlatılan ünlü bir hikâye vardır. Öğrencilerin her türlü mutlakçılığı şiddetle kınadıkları ateşli sınıf toplantılarının ardından profesör, bütün öğrencilerin dönem sonu ödevlerine en düşük notu vermişti. İtirazlar yükseldiğinde, kendisini her şeyin görece ve dolayısıyla öznel olduğu konusunda ikna ettiklerini ve onun öznel görüşüne göre ödevlerin hiçbirinin beş para etmediğini açıkladı. Çok geçmeden, bu kez de ödevlerinin nesnel olarak iyi olduğunu –ve diğerlerininkinden daha iyi olduğunu– iddia eden ve notlarının düzeltilmesini isteyen eski görececilikçiler başına üşüştü. Görecilik savunucusu olmak, ödemeye kesinlikle razı olduğunuzdan fazlasına mal olmaya başlayana kadar insana hoş gelir.

Elkitabı göreciliği gerçek hayatta işe yaramaz. Toplumun, anarşiyi önleyebilmek için, kabul edilebilir davranışları bir ölçüde düzenlemesi gerekir. Temiz toplumlarda adam öldürme, ırza geçme, ensest ve hırsızlık dahil, bir dizi yasak konusunda çoğu insan hemfikirdir. Sınırlı bir nesnel değerler dizisini hesaba katarsanız, birçok başka konuda öznel bakış açıları bunlarla birlikte işleyebilir. John Stuart Mill'in görüşüne yakın olan benim bakış açıma göre, başkalarına zarar vermedikçe veya başkalarının özgürlüklerine tecavüz etmedikçe bazı şeyler göreceli olmalıdır. Buradaki vakada, Son-

ya'nın annesinden bir yetişkin olarak kendi bireysel bütünlüğüne saygı duymasını ve kendi tercihlerini yapmasına izin vermesini beklemeye hakkı olduğunu kesinlikle kabul ediyordum. Her ikisinin de istedikleri gibi düşünme özgürlükleri vardı ama görüşlerini ötekine empoze etmeye hakları yoktu.

İyi bir anne-kız ilişkisi yaşayabilmek için –ya da ilişkiyi en azından aynı evde yaşadıkları sürece yatıştırmak için– Sonya ile Isabelle'in bir uzlaşmaya varmaları gerekiyordu. Isabelle danışmanlığa başvurmadığı ve davranışını değiştirecek gibi görünmediği için, Sonya bütün dikkatini kendisinin ne yapabileceği konusuna topladı. Normal olduğunu fark edip, kendisi olma isteğini kabullendiğinde, ona farklı olduğunu ve değişmesini söyleyenler tarafından kendisini saldırıya uğramış gibi hissetmekten vazgeçti. Kendisiyle barışması, kendi standart ve değerlerinin geçerliliğini görmesi sayesinde, annesi, danışmanı veya başka biri tarafından kışkırtılmasa bile âdet haline getirdiği başkaldırma huyunu bıraktı. Evdeki patlamalar azaldı ve Sonya'nın okul notları bile düzeldi. Sonya'nın davranışı doğal olarak değişince, annesi de onunla uğraşmayı bıraktı. Isabelle farklı değerlere sahip olmanın "ruh hastalığı" ile aynı şey olmadığının farkına vardı.

Fırtınanın böylece yatışması sayesinde Sonya'nın annesine "Ben kimsem oyum. Beni tanımaya başlarsan, olduğum gibi beni veya en azından bazı taraflarımı sevebilirsin bile!" diyebilmesi mümkün oldu. Felsefi danışmanlık, ona kendi şartlarında kendine inanma ve annesini de bunu yapmaya teşvik etme imkânını verdi. Sonya aynı zamanda annesinin bunu yapmayı reddetmesine de hazırlıklı hale geldi. Sonya'ya danışmanlık yaptığım yaklaşık bir yılın sonunda, Sonya ile annesi, cumartesi gecesini birinin kilise töreninde, diğerinin gece kulübünde geçirebileceği ve ertesi sabah yine de birbirlerine saygı duyabilecekleri konusunda anlaşmaya başladılar.

Felsefi danışmanlığa başvuran Sonya olduğu halde, bu mesele, herhangi bir ilişkideki çoğu sorun gibi, birden fazla kişinin hareketlerinin sonucuydu. Benimle haftalık görüşmelere gelen Isabelle ol-

saydı, bir dizi örtüşen felsefi görüşü ele alırdım. Tabii ki kendi dünya görüşünüzle uyum içinde yaşamanın önemi ve görecilik etrafındaki meseleler yine de geçerli olacaktı. Fakat bir ebeveyn için çocuk konusunda ek sorumluluklar mevcuttur. Çocuklar ne kadar küçükse yetişkin üzerine o kadar çok yük biner; ancak çocuklar yetişkin haline gelince bu yük daha eşit paylaşılır. (Daha sonra John vakasında göreceğimiz gibi, yaşamın daha ilerideki aşamalarında roller tersine dönebilir ve yetişkin çocuk yaşlanan ebeveynin sorumluluklarının çoğunu taşır.)

İnsanlar, kendilerini değerli ve güvende hissederek büyümek için, biyolojik veya başka tür bir ailenin sevgisine ihtiyaç duyarlar. Ebeveynler ve çocuklara bakan diğer yetişkinler, bu sevgiyi sağlamak konusunda çocuklarına –ve topluma– karşı sorumluluk taşırlar. Ebeveynin görevinin bir bölümü de çocuklarına erdemleri –Aristo'ya göre alışkanlıkları– aşılamaktır. Fakat herkes hayatında, kendi özsaygısını pekiştirmeye, kendi değerleriyle yaşamaya ve toplumda kendi yetişkin yerini almaya ihtiyaç duyacağı bir noktaya gelir. Dürüst bir yaşam sürmelerine yardım ederek çocuklarını hayata hazırlamak ebeveynlerin bir görevidir. Ancak göreviniz bir kere tamamlandığında artık onu bırakmalısınız. Görevinizin bir parçası da, ebeveyn otoritesi ebeveyn saldırısına dönüşmeden durmayı bilmektir. 5'inci bölümde tanıtılan Aristocu görüşe göre, kendini gerçekleştirme hoşnutluğu, yani doyum, insanın kendi içinden gelir. Size bu doyumu bir başkası, bir ebeveyn bile veremez. Çocuklarını en yüksek doyuma özendirmek açısından ebeveynlerin yapabilecekleri en iyi şey, kendilerine güvenir hale gelmeleri için, büyürlerken onlara yer açmaktır.

Çocuklar biyolojik olarak ebeveynlerinin uzantılarıdırlar, Fakat kültürel bakımdan bu her zaman böyle değildir. Ebeveynlerin çocuklarına aktardıkları genetik yatırımları ve onlar üzerinde yasal vesayet hakları vardır; fakat mülkiyet hakları yoktur. Kant'ın bu meseleyi, çocuklar da dahil bütün insanları bizim amaçlarımızın araçları olarak değil, kendi başlarına amaçlar olarak ele almamız gerektiği şeklinde kavradığını daha önceki bölümlerde görmüştük.

Lübnanlı şair ve filozof Halil Cibran, çocuk yetiştirme konusuna, ebeveynlerin geçici bir kâhyalık görevlerinin olduğu, ama mülkiyet haklarının olmadığı fikri üzerine odaklanan çok güzel bir bölüm ayırmıştır:

"Çocuklarınız sizin çocuklarınız değil. Kendini özleyen Yaşam'ın oğulları ve kızları onlar. Sizden gelirler ama sizden değillerdir; ve sizinle birlikte oldukları halde yine de size ait değillerdir. Onlara sevginizi verebilirsiniz ama fikirlerinizi değil, çünkü onların kendi fikirleri vardır. Onların bedenlerine bir ev verebilirsiniz ama ruhlarına değil; çünkü onların ruhları, sizin rüyalarınızda bile gidemeyeceğiniz yarınların evinde oturur. Onlar gibi olmaya çabalayabilirsiniz, ama onları sakın kendinize benzetmeye uğraşmayın."
—HALİL CİBRAN

Çocuklar kendi özel kimliklerini aile ilişkilerinin çetin sınavında oluşturmaya başlarlar. Bu kimlik ebeveynlerin veya bir bütün olarak ailenin kimliğinden ne kadar farklı olursa, o kadar çok anlaşmazlık potansiyeli vardır; aynen Sonya ile Isabelle arasında olduğu gibi. Biz insanlar, bütün diğer memeli hayvanlardan daha uzun süre ebeveynlerimize bağımlı kalırız, çünkü yavaş yavaş olgunlaşırız ve toplumda tamamen yetişkin bir rol üstlenmek için ihtiyaç duyduğumuz her şeyi öğrenmemiz uzun yıllar alır. Rıza gösterme, oy verme, araba kullanma, alkollü içki kullanma, evlenme ve askere gitme yaşlarını ayrı ayrı zamanlara göre düzenleyen yasalarımızın da yansıttığı gibi zamanla olgunlaşırız. Çocuk ne kadar çok şey üstlenirse, ebeveyn denetimi o kadar azalır. En yüksek çatışma olasılığı, çocuğun görüşü ebeveynin görüşüyle aynı ölçüde önem kazandığı anda ortaya çıkar. Bu tam özerklik reşit olma ile başlar ve ergenlik çağı kargaşalarının çoğundan oraya giden uzun ve dolambaçlı yol sorunludur: kendi kendini yönetmeyi şiddetle arzulayan çocuk, elindekini bırakmamaya uğraşan ebeveyn, ve henüz (ya da artık) tarafların hiçbirinin arzusuna tam uymayan gerçeklik.

Sonya ile Isabelle, huzura hayatlarının önemli bir döneminde

erişmişlerdi; kısa bir süre sonra Isabelle'e kanser teşhisi kondu. O zaman hem anne hem de kız, 13'üncü bölümde daha uzun ele alacağımız başka bir felsefi mücadeleyle karşı karşıya kaldılar. Teşhisten sonra olan (ve iki kadın öylesine savaş halinde iken asla mümkün olmayan) şey, Sonya'nın, annesinin baş yardımcısı olarak araya girmesi ve şefkatle onun bakımını üstlenmesiydi. Rollerin böylesine tersine dönüşmesi gittikçe yaygınlaşmaktadır ve John'un vakasında göreceğimiz gibi büsbütün yeni bir felsefi konu kümesi oluşturmaktadır.

JOHN

John'un annesi Celeste ilerleyen bir nörolojik hastalıktan mustaripti ve tekerlekli bir sandalyeye mahkûmdu. John, kısmen lisansüstü eğitime devam eden bir öğrenci olarak sahip olduğu düşük geliri nedeniyle, kısmen de Celeste'in kendi evinde yaşayabilmek için ihtiyaç duyduğu bakım yüzünden annesiyle birlikte yaşıyordu. Fakat son bir yıl boyunca Celeste'in zihin karışıklığı ile kaygı nöbetleri sıklaşmıştı ve bu yüzden John okula veya işe gitmek için onu yalnız bıraktığı her seferinde merak içinde kalıyordu. Celeste, artık aklı her zaman başında olmadığı için John'a tıbbi ve hukuki vekâlet vermişti.

Sonunda John'un korktuğu başına geldi. Bir gezintiden eve döndüğünde, tekerlekli sandalyesiyle merdivenden inmeye çalışmış olan annesini baygın ve kanamalı bir vaziyette buldu. Hastanede doktorlar ciddi bir yara bulamadılar fakat kadını gözetim için hastaneye yatırdılar ve John'un onu bir bakımevine yerleştirmesi için ısrar ettiler. John'un dikkatli bakımına rağmen, Celeste'in hastalığının artık sürekli gözetim gerektiren bir aşamaya geldiğini düşünüyorlardı. Bakımını üstlenen doktorlar, hastanenin sosyal yardım uzmanı ile birlikte, Celeste'in kalacağı bir yer boşalana kadar –bu aylar alabilirdi– ciddi bir yarası olmamasına rağmen hastanede kalmasını önerdiler.

John, Celeste'in muhtemelen evde alabileceğinden daha fazla bakıma ihtiyacı olacağı gerçeğini kabul ediyor, fakat tıbbi bir bakıma ihtiyacı olmadığı ve bir hastane koğuşunda canlandırıcı pek az şey bulabileceği için, orada zihinsel ve genel fiziksel durumunun daha kötüye gideceğinden korkuyordu. Celeste, aklı başında olduğu zamanlarda, eve gitmek istediğini söylüyordu. John annesinin evde yaşamasını mümkün kılmak için, hiç değilse iyi bir bakımevinde bir yer bulunana kadar, elinden geleni yapmaya razıydı; ancak yine de annesinden uzak kalmasını gerektiren kimi zamanlar olacaktı ve ona bir refakatçi tutmaya yetecek parası yoktu. Annesinin evden ayrılması gerekene kadar onunla evde son bir yaz mevsimi geçirmeyi hayal ediyordu. Annesinin eve gitme arzusunu yerine getirmek istiyor ve aynı zamanda –annesinin hiç kuşkusuz karşı koyacağı– bakımevine çıkma fikrini, süresi gelince kendi evlerinde konuşmanın da daha kolay olacağını seziyordu.

John, –bakımevinde yer boşalmasını beklerken annesini hastanede bırakıp bırakmama konusundaki– ikilemini bana getirdi çünkü her iki seçenekten de memnun değildi ve bunların etik anlamlarını aydınlığa kavuşturmak istiyordu. Aslında felsefenin iki farklı yönü olan, etik ve karar alma konularını ele alması gerekiyordu. Başka birinin mutluluğundan sorumlu olmanın ne demek olduğu ile ne zaman ve kimin yararına –kendinizin veya diğerlerinin– davranmanız gerektiği konusundaki etik sorunla karşı karşıya kalmıştı. John bu sorunla annesine bakmak durumunda olan bir evlat olarak karşılaşmıştı, ancak bu tür sorunlar, küçük çocuklarını yetiştirme durumundaki ebeveynlerin karşısına çok daha sık çıkar. İkincisi, John'un bir karar almanın yollarını keşfetmesi ve iki zor seçenek arasında, ahlaki bakımdan haklı olduğunu hissedebileceği biçimde bir tercih yapmayı öğrenmesi gerekiyordu.

Birçok başka müşteri gibi John da PEACE sürecinin ilk üç aşamasını tek başına geçmişti. Sorunu açıkça kavramıştı, hem kendisinin hem annesinin duygularını dikkate almaktaydı ve iki seçenek ile bunların muhtemel sonuçlarını saptamak yolunda yararlı bir tahlil çalışması yapmıştı. Fakat John için bu kadarı yeterli değildi.

Herhangi bir yönde zor bir tercih yapmasına imkân verecek bir mizaç geliştirmek için tefekküre ihtiyacı vardı.

Tefekkür aşamasında John'a yardım etmek için karar kuramını kullandım. Karar kuramı oyunlar konusunda John von Neumann ve Oscar Morgenstern tarafından geliştirilen matematiksel teorinin felsefedeki adıdır. Bu kuram, katılımcıların belli kurallar dizisi altında fakat genellikle bütün gerçekler belli olmadan yapılacak en iyi hamleye karar verdikleri oyunları, birçok insan etkinliğini kapsamak üzere mecazi anlamda kullanır. Felsefecilerin kullandığı biçimiyle karar kuramı, oyun kuramının ana fikirlerini ele alır ama genel olarak aşırı matematiksel çapraşıklıklardan kaçınır.

Yalnız az sayıda bir oyun grubunda, her aşamada gerçekten en iyi olan bir hamle mevcuttur. Bu tür oyunlarda, eğer bulabilirseniz, bu en iyi hamleyi yapmak mantıklı olur. Fakat oyunların çoğunda, hiç en iyi hamle diye bir şey olmaz; farklı stratejiler değişik tercihleri gösterir. O zaman sorulması gereken şey basitçe "Hangi hamleyi yapmak mantıklı olur?" sorusundan çok, "Hangi stratejiyi benimsemeyi tercih ediyorum?" sorusudur.

"Sosyal görüngülerin önemi, belirtilerinin zenginliği ve çeşitliliği ve yapılarının karmaşıklığı en azından fiziksel görüngülerinkine eşittir. ... Fakat mantıklı davranış sorununun tatmin edici bir ele alınış biçiminin halihazırda mevcut olmadığı ortadadır.
—JOHN VON NEUMANN VE OSCAR MORGENSTERN

John satranç veya kare-kare [*tic-tac-toe*] oyunu oynuyor olsaydı, her aşamada o en iyi tek hamleyi arayacaktı. Bu oyunlar, iki kişinin oynadığı, bir tarafın kaybının öteki tarafın kazancı olduğu ve bilgilerin tam olduğu (hiçbir şeyin gizli olmayıp, bütün hamlelerin ortada olduğu) sınırlı sayıdaki sıkı sıkıya belirlenmiş oyunlar sınıfına girer. Bu tür oyunlarda her zaman en iyi olan bir hamle vardır ve bütün yapmanız gereken bu hamleyi bulmaktır. Sıranın size geldiği her seferde bu hamleyi gerçekten bulursanız kaybetmeniz mümkün değildir –olabileceklerin en kötüsü beraberliktir. Kare-ka-

re oyununda en iyi hamleyi bulmak tabii ki satrançta olduğundan daha kolaydır, fakat temel ilke tamamen aynıdır. Çocuklar her zaman en azından beraberliğe erişebileceklerini anlar anlamaz karekare oyunundan sıkılırlar ve satranç ustaları da çoğu kez ilk birkaç hamleden sonra oyunu berabere ilan etme konusunda anlaşırlar. Bazı sıkı sıkıya belirlenmiş oyunlarda en iyi hamleye karar vermek olağanüstü zor olsa da, en azından en iyi hamlenin bulunabileceğini bilirsiniz.

Fakat hayat sıkı sıkıya belirlenmiş bir oyun değildir. Celeste ile ilgili ikilemi ne yazık ki John için, daha sık rastlanan ama kuralları daha az sıkı belirlenmiş türden bir oyundu. Doktorları, hemşireleri, sosyal yardım uzmanını ve vakayla ilgili olabilecek diğer kişileri hesaba kattığınızda, ikiden fazla oyuncu vardı. Bu oyun, kazanç ile kaybın denk olduğu bir oyun da değildi, çünkü muhtemel kayıplar (yaralanma veya ölüm), muhtemel kazanımların (birlikte geçirilecek zaman) eşdeğeri değildi. 5 dolar kaybettiğinizde, bu parayı bir veya daha fazla oyuncunun kazandığı pokerdeki kadar net değildi. Eldeki bilgilerin tam olduğu türden bir oyun da değildi elbette, çünkü Celeste'in hastalığının nasıl ve ne zaman kendini göstereceğini hiç kimse bilmiyordu. Fakat karar kuramı yine de insanın seçenekleri ve bunların muhtemel sonuçları açısından, durumun daha net bir görüntüsünü vermek için, böyle bir oyunu açıklayarak yararlı olabilir. John'un karar dayanakları şöyle görünüyordu:

	Muhtemel Sonuçlar	
John'un Seçenekleri	**En İyi Sonuç**	**En Kötü Sonuç**
Annesini eve götürmek:	Birlikte geçirilen harika bir yaz.	Ciddi veya ölümcül bir kaza.
Annesini hastanede bırakmak:	Tıbbi gözetim.	Psikolojik kötüye gitme.

Tablo 8.1

Bu karar dayanakları tablosu, muhtemel sonuçlara göre en iyi tercihin bulunmadığını gösteriyor. Evde birlikte son bir harika yaz geçirmek, bir hastane koğuşunda sadece tıbbi gözetimden çok daha iyi olmakla birlikte, evde geçirilebilecek ciddi veya ölümcül bir kaza da hastane koğuşunda yatağa bağlı kalmak ve psikolojik bakımdan kötüleşmekten çok daha kötüydü.

Karar kuramı size nasıl oynayacağınızı söylemez, ama hareketlerinizi kararlaştırırken ne tür bir ölçüt kullanacağınızı saptamaya yardım edebilir. Bir tercih yapmak için oyunun tabiatını anlamanız gerekir. Eğer bir en iyi hamlenin varolduğunu biliyorsanız, onu bulmaya çalışmalısınız. John'unki gibi farklı durumlarda ise kendinize şunları sormalısınız: Neyi elde etmek istiyorum? Nelerden sakınmak istiyorum? Ne kadarını riske atmak istiyorum? Diğer oyuncular neyi elde etmek, neden sakınmak istiyorlar ve neyi riske atacaklar? En iyi bir hareketin varlığından emin olmak dışında, karar kuramını izlemenin anlamı, meydana gelmesi muhtemel sonuçların her birinin ihtimalini tahmin etmek, faydalarını ve sakıncalarını tartmak ve en fazla faydayı sağlaması en muhtemel yolu seçmek demek olabilir.

Böylece, John eğer annesini eve getirmeyi seçerse, aslında ihtimallerini bilmediği bir şans oyunu oynuyor olacaktır. Bir kumarhane oyunu oynarken en azından olasılıkları hesaplayabilirsiniz. İhtimalleri hesaplamaya çalışıyorsanız "kumarbaz yanılgısı" denen şeyin her iki versiyonundan da uzak durmalısınız. Bu yanılgının birinci versiyonu en yüksek ödüle oynamanın en iyisi olduğunu söyler. Burada ihtimaller tamamen hiçe sayılmaktadır, bu yüzden çoğunlukla güvenilir bir bahis yöntemi değildir. John'un vakasında kumarbaz yanılgısının bu versiyonu, bu seçimin en yüksek ödülü getirme ihtimali olduğu için, John'un annesini eve getirmesini önerirdi. Oysa bu seçim aynı zamanda en kötü ihtimali de getirebilir.

Kumarbaz yanılgısının ikinci versiyonu, az önce meydana gelen bir şeyin tekrar olma ihtimalinin az olduğunu söyler. Bu yanılgı yazı tura attığınızda peş peşe beş defa tura gelirse, yazı gelme ihtimalinin, bunu takip eden her atışınızda giderek artacağını söyler. Bu

yanlıştır çünkü paranın belleği yoktur; her atış bağımsız bir olaydır. Bir rulet oyununda da kırmızının favori olması gibi bir şey yoktur; ruletin belleği yoktur ve (hileli bir kumarhanede oynamadığınız sürece) her dönüşün başında herhangi bir sonucun gelme ihtimali aynıdır. Art arda iki kere aynı sayının gelmesi, bir sonraki dönüşte aynı sayının gelme –veya gelmeme– ihtimalini ne azaltır ne de yükseltir.

John'un annesi aralıklı olarak zihin karışıklığına neden olan bir hastalıktan mustaripti. Zihninin bir saat sonra mı, yarın mı, yoksa gelecek hafta mı tekrar karışacağını tahmin etmemiz ve zihni tekrar karıştığında tam olarak ne durumda olacağını (örn. merdivenden inmek üzere mi olacağını) bilmemiz mümkün değildi. Bu yüzden John, ne annesi daha önce düştüğü için evde yine yaralanacağını varsayabilirdi, ne de daha yeni düştüğü için kötü talihi atlattığını ve evde güvende olacağını farz edebilirdi.

Her iki seçenek de, hem annesi hem kendisi için beraberinde avantajlar ve dezavantajlar getirebileceği için John ile, çok zor bir durumda olduğu konusunda aynı fikirdeydim. John ile birlikte en iyi ve en kötü durum senaryolarını tasarladık. John annesi evde yalnız kaldığında başına gelebilecek ciddi veya hatta ölümcül bir yaralanmanın kadına vereceği ek acıyı ve kendisinde yaratacağı daha büyük suçluluk duygusunu ve ıstırabı kafasında canlandırdı. Hastanede karşı karşıya kalacağı fiziksel ve psikolojik fenalaşmanın ise bir bakımevine geçişi çok daha zorlaştıracağını düşünüyordu. Bu en kötü durum tahlilinden John, annesi eğer hastanede kalırsa hem kendisinin, hem annesinin daha iyi durumda olacağı sonucunu çıkardı. Bununla birlikte, bir en iyi durum tahlili de öteki sonuca götürüyordu. Evde ana oğul ortak bir yaz mevsiminin keyfini çıkarabilir ve sonraki aşamaya hazırlanabilirlerdi. Her şey bir yana, evde birlikte olmaları hem John hem de Celeste için daha iyi olacaktı.

Annesini eve getirmek ile hastanede bırakmak arasında bir tercih önermek benim görevim değildi. Fakat, başka biri adına bir karar verme sorumluluğunun ahlaki çerçevesini çizmeye çalıştım. Sorumlu davranış tarzı, yalnız kendiniz için en iyi olana değil, öteki

kişi de için de genel olarak en iyi olana karar vermektir. Hem çocuklarımız için, hem de zayıf düşmüş ebeveynlerimiz için bu tür bir sorumluluğumuz vardır.

Aynı zamanda, başkalarının kendi özerklik sınırları içinde tercih yapmalarına da izin vermeliyiz. Eğer çocuğunuzun dondurma yemesinin uygun olduğuna karar verirseniz, dondurma çeşidini çocuğunuz mutlaka kendi seçebilmelidir. Devlet tarafından idam edilmek üzere olan biri bile son yemeğini kendi seçebilir. John şimdiden annesini bir bakımevine yerleştirmeye karar verdiğine göre, bakımevi dışında artakalan aylarını nasıl geçireceğine belki de –risklerine rağmen– annesi karar vermeliydi.

En iyi şey, o insanın en kötü şeyden sakınmasına yardımcı olan bir şey demek olabilir; ama aynı zamanda, o kişinin en fazla şeyi elde etmesine yardımcı olan şey de demek olabilir. Başka biri için karar vermenin en önemli unsuru, insanın kendi kazanç ve kayıplarını bir kenara bırakmasıdır.

İki seanstan sonra John bana karar kuramını ve içinde hareket ettiği etik sınırları görebildiğini anlattı. Kendisi için savunulabilir olan bir karara varabileceğini söyledi. John tefekkür aşamasının sonuna yaklaşmıştı ve denge aşamasında kararını verecekti. John'un ne yapmaya karar verdiğini bilmiyorum –bunu bilmem de gerekmiyor. Bir felsefe danışmanı olarak benim sorumluğum, müşterilerimin –bana bağımlılık değil– kendilerine güven kazanmalarına yardımcı olmaktır. John, zor bir karar konusunda ıstırap çekmek veya bir duygu bataklığında boş yere debelenmek ya da sahte bir kişilik bozukluğu teşhisi taşımak yerine sağlam bir felsefi dayanak elde edebildi. Durumun kederini hissedebilir, fakat kararsızlığın ötesine geçebilirdi. Kendimizi bazen kederli hissedebiliriz –ve bunda bir tür ağırbaşlı keyif bile vardır– fakat kederin bizi sınırsız bir acze düşürmesine hiçbir zaman izin vermemeliyiz.

"Kedere karşı en iyi çare bir şey öğrenmektir. ... Dünyanın neden hareket ettiğini ve onu neyin hareket ettirdiğini öğrenin."
—T. H. WHITE

9

İş, Bir İşe Yaramadığında

"İşinizin kârı, o işin size verdiği doyum ve dünyanın o işe duyduğu ihtiyaç olmalıdır. Bununla hayat cennet olur ya da yapabildiğiniz kadar cennet olur. Bunlar olmadan –nefret ettiğiniz, canınızı sıkan ve dünyanın ihtiyaç duymadığı bir iş ile– bu hayat cehennemdir."

—W. E. B. DU BOIS

"İş bizi üç büyük kötülükten korur: can sıkıntısı, ahlaksızlık ve yoksulluk."

—VOLTAIRE

Genel olarak iş, yaşamın büyük bir dilimidir; bu yüzden birçok işyeri meselesi bu kitabın diğer konularıyla örtüşmektedir. Müşterilerimin bana getirdikleri işle ilgili sorunların çoğu aslında insanlar arası sorunlardır ve bir ilişkiyi korumakla ilgili 6'ncı bölümün bir kısmı bunları da kapsar. Hatta bir ilişki arayışı, bir ilişkinin bitirilmesi ve aile yaşamı konulu bölümlerdeki bazı düşünceler de bunlarla ilgilidir. Bazı müşteriler işte çıkan etik anlaşmazlıkları çözmeye veya başkalarını yönetiyor olmanın felsefi anlamlarını keşfetmeye çalışırlar. Etik ve ahlak konularına Bölüm 11'de bakacağız. Bazıları da, işin anlam veya amacı (Bölüm 12'ye de bakınız), doyurucu iş yapma ve iş ile yaşamın geri kalanı arasında bir denge kurma sorunlarıyla uğraşırlar. Fakat birçoğumuz herhangi başka bir şeyle uğraşmaktan daha fazla, çalışarak zaman geçirdiğimiz için, işe özgü sorunları bağımsız olarak dikkate almak önemlidir.

Hangi iş olursa olsun, bir işi iyi yapmak bize bir doyum duygu-

su verir. İnsanların çoğu iyi bir iş yapmak ve iyi bir iş yaptığı için övülmek ister. Eğer şef siz iseniz şuna dikkat edin: emrinizde çalışanların başarılarının takdir edilmesi gerçek bir itici güçtür. Ama, layık olduğunuz bir övgü için gereğinden fazla bekleyen sizseniz, sadece işinizi iyi yaptığınızı bilmekten doyum sağlamaya çalışın. Övülme arzunuz doğaldır ama övgü gelmiyorsa bunun üzerinde durmakla mutsuzluktan başka bir şey elde edemezsiniz. *Bhagavad Gita* iyi işi kendi hatırına yapmanın önemini vurgular.

"Eyleminin meyvesinin seni teşvik etmesine izin verme; ama yine de sakın eylemsizliğe bağlanma."
—BHAGAVAD GITA

Bhagavad Gita savaşçı bir prens (Arjuna) ile insan şekline (Krişna) girmiş tanrı Vişnu arasındaki diyaloğu nakleden, birçok dile çevrilmiş Sanskritçe bir şiirdir. Savaş arifesinde bu ikisi dövüşmenin ve öldürmenin (veya öldürülmenin) etik değeri ile görevin doğası konularını tartışırlar. Bunların askeri nasihatler olmaları, onlara günümüzün şirketleştirilmiş savaş alanlarıyla ilgili aşikâr bir anlam katabilir ve üstün bir güce öz çıkarını düşünmeden kendini adama yolundaki temel mesajı hem sivil hem de askeri generalleri sevindirebilir. Fakat bu kitabın nerdeyse üç bin yıldır bu kadar çok okunmasının nedeni, insanları şirketsel sadakate zorlaması değildir. Sadece maaş çekleri ve teşvik primleri için çalışmaktansa, bir görevi sırf görev uğruna ve yüce bir ilke hizmetinde gerçekleştirmenin değeri kitabın itici gücüdür.

Her şeyden önce saati izlemek, hafta sonunu iple çekmek veya maaş gününü beklemekle meşgul olan işçilere –ya kamu hizmetinde ya da özel sektörde– hepimiz rastlamışızdır. Bu tür insanlar işleriyle değil, sadece işlerinin meyveleriyle ilgilenirler. Her şeyden önce işlerinin meyvelerine bağlanarak kendi emeklerini verimsizleştirirler. Emeklerini verimsizleştirerek hizmet ettiklerinin –hem işverenin hem müşterinin– canını sıkarlar; bu ise emeklerini daha da verimsizleştirir. Bu kısırdöngü nedeniyle, işlerinin meyvelerini

kendileri azaltırlar. Bunun tersine, hepimiz işlerini her şeyden önce hizmet ruhu içinde yapan ve üstelik yaptıkları işi sevdikleri apaçık belli olan işçilere rastlamışızdır. Bu canla başla bağlılık onların emeklerini zenginleştirir, hizmet ettiklerini –hem işvereni hem müşteriyi– memnun eder; bu ise emeklerini daha da zenginleştirir. Bu etkili döngü sayesinde emeklerinin meyvelerini çoğaltırlar. Bunu, kendilerini sırf meyvelere vermemeleri sayesinde başarırlar.

Çoğumuz şiir, resim ve müzik gibi sanat eserlerini takdir ederiz ve kültürlü toplumlar en yüksek övgülerini büyük sanatçılarına ayırırlar. Yaratıcılık eylemi içindeki şairler, ressamlar ve besteciler bütünüyle eserlerini meydana getirme uğraşına dalarlar, bunun meyveleriyle ilgilenmezler. Eğer işinizi iyi yaparsanız meyveler kendileri olgunlaşır. Eğer iyi çalışmak yerine meyvelerin tadına bakma hayallerine dalarsanız, meyveler asla olgunlaşmaz. Siz de işinizi bir sanat eseri haline getirme yeteneğine sahipsiniz. Yaptığınız her işte büyük bir sanatçı gibi olmaya ant içmeniz yeter.

"Doğru mantığa ciddi bir şekilde kulak vererek, gayretle, sakince, başka hiçbir şeyin dikkatini dağıtmasına izin vermeden, kendi tanrısal yanını, sanki onu hemen geri verecekmişsin gibi saf halde tutarak önündeki işle uğraşırsan; hiçbir şey beklemeden, doğaya uygun olarak artık yaşamaktan hoşnut, söylediğin her sözde cesur gerçeği dile getirerek, bu amaca sadık kalırsan mutlu yaşarsın. Bunu engelleyebilecek hiç kimse de yoktur."

—MARCUS AURELIUS

REKABET

Bir işi iyi yapmak, felsefi bir bakış açısından bakıldığında, o işi mutlaka mükemmel biçimde ya da herkesten daha iyi yapmak demek değildir. Bir yarışı kazanmanın ahlaki bir anlamı yoktur. Kazanan daha hızlı koşucu olabilir, ancak bunun, onun iyi bir insan olup olmamasıyla bir ilgisi yoktur. Önemli olan çok çalışmak ve

elinden geleni yapmaktır. Elinizden geleni yapmak, finiş çizgisini ilk geçen olmanızı –veya iyi bir mevki veya büyük bir terfi– sağlamaya yetmeyebilir; ama elinizden geleni yapmaya gayret ettiyseniz, kişisel doyum kazanmış olursunuz. Stoacılar, çalışma konusunda değerli olan şeyin doyum olduğuna işaret etmişlerdi: başka bir insanın sizin elinizden alamayacağı sonuç, üzerinde sizden başka hiç kimsenin etkisi olmayan kısım budur.

İşin anahtarı, elinizden geleni nasıl ölçtüğünüzdedir. Kültürümüz rekabetçi bir kültür ve biz de yaradılıştan rekabetçiyiz. Başkalarının performansını tek ölçüt olarak almak bir hatadır. Bu ölçüyü hiç kullanmamak da hatalı olacaktır. Rekabet bireylerin en iyi ve en kötü yanlarını meydana çıkarır. Sizden daha hızlı koşan bir komşunuzla jogging yapmaya çıkın ve performansınızın nasıl gelişeceğini bir görün. Öte yandan, rekabet içindeki lisansüstü öğrencilerinin, akranlarının son gelişmeleri öğrenmelerini zorlaştırmak için haftalık bilimsel dergilerin sayfalarını yırttıkları bilinmektedir. Rekabet, tanımı gereği kötü değildir, fakat bazen yıkıcı bir güç olabilir.

Toplumumuzun (profesyonel sporda olduğu gibi) saldırgan rekabet davranışını özellikle ödüllendirdiği ölçüde, rekabetin en ılımlı biçimlerinden bile dehşete düşen bazı sektörler de vardır. Küçük çocuğunuzun gittiği okulda hâlâ bir spor bayramı varsa bile, her çocuğun bir kurdele kazanacağı biçimde ayarlandığı konusunda ben bahse girebilirim. Hatta herhangi bir olaya katılan her çocuk da bir ödül kazanıyordur. Eğer mesele özsaygı duygusu yaratmaksa, bu tür boş jestler stratejisinin ters etkisi olur. Herkes bir kurdele kazanacaksa, niye koşulsun?

Bazı koşucuların daha hızlı, diğerlerinin daha yavaş olması tamamen doğaldır. Eğer sürate değer veriyorsak, en hızlı koşucuları takdir etmeliyiz. Fakat koşu hızı ile karakter üstünlüğünü karıştırmamamız gerekir. John, Jack'tan daha iyi bir koşucu olabilir, ama bu John'u, Jack'tan daha iyi biri yapmaz. Yaratıcı ve yapıcı rekabet, yeteneklerinizi keşfetmenize ve dile getirmenize imkân verir. Çalışma hayatında işin sırrı rekabet ile işbirliği arasında bir denge bulmaktır.

ANLAMLI ÇALIŞMA

Çoğu insan için iş bir yolculuktur. Pek azımız, özellikle tek bir şey yapmak için dünyaya gelmişizdir. Yaşamınızda büyüklük kazanacağınız yol size özgüdür; dört dörtlük bir yöntem yoktur. Çoğu insan kendisini yaptığı iş için yaratılmış gibi hissetmez, fakat doyum elde etmenin en emin yollarından biri de, kendinize uygun işi bulmaktır. Hepimizin özel yetenekleri vardır, ama bu özel yeteneği bulmak için çoğumuzun biraz kazı yapması gerekir. Yeteneklerini bulmak –ve onları nasıl kullanacağını belirlemek– günlük yaşama bir anlam veya amaç duygusu katar. Amaçlarınızın ne kadar yüksek veya alçakgönüllü olduğunun bir önemi yoktur. İster en büyük 500 şirketten birinin yöneticisi olun; evde oturan biri, Kalküta'da Rahibe Teresa örgütünde bir gönüllü, bir odacı veya bir heykeltıraş olun; ister Dilbert'in[7] bir iş arkadaşı olun, temel ilke aynı kalır. Anlamlı iş, anlamlı bir hayatın ayrılmaz parçasıdır. İşten atılmak sadece genel parasal sıkıntılar nedeniyle değil, makama, statüye, ayrıcalığa ve güvenliğe duyulan bağlılık yüzünden de üzücüdür. Emeklilik de aynı nedenlerle çoğu zaman o kadar güçtür.

"Bütün işler, iplik eğirmek bile soyludur; iş kendi başına soyludur. ... Rahat bir yaşam ne bir insana, ne de bir tanrıya yakışır."
—THOMAS CARLYLE

Diğer bir konu da doyum konusundaki ikilemlerdir. Örneğin doyum ebeveynlikten veya kariyerden kaynaklanabilir. İkisini dengede tutmak cazip ama çok da zordur. Birçok ebeveyn ev dışında ça-

---

[7] **Dilbert**: Ünlü Amerikalı karikatürcü Scott Adams'ın iş yaşamındaki yöneticilerin budalalıklarını alaya alan aynı adlı bant-karikatürünün kahramanı. *(Scott Adams was the creator of the popular comic strip "Dilbert." The cartoon tapped into worker's frustrations with corporate life and the idiosyncrasies of managers and featured an engineer named Dilbert and his know-it-all dog, Dogbert)*

lışma ile tamgün çocuklarının bakımıyla uğraşma seçenekleri arasında kıvranır. Bazıları tamgün çocuk yetiştirmeyi tamamen doyurucu bulurken, diğerleri bir mesleğin basamaklarını tırmanmayı amaç edinirler. Birçok başka insan ikisini de doyurucu bulduğu halde, her iki işi de iyi yapmak konusunda çelişkiye düşer.

Denemezsen Nasıl Bileceksin?

İnsanların çoğu çalışma hayatları boyunca çeşitli işler edinir ve bu işlerin alanlarının da değişik olması gittikçe daha sık rastlanan bir durumdur. Okulu bitirir bitirmez bir şirkette işe giren ve kırk yıl sonra şirketi sadık hizmetlerine delalet eden bir altın saat ve bir tokalaşma ile terk eden vefalı şirket elemanı günleri çok gerilerde kaldı. Bazı insanlar, çalıştıkları şirket onları zorladığı için yön değiştirirler. Bazı insanlar da daha verimli alanlar buldukları için ve çalıştıkları şirkete karşı kendileri, şirketlerinin onlara karşı hissettiğinden daha fazla bağlılık hissetmedikleri için yollarını ayırırlar. Başkaları da yaptıkları işten sıkılır ya da yalnızca bir değişiklik isterler. Çoğunun aradığı şey, sadece kendilerini doyuma götürecek bir yoldur. İdeal olanı bulmak için yeni işleri ve yeni alanları denerler.

Sevmediğiniz bir işte çalışmak mutlak kötü değildir. Bazen bir işi, o işe uygun olmadığınızı keşfetmek için yapmak zorundasınızdır. Akılcı düşünürlerin de söyleyecekleri gibi, her şeyi sadece mantık yoluyla bilemezsiniz. Bazı şeyleri deneyimle öğrenmeniz gerekir. Bununla birlikte deneyim biricik öğretmen de değildir. Deneyimlerimiz konusunda mantık da yürütmek zorundayız. Katı akılcılık ile katı deneycilik arasındaki Orta Yol'da, hayatı sürdürmenin ve yaşarken hayattan yeni şeyler öğrenmenin akla uygun yolu yatar. Kötü deneyimlerden bile değerli dersler alabilirsiniz. Eğer bir iş fırsatının size göre olup olmadığı konusunda ciddi olarak düşünüyorsanız bunu kesin olarak anlamanın tek bir yolu vardır; o da denemekten geçer.

"Düşünce tuzaklarını fark edip, bunlardan sakınmayı öğrenmenin tek yolu, üzücü tecrübeyle bilgelik kazanma riskine rağmen, bu tuzakları şahsen tanımaktır. Acemiyi yanlış yola girme riskinden kurtarma umuduyla, mantık konusunda tanıtıcı bir kursa uygun düşecek biçimde felsefe önsözüyle işe başlamak faydasızdır."
—LEONARD NELSON

Çocuk kitapları yazmış büyük bir filozof olan Dr. Seuss[8], *Green Eggs and Ham* [Jambonlu Yeşil Yumurta] adlı eserinde bu konuyu yorumlar. Başlangıçtaki "Jambonlu yeşil yumurta sever misin?" yolundaki deneysel soru, kitabın son sayfalarına kadar kahramanımız bunu denemeyi reddettiği için yanıtsız kalır. Sonunda tadına bakmaya razı olduğunda, daha önceki inatçılığını tersyüz edip, "Jambonlu yeşil yumurtayı öyle seviyorum ki!" der. Deneyimin sonucu, tabii ki hem lehte, hem de aleyhte olabilir. Eğlenceye çok meraklı ve bu konuda epey deneyimli bazı gençlerle birlikte bir gece geçiren Voltaire, ertesi gece yine onlara katılmaya davet edilmişti. "Birincisi filozofluk olsa da ikincisi sapıklık olur" diyerek daveti geri çevirdi.

Denemedikçe asla bilemeyebilirsiniz. Ancak deneyimleriniz hakkında iyice düşünüp taşınmadıkça da, ilerlemenizde onlarm yardımını sağlayamazsınız. Mantığınızı ve deneyiminizi kendinize uygun bir yol seçmek için kullanarak vakit kazanabilir ve zahmetten kurtulabilirsiniz. Fakat eğer bütün çabalarınız yine de düş kırıcı, doyum vermeyen, çekilmez veya başka türlü münasebetsiz bir mesleki değişime yol açarsa, –öğrendiğiniz şeyi bir kenara kaydetmek ve bir dahaki sefere bundan yararlanmak şartıyla– vaktinizi mutlaka boşa harcamış olmayacağınızı bilin.

---

[8] **Dr. Seuss:** Kendi çocuğu olmadığı halde, çok sevilen çocuk kitapları yazmış olan Theodor Seuss Geisel (1904-91) daha çok Dr. Seuss olarak tanınır. 1984'te, bu alandaki yarım asrı aşan katkıları nedeniyle özel bir Pulitzer ödülüne layık görülmüştü.

Anlaşmazlık

İnsanların bir araya geldiği her zaman kişisel farklılıklar ve anlaşmazlıklar olacaktır. Bu durum spor takımları, siyasi partiler, bilimsel kurullar, dini tarikatlar için olduğu kadar büro çalışanları için de geçerlidir. Gerçekte, birlikte çalıştığınız insanları genellikle kendiniz seçmediğinizden dolayı, aynen ailelerde olduğu gibi, bazen işlerin yürümesi için ek bir çaba gerekebilir. Öte yandan, aynı hedefler doğrultusunda çalışmanın oluşturduğu ortak amaçlar, çarkların dönmesine yardımcı olur. Bölüm 6'da (ilişkilerin korunması konusunu ele alırken) Hobbes'tan öğrendiğimiz gibi, herkesin uymaya razı olduğu bir dış otoriteye sahip olmak, barışı sürdürmenin en önemli unsurlarından biridir. Bu sadece aynı komuta zincirine karşı sorumlu olmak anlamına gelebilir, fakat en uygun sonuçlar için daha yüksek bir görev duygusu gereklidir. Herkesin başkasına gönderdiği notta "suret: Bay Smith'e" ibaresinin bulunması bir tür bağ oluşturur, ama daha güçlü olan ilişki, bir ev inşa etmek, bir çocuğu eğitmek, sulak arazileri korumak veya satış kotasını gerçekleştirmek gibi özel bir görev üzerine hep birlikte odaklanmaktan kaynaklanır. Hobbes'un sözünü ettiği türden, korku ve saygı uyandıran bir dış otorite aracılığıyla, savaştan kurtulabilirsiniz. Fakat bu sayede bir ahenk oluşmasını beklemeyin. İdealist değil realist beklentilere sahip olmak, yine de sorunlar çıktığında, felsefi bir bakış açısını korumayı kolaylaştırır.

Jean-Jacques Rousseau insanların aslında iyi olduğunu fakat uygarlık tarafından (siyasi yaratıklar olma yönünde ve başka şekillerde) yozlaştırıldıklarını savunurdu. Onun söylediğine göre, doğal bir durumda, bu eğilimlerimiz olmazdı: bu onun "soylu vahşi" fikriydi. Rousseau ve yandaşları otoriter topluma karşı geliyorlardı. Uygar bir dünyada yaşamak zorunda olmasaydık daha iyi insanlar olacağımıza inanmak çok cazip olabilir. Amerikalılar şu günlerde toplu halde Rousseau'nun deneyini yürütüyorlar: toplumumuz kabalık ve nezaketsizlik bolluğu içinde. Bu durum insanları daha mı iyi yapıyor? Eğer Rousseau'nun günümüzdeki post-modern torunları

Amerikalıları kültürsüz, kara cahil barbarlara dönüştürmeyi becerebilirlerse –ki bu yönde daha şimdiden çok yol aldılar– Rousseau'nun tam olarak ne kadar yanıldığını göreceğiz. Onun yolu cennete değil anarşiye çıkar.

Aristo insanların doğuştan siyasi hayvanlar olduğunu iddia ediyordu, ve benim inandığım gibi Aristo haklıysa, –bir zamanların mağara siyaseti gibi olan– işyeri siyaseti de dahil olmak üzere siyaset her zaman varolacaktır. Siyasi hayvanlar olup olmadığımızı tartışmanın bir yararı yoktur; asıl yararlı tartışma, ne tür bir uygarlığın vatandaşlarına daha iyi bir yaşam sağladığı konusundadır. Rousseau oyunu hiç uygarlık olmamasından yana kullanır, fakat farklı fikirleri olanlar da vardır.

"İnsan özgür doğmuştur, ama her yerde zincirler içindedir."
—JEAN-JACQUES ROUSSEAU

"İnsan doğuştan siyasi bir hayvandır."
—ARISTO

VERONICA

Veronica'nın, yeni mezun bir gazetecilik öğrencisinin uğruna adam öldüreceği türden bir işi vardı. Araştırmalar, filmler yapıyor ve ulusal izleyici kitlesine ulaşan haber öyküleri yazıyordu. İşin içindeki bityeniği şuydu; onun işleri, emrinde çalıştığı büyük bir medya yıldızının imzasıyla yayımlanıyordu. Bu büyük yıldız ünlü bir isme, geniş bir taraftar kitlesine, oldukça büyük bir maaş çekine ve böyle bir kariyere her zaman eşlik eden –bazı büyük başağrıları dahil– bütün öteki şeylere sahipti. Adam üstelik bütün bunları mümkün kılan birinci sınıf bir yardımcıya da sahipti.

Fakat Veronica, kendisini görünmez biri gibi hissediyordu. Adını hiç kimse bilmiyordu, bir hayran kulübü şöyle dursun, bir erkek arkadaşı bile yoktu ve üzerinde hatırı sayılır bir meblağ taşısa da

onun maaş çeki, şefinin yeni sözleşmesinin *Variety*'nin bildirdiği tutarıyla karşılaştırıldığında paçavra sayılırdı. Veronica yaptığı iş karşılığında çok daha fazla itibar hak ettiğini hissediyordu.

Veronica'nın durumuna PEACE sürecinin merceğinden bir bakalım. Söylediğine göre, ne kadar sıkı çalışırsa çalışsın, kendini doyuma erişmemiş hissediyordu. Duyguları da aşikârdı: hüsran, öfke, tatminsizlik, kıskançlık ve yalnızlık. Tahlil yapabildiği kadarıyla, pek az seçenek görüyordu. Sık sık, büyük yıldızı, istifa mektubunu verirken –kapıyı yüzüne çarpmadan hemen önce– fena halde azarlamayı hayal etmişti, fakat gazetecilik konusunda ciddi olan herhangi birinin kolay kolay vazgeçemeyeceği türden imrenilecek bir mevkii vardı.

Tefekkür aşamasında, Veronica'nın mutsuzluğunun doyumsuzluktan değil de bağlılıktan –kendi emeğinin meyvelerine değil, başka birinin emeğinin meyvelerine bağlılıktan– kaynaklanıp kaynaklanmadığı üzerinde düşünmesini istedim. Yaptığı işten gurur duyuyordu, tam da bu yüzden işinin daha fazla takdir edilmesini istiyordu; üretim sürecinden de hoşlanıyordu. Birçok yönden işini tatmin edici buluyordu –bu, tam olarak doyumsuzluk işareti sayılmazdı. Fakat, şefinin iş koşullarına bağlılığı, dışardan değil, içerden gelmesi gereken kendi doyum duygusunu engelliyordu. Bu bağlılıktan kurtulabilse, kendini mutsuzluğundan kurtaracaktı. Erişilmez bir şeyin "uğruna ölmeye değer" olduğunu öne sürmekle, şimdiden ölmüş oluyordu. Yani şimdi sahip olduklarının, halen olduğu kişinin ve uğruna yaşanacak onca şeyin görkemini göremiyordu.

"Geçmişe özlemden vazgeç, geleceğe özlemden vazgeç, bunların arasındakilere özlemden vazgeç; ve karşı kıyıya geç."
—BUDA

"Ne kadar kusurlu olursa olsun insanın kendi görevini yapması bir başkasının görevini izlemekten, ne kadar iyi yapılırsa yapılsın daha iyidir."
—BHAGAVAD GITA

Hindu ve Budist düşüncesi Veronica'ya anlamlı geldi ve bir yandan bunları kendi felsefesine katarken, yeniden durumunun tahliline döndü. Büyük yıldızın Veronica'ya onun istediği kadar değer vermediği belki doğruydu. Fakat bu onu, kendi kendisine değer vermekten âciz hale getirmemeliydi. Eğer arada bir ona kişisel olarak teşekkür edemiyor veya takdirini göstermenin bir yolunu bulamıyorsa, o zaman adamın bir sorunu vardı: ya kördü, ya da nankördü. Fakat bu onun sorunuydu, Veronica'nın değil. Yine de, Veronica'nın, kendisinin büyük yıldızın başarısı için gerekli olduğunu, ama yeri doldurulamaz olmadığını anlaması gerekiyordu. Onun işi için ağzının suyu akan o binlerce yeni mezunu hatırlaması yeterdi.

Veronica bu işe sahip olduğu için şanslı olduğunu zaten bildiği için, işini sürdürmeye arzulu da olmak istiyordu. Yeni meşrebi –seçkin bir işin yanında getirdiği "ıvır zıvır"a bağlı olmama ve kişisel değer duygusunu işini iyi yapmada bulma– dengeye ulaşmasını kolaylaştırdı. Budizm felsefesi (insanlar arasındaki) dış çatışmaların, hemen hemen daima (insanların içindeki) iç çatışmaların sonucu olduğunu öne sürer. Veronica, itibar ve takdir konusundaki kendi iç sorunlarını ortadan kaldırdığında, şefi ile arasındaki çatışma dağıldı. İşinin önemi ve heyecanı konusundaki eski şevkini yeniden kazandı.

TAKIM ÇALIŞMASI

Veronica bir ekibin parçasıydı. Fakat beyzbol oyununda, beyzbol sopasını büyük vurucuya uzatan sopa taşıyıcı bir kız gibi değildi (bu zorunlu değildir; vurucu sopalarını kendi de alıp getirebilir). Daha çok, vurucunun arkasında durup atışları ilan eden oyuncu gibiydi (bu zorunludur; atıcının yalnız başına takdiri o kadar kesin olmaz). Takımın kendisi her zaman ayrı ayrı oyuncularından daha önemlidir. Oyuncular gelip gider, takım kalır. Eğer oyunu gerçekten seviyor ve içtenlikle hizmet etmek istiyorsanız, mevkiniz ne

olursa olsun orada oynamaktan mutlu olursunuz. Eğer oyunu seviyor ama yanlış mevkide oynadığınızı düşünüyorsanız, ya antrenörle konuşmalısınız, ya da başka bir takımda oynamayı denemelisiniz.

Hayatta takım çalışması olmadan pek az şey başarılır; her takımda da liderler ve takipçiler vardır. Bu iyi bir şeydir: şefsiz bir orkestra veya antrenörsüz ve kaptansız bir futbol takımı düşünün. Ya da daha kötüsü, sırf kaptanlardan oluşan bir takım veya her yerinde hem bir çalgısı hem de bir batonu olan bir orkestra. Hobbes, hem barışı korumaya hem de işlerin tamamlanmasını sağlamaya yaradığı için, kabullenilmiş bir otorite taraftarıydı.

Evrimci bir bakış açısından, genetik olarak insanlar avcı ve toplayıcı olarak programlanmışlardır. Toplamak için, büyük bir plan ve pek fazla eşgüdüm olmaksızın, uygun bir yer ararsınız. Toplayıcılık ne fazla işbirliği gerektirir, ne de pek fazla rekabete yol açar. Ama avcılık farklıdır. İyi avlanmak için, birleştirici bir plan başarının anahtarıdır. Başlangıcında, av işbirlikçi bir çabaydı; başarılı avcılığın hayatta kalma açısından çok önemli olduğu bir zamanda, başarı ihtimalini yükseltmek için takımlar halinde yapılan bir şeydi. Semeresi katılımcılar arasında paylaşılırdı. Bununla birlikte, bu müşterek düzende bile takımı örgütlemek, bir rota çizmek, gözcüleri saptamak ve ambarı yeniden doldurma ihtimalini yükseltmek için her ne yapılması gerekiyorsa bunları yapmak konusunda, bireylerden biri veya bir alt grup görevli olmalıydı. Otorite mevkilerini, herhangi bir nedenle, daha az yetenekli olanlar işgal etseler bile, avın başarısı, görevli olduğunu herkesin kabul ettiği kimsenin ardından gidilmesine bağlıydı. Aksi takdirde, herkes gürültüyle ormanın bir yanından öbür yanına her yönde koşturup, avın kaçmasına neden oluyor ve güvenle nişan almak yerine ormana dağılmış yoldaşlarından birini vurmaktan endişe ediyor olurdu. Tek başınıza gitmeyi tercih edebilirdiniz, ama başarılı olamazsanız, başkalarının akşam yemeğinden bir pay bekleyemezdiniz.

GEÇİMSİZ ŞEFLER

En sık işittiğim iş şikâyetlerinden biri geçimsiz şefler konusundadır. Bu olgunun çok eskilere kadar gittiğinden ve zamanında, bir geyik önüne gelip kendini takdim etse bile onu vuramayan, hedefi tutturmaktan âciz birinin sözünü dinlemek zorunda kalmakla ilgili çok şikâyetler olduğundan eminim. Eğer katlanamadığınız bir şefle çalışıyorsanız, seçeneklerden biri farklı bir iş bulmaktır. Elbette yeni şefinizin daha iyi olacağının garantisi yoktur ve hoşlandığınız birini bulduğunuzda da onunla çalışmayı ne kadar sürdürebileceğiniz belli değildir.

Güncel durumunuzun tek kusuru, rapor verdiğiniz kişi ise, iş değiştirmeden önce işinizin bütün yönlerini dikkatle düşünün. Daha esnek bir tercih, bu tür bir insanla çalışmak konusunda, aranızdaki tatsızlığı aşmanıza mümkün kılacak bir felsefi tutum takınmaktır. Haksızlıkları yutmak zorunda kalabilirsiniz, ama kendi iç kaynaklarınızı genişletmeniz daha kalın bir kabuk geliştirmenizi kolaylaştıracaktır. Şirketinizde veya çalışma alanınızda, huysuz biriyle çalışmanızı dengeleyebilecek olumlu girdiler sağlamanız konusunda size yol gösterebilecek başka birini bulun. Kendinize "bundan ben ne öğrenebilirim?" diye sormayı unutmayın. Bu sorunun yanıtı, yaşadığınız deneyimi zahmete değer kılabilir. Zor da olsa, Tao'nun tavsiye ettiği "en iyi yol" budur. Tao, eğer bu yolu bulabilirseniz, hiç kimsenin sizi yaralayamayacağını öğretir. Bu sadece, kimsenin sizi sırtınızdan bıçaklamak istememesi için onlara hoş davranma meselesi değildir. En yüce yolda, bıçaklanabilecek bir sırtınız mevcut değildir.

"Çünkü duydum ki, hayatı korumayı bilen kişi, karada seyahat ederken, gergedanlara veya kaplanlara rastlamazmış; savaşa gittiğinde silahların hücumuna uğramazmış. Gergedanlar boynuzlarını vuracak yer bulamaz, kaplanlar pençe atacak yer bulamaz, silahlar süngülerini sokacak yer bulamazlarmış."

—LAO TZU

İlişkilerin korunması konusundaki 6'ncı Bölümde görmüş olduğumuz gibi Hegel'in efendi-köle ilişkisi konusundaki kuramı, kölelerin gerçekte efendileri üzerinde bir güçleri olduğunu açıklar. Efendiler hem ekonomik hem duygusal bakımdan kölelere bağımlıdırlar. Daha önceki bölümde, duygusal bir ilişkide çarpık bir efendi-köle dinamiğinden sakınmak üzere bir güç dengesi oluşturulmasını savunmak için Hegel'in fikirlerinden yararlanmıştım. Fakat bir şef ile onun emrinde çalışan kişi, tanımı gereği bir hiyerarşi ilişkisi içindedir; bu yüzden bir iş ortamında hedefiniz bir güç dengesi olmamalıdır. Hegel'in fikirleri, bu bağlamda, size daha çok bu durumdaki kendi gücünüzü fark etmek konusunda yardımcı olur. Durumu belki onarmaz bu, ama kendinizi daha iyi hissetmenizi sağlar.

Sadece şefinizin size iyi bir iş yapmadığınızı söylemesi, gerçekten iyi iş yapmadığınızın işareti değildir ve muhtemelen mevkiniz konusunda korkuya kapılmanız gerekmez. Şefinizin size ihtiyacı vardır. Başka hiçbir şey olmasa bile, bu toplumsal horozluk düzeni, horozlanılacak birinin varlığını gerektirir. Şefiniz belki de az önce kendi şefi ona bağırdığı için size bağırıyordur. Bu yüzden ona bağırarak karşılık vermeyin, meseleyi kişisel olarak almayın ve eve gidip yapılanların hıncını köpeğinizden de almayın. İşinizi yeteneklerinizin elverdiği ölçüde iyi yapın; ve kısır döngüyü sizde bitirecek yüce yolu seçin.

Eğer şef olan sizseniz ve emrinizde çalışanların sizin için ellerinden geleni yaptıklarından ve arkanızdan sizin kuklanızı yakmadıklarından emin olmak isteyen biriyseniz, sizin için de felsefede dersler mevcuttur. (Eğer sadece sorgusuz sualsiz itaat peşindeyseniz de size yol gösterebilecek bir felsefe vardır. Makyavel'i okuyun: "Sevgi ve korku nadiren bir arada bulunabileceği için, bunlar arasında seçim yapmak zorundaysanız, korkulmak sevilmekten çok daha emin bir yoldur.") Kant, ana fikri şöyle ifade etmişti: başka insanlara bizim amaçlarımızın araçları olarak değil, kendi başlarına amaçlar olarak davranmak. Birinin size rapor vermesini yine de

sağlayabilirsiniz; fakat bunu yapan kişiyi rapor yazan bir makine olarak değil, bir insan olarak kabul etmelisiniz. Buber'in de Ben-Sen ilişkileri ile Ben-Şey ilişkileri arasında yaptığı ayırım budur. Rapor çıkaran bir makine (bir Şey) ile başka, rapor yazan bir insan (bir Sen) ile başka bir ilişkiniz olmalıdır.

Lao Tzu, güç işareti olarak, liderlerin insanlık, şefkat ve merhamet göstermelerini öğütlüyor ve "Büyük bir devleti küçük bir balık pişirir gibi yönetin" diye tavsiyede bulunuyordu. Mutfak işlerinden anlamayanlar için söyleyeyim, işi nazik bir şekilde yapmak demektir bu. Batı'da biz katı ve kararlı olacak şekilde, yani nezakete insanın zayıf olduğu yumuşak karnı olarak bakacak şekilde yetiştiririz. Diğer taraftan Tao, insanın gücünün nazik olmaya elvermesinin gerçek güç olduğunu öğretir. Aynı zamanda Altın Kural da (ki hemen hemen her dinde bunun bir biçimi vardır) geçerlidir: "Sana nasıl davranılmasını istiyorsan..." Şef olarak saygı görmek için çalışanlarınıza saygı göstermelisiniz.

"En iyi işveren, kendini adamlarından aşağı tutar."
—LAO TZU

İYİ BİR DEMİRYOLU PATRONU NASIL TREN SÜRÜLECEĞİNİ BİLİR

Dünyaya kapitalist bir mercekten baktığı için, çalışma hayatının bütün yönleri hakkında Ayn Rand, belki diğer tüm filozoflardan daha fazla yazı yazmıştır. Onun ideal patron görüşü, roman kişilerinde yansıtılmıştır. Rand'ın kadın ve erkek kahramanları çalışarak yükselirler ve daha önce bulundukları görevlerin bilgilerini, sonraki daha yüksek mevkilerine beraberlerinde getirirler. Rand'ın bir romanında bir çelik fabrikası sahibinin çocuğu bile, dizginleri devralmaya hazırlanırken oradaki bütün işleri öğrenmek üzere fabrikada çalışır. Bir demiryolunun sahibesi olan başka bir roman kişisi, tren sürmeyi bilir. İşin her parçasında ustalaşmıştır ve bu par-

çaların nasıl birleştirileceğini bilir. Rand, bir tren sürmeyi öğrenebilen herkesin, bütün bir demiryolunu yönetmeye muktedir olmayacağını da kabul eder. Ama demiryolunu yönetmek için tren sürmeyi bilmeniz gerektiğine inanır. Rand'a göre bir patron, yerleri süpürmeye tenezzül etmeyen biri olmamalıdır. Hiçbir işin aşağılık bir yanı yoktur; yapılması gereken hiçbir iş yoktur ki insana yakışmasın.

Rand'ın anlatmak istediği, en etkili liderliğin, başkalarına iyi örnek olarak liderlik etmek olduğudur. Başkentte gereğinden fazla duran senatörler kendi eyaletlerindeki nüfuzlarını yitirirler. Sadece unvanla değil, yapılması gerekeni bilmekle ve yardıma koşmaya istekli olmakla saygı uyandırırsınız. Çeşitli mevkilerden üst makamlara yükselenlere yöneltilen en şiddetli eleştiri, onların nereden geldiklerini unuttuklarıdır. Unutmak büyük bir gaftır: unutmasaydınız bilgilerinizi yalnız şimdiki işinizi daha iyi yapmada kullanabilmekle kalmaz, emrinizde çalışanların gerçek saygısını da kazanabilirdiniz. Ve en önemlisi, bu bilgi, kartlarımızda hangi unvan yazılı olursa olsun, insan olarak hepimizin aynı yerde bulunduğunu unutmanıza hiçbir zaman izin vermeyecektir.

Çoğumuz, kendi seçilmiş küçük alanımız dışındaki bütün diğer işlerle ilişkimizi yitirmişizdir. Başka insanların işleri veya başka insanların zahmetleri konusunda hiçbir şey bilmeyiz. Süpermarkete o domateslerin şubat ayında nereden geldiğini hiç durup düşünür müsünüz? Tükettiğimiz şeylerle ürettiğimiz şeylerin gittikçe daha ilgisiz olduğu en temel noktadan itibaren, küresel bir ileri teknoloji toplumunda bu bağlantısızlık beklenmedik bir şey değildir.

Zen Budizm, ayak işleri konusunda başka bir bakış açısı sunar. Zen, rutin işlerin kendi başlarına çok önemli olduğunu öğretir. Budist gelenekte, insanın kibrini kırması, kendini geliştirmeye çıkan bir yoldur. Dikkatle girişilen her iş, etkili bir meditasyon biçimi olabilir. Zen inzivasının meditasyon kadar çalışma da içermesi bu yüzdendir. Hiçbir iş aşağılık değildir. Yaptığımız şey, bizim olduğumuz şey değildir.

"... Baso gece gündüz Zazen[9]'den başka hiçbir şey yapmadan aynı dağda kaldı. Bir gün Üstat Nangaku, Baso'ya, 'Efendi, burada ne yapıyorsun?' diye sordu. Baso, 'Zazen yapıyorum,' diye yanıtladı. Nangaku 'Zazen yaparak başarmayı umduğun nedir?' diye sordu. 'Sadece bir Buda olmaya çalışıyorum' diye karşılık verdi Baso. Bunu duyan Nangaku, yerden bir tuğla aldı ve onu cilalamaya başladı. Baso buna şaştı ve Nangaku'ya, 'O tuğlayı niye cilalıyorsun?' diye sordu. Nangaku 'Bu tuğlayı cilalayarak bir aynaya dönüştürmeye çalışıyorum,' diye karşılık verdi. Baso tekrar sordu: 'Bir tuğlayı cilalayarak nasıl bir aynaya dönüştürebilirsin?' Nangaku hemen yanıtladı: 'Sen oturarak kendini nasıl bir Buda'ya dönüştürebilirsin?'"
—SHIBAYAMA

Gandi, bunun ikna edici bir örneğini verir. O, yalnızca evde örülmüş kumaşlar giyerdi. Pamuk ipliğini kendi eğirir ve başkalarına da aynı şeyi yapmayı öğretirdi. Pamuğu ipliğe dönüştürmek bir düzeyde İngiliz tekelini kırmanın bir yoluydu (İngilizler Hindistan'da yetiştirilen pamuğu alıp, kumaş olarak dokunmak üzere İngiltere'ye getiriyor ve sonra hatırı sayılır bir kârla satılmak üzere yeniden Hindistan'a gönderiyorlardı). Fakat Gandi'nin bu davranışı aynı zamanda onun temel şeyler konusundaki anlayışını, ihtişamı basitlikte ve soyluluğu çalışmada bulmasını da gösteriyordu. Büyük bir ulusun en güçlü liderini boş zamanında iplik eğirirken bir hayal edin. Bu size gerçekten aptalca veya alçaltıcı geliyor mu? Sonra kendinize şunu sorun: Utanılacak bir şey mi bu? Halk tarafından yadırganması gerekir mi? Liderlerin boş vakitlerinde yapabilecekleri muhtemelen daha kötü şeyler var.

Herkes Gandi olamaz, fakat eğer şef olan sizseniz, onunla bir ortak noktanızın olduğundan emin olabilirsiniz: otoriter bir şahsiyet olmak yüzünden bir bedel ödeyeceksiniz. Hükmedilen toprak ile

[9] Oturularak yapılan uygulamaya Zen dilinde verilen addır. Zazen, zihni yoğunlaştırmak için zorlanmadan iç derinliğe ulaşıp oradan iç görü, sezgi, şefkat, sevecenlik duygularının doğal olarak (kendiliklerinden) ortaya çıkmasına olanak sağlayan bir yöntemdir.

birlikte "hükümranlığın yalnızlığı" da gelir. Otoritenin ağırlığının korunması, emrinizde çalışanlardan bir miktar uzaklığı gerektirir. Onlarla artık aynı şekilde arkadaşlık edemezsiniz. Bir işyerinin beyzbol takımı veya işten sonra birlikte bir şeyler içmek, görevlerin zayıflattığı bazı sevecenlikleri yenilemeyi kolaylaştırabilir, fakat eğer siz şefseniz, araya – çizgiyi züppelik yönünde aşmadan– biraz mesafe koymanız gerekir. Aynı zamanda, teması kaybetmemek için tecritten de kaçınmalısınız. Daha da önemlisi, gemiyi yönetirken, yanınızda destek alabileceğiniz eskisi kadar çok kimse bulunmaz. Üzerinizdeki baskılar, onları paylaşacağınız kimse olmadığı zaman daha büyüktür. Liderliğin yükü herkese göre değildir.

ETİK

Bir başka yaygın çalışma sorunu, etik ikilemle karşı karşıya kalmaktır. Etik ve ahlak konularını Bölüm 11'de daha etraflı olarak okuyacaksınız, fakat iş konusuna özgü birkaç etmene burada göz atacağız. En temel düzeyde, ahlaki bir hayat yaşamak için, işinizin de ahlaki olduğundan emin olmalısınız. Müşterilerimden biri, bana anlattığına göre, hikâye uydurmaktan bıktığı için gazetecilik mesleğini terk etmişti. Sheila, tarafsız haber yapma idealleriyle eğitim görerek muhabirliğe başlamıştı. Fakat işinde, editörleri sadece hikâyeyi seçmekle kalmıyor, hikâyenin içeriğinin ne olacağını da ona söylüyorlardı. Muhabirliği sadece önyargılı bir fikri doğrulamaktan ibaretti ve bu onun bütün ideallerini hiçe sayıyordu. Kuruluşunun (ki burada magazin dergilerinden[10] söz etmiyoruz) arkasındaki itici gücün pazarlama olduğunu seziyordu ve radar ekranının hiçbir yerinde gerçekleri haber vermek ve hakikati keşfetmek türünden bir şey görünmüyordu.

---

[10] "Magazin dergilerinden" yerine "herhangi bir ilan gazetesinden" denebilir belki. Ç.N.

Herkesin etik uyarı lambası farklı bir düzeyde yanmaya başlar ve Sheila bu durumda gereğinden fazla ödün vermeye zorlandığını hissediyordu. Çalışma hayatı her zaman ödün vermeyi gerektirmekle birlikte, bu tür ayarlamaların sizi ne zaman aşmak istemediğiniz bir hattın ötesine geçireceğinin farkında olmak ve hattın doğru tarafında kalmak için önlem almak önemlidir.

Şirketler dünyasında etik konusu gereğinden sık olarak hukuk departmanlarının alanına girmektedir. Ama bir şeyin yasal olması o şeyi ahlaki yapmaz; hatta, ahlaki olması da yasal yapmaz. Yasallık, hukukun izin verdiği ya da açıkça yasaklamadığı her şeyi kapsar. Ahlak ise çok daha eski bir düşüncedir, tarihsel olarak, çıkarılan yasalardan önce gelir ve onların içine işlediği farz edilir. Yasalarımız ahlaki ilkelerimizin bir yansımasıdır ve bu ilkeler çoğunlukla, daha önce ruhani yasalar –örgütlü dinler– biçiminde düzenlenmiş ahlak kurallarından gelir.

Fakat bir şeyi yasal olarak yapmış olmak onu doğru hale getirmez. Elbette, hukuk departmanındakilerin size söylediği gibi en ufak ayrıntıların üzerinde titizlikle durun. Fakat eğer herhangi bir şey ahlaki bakımdan midenizi bulandırıyorsa, yalnızca yasallığın sizi rahatlatmasına izin vermeyin. Şirketi sorumluluğa maruz bırakmayan her şey avukatları tatmin etmeye yetecektir. Sizin kendi standartlarınız ise farklı olmalıdır. İşvereninize karşı yükümlülüğünüzü, kişisel sorumluluklarınızı, mesleki davranış kurallarınızı ve iyi bir iş yapma konusundaki kesin kararlılığınız gibi unsurları ayrı ayrı ele alarak durumun etik yönünü değerlendirin. (Bölüm 11'de, bunu nasıl yapacağınız konusunda daha çok şey okuyacaksınız.) Ondan sonra gerekli harekette bulunun, eğer gerekliyse, büyük filozofları rehber edinerek.

Yanlış bir adım atarsanız, ("ben sadece emirleri uyguluyordum" yolundaki) sadık temsilci savı sizi sorumluluktan kurtarmayacaktır, bu yüzden eğer işveren durumun etik sonuçlarına aldırmamanızı istiyorsa, doğru olduğunu düşündüğünüz şeyi değerlendirmek ile işverene karşı taahhüdünüzü yerine getirmek arasında yürümeniz gereken ince bir çizgi vardır. Vicdanınızı öldürmek veya rüşvetle sus-

turmak kolay değildir. Fakat herkesin bir fiyatı vardır. Ve ruhunuzu –yani erdeminizi– bir kere sattınız mı, onu geri alamazsınız.

Çin felsefesi, doğru şeyin ayırt edici özelliğinin, onu yaptığınızda mesuliyetsiz kalmanız olduğunu öğretir. Bu ölçüte uyarsanız, ahlaki bir alandasınız demektir. Bir başka felsefi ana ilke Jain ve Hindu düşüncesinde *ahimsa* adı verilen ilkedir. *Ahimsa*, "hisseden varlıklara zarar vermemek" anlamına gelir. Bu, her meslek etiğinin temelidir. Hareketleriniz eğer başkalarına zarar veriyorsa, etik değildirler. Ahlak sistemleri daha da karmaşıktır, ama bu temel koşula uyarsanız, yolunuzda rahat edersiniz.

ABRA

Abra bütün düzen tarafından hayal kırıklığına uğratılmadan önce meslek hayatında erken ve hızlı bir başarı elde etmişti. Sonunda, her işin mutlak ölçütünün ne şekilde olursa olsun rakiplerden ilerde olmak ve ne pahasına olursa olsun kazanç sağlamak olduğundan şüphe etmeye başladı. Birçok işçi için bunun anlamı, örgütsel yapının üst basamaklarında olanların emirlerine hiç düşünmeden itaat ve gündelik olarak yaptıkları işte tam bir değer ve anlam yokluğu oluyordu. En üst düzey yöneticiler kişisel bir doyum buluyor olabilirlerdi, fakat bu doyum da esasen dev bir maaş çeki şeklinde geliyordu. Abra'ya göre, sadece maaş gününe ulaşmak için iş yapmak ne sağlıklı ne de insancıl sayılabilirdi.

Abra gebelik iznine çıktığında, artan zenginliğin kendisi için boğucu bir tuzak yarattığını görmeye başladı. İşinde görünüşte başarılı olmasına rağmen, pahalı bir yaşam biçimi ve hiç bitmeyen bir aldatıcı statü arayışı Abra'yı, evin ipoteğini, arabanın, kişisel bir spor öğretmeninin masraflarını ve –orada gittikçe daha az vakit geçirmesine rağmen– evinin tümden yenilenmesinin maliyetini ödemeye yarayan bir işe hapseden (altın parmaklıklı da olsa) bir kafes yaratıyordu. İşinde iyi kazanıyordu ama bunun bir bedeli de vardı: işi onun gönül rahatlığına mal oluyordu. Abra'nın koşuşturmaya

verdiği kısa ara ona yeni bir bakış açısı kazandırmıştı ve planlanan altı haftalık izinden sonra hemen geri dönmemeye hızla karar verdi. Gerçekte işine asla geri dönmemeyi istiyordu.

Patronu ve iş arkadaşları şirketteki önemli mevkiinden kolayca vazgeçeceğine inanamadılar, fakat Abra için tercihi aniden açıklık kazandı. Kendisi ve ailesi için doğru olanı yaptığından kuşkusu yoktu; fakat yine de meslektaşım Stephen Hare'ın felsefi danışmanlığına başvurdu, çünkü daha önceki amacının –çalıştığı şirketin başkanı olmak– yerine koyacak yaşam hedefleri olmayınca kendisini akıntıya kapılmış, sürüklenir gibi hissediyordu. Aile sorumluluklarından başka kendisini güden bir şey olduğunu hissediyor, fakat bunu kendi başına belirleyemiyor ve hedeflerinin farkına varmadan, onlara nasıl yönelmeye çalışacağını bilmiyordu. Şimdiki durum konusunda da, gelecek konusunda da kafası karışmıştı.

Abra'nın ilk görevi, iş dünyası konusundaki varsayımlarını ve çocuk yetiştirmekten başka bir mesleğe olan ihtiyacını dikkatle gözden geçirmekti. Yanıt arayışı içinde, daha şimdiden bazı felsefi metinlere başvurmuştu, bu yüzden bibliyoterapi –filozofları kendi okuyup, sonra danışmanıyla tartışmak– çalışması için iyi bir adaydı. (Bu yaklaşım, herkese göre değildir ve kendi yaşamınızda felsefi kavrayışlardan yararlanabilmeniz için kesinlikle zorunlu da değildir.)

Toplumumuzun temelinde yatan ekonomik varsayımları eleştirel biçimde inceleyen Henry David Thoreau'nun *Walden* [*Walden*] ve E. F. Schumacher'in *Small Is Beautiful: Economics as if People Mattered* [*Küçük Güzeldir: Sanki İnsanların Önemi Varmış gibi Ekonomi*] isimli eserlerini okuyarak işe başladı. Bu kitaplar onun çağdaş kapitalizmin duygusuz yönleri konusundaki kanaatlerini güçlendirdi, eleştirilerine incelik kazandırmasını kolaylaştırdı ve ona alternatif düzenlemeler konusunda ümit verici örnekleri sağladı. Elbette Abra eğer, sözgelişi Ayn Rand'a başvursaydı, kendi eleştirilerinin eleştirilerini okuyor olacaktı; kendi bakış açınıza uyan filozofları bulmak zaten bu nedenle önemlidir. Thoreau'nun kendisi kitapların hayatları değiştirme konusundaki gücü hakkında

("Ne çok insan, hayatının yeni bir çağıyla bir kitap okuması sayesinde buluşmuştur") ve kendi trampetçinize uygun adım yürüme konusunda yazmıştı; bu yüzden daha ekonomiye ve toplumsal yapılara gelmeden bile Abra için uygun bir eşti.

"İnsanların çoğunluğu oldukça umutsuz yaşamlar sürer. Tevekkül denen şey onaylanmış umutsuzluktur. ... Umutsuz şeyler yapmamak bilgeliğin tipik özelliğidir."
—HENRY DAVID THOREAU

İş hayatının olumsuz yönleri konusundaki fikirlerinin doğrulanması sayesinde ve okuduğu kitaplardaki ütopyalardan esinlenerek Abra, ideal bir devlette toplumun nasıl işlemesi gerektiği konusu üzerinde düşündü. Bunu ne kadar ince düşünürse, yaşamaya o kadar hazırlıklı olacaktı. Böyle yapmakla, kendi etik ve ahlak sistemine başvurmuş oluyordu (Bölüm 11'de ayrıntılarıyla ele alınacak bir süreç). Abra, aynı zamanda, hayatında göreve benzer bir şeye gerçekten ihtiyacı olup olmadığını, bu görev ihtiyacının sadece şirketler dünyasından alıp birlikte taşıdığı gereksiz bir bagaj olup olmadığını yeniden düşündü.

Aristo'nun en büyük mutluluk olarak tefekkürü tavsiye ettiğini hatırlayın. Bu Abra'ya da anlamlı geldi. Birçok başka filozof da aynı şeyi önermişlerdi. Abra yerel üniversitedeki felsefe derslerine kaydolmaya karar verdi –fakat öncelikle kişisel kullanımı için; diploma veya mesleki hedeflere yönelik bir bakışla değil. Dünyayı daha iyi bir yer –içinde yaşamayı düşlediği yere daha çok benzeyen bir yer– yapmak için çaba gösteren kuruluşlarda gönüllü olarak çalışmaya da başladı. Yakın hedefi öncelikle anne olmaksa da, gönüllü çalışma deneyimlerini kullanarak, yeniden tamgün iş hayatına girmeye hazır olduğunda, benzer –yani daha açık olarak saf bir kâr güdüsünden başka bir şey tarafından harekete geçirilen– bir şirket seçmeye karar verdi.

Abra birlikte yaşadığımız kapitalist sistem konusundaki tereddütlerine rağmen, bu sistemin yine de kendinizi ruhunu şeytana sat-

mış gibi hissetmeden, tamamen profesyonel düzeyde taahhütte bulunma fırsatları sağladığını fark etti. Sistemin, ancak insanların onu değiştirmeye çalıştığı yönde değişeceğinin de farkına vardı. Başka filozofların desteği, bu meydan okumayı üstlenme tutumu konusunda ona güven verdi. İlk adım, rotasını kendi yıldızlarına göre çizmekti.

"... kendini felsefeye vermeye elverişli değilse hiçbir servet bana güzel gelmiyordu, felsefe içinde yaşanmadıkça hiçbir hayat mutlu bir hayat gibi görünmüyordu."
—AUGUSTINE

10

Bunalımsız Bir Orta Yaş

"Her şeyin bir zamanı, ve gökler altında her işin bir vakti var."

—SÜLEYMAN'IN MESELLERİ [Vaiz 3-1]

"Zaman, içinde balık avlamaya gittiğim dereden başka bir şey değil."

—HENRY DAVID THOREAU

STELLA

Elli yaşına geldiğinde Stella bir durum değerlendirmesi yaptı. Yaşamının geride kalan bölümünde, sekreter olarak çalıştığı hukuk firmasında, değerli ve güvenli bir mevkide uzun bir kariyer görmüştü. Uzun bir evlilik hayatı ve kocasının ölümünden sonra fazlasıyla uzun, fazlasıyla yalnız bir dönemi olmuştu. Kendi yaşamlarında ilerleyen yetişkin çocuklarını görmüştü. Geriye doğru baktığında, genel olarak, gördüklerinden hoşlandı. Aynı zamanda bazı değişiklikler de yapmaya karar verdi.

Stella, ilişkilerinde her zaman çok denetimci ve saldırgan olduğunu ve dul kaldığından beri ilişkilerini öncelikle cinsellik için kullandığım fark etti. Çocukları dışında, çoğu insanın onu duygusal anlamda soğuk biri olarak algıladığını biliyordu. Az sayıdaki uzun süreli samimi arkadaşlıkların kendisi için ne kadar önemli olduğunu ve birini tanımak için yeterli zamanı verdiğinde sıkı bağlar oluşturabildiğini biliyordu. Şimdi daha sürekli ve duygusal bir ilişki kurmaya kendini hazır hissediyordu. Kendi başına rahat olacağını

biliyordu –neredeyse on yıldır öyle olmuştu– fakat ara sıra görüştüğü erkeklerden birini, daha sağlam ve tatmin edici bir ilişki kurup kuramayacaklarını görmek için aramaya karar verdi.

Stella, aynı zamanda, yaklaşık otuz yıl bir şirket için çalıştıktan sonra, kendisi için çalışmak istediğine karar verdi. Yıllar boyunca, bir yaratıcı ifade ve stres azaltma biçimi olarak sanat terapisi konusunda çalışmıştı ve artık bir sanat terapisti olmak üzere eğitimini tamamlamıştı. Yönetici işini bırakarak, cemaat merkezlerinde, yaşam destek merkezlerinde ve büyükler için sosyal merkezlerde sanat terapisi workshop'ları [*atölyeleri*] yürütmeye başladı. Bu büyük değişimi beklerken birçok kaygılı hafta geçirdi, fakat kendine ve yeteneklerine güveni vardı. Az zaman içinde programı, aylarca önceden tamamen dolmuştu. Hukuk firmasında kazandığı kadar çok kazanmadığı halde ve çalışma saatlerinin aynı olmasına rağmen, çok hoş vakit geçiriyor ve öğrencileri ile topluma bir yardımı dokunduğunu hissediyordu.

Bu bir orta yaş bunalımı değil! Ciddi bir içebakış, büyük bir değişim; hem de panikten hiç eser yok. *Orta yaş bunalımı* deyimi genellikle, küçük kırmızı bir spor araba satın alan ve bütün hayatı boyunca hangi kazançlı ama çekicilikten yoksun ve stresli işi kovaladıysa, mutsuz bir şekilde yine onu kovaladığı halde çok daha genç bir kadın için karısını terk eden, saçları seyrelmiş bir adamı akla getirir. İnsanların çoğu orta yaşları sırasında –kendilerini sözgelişi daha seksi modellere yönelten farklılık da dahil– büyük ve ani bir değişiklik yaşadıkları halde, *bunalım* yanlış deyimdir. Değişim yaşamın doğal bir parçasıdır, fakat değişimin doğasında bunalımı zorunlu kılan bir şey yoktur.

Uygun bir felsefi mizaçla yaklaşıldığında orta yaş, kişisel gelişme için ve hayatınızın zararlı bir şekilde ihmal ettiğiniz bazı yönlerinde ince ayar yapmak için bir fırsat olarak anlaşılmalıdır. Stella'nın öyküsü, en sarsıcı değişimlerin bile sükûnetle karşılanabileceğini göstermektedir. Stella, aslında bana kendi ahlak ilkeleriyle yüzleşmenin bir yolunu bulmak için (Bölüm 13 bu konuyu ele alıyor) danışmaya gelmişti, sadece hayatında yapmak üzere olduğu

değişiklikler konusunda danışmaya değil.

BUNALIM YERİNE DEĞİŞİM

Ortak sözlüğümüzde *orta yaş bunalımı* deyimini, bu yüzden *orta yaş değişimi* sözüyle değiştirmeyi öneriyorum. 1970'lerde Gail Sheehy bu konuyu *Passages* [*Geçitler*] adlı eseriyle sandıktan çıkarmıştı. Bu kitap konuya felsefi olmaktan ziyade psikolojik bir tarzda yaklaşsa da, kitabın başlığı benim yerinde bulduğum olumlu yan anlamı içeriyor. Yolculuk sizi nereye götürürse götürsün, onun bir acil durum veya bir felaket olduğunu düşünmek gerekmez. Heraklit'ten öğrendiğimiz gibi aynı nehre iki kere giremezsiniz. (Heraklit'in daha dikkatli öğrencilerinden biri, aynı nehre bir kez bile giremeyeceğinizi söylermiş! Nehir siz daha girerken değişir de ondan.) Fakat durgun bir su birikintisinden çok, akan bir dereden su içmek istemez misiniz? Bu kesinlikle daha sağlıklı ve muhtemelen daha lezzetli olacaktır. Berrak ve taze kalmak için su hareket etmeyi sürdürmelidir. Siz de öyle.

Batı'da biz yaşam aşamaları konusunda nispeten daha az düşünmüşüzdür. Çocukluk ve yetişkinlik kategorileriyle fazlasıyla tatmin olmuş görünüyoruz; oysa çok geniş bir alan olan yetişkinlik kategorisinde, belki bir "yaşlılar" alt grubu dışında hiçbir farklılık gözetmiyoruz. Kadınlar, karışık bir nimet olarak, daha tanımlanabilir biyolojik yaşam aşamalarına sahipler: âdet başlangıcı, gebelik, annelik ve menopoz. Enerjinin farklı yoğunlaştığı yaşam aşamalarının kabulü, değişim beklenmedik şekilde yakınlaştığında bize hâkim olan türden bir bunalım zihniyetinden sakınmamızı kolaylaştırır. Yine, üreme çemberine tek boyutlu bir bağ, her insanın yaşamının birçok veçhesini hesaba katmaz. Ve âdet kanamasının sıkıntısında, doğum sancılarında ve yaşlanmanın sakıncalarında olduğu gibi aşamaların çoğunun şiddetli olumsuz bir yan anlamı vardır.

Doğulu düşünürlerin, hayatı bütün insanlar için aşamalar şeklinde görme ve her aşamayı daha bütüncü ve olumlu bir bakışla ele al-

ma yönünde bir gelenekleri vardır. Örneğin Konfüçyüs, yaşamın farklı dönemlerinin, insanın enerjisini farklı şekillerde yoğunlaştırdığını fark etmişti.

"On beş yaşında öğrenmeyi aklıma koymuştum. Otuzumda yere ayaklarımı sıkıca yerleştirmiştim. Kırkımda artık zihin karışıklıkları çekmiyordum. Elli yaşında cennetin gereklerinin neler olduğunu fark ettim. Altmış yaşımda bunları uysal bir kulakla dinler oldum. Yetmişimde yüreğimin buyruklarını izleyebildim; çünkü artık arzularım doğrunun sınırlarını aşmıyordu."
—KONFÜÇYÜS

Hindu düşüncesi yaşamın dört aşamasını açıklar: öğrencilik aşaması, ev sahipliği aşaması, dünya işlerinden geri çekilme aşaması, ve dünyevi çekişmeden tam bağımsızlık aşaması.

Elde yaşamın aşamalarını düzenleyecek benzer bir bina iskeleti bulunmayınca, bir orta yaş değişimiyle yüz yüze geldiğimizde, bunalım kipine girivériyoruz. Hepimizin aşamalardan geçtiğinin kabulü, yetişkinliğin uzun yolu boyunca işaretler koymamıza ve her yeni mıntıkaya yanıp yıkılmadan girmemize imkân verir. Yaşamımızın en erken bölümü boyunca aşamaları inceden inceye önceden belirlemişizdir. En popüler çocuk bakımı kitaplarından biri, çocuğun yaşamını, bir ebeveynin neredeyse her hafta ne bekleyebileceğini belirleyecek şekilde aydan aya bölümlere ayırır. Çocuklar büyüdükçe toplumumuz yıldan yıla –sınıf düzeyinde– değişimler kabul eder. Bizim kültürümüzde –evlilik, çocuk sahibi olmak gibi– birkaç başka dönüm noktası daha beklenir, fakat bundan sonra sanki açık bir yol vardır. Kırk iki yaşında, mesleğinde yirmi bir yıl ilerlemiş, on yedi yıldır bir ilişki içinde, yeniyetme çocukları olan ve genel bir keyifsizlik duygusu yaşayan biri için belli bir etiket yoktur.

Orta yaş'ın bir tanımı mevcut değildir ve yetişkinlik boyunca ilerlememizde kural olarak gelen özel bir değişim türü de elbette yoktur. Dönüm noktası otuz beş veya kırk bir veya elli yedi yaşın-

da gelebilir –veya asla gelmeyebilir. Birçok insan için sadece bir tek büyük değişim olmayacaktır. Birkaç büyük değişim veya bir dizi küçük ayarlama olabilir. Fakat insanlık tarihinde daha önce hiç görülmemiş uzunlukta yaşam süresi beklentileriyle ve insanların ömürlerinin gittikçe daha geç dönemlerinde sağlıklı ve aktif kalmalarıyla, çoğu insan için büyük değişimler gündemdedir. Bunlara kendi felsefenizi aydınlığa kavuşturarak hazırlanmak, yolunuza her ne çıkarsa ondan azami derecede yararlanmanın anahtarıdır.

GARY

Gary'nin yolu Stella'nınkinden daha dikenliydi. Fizik tedavi uzmanı olarak uzun bir kariyerden sonra Gary, ufukta tükeniş görüyordu. Stresten usanmıştı, hastanelerden bıkmıştı, işinin yoğunluğundan bezmişti. Bir değişiklik istediğini ve buna ihtiyacı olduğunu biliyordu. Ama ne yönde değişeceğini bilemediği için beni görmeye geldi. Fizik tedavi uzmanı olarak çalışmayı bıraksa başka ne yapabileceğini bilmiyordu. Geleceğe ait başka beklentisi olmamak onu birçok insanı korkutacağı gibi korkutmuyordu, ama zihnini karıştırıyordu. Kendisi için bir sonrakinin ne olduğunu bilmesi *gerektiği* duygusundan kurtulamıyordu. Felsefi danışmanlığa, bir sonraki adımda ne yapacağını anlamaktan çok, bir sonraki adımda ne yapacağını neden anlayamadığını anlamak için başvurmuştu.

Bu, size anlaşılması güç gibi gelebilir ama Gary için kavrayışa giden yol kolay bir yol değildi. Bu vaka, bir müşterimden, anlattığı hikâyeyi yeniden değerlendirmesini istediğim ikinci bir durum oldu. Gary'ye varsayımlarını gözden geçirme konusunda yardımcı oldum. Bir sonraki aşamanın ne içerdiğini neden bilmesi gerekiyordu? Tanrı veya Kader haricinde, eğer bunlara inanıyorsanız, hiç kimsenin böyle eksiksiz bir bilgisi yoktur. Gary kim oluyordu da Tanrı rolü oynuyordu?

Gary katı bir akılcı gibi düşündüğü sürece durumundan rahatsızdı. Katı akılcılar mantığımızı kullanarak her şeyi anlayabileceğimi-

ze inanırlar. Böyle bir akılcıya göre dünya bir kaos değil kozmostur (kozmos, Yunanca "düzen" anlamına gelen bir sözcüktür). Yani dünya anlamlıdır. Gary bir sonraki adımda ne yapacağını tam olarak anlayabilmesi gerektiğini zannettiği ve gerçekte bunu yapamadığı için, kendinde bir sorun olduğunu düşünüyordu. Fakat Leibniz türü akılcılık Gary'ye daha uygulanabilir geldi. Leibniz şeylerin her durumu bir "yeterli nedenle" meydana geldiği halde (yani kazara meydana gelmediği halde), her zaman bu nedenin tam olarak ne olduğunu bilemeyeceğimizi ileri sürmüştü. İnsanlar her zaman her şeyi anlayamazlar. Kozmos bizim için fazla karmaşıktır.

"... öyle olması ve başka türlü olmaması için yeterli bir neden olmadıkça hiçbir gerçek ve hiçbir ifade doğru ya da mevcut olamaz; ancak pek çok kez bu nedenler bize meçhul kalmak durumundadır."
—GOTTFRIED LEIBNIZ

Sıkı sıkıya akılcı bir bakışın artık işinize yarayacağını sanmıyorum. İnsanlar, evren ve evrenin nasıl işlediği hakkında gittikçe daha fazla şey keşfettiğimiz bu durumumuzda bile yanıtlanamayacak sorularla ortaya çıkmak konusunda çok ustadırlar. Gary'den bu şekilde düşünmenin sınırlamaları üzerinde düşünmesini ve işe şu soruyu sorarak başlamasını istedim: "Nefret ettiğim bir işte sonsuza kadar kalmak mantıklı mı?" Muhtemelen bu mantıklı değildi. Fakat bu, "O zaman, bunun yerine ne yapmam lazım?" yolundaki bir sonraki soruya hemen verilebilecek bir cevap bulunduğu anlamına gelmiyordu –en azından sadece akılla ulaşılabilir bir yanıt yoktu. Belki de şu anda yapıyor olmanız gereken şey, şu anda ne yapıyor olmanız gerektiğini bilmemekti.

Bütün bunlar Gary'nin hoşuna gitti ve Süleyman'ın Meselleri'ndeki ünlü "gökler altında her işin bir vakti var" parçasını bana başka sözcüklerle anlattı: ne yaptığınızı bilmenin bir vakti var; bilmemenin de bir vakti var. Ben de Gary'ye Süleyman'ın Meselleri'nde bulunan ve Süleyman'ın kendisinin her fırsatta tekrarladığı başka bir bölümü hatırlattım: "Her şey kendini beğenmişlik ve rüz-

gârın peşinde koşmaktır." Ne yaptığınızı tam olarak bildiğinizi düşünmek kendini beğenmişliğin bir türüdür; bilmediğinizi bilmek, ama bilmeniz gerektiğini düşünmek de başka bir türü.

Garry gözden geçirilmiş bir akılcılıkla kendini daha rahat hissetti: biz o anda göremesek bile, şeylerin bir açıklaması vardır. Eğer değişim veya belirsizlik ya da mutsuzluk yaşıyor ve nedenini bilmiyorsanız, göreviniz, bilmeniz gerektiğini varsayma kendini beğenmişliğinden sakınarak, amacınızı ortaya çıkarmak olur.

"Her şeyin bir zamanı, ve gökler altında her işin bir vakti var; doğmanın vakti var, ve ölmenin vakti var; dikimin vakti var, ve dikilmiş olanı sökmenin vakti var; öldürmenin vakti var, ve şifa vermenin vakti var; yıkmanın vakti var, ve bina etmenin vakti var; ağlamanın vakti var, ve gülmenin vakti var; dövünmenin vakti var, ve oynamanın vakti var; taşları atmanın vakti var, ve taşları devşirmenin vakti var; kucaklaşmanın vakti var, ve kucaklaşmaktan çekinmenin vakti var; elde etmenin vakti var, ve yitirmenin vakti var; saklamanın vakti var, ve atmanın vakti var; yırtmanın bir vakti var, ve dikiş dikmenin bir vakti var; susmanın vakti var, ve söylemenin vakti var; sevmenin vakti var, ve nefret etmenin vakti var; savaşın vakti var, ve barışın vakti var."
—SÜLEYMAN'IN MESELLERİ [Vaiz 3/1-8]

The Byrds grubunun bu sözlerden büyük bir sevilen parça (Turn, Turn, Turn) yapmasının bile bir vakti vardı. Bu bakış açısından Gary –bir kez de olsa– belli bir istikamet olmadan bir zaman süresi geçirmenin çok değerli olabileceğini görmeye başladı. O zamana kadar Gary'nin hayatının büyük bölümünde her şey doğrudan doğruya başka bir şeye yol açmıştı –yüksekokulu, lisansüstü eğitimi, ilk işi, uzmanlık eğitimi, terfiler ve benzerleri.

Gary'ye Norman Spinrad'ın "The Weed of Time" [Zaman Otu] adlı bilimkurgu öyküsünden bahsettim; bu hikâyede bir adam, ona hem olanları, hem olacakları görme gücü veren bir bitki yer. Adamın yaşamı bir işkence haline gelir. Üniversitede edebiyat profesörünüz bu öykü hakkında bir deneme yazmanızı isterse, ana temanız

(eğer iyi not almak istiyorsanız) aşağı yukarı şöyle olmalıdır: Yaşama sevincinin bir parçası keşiftir.

Gary net bir planın olmadığı bir yola girmeyi hem kaygı yaratıcı hem canlandırıcı buldu. Ayağının altındaki zemin daha az emindi, fakat harika biçimde genişlemiş bir manzarası vardı. Gary, bu belirsizliği büyük bir armağan olarak görmeyi seçti ve bunu iyi kullanmaya karar verdi. Sonunda hastaneyi bıraktı; özel bir plana sahip değildi. Sahip olduğu şey, hoşnut olduğu iyi bir işi olan hayat arkadaşı Mary'nin rızasıydı. Mary için Gary'nin mutluluğu Gary için olduğu kadar önemliydi. Onun daha önce olduğu gibi artık sırf bir işe sahip olma hatırına herhangi bir işe girmesini istemiyordu. Mary ikisinin de masraflarını karşılamaya yetecek kadar kazanıyordu, Gary'nin böylece parasal baskılardan nispeten özgür olarak doğru yolu bulma imkânı olacaktı.

Durumuna PEACE süreci açısından bakıldığında, Gary felsefi danışmanlığa başvurmadan önce ilk üç aşamayı geçmişti. Sorununu açıkça saptamıştı: kariyerini değiştirme ihtiyacı. İlgili duyguları –en başta kaygı– bu duygular tarafından özellikle takatten düşürülmeksizin yaşıyordu. Görünürdeki seçeneklerini tahlil etmiş ama iki temel soruyu yanıtlayamamıştı: "Bundan sonra ne yapmam gerekir?" ve "Bundan sonra ne yapmam gerektiğini niye anlayamıyorum?"

Atılımı, tefekkür aşamasında, belirsiz geleceğine bir engelden ziyade bir fırsat olarak bakmasıyla geldi. Felsefi meşrebi "Benim bir şeyim olmalı, çünkü yanıtları bulamıyorum" yaklaşımından, "Hayatımın yanıtlara ihtiyaç duymadığım bir aşamasına girdiğim için şanslıyım" yaklaşımına dönüştü. Düşünmesi için vakti olduğunda, kendi felsefesine incelik kazandırması ve bununla tutarlı seçenekleri tefekkür etmesi mümkün olacaktı. Fakat bunu kaygı yerine itidalle yapacaktı. Librium yerine Leibniz!

Bilgeliğin bilgi ile aynı şey olmadığı ve ne yaptığımızı bilmemenin doğru olanı yapmadığımız anlamına gelmediği düşüncesiyle yola çıkmakla Gary, yanıtları aramaksızın bulma yoluna girmiş oluyordu. Bazen ihtiyacı en iyi karşılayan şey bilmemektir. Koz-

mosu sadece akıl ile açıklayabilseydik bilimsel deneylere hiç gerek olmazdı. Ancak saf aklımız işe yaramadığında, deneyler yürütmemiz gerekir; deneyler olmaksızın –elektrikten çocuk felci aşısına kadar– bütün zamanların en büyük buluşları asla keşfedilemezdi. Bazen sizin yaşamınızda da yanıtlar hemen önünüzde olmayabilir; bu sizin de deney yapmaktan faydalanabileceğiniz anlamına gelir.

GAUGUIN VE SİZ

Gary gibi bazı insanlar için önlerinde ne olduğunu bilmedikleri zaman bunalım ortaya çıkar. Başkaları için ise önlerinde ne olduğunu bilmek bunalıma yol açabilir. Dünyanın gereğinden fazla önceden kestirilebilir olduğundan yakınanlara, planlanmış hayat gerçekdışı ve dayanılmaz gelir. Siz de onlardan biriyseniz, güvence ve refahı, bir risk alma ve keşif yolu ile takas etmek istersiniz. Hayatınızı önceden hazırlanmış uzun bir kurallar listesine göre yaşamak istemezsiniz. Eğer böyleyseniz, rotanızı çizerken "Gauguin meselesi" denen şeye dikkat etmeniz gerekecektir.

Paul Gauguin resim öğrenimi için Paris'e kaçtığında, başarılı bankacılık kariyerini, müşfik eşini ve büyümekte olan çocuklarını terk etmiş, sonra yüreğinin çağrısınm peşinde, Tahiti'ye taşınmıştı. Gauguin'in eserlerine âşık olanlarımız, dünyaya bıraktığı büyük sanat armağanı için ona minnettarız. Fakat Gauguin, ailesi ve işi hususunda acaba ahlaki davrandı mı? Yükümlülükler ve etik değerler daha büyük yaratıcı gayelerin hizmetine, şayet girebilirlerse, ne zaman girerler? Kendiniz için bunun sınırını kendiniz çizmelisiniz, fakat istikrar ile araştırıcılık arasında bir denge kurarken, bu çizginin nereden geçtiğinin farkında olmanız gereklidir.

Benim en çok hayranlık duyduğum insanlardan biri Gauguin'in bir çeşit tersidir. Stephan Mengleberg, filozof ve mantıkçı olarak kariyer yaptıktan sonra, New York Filarmoni Orkestrasında yıllarca Leonard Bernstein'e yardımcı şef olarak hizmet verdi. Bu, Leonard Bernstein bir yana, klasik müzik alanında bulunan en sevim-

li konumlardan biriydi. Fakat ellili yaşlarında Stephan içinde mırıldanan o sesi duydu – ve ses onu baroya çağırıyordu. Avukat oldu ve yaşamının geri kalanı boyunca mutlu ve başarılı bir şekilde avukatlık yaptı. Aynı zamanda müzik öğrencilerine ders vermeyi de sürdürdü, ama sert bir rota değişikliği anlamına geldiği zaman bile, yaşından etkilenmeden kendine sadık kalma cesaretini gösterdi. Bildiğim kadarıyla Stephan New York eyaleti tarihinde baroya giren en yaşlı kişi oldu; elli dokuz yaşındaydı.

Judy adlı tanıdığım bir hanım da, devlet memurluğundan emekli olduktan yıllarca sonra, –her zaman hoşlandığı ama peşine takılmadığı bir konu olan– tarih dalında edebiyat fakültesi diploması almıştı; mezun olduğunda seksen beş yaşındaydı. Keyfi yaş veya hayat evresi sınırlarının kalbinizde olan şeyi yapmanızı engellemesine izin vermek için hiçbir neden yoktur.

ANN

Ann, Gauguin benzeri daha özgür ruhlu, yaratıcı bir yaşam tercihi ile karşı karşıyaydı; fakat bunun getirebileceği güvenlik kaybından korkuyordu. Gary gibi o da artık katlanamadığı bir işte yükselmişti. Bir yönetici asistanı olarak çalıştığı sağlık merkezinde sıkıntıdan ağlayacak kadar bıkmıştı ve şeflerinden biriyle sürekli tekrarlanan anlaşmazlıklar yaşıyordu. Şimdi çok cazip, yeni bir iş teklifi kucağına düşüvermişti, fakat teklifi kabul etmek konusunda kararsızdı. Böylece, yeni işi kabul edip etmemeye karar vermesini kolaylaştırmak için –ve de kendisini alıkoyanın ne olduğunu anlamak için– felsefi danışmanlığa başvurmuştu. Çoğu insanın orta yaş değişimiyle karşı karşıya olduğu yaştan daha genç yaşta olmasına rağmen, yakın ikilemine bağlı daha genel sorunlar onu, benzer meselelerle cebelleşen birkaç yaş ileridekilerle aynı gruba sokuyordu. Onun çatışması kariyerinden kaynaklanıyordu ama yaşamının bütün alanlarını işin içine katıyordu.

Geçen yıl boyunca Ann haftada bir akşamını mahallesindeki bir

okul sonrası programında öğretmenlik yaparak geçirmişti. Öğrencilerinden biriyle yakınlık kurmuştu ve bu genç kızın büyükleri Ann'i kızlarının eğitimi için evde çalışmak üzere tamgün tutmak istiyorlardı. Bu, sadece okul dönemi boyunca günde altı saat çalışmak anlamına gelecekti ve ücreti de sağlık merkezinde çalışırken aldığının aynı olacaktı. Zor ve sıkıcı bir işte saat 9'dan 5'e çalışıp, ek olarak fazla mesai yaptığı zamankinden çok daha fazla serbest vakti olacak ve her gün iş ile ev arasında yoğun trafikte tampon tampona gidip gelmekten kurtulacaktı; ayrıca öğretmenlik, bir yandan bütün yeteneklerini kullanırken aynı zamanda başka birine yardımcı olmanın bir yolu olarak Ann'e çekici geliyordu.

Fakat Ann korku içindeydi. Öğrencinin anne babası bir yıllık bir taahhütte bulunmuştu, ve Ann bu vaktin sonunda ne olacağını bilemiyordu. Onu yeniden tutarlar mıydı? Genç kızın ona hâlâ ihtiyacı olur muydu? Ebeveynleri kızlarının gelişiminden memnun kalacak mıydı? En iyi durumda bile birkaç yıl içinde genç kız üniversiteye yönelmiş olacaktı. Ann birlikte olduğu erkekle mutlu, karşılıklı destekleyici bir ilişki yaşıyordu; fakat parasal olarak ona bağımlı olmak istemiyordu. Katı kuralcı bir çalışma ahlakıyla yetiştirildiği için, belli belirsiz, her an bir işle meşgul olmama halinin günahkârlığı akla getirdiğini hissediyordu. Sahip olduğu işte kendini, doyumsuz da olsa güvende hissediyordu; bu yeni girişim uğruna o güvenceyi tehlikeye atması gerekip gerekmediğinden emin değildi.

İnsanlar, sadece hayatta kalmaya çalışan çoğu organizma gibi, bilinmeyenden korkarlar. Bu yararlı bir korku olabilir: bir şeyi tanımıyorsanız, güvenli olup olmadığını bilemezsiniz, öyleyse güvende olduğunuzu bildiğiniz yerde daha iyi durumda olursunuz. Elbette, yeni şeyin daha güvenli olup olmadığını da belki bilmezsiniz. Peki, ya bulunduğunuz yerde de güvende değilseniz? Hayatta kalma içgüdüsü sizi ancak buraya kadar götürür. Böyle tutucu bir yaklaşım tarafından yönetiliyor olmak, hayatta kalmanıza yarar ama sürdürdüğünüz yaşamdan hoşnut olma ve doyum sağlama konusunda hiçbir garanti vermez.

Belki de insanların, aynı zamanda bilinmeyeni arzulamalarının

nedeni de budur. Keşfin vaatleri kendimizi canlı hissetmemizi sağlar. Güvence ararız ama güvenceye sahip olur olmaz onu tehlikeye atarız. Birkaç adım uzaklaşmayı göze aldığında hemen etrafta annesini arayan ve sonra annesinin orada olduğunu görür görmez uzaklaşmayı sürdüren bir bebeği seyredin, ne demek istediğimi anlayacaksınız. Güvenliğin rahatlığı ile yeni deneyimlerin heyecanı arasındaki sürekli gerilim içinde yaşarız.

Ann yaradılıştan tutucu birisiydi, fakat genişleyen ufkun çekimini o bile hissediyordu. Hayatında cazip ve zor bir fırsatı kaçırmakta olduğunu ve tam olarak kendisi olma yeteneğinin, kurumsal iş programı içinde boğulduğunu hissediyordu. Kurumların sağladığı güvenliğin bedeli, bireysel dışavurumun daha az olmasıydı. Ann, bu bedelin fazla pahalı hale geldiğini düşünmeye başlıyordu; fakat hem güvenliğin, hem de kendini dışa vurmanın değerini saptamaya çabalıyordu. Terazinin bir kefesinde fırsat ve özgürlük, öbür kefesinde önceden kestirilebilirlik ve süreklilik vardı. Benden bunları ölçüp biçmesine yardım etmemi istedi.

Hindu ve Budist felsefesi sürekliliğin ve güvenliğin yanılsama olduğunu iddia eder. Bu tür yanılsamalar açgözlü zihinde cazibe üretir; cazibe arzuları kışkırtır; arzular bağlılıklara, bağlılıklar da ıstıraba yol açar. Stoacılar da, daha önce görmüş olduğumuz gibi, eğer bağlılıktan kaynaklanıyorsa memnuniyetin çabucak acıya dönüşebileceğini kabul ederlerdi. Şeylere bağlandığımız doğrudur; aynen Ann'in boğucu işine bağlandığı gibi olumsuz şeylere bile bağlanırız. Tanıdığımız şeytanı, tanımadığımız şeytana tercih ederiz. Bu bizi yavaşça zehirleyen bir rahatlıktır, fakat ona öyle alışırız ki, zehrin tadını bile almayız. Hücrelerinden başka hiçbir şey bilmedikleri uzun süreler geçirdikten sonra mahkûmlar, hücreleri dışındaki dünyadan korkmaya başlarlar. Günün birinde bütün kapılar açılıverse, çoğu tam oldukları yerde kalacaktır.

"Soğuğu ve sıcağı, acıyı ve sevinci getiren o dış ilişkiler, gelirler, giderler; kalıcı değildirler. Onlara cesaretle katlan. ..."
—BHAGAVAD GITA

"Korkuya neden yokken korkanlar ve korkmaları gerekirken korku duymayanlar, hatalı görüşleri benimseyen böyle insanlar, acınacak bir yaşam yoluna girerler."
—BUDA

Önündeki kapı açıktı, fakat Ann kapının eşiğinde duraksamaktaydı. Hindu ve Budist öğretiler ona anlamlı geldi ve bunların bizim hızlı tempolu dünyamız için daha da önemli olduğunu sezdi. İşler bugün öyle süratle gelişiyor ki, değişimin kendisi bir erdem olarak görülüyor. Korkularımızla mertçe yüzleşmemiz ve değişimi kabul etmemiz gerekiyor. Aristo günümüz dünyasında olumlu değişimi Orta Yol olarak görürdü. Ann'i bu yeni fırsatı kabul etmeye yüreklendirirdi, çünkü bunu mevcut işine körü körüne bağlılık ile işini gelecek için hiçbir planı olmadan bırakıvermek aşırı uçları arasındaki orta yol olarak görürdü.

Felsefi bakımdan Ann özgür irade ile kadercilik arasındaki ince yolda yürüyordu. Yeni bir iş aramak veya mevcut mutsuz işinden çıkmak için başka bir yol bulmak yolunda hiçbir somut adım atmamıştı. Fakat kendisini şimdi karşılaştığı fırsatın yolu üzerine koymuştu. Gönüllülük, onun kendisine sadık kalmasının ve içinden gelen çağrıyı izlemesinin bir yoluydu. Kural olarak kaderci görüş açısını izliyor gibiydi –sanki her eylem boşunaymış gibi, durumunu düzeltmek için harekete geçmiyordu. Fakat özgür iradeyle harekete geçmek (gönüllülük), bu sonuçları önceden görmediği ve tasarlamadığı halde, ona iyi sonuçlar sağladı. Yaşamındaki olaylar üzerinde kendisinin ne kadar etkisi olduğu konusundaki bu içsel tartışmayı çözümlemek, Ann'in buna dayanarak ilerlemesi konusunda ona yararlı olacaktı.

Makyavel, daha önce görmüş olduğumuz gibi, özgür irade ile kadercilik arasındaki çatışmayı, bu iki düşüncenin hayatta işlerin başarılması konusunda eşit ağırlığı olan iki ortak olduğunu ifade ederek açıklamıştı. Değiştiremeyeceğiniz şeyleri (önceden belirlenmiş olanı) değiştirmeye kalkışmakla vakit kaybetmek yerine, etki-

leyebileceğiniz bölümle uğraşmayı tavsiye etmişti. Kötü bir adamın prensi olma yolunda ününü sağlamlaştırmakla o kadar meşgul olmasaydı, Makyavel ünlü huzur duasını destekleyebilirdi: "Tanrım bana, değiştiremeyeceğim şeyleri kabullenebilmem için huzur, değiştirebileceklerim için cesaret ve aralarındaki farkı kavrayabilmem için de akıl bağışla."

Biz insanlar kendi çıkarları için başkalarını kullanan yaratıklarız. Fakat bütün dünyayı kullanamayız ve kullanmamıza gerek de yoktur. Sanatçıların çoğu kez kendilerine, hepimizin yararlanabileceği türden bir güvenleri, kendi yıldızlarına göre yol alma cesaretleri vardır. "Ne yapıyor olmalıyım?" sorusunun yanıtı genellikle içe doğru bir bakıştan gelir, dışa doğru değil. Çağrıya yanıt vermek eninde sonunda fırsat da getirecektir. Ann için getirdiği gibi. Fırsat kapıyı sadece bir kez çalmaz, sürekli olarak çalar. Fakat çoğu kez biz ona kulak asmaz veya onu duymazlıktan geliriz, ya da kapıya bakmaya korkarız.

Ann, başarı ile fiyaskonun her ikisinin de, Kipling'in yazdığı gibi "sahtekârlar" olduğu düşüncesinden huzur buldu. Öğretmenlik işi uzun vadede iyi sonuç vermese bile, hayatının ilerideki aşamalarında kullanabileceği bir şeyler öğrenebileceği yolundaki en kötü hal senaryosundan yola çıkarak, Ann işini bırakıp, tamgün öğretmenlik yapmaya karar verdi. Değişime yaklaşırken sinirleri çok gergin olmakla beraber, birkaç ay sonra yeni konumunu ve yeni yaşamını sevdi.

Değişimden yararlanmaya çalışın, hayattan kazançlı çıkarsınız. Orta yaş bunalımını unutun. Her beş dakikada bir bunalım yaşayabilirsiniz, ya da daha orta yaşınıza bile varmadan beş ömür yaşayabilirsiniz. Tercih sizin.

11

Niye Ahlaklı veya Etik Olmalı?

"İyilikten her türlü hazzı ve ona vesile olan her şeyi anlıyorum. ... Kötülükten her türlü kederi anlıyorum."

—BARUCH SPINOZA

"Dünyada ve hatta dünya dışmda iyi bir niyetten başka kayıtsız şartsız iyi olarak nitelenebilecek bir şey tasavvur etmek mümkün değil..."

—IMMANUEL KANT

New Yorklu bir polis memuru aşağıda anlatacağım hayret verici davranışıyla geçenlerde akşam haberlerine geçti: bu memur o gün yalnız başına çıktığı devriye görevi sırasında tesadüfen bulduğu 35 bin dolar değerinde aklanmış uyuşturucu parasını hemen alıp, ... bu voliyi ... delil olarak teslim etmişti. Her tarafta bütün medya bu "Adam Köpeği Isırdı" misali öykünün üzerine atladı. Bütün muhabirler bu adamın namusluluğuna övgü yağdırmak için birbirleriyle yarışıyorlardı. Belediye başkanı kendisine bir dürüstlük madalyası sundu.

Paraları iç eden polisler hakkında yeterinden fazla şey işittiğim için bu hikâye beni de neşelendirdi; ta ki polisin yaptığı şeyi neden yaptığı hakkında konuşmasını dinleyene kadar. Parayı almayı düşünmüş olduğunu itiraf ediyordu; ama sonra, emekli aylığının bundan çok daha fazlasına değer olduğunu fark etmişti. Yakalanırsa emekli aylığını yitirme riskine girmek istemediğini söylüyordu. "Otuz beş bin dolar için parasal güvenliğimi niye tehlikeye atayım ki?" diye mantık yürütmüştü. Bu beni duraklattı. Bu polis, emekli

aylığından daha değerli bir zula bulsaydı ne yapardı, diye merak ettim. Kendi mantığını takip ettiği takdirde, bir an bile tereddüt etmeden parayı kapıverirdi.

Belediye başkanı eğer madalya dağıtmak istiyorsa, bu adama vereceği madalyanın üzerinde *doğruluk*'tan ziyade *doğru sözlülük* yazması gerekirdi. Memur en azından gerçeği söyleme cesaretini göstermişti. Fakat bu adamın ahlak mantığı, benim çocuklarıma göstereceğim türden bir şey değildi. Onun gerçekte söylediği şuydu: "Yasalara itaat etmekle edindiğim kazanç, itaatsizlikten elde edeceğimden daha fazla olduğu sürece yasalara boyun eğeceğim."

Bana göre, hikâyenin asıl korkunç yanı bu da değildi. Beni dehşete düşüren, üniformalı adamın söylediği şeydeki kusuru, sanki benden başka hiç kimsenin fark etmemiş olmasıydı. Bunun farkına varan tek kişi, doğru bir şeyi yanlış mantıkla yapmanın insanı dürüst biri yapmayacağından kaygılanan tek insan sanki bendim. Eylemleriniz kadar güdüleriniz de dürüst olmalıdır. Doğruluk, ilkeye karşı sorumluluk ve sınırsız bağlılık gerektirir, acımasız hesapçılık ve kişisel çıkar değil. Başka yere ait parayı almak, söz konusu olan paranın tutarından bağımsız olarak yanlıştır. Bu öykü, sadece fiyatı henüz ödenmemiş olan, potansiyel olarak sahtekâr bir polisin hikâyesiydi.

Parayı sahiden teslim ettiğine göre, bu adamı tamamen gözden düşürmek istemiyorum. Daha eli açık bir havada olsam, belki de sadece adamın basına yaptığı açıklamayı yüzüne gözüne bulaştırdığını söylemekle yetinirdim. Fakat benimsemeye başladığımız düşük ahlak standartlarının insanı dehşete düşürmesi gerek. Burada söz konusu olan kural –hırsızlık yapma!–, polisler ve medya da dahil, genel olarak toplum tarafından daha iyi kavranması gereken temel bir kuraldır. Buna rağmen medya, adamın yaptığı ve söylediği şeyin özünü hiç dikkate almadan, bu kişiye kahraman gibi davranmaya fazlasıyla hazırdı.

Bu bölümün amacı, kendi etik sisteminizi anlamanız ve uygulamanız konusunda size yardımcı olmaktır. Size sorulduğunda, "Bunu yapmaya karar verdiğinizde aklınızdan ne geçiyordu?" sorusuna

ikna edici bir yanıt verebilmenizi isterim. Bu kitabın II. Bölümü'nde anlatılan durumların anahtarı, birçok bakımdan bu sorudur. Özel meseleniz ne olursa olsun, uğraşmanız gereken, yüksek bir ahlaki zemin saptayıp orada bulunmak, doğru olanı yapmak, ve yaptığınız tercihi neden yaptığınızı karşınıza çıkan (kendiniz de dahil) herhangi bir kişiye ve herkese açıklayabilmek olmalıdır. Görmüş olduğumuz gibi, bir ilişkiye başlamayı veya ilişkiyi bitirmeyi, bir meslek değişimini veya karışık bir aile hayatını çekip çevirmeyi tefekkür ederken dikkate alınması gereken belirli felsefi açılar vardır. Fakat zor bir durumda temeli oluşturan soru aynıdır: "Bu durumda, iyi bir yaşam sürme çabama uygun olarak nasıl davranabilirim?" Bu bölüm oraya varmanıza yardımcı olur. Belli ahlaki ve etik sorunlar ve bunların nasıl çözüleceği konusunda bir fikir vermek için, her zamanki gibi, bazı vaka incelemelerini de buraya dahil ettim. Fakat bu bölümde sunulan her şey, bu kitaptaki konuların birçoğuna uygulanabilir.

AHLAK VE ETİK

Herkes etrafa *ahlaki* ve *etik* yaftaları saçar; bu deyimler çoğu kez davayı güçlendirmek ister gibi gereksiz yere kullanılır (örn. "Hem ahlaki, hem etik davrandı"). İnsanlara bunların arasındaki farkı sorsanız, çoğu bilmez; bu reçeteyi sırf kulağa hoş geldiği için tekrarlayıp durmuşlardır. Fakat biz ikisi arasında benim yararlı bulduğum bir ayırım yapabiliriz. Etik, neyin iyi ve buna paralel olarak neyin kötü olduğunu tarif eden bir kuram veya sistemden söz eder. Bugün çoğu kez felsefi sistemler daha fazla tartışılsa da, mitoloji ve tanrıbilim etiğin en eski kaynaklarıdır. Ahlak bize ne yapmamız ve ne yapmamamız gerektiğini söyleyen kurallardan bahseder. Ahlak eylemleri doğru ve yanlış olarak ikiye böler.

Ahlak, kişisel yaşamınızla ilgilidir: Biriyle ilk romantik buluşmada nasıl davranmak uygun olur? Şirket bürosundan bir top dosya kâğıdı alıp, eve, çocuklarınıza götürmek bir suç mudur? Etik ise

daha kuramsal odaklıdır: Şiddet içeren suçlar dışında, kafa gücüyle işlenen beyaz yakalı suçları nasıl yargılayacağız? Talep arzdan fazla olduğu sürece nakli mümkün organların tahsisini nasıl yapacağız? Ahlak yaşarken uyduğumuz kurallardır; etik ise bu kurallara yol açan sistemlerdir.

Ahlak uygulama ile, etik ise kuramla ilgilidir. Bu ikisini başarılı biçimde birleştirdiğinizde, kişisel felsefi tavrınız en sağlam durumda olacaktır. Eğer neyin iyi, neyin kötü olduğunu biliyorsanız, neyin doğru, neyin yanlış olduğunu hesaplayabilmeniz gerekir. Seçeneklerinizi bilmeniz, olumlu ve olumsuz taraflarını ölçüp biçmeniz ve karşı karşıya olduğunuz şey ve tasarladığınız tepki konusunda kendinizi savunulabilir şekilde haklı hissedeceğiniz bir ahlaki mantık yürütme yolu bulabilmeniz gerekir. Kendinizi haklı hissetmiyorsanız, belki yapmayı düşündüğünüz şeyi yapmamanız lazımdır. Eğer doğru şeyse, daima onu haklı çıkaracak bir yol bulunacaktır. Rasyonelleştirmenin tamamen farklı bir şey olduğuna dikkat edin. Herhangi bir fikri bir şekle sokarak veya yanlış aktararak her şeyi rasyonelleştirebilirsiniz (kimsenin haberi olmaz; hiç kimse mükemmel değil; bunu bana şeytan yaptırdı; Tanrı beni affeder; ben başkanım). *Haklı çıkma* ise *hak* ve *haklı* ile aynı köktendir. Daha ağırlıklı düşünüp taşınma gerektirir ve karşılığında ayak basacak daha emin bir yer sağlar.

Önemli olan ahlaki ilkeler için bağlanabileceğiniz bir etik sistemi ayakta ve işler vaziyette tutmanızdır. Neyin iyi, neyin kötü olduğunu tefekkür ederek işe başlamanız gerekecektir. Bu sorun filozofları çağlar boyunca yanıtsız bırakmıştır, bu yüzden bu bölümün sonunda tam ve şaşmaz bir yanıt bulmayı beklemeyin. Platon *Cumhuriyet* adlı eserinde Sokrat'ın ondan iyiliği tarif etmesini istediği bir diyaloğa yer verir: "Bilgi mi, zevk mi, yoksa başka bir şey mi?" Sokrat daha önce, itidal ve adalet dahil bazı erdemleri saptamıştır, fakat bu meydan okuma karşısında "Korkarım, bu beni aşar," diye yanıtlar.

Yüzyıllar sonra, görüşümüz daha berrak hale gelmiş değildir. G. E. Moore, "Bu yüzden 'iyilik' ... kelimenin gerçek anlamında tarif

edilmekten âcizdir" diye yazmıştı. Nietzsche, "İyilik ve Kötülük denen çok eski zamanlardan kalma bir yanılsamadan" yakınırdı. Daha önce deneyenler gibi siz de bu bilmeceyi kesin olarak çözemeyebilirsiniz. Çözmeyi denemeniz yine de çok önemlidir. Sağlam bir temel oluşturmanın tek yolu budur.

Platon iyilik konusunda insanların sezgisel bir kavrayışı olduğuna, bununla birlikte gerçek dünyamızda, ideal olanın sadece kötü kopyalarının bulunduğuna inanırdı. "Bilginin en yüce amacı iyiliğin esas tabiatıdır, iyi ve doğru olan her şey bizim için değerini iyiliğin bu esas tabiatından alır" diye yazmıştı. Fakat Platon, görmüş olduğumuz gibi kendi en yüce amacına erişemedi ve asla bir tanım saptamadı.

Hobbes farklı bir görüşe sahipti: "Herhangi bir insanın iştah veya arzusunun nesnesi her ne ise, ona göre 'İyilik' denen şey odur; iğrenme ve nefretinin nesnesi de 'Kötülük'." Yani Hobbes Platon'a karşı çıkar ve iyiliğin evrensel bir özü olmadığını söyler; *iyilik* ve *kötülük* sadece sevdiğimiz ve sevmediğimiz şeyler için kullandığımız etiketlerdir.

Tao ise iyiliği ancak kötülükle karşılaştırarak tanıyabileceğimizi öğretir fakat pratik bir tanım vermez.

"... Bilginin en yüce amacı iyiliğin esas tabiatıdır, iyi ve doğru olan her şey bizim için değerini iyiliğin bu esas tabiatından alır."
—PLATON

"... Bu İyi ve Kötü kelimeleri ...hep onları kullanan kişiye bağlı olarak kullanılmıştır: Açıkça ve kesinlikle öyle olan hiçbir şey yoktur."
—THOMAS HOBBES

Niye iyi veya ahlaklı veya etik olmalı? Doğru ve yanlış konusunda niye kaygılanmalı? Bunlardan bize ne? İyi ile kötüyü sizin için Tanrı otoritesiyle belirleyen bir dine girdiğinizde bütün bunlar daha kolaydır. Bütün büyük dinler tanrısal bir güçten kaynaklanan ahlaki rehberlik verirler. Kuralları Tanrı'ya atfetmekle bir taşla iki

kuş vurulmuş olur: hem eylemlerinize yol gösterecek çok kesin bir ahlakınız, hem de onu dayandırabileceğiniz mutlak bir etik sisteminiz olur. Doğru olmak demek Tanrı'nm emirlerine uymak demektir. Kurallar Tanrı'dan gelir, Tanrı da iyidir.

Eğer din sizin işinizi görüyorsa, bu oyunda öne geçtiniz demektir. Bir dine inanmasanız bile, eski tanrıbilimcilerin sundukları bilgeliği, bir tanrısal varlığa sadakat borcunuz olmadan da kullanabilirsiniz. Bütün büyük dinlerin kutsal yazıları, ahlak konusunda herkesin yararlanabileceği derin kavrayışlar içerir. Fakat, imanla veya imansız, yaşam meselelerinde çözümler elde etmek istiyorsanız, önemli ilkeleri arayıp bulmanız, kavramanız ve onları kendi kişisel dünya görüşünüze katmaya çalışmanız gerekecektir. Mutlaka, "lafı konuşmak" kadar "yolu da yürümek" gerektiğini daha önce de duymuşsunuzdur. Bu iyi bir öğüt olmakla birlikte ben, yolu yürümek kadar lafı da konuşmak taraftarıyım. Eylemlerinizin ardındaki düşünüş ve mantık, yolunuza ne çıkarsa çıksın, onunla yüzleşmenin ve çözmenin anahtarıdır.

BİLİM

Din, yaşam yolunun ahlaki ve etik kurallarını bulmanın yalnızca bir yoludur. Birçok insan yedek bilim ilahını tercih eder. E. O. Wilson gibi "etiğin geçici olarak filozofların elinden alınıp, biyolojikleştirilmesi" çağrısı yapan bir bilim adamı, özellikle bir üniversite kampusunda, etrafına büyük bir övgü korosu toplayabilir. Buradaki ana fikir, davranışlarımızın evrimsel açıklamalarını aramaktır –yani, farz olunduğu üzere kötü davranış itibar görmezken, iyi davranışın doğal seçim tarafından farz olunduğu üzere nasıl kayırıldığını göstermek. DNA'larına bakarak Nazileri iyiliksever Kuveykırlardan[11] ayırt edebilecek miyiz?

---

[11] **Quakers:** (İng.) Kardeşler ya da Arkadaşlar Topluluğu (Protestan Hıristiyanlar tarafından kurulmuştur.)

Evrim kuramından çok şey öğrenebileceğimizi düşünmekle birlikte, sadece genlerimize bakarak, bizi iyi veya kötü olmaya, daha doğrusu doğruyu veya yanlış olanı yapmaya zorlayan ve bu şekilde neyin iyi veya kötü olduğunu aydınlatan bir şey bulabileceğimize ben inanmıyorum. "Kuzen veya kuzininle evlenmemek" gibi kurallar biyolojiye bağlanabilir –yakın akraba genlerin çiftleşmesi, döllerde genetik anormallik oranını çarpıcı biçimde artırır. Fakat sosyal biyoloji bize, genlerimizi geçirme ihtimalimizi belli fedakâr davranışlarla artırdığımızı söylediği halde, genlerimizi pekâlâ sırf rasgele cinsel ilişkide bulunarak da geçirebiliriz. Herod'un, güya yedi yüz karısı ve Tanrı bilir kaç çocuğu varmış. Bu ona sosyal biyoloji göstergesinde formda olma konusunda yüksek bir derece –ölçü dışı bir derece demem gerekirdi– kazandırsa da, bunun onu E. O. Wilson'un (veya başka birinin) cemaatinin en önemli kişisi haline getirmeyeceğine bahse girerim.

Bizim için neyin iyi olduğu ile evrensel veya ideal anlamda neyin iyi olduğu arasında bir fark vardır. Bilimin bizi oraya kadar vardıracağını sanmıyorum. Aslında, yakın akrabayla cinsel ilişki tabusunun doğal kaynağı, bilimden türemiş tek sürekli işe yarar ahlaklılık örneğidir. (Bu da, bu tür evliliklerin bu tabuya rağmen niye bu kadar yaygın olduğu sorusunu akla getirmelidir.) Bize ve toplumlarımıza şekil veren çok daha fazla ahlaki ilkeye sahibiz –ve ihtiyaç duyuyoruz. Ahlakın kökenleri kolay anlaşılır olmaktan çok uzaktır ve evrim kuramının da uzağındadır.

İYİ NEDİR?

Bilim ve dinin her ikisi de, bunların bütün programlarına bağlanıp bağlanmadığınıza bakılmaksızın, ahlaki gerçek kümeleri içerir. Fakat eğer bunlar kendi başlarına sizi tatmin etmiyorsa ahlak ve etiğe yaklaşmanın başka bir aracı da laik felsefedir. "İyi nedir?" felsefedeki belki en eski sorudur. Batı felsefesi, bu sorunun yanıtını düşünmenin en az üç ana tarzını sunmaktadır: doğalcılık, doğalcılık

karşıtlığı ve erdem etiği. Bunların her birinin birkaç türü vardır.

En başta gelen doğalcı Platon'dur. Platon, İyilik'in evrensel bir Biçim'i olduğunu savunan esasçı (essentialist[12]) geleneği kurmuştur. Platon'a göre Biçim bir İdea'dır, maddesel bir şey değildir, ama yine de gerçektir. O, görünümler dünyasını –gözlemlediğimiz halleriyle somut şeyleri– İdea'lar dünyasından veya Biçimler'den ayırır. Dünyadaki bütün şeyler Biçimler'in kopyalarıdır ve Biçimler mükemmel (yani ideal) olmakla birlikte, kopyalar ister istemez kusurludur. Platon ve yandaşlarına göre, bir İyilik ideali mevcuttur. Ahlaki varlıklar olarak bizim görevimiz, ideali yapabildiğimiz kadar iyi kopyalamaktır. Zaman geçtikçe ve biz bilgi kazandıkça, İyilik idealine hep yakınlaşarak, gittikçe daha iyi kopyalar yapabilmeliyiz. İdea'lar âleminde İyilik güneş rolü oynar: onun parlaklığı bütün öbür İdea'ları da aydınlatır.

Platon, bununla birlikte İyilik'in belli bir tanımını vermez; veremeyeceğini de söyler. Zihnin bunun özünü sözcüklere sığdıramadığı halde kavrayabileceğine inanır. Bu yuvarlak bir şeydir –iyi bir insan, bu (tanımlanamaz) özle dolu bir insandır; bu (tanımlanamaz) özle dolu bir insan, iyi bir insandır. Bu yüzden, bu akıma katılmak için, açık olmaktan ziyade sezgisel bir iyilik bilgisiyle barış yapmanız gerekir.

Platon, ahlaki davranış için etik eğitiminin can alıcı önemi olduğuna sıkı sıkıya inanıyordu. Eleştirel düşünme yeteneklerinin (onun zamanında bu, Öklitçi geometri demekti) ahlaki mantığın zorunlu işaretçisi olduğu konusunda ısrarcıydı. Bu bakımdan, bizim küçük çocuklara etik öğretme biçimimizden dehşete düşerdi –şayet bunu yapıyorsak tabii! Platon Amerikan eğitimini bir bütün olarak değerlendirme imkânına sahip olsaydı, bu eğitimi etik bakımdan zayıflatılmış ve ahlaki olarak iflas etmiş bulurdu.

Biz de etiğe dalış yapmadan önce, Platon'un öğüdünü dinleyip,

---

[12] **Özcülük:** (İng. Essentialism) Varoluşun karşısında her zaman öze öncelik veren, gerçekliğe ulaşma yolunda özün varoluşu kat kat aşan bir değerinin olduğunu savlayan, bu nedenle de varlıkların varoluşlarını değil de özlerini soruşturmayı öneren öğreti.

eleştirel düşünme ve matematik konusunda bir temel oluşturursak iyi ederiz. En azından sebep ve sonuç üzerinde düşünmeyi öğretmeliyiz. Eğer küçük bir çocuk ebeveyniyseniz, günde kaç defa "Filan şey yapılmaz," veya "İyi bir kız olup, ... yap!" veya "Bu yaptığın kötü!" dediğinizi bir düşünün. Doğru! İki yaşında bir çocuğa her şeyin nedeni konusunda söylev çekemeyiz. Fakat çocuğunuz büyüdükçe onlara nedenlerin ve niçinlerin daha fazlasını vermeli ve çocukların eylemleri hakkında kendi ahlaki mantık yürütme yeteneklerini geliştirmelerine yardımcı olmalısınız, yoksa kurallarınız görünüşte, sadece gelişigüzel bir düzenleme listesi olarak kalacaktır. Okullar artık bu eğitimi sizin için vermiyorlar ve bunlar olmadıkça çocuklarınız kişisel ve sosyal olgunluğun gerektirdiği gibi kendilerini ahlaki olarak denetleme yeteneğine sahip olamayacaklar.

Wilson gibi sosyal biyologlar, Platon'un esasçı görüşlerini paylaşmasalar bile etiğin doğadan çıktığına inandıkları ölçüde doğalcıdırlar. Dinler de doğalcıdır, çünkü onlar da İyilik'i, onu bize ihsan ettiği farz edilen Tanrı'ya atfediyorlar.

"İyi Nedir?" sorusu konusunda ikinci bir büyük Batılı düşünce ekolü, kendisinin de çeşitli türleri olan, doğalcılık karşıtlığıdır. Doğalcılık karşıtlığı, genel olarak, doğadaki hiçbir şeyin iyi ya da kötü olmadığını söyler. Yani, doğal olan ile ahlaki olan farklıdır. Bir nominalist [*adcı*[13]] olan Hobbes bu ekolün en önemli taraftarıdır. Görmüş olduğumuz gibi, nominalistler evrensel kuralların bulunmadığını ve iyi ile kötünün sadece şeylere bizim verdiğim isimler olduğunu savunurlar. Hobbes size iyi ve kötünün bulunmadığını, sadece insanların sevdikleri ve sevmedikleri şeyler olduğunu söylerdi. Uygulamada ahlak, dar, kişisel ve özneldir. Temel kurallar konusunda hemfikir olan iki kişi bulunamaz; bu da neden bu kadar kolay anlaşmazlığa düştüğümüzü açıklayan bir şeydir.

Başka önemli bir doğalcılık karşıtı olan G. E. Moore, aletler ile ölçebileceğimiz birçok şey bulunduğu halde İyilik'in bunlardan bi-

[13] **Adcılık:** (İng. Nominalism) Genel kavramların hiçbir varlıklarının olmadığını,sadece birer addan ibaret olduklarını savunan ve 11. yy'da Compiégne papazı Roscelinus tarafından ileri sürülen öğreti, felsefi akım.

ri olmadığına inanırdı. İyilik, tersine, tarif ve tahlil edilemez bir şeydir. Ona değer biçmeye kalktığımızda "doğalcı mantık hatası" yapmış oluruz. Moore, ölçülebilir bir İyilik özü kabul etmez. Ona göre İyi'nin ne demek olduğunu kimse söyleyemez ve bu, kesinlikle şeyleri bir nitelendirme meselesi değildir (bu noktada Hobbes'tan ayrılır). Moore, doğru ve yanlış hareketlerin olduğuna fakat bunların herhangi somut bir İyilik kavramından türetilemeyeceğine inanırdı.

"O halde 'İyilik', bir şeyin iyi olduğunu söylediğimizde, bununla eğer onun sahip olduğunu öne sürdüğümüz niteliği kastediyorsak, kelimenin gerçek anlamında bir tariften yoksundur."
—G. E. MOORE

Hume, Moore'un düşünce dizisini önceden ortaya koydu. Ona göre "olması gerekenin, olandan türetilmesi" asla mümkün değildi; bunun anlamı, yapılması gereken konusunda sadece yapılmış olandan sonuç çıkarılamayacağıydı. Örneğin, sadece X, Y'ye zarar verdiği için, X'in Y'ye zarar vermesinin mutlaka yanlış olduğu söylenemez. Bu sonuç ancak, başkasına zarar vermenin yanlış olduğu ek varsayımından çıkar. Fakat o zaman ahlaki bir ilkeyi ispatlamış değil, varsaymış olursunuz. Hume, bazı değer yargılarına varmakla birlikte, bunların katı gerçeklerden çıkarılmadığını kabul etmemiz gerektiğini vurgulamıştı.

İyilik konusunda düşünmenin üçüncü bir yolu, şimdiye kadar çeşitli nedenlerle görmüş olduğumuz, Aristo'nun sözde erdem etiğidir. Erdem etiği, iyiliğin erdemlerin bir ürünü olduğuna inanır. Onlara erdemleri aşılarsak, insanlar iyi olacaklardır. Bu görüş Konfüçyüsçüler ve birçok dini ahlakçı tarafından da geliştirilmiştir.

"Bu yüzden, genel olarak korku, gurur, şehvet, öfke, merhamet, haz ve acı nedeniyle fazla ileri gitmek veya yeterince ileri gitmemek mümkündür, ve fazlalık ve eksiklik aynı şekilde yanlıştır; fakat bu duyguları doğru zamanda, doğru amaçla, doğru kişiye karşı, doğru nedenle

ve doğru tavırda duymak, erdem anlamına gelen, vasat veya en uygun iyiliktir."
—ARISTO

Yukarıda özetlenen bütün yaklaşımların kendilerine özgü sınırları göz önüne alındığında, kendi çalışma şablonunuzu kendiniz çıkarmanız gerektiğini görürsünüz. Buna başlamadan önce Doğu felsefesinden son iki bakış açısı daha eklemek istiyorum. İyiliğin anlamı konusunda kendi düşünüş tarzınıza incelik kazandırma çabası içinde buraya kadar vardınız ve zahmetleriniz karşılığında birçok kuram gördünüz. İşte hemen uygulamaya koyabileceğiniz bir kuram daha: *ahimsa* veya zararsızlık öğretisi. Hindu felsefesinin Jainizm'den alınma temel bir öğretisi olan *ahimsa*'yı uygulamak, hisseden hiçbir varlığın zarar görmesine yol açmamayı sağlama bağlamak anlamına gelir. Bu, iyiliğin çok yalın bir ölçüsüdür. Ne kadar iyi olduğunuz, hisseden varlıklara ne kadar zarar verdiğinizle ters orantılıdır. Başkalarına zarar veren kötüdür; kötü olan başkalarına zarar verir. Başkalarına yardımcı olan iyidir; iyi olan başkalarına yardımcı olur.

Dikkat ettiyseniz, *ahimsa*'nın sadece başka insanlarla değil, hisseden bütün varlıklarla ilgili olduğunu fark etmişsinizdir. Yahudi-Hıristiyan yönelimi genel olarak hayvanlara kadar varmaz –ne de olsa Tekvin'de insanlara açık bir şekilde hayvanlar üzerinde egemenlik gücü verilmiştir ve biz de bu gücü kullanmakta hiç vakit kaybetmedik. *Ahimsa*'yı, en başta yaygın olarak insanlar konusunda uygulayarak faydalı biçimde kullanabileceğinizi düşünüyorum ve ayrıca başka bir yaşam biçimi de ne kadar hissedebilme yeteneğine sahipse, ona o kadar çok zarar verebileceğinizi var saymak kuşkusuz güvenli olacaktır. Bu, düşünmek için iyi bir malzemedir ve kendi sisteminize şekil verirken gözden kaçırılmaması gereken bir husustur. Kendi sınırlarınızı nereye –ve neden– çizeceğinizi bilmeniz gerekir.

Hindular bütün nesnelerin birbirlerine bağlı olduklarını kabul ederler; *ahimsa*'nın uygulanmasını bu yüzden insanlarla sınırla-

mazlar. Aslında onlar, *avidya*'nın –kör cehalet veya bilmeden zarar verme– insanı, zarar vermenin sonuçlarından kurtarmayacağını savunurlar. Zarar verme potansiyelinizi anlamak çok önemli bir kavrayıştır ve kişisel olarak nasıl zarar verilmeyeceğini anlamanın arayışı içinde olmalısınız. Bunun anlamı, düşündüğünüze, söylediğinize ve yaptığınıza dikkat etmektir.

Ahimsa öyle güçlü bir düşüncedir ki, zamanın ötesinde ve yerkürenin her yanında yankılanır. Onu Hipokrat'ın doktorlara öğüdünde tekrar işitirsiniz: "İki şeyi alışkanlık haline getirin: yardım etmek veya en azından zarar vermemek." Ve yine, dolaylı olarak, Altın Kural'da: "Başkalarına, onların size davranmalarını istediğiniz gibi davranın." Matta İncil'inde (7:12) de aynı ilke ortaya çıkar: "İmdi, insanların size her ne yapmalarını istiyorsanız, siz de onlara öyle yapın; çünkü şeriat da peygamberler de bunun için vardır." Benzer şekilde Hillel de şöyle yazmıştı: "Sende nefret uyandıran neyse, komşuna onu yapma. Tevrat'ın hepsi budur. Gerisi yorumdur." Ve Aristo: "Dostlarımıza, dostlarımızın bize davranmalarını istediğimiz gibi davranmalıyız." Ve Konfüçyüs: "Kendine yapılmasını istemediğin şeyi başkalarına yapma." Eğer Batı felsefesi Platon'a gönderme yapan bir dipnot olarak özetlenebilirse, etiğin bütün karışıklıkları da belki bu ifadelere yapılan dipnotlardır; ve Hillel haklıdır; geri kalanı yorumdur.

Hindu ve Budist gelenekleri, zarar vermenin sonuçlarını, ahlaki bir sebep ve sonuç kuralı olan *karma* ile açıklarlar. Karma, tam olarak "eylemin olgunlaşan meyveleri" demektir. Popüler deyişle, "haydan gelen, huya gider". Veya Pavlus'un ifadesiyle (Galatyalılara Mektubu 6:7'de): "Çünkü bir adam ne ekerse, onu biçer." İyilik yapın, iyilik size geri gelecektir; kötülük yapın, kötülük size geri dönecektir. İşin gizemli yanı sonucun hangi biçimde geleceği ve gelmesinin ne kadar süreceğidir. Topun (iyi veya kötü yönde) yuvarlanmasını başlatmak için ne yaptığımızı genellikle unutmak eğilimindeyiz; fakat bu, bir bağlantı yok demek değildir. Bağlantıları bularak ilerlerken ayağımızı nereye koyacağımızı öğrenebiliriz. Biçim düzenini önceden bilemesek bile, bir bağlantı bulunduğuna

inanmak doğru şeyi yapmak için güçlü bir motivasyondur. Net mesaj, düşündüklerimizin, söylediklerimizin ve yaptıklarımızın sonuçlarının olduğudur. Çağdaş Amerikan toplumunda biz fazlasıyla sık olarak, bu tür bir sorumluluktan haberimiz yokmuş gibi davranmaktayız.

"Eğer bir adam erdemli bir iş yaparsa, onu tekrar tekrar yapsın; iyilik yapmak için bir özlem duygusu geliştirsin; mutluluk erdem birikiminin sonucudur. Günahkâr bile günahı [...nın meyvesi] olgunlaşmadığı sürece bir miktar mutluluk bulur; fakat günahı olgunlaştığında, onun kötü sonuçlarını görür. İyi işler yapan bile erdemi olgunlaşmadığı sürece kötülük [kötü günler] görür, fakat erdemi tamamen olgunlaştığında, o da erdemli işlerinin sonuçlarını görür."
—BUDA

Eğer bu zarar vermeme ilkesi sizi, istenildiği gibi bir maddeden yapılıp yapılmadığınız konusunda şüphe etmeye ittiyse, *ahimsa*'nın karma'yı hesaba kattığınızda bir kendini koruma niteliği kazandığını dikkate almalısınız; Dalai Lama'nın "bilgece bencil" olma öğüdü bu yüzdendir.

Çin felsefesi İyilik'in tarifi konusunda daha pratik bir erdem etiği yaklaşımına sahiptir. Bunun en katı uygulayıcısı Konfüçyüs'tür. Onun temel kaygıları gelenek, kuruluş biçimi, vazife, aile, devlet yönetimi ve toplumun korunması konularıyla ilgilidir. Ona göre bu değerleri her ne destekler ve savunursa iyilik basitçe odur.

Tao, zıtların birliği öğretisiyle saf iyinin mevcut olmadığını öğretir. Lao Tzu, iyiliği ancak kötülüğe nispetle tanıyabileceğinize inanır. Kant bu fikri başka bir biçimde ortaya koymuştu: Evrende bir tek el bulunsaydı, onun bir sağ el mi, yoksa bir sol el mi olduğunu nereden bilecektiniz? Yin-yang simgesinin ünlü helezonları bunu, hem beyaz hem de siyah tarafın içine karşıt renkten küçük bir daire alarak betimler. Bu, iyiliğin kötülüğün zıddı değil tamamlayıcısı olduğunu ve her şeyin kendi tamamlayıcısının bir parçasını içerdiğini hatırlatan bir şeydir. İyi zamanlarda, iyinin tarafını tuttu-

ğunuzdan emin olun ve kötüden sakının. Kötü zamanlarda göreviniz, ışığa giden yolunuzu karanlığın içinde bulmaktır.

"Dünyadaki herkes güzelliği güzel olmak olarak anladığında, çirkinlik varolur. Herkes iyiliği iyi olmak olarak anladığında kötülük varolur."
—LAO TZU

"İyi Nedir?" sorusunu hâlâ yanıtlamadığımızı muhtemelen şimdiye kadar anlamışsınızdır. Sizin de görebildiğiniz gibi, bunun nedeni tek bir yanıt bulunmamasıdır. Ve kime kulak verdiğinize bağlı olarak, bu soru belki de hiç yanıtlanamaz bir sorudur, ya da en azından açık bir şekilde yanıtlanabilir değildir. Mevcut bir temel ilkeler dizisine içtenlikle katılmaya hazır olmadıkça, sürekli olarak uygulanabilir ahlak ilkeleri çıkarabileceğiniz, evrensel anlamda savunulabilir bir etik sistemi yoktur. Bütün diğerlerini dışlayarak tek bir etik kuramını destekleyecek, her zaman ve her yerde kesin olan hiçbir sav yoktur. İyilik kavramları farklı insanlar tarafından farklı şekillerde ifade edilir. Fakat bu bizi ahlaki görececilikçiler haline getirmez; etik sitemlerin çeşitliliğine rağmen çoğu insan adam öldürmenin, ırza geçmenin ve hırsızlığın (başka kimi şeylerle birlikte) suç olduğuna inanır.

DOĞRU NEDİR?

Bu şekilde, iyinin ne olduğunu kesin olarak bilemeyince, doğrunun ne olduğunu nasıl bileceğiz? Pek kolay değil! İyinin ne olduğunu bilseniz bile, bir ikilem karşısında, yani neyin doğru olduğunu anlamanın başlıca iki yolu arasında bir seçim yapma durumunda olacaktınız. Bu iki yola deontoloji ve teleoloji adı verilmektedir.

Deontoloji yanlılarına göre, bir eylemin doğruluğunun veya yanlışlığının, onun sonucunun iyiliği veya kötülüğüyle hiç ilgisi yoktur; eylemler bizzat doğru veya yanlıştırlar. Bu yüzden, örneğin On Emir'e inanıyorsanız, elinizde size neyin doğru, neyin yanlış ol-

duğunu gösteren bir kurallar kümesi vardır. Kural kitapları, bir hareketin doğru mu yanlış mı olduğunu orada önceden arayıp bulabilmeniz açısından yararlıdır. Fakat kural kitapları, neredeyse her kuralın bir istisnası olması yüzünden aynı zamanda yararsızdır. Çoğu insan temel kurallar (örn. "Öldürmeyeceksin!") konusunda hemfikir olmakla birlikte, yine çoğu insan bazı istisnaların bulunmasını ister (örn. nefsi müdafaa, savaş, kürtaj veya ötanazi durumunda). Bu yüzden deontoloji yanlıları "Öldürmeyeceksin" kuralının istisnaları konusundaki anlaşmazlıkları yüzünden bazen sonunda birbirlerini öldürecek noktaya gelirler. Deontolojinin güçlü yanı ahlak kurallarının bulunmasıdır, zaafı ise uygulanabilir istisnalar saptamanın güçlüğüdür.

Teleoloji yanlıları, bir eylemin doğruluk veya yanlışlığının, kısmen ve hatta tamamen, onun sonuçlarının iyi veya kötü olmasına bağlı olduğuna inanırlar. Örneğin eğer yararcı düşünceye ("en çok sayıda insan için en büyük mutluluk") taraftarsanız teleoloji yanlısısınızdır. Bir deontoloji taraftarı (hırsızlık suç olduğu için) Robin Hood'u kınayabildiği halde, bir teleoloji taraftarı onun çaldığı parayla ne yaptığını görmeyi beklerdi. Teleoloji taraftarı, Robin Hood eğer parayla bir İsviçre banka hesabı açarsa, kendi kazancı için hırsızlık yaptığından dolayı suçlu olduğunu söylerdi; Robin Hood eğer parayı fakirlere verirse, başkalarına yardım ettiği için onun haklı olduğunu söylerdi. Fakat teleoloji geri de tepebilir. Semtinizde bir cürüm işlendiğini farz edin ve komşu çoğunluğunun ilk yabancıyı yakalayarak hemen mahkûm edip, linç etmeye karar verdiğini düşünün. En çok sayıda insan için en büyük mutluluk düşüncesi, en az sayıda insan için en büyük mutsuzluk ile de sonuçlanabilir. Teleolojinin güçlü yanı açık fikirliliğidir; zaafı ise bireysel hakları ve bununla ilgili yöntemleri hiçe saymasıdır.

Peki bu, doğru biçimde yaşama arayışınızda sizi nereye vardırır? Teknik deyimiyle bilmek isterseniz, varacağınız yer etik-ötesi görececiliktir. Bölüm 8'de gördüğümüz gibi, görececilik mutlak bir doğrunun bulunmadığı –bazı hareketlerin bazı şartlarda, başka şartlarda olduğundan daha uygun olduğu– inancıdır. Etik-ötesi, rakip

etik sistemlerin karşılaştırılmasıdır; bazı etik sistemler bazı şartlarda, başka şartlarda olduğundan daha uygundur. Eğer bazen deontolojinin teleolojiden daha iyi, bazen de teleolojinin deontolojiden daha iyi işlediğini düşünebiliyorsanız, o halde siz bir etik-ötesi görececisiniz demektir. Yalnız dua edin de, kimse sizden *daha iyi*'yi tanımlamanızı istemesin.

Eğer şu anda özel bir çatışma karşısında bulunuyorsanız, bunu kişisel bir etik sitemi geliştirme konusunda bir sınama vakası olarak kullanın. Ancak vardığınız özel sonuçların genel anlamda da işe yarar olmasına dikkat edin. Şu anda bir etik veya ahlaki sorunuz yoksa, yine de uygulamada gerek duyduğunuzda hazır olması için kuramınızı hazırlamanız iyi olur. Bu, kendi başınıza ya da bir dost veya bir ortakla birlikte yapabileceğiniz bir şey olabilir. Eğer kişisel olarak bir uzmanın rehberliğine ihtiyaç duyarsanız veya bir sorunun içinden çıkamazsanız, felsefi danışmanlık her zaman iyi bir seçenektir.

Bu çalışmayı nasıl yaparsanız yapın, etik konusunda düşünmenin dayanıklı ve yararlı yolunun anahtarı tutarlılıktır. Uyum içinde birlikte yaşayabileceğiniz bir sistem ve hem kendinize hem başkalarına açıklayabileceğiniz kurallar düzenlemek zorundasınız.

ETİK TEHLİKEYE GİRDİĞİNDE

İnanç sisteminiz çeşitli kategorilerdeki birçok inanç kümesinden oluşmuştur: din, siyaset, estetik, ebeveynlerin inançları, akranların inançları ve benzerleri. Her küme, doğru olduğunu kabul ettiğiniz öncüllerin ve sağlam olduğunu kabul ettiğiniz savların bir toplamıdır, yine de deneyim ve mantık bu unsurlardan herhangi birini herhangi bir zamanda değişikliğe uğratabilir. Bu kümelerin bir arada varoluşu sık sık rahatsızlık vericidir ve bir inanç kümesi içinde doğru olduğu kabul edilen bir öncül, bir başka inanç kümesi içinde doğru kabul edilen bir öncül ile çeliştiğinde bilinç çatışmaları meydana gelir. Örneğin "boşanma günahtır" görüşüyle karşı karşıya ge-

lebilirsiniz. Bununla birlikte kendi kendinize "Annemle babam boşanmışlar; ama onlar iyi insanlar" diyebilirsiniz. İki öncülün birlikte doğru olup olamayacağını merak edersiniz, fakat dini terbiyenizi veya ailenizden gördüğünüz bilgeliği hükümsüz kılıp kılamayacağınızdan şüphe edersiniz. Çatışma hissedersiniz. Bu durumda psikologlar "bilişsel ahenksizlik"ten söz ederler. Felsefi danışmanlar ise buna "varoluşsal ahenksizlik" derler. Normal insanlar "karışık duygular" diyebilir.

Sizi hoşnut eden bir kişisel etik sistemini hiçbir zaman düzenlememiş olmanız, bunu yapmanız gerektiğinin bir işaretidir. Eğer bunu daha önce yaptıysanız, belli bir çatışmanın sizi paniğe düşürmesine veya sisteminize olan inancınızı yitirmeye zorlamasına izin vermeyin. Bu tür olaylar sizi biraz daha derin araştırmaya ve rötuşlar yapmaya teşvik etsin. Bir çift inançtan birini çatışma halinde bırakmak isteyebilirsiniz, fakat bu mutlaka gerekli değildir. Sorunlu bir durumu, her vakaya ayrı ayrı bakarak değerlendirebilirsiniz. Ahenksizliğin uyumunu mantıktan çok (veya mantığa ek olarak) eylem aracılığıyla sağlama yolları da bulunabilir. Papazınızla konuşun. Ebeveynlerine kendi ayrılmaları konusundaki fikirlerini sorun. Kendi hayat arkadaşınızı dikkatle seçin ve ilişkiyi sürdürmek için gerekli çabayı gösterin.

"Bütün öteki inançlarından tamamen bağımsız bir inanca hiç kimse sahip değildir.
İnançlar daima kümeler veya gruplar halinde bulunurlar. Daima inanç sistemleri içinde yer alırlar, hiçbir zaman tecrit halinde değil."
—THOMAS GREEN

TED

Size ilkelerinizi nasıl eylemlere dönüştürebileceğiniz konusunda bir fikir vermek için, bir lise müdürü olan Ted'in vakasını buraya alıyorum. Burada okuyacağınız ikilem çok özel olduğu halde,

sorunlar ve çözümler elverişli ölçüde net olduğu için bu vakayla başlıyorum –çoğu gerçek hayat durumuna kıyasla böyle bir netlik bir lüks sayılabilir. Sorunlar ve çözümler bu vakada ayrılabildikleri için, süreç daha kolay görülebiliyor.

Ted'in idare ettiği lisedeki öğrenciler yerel bir yardım derneği için bağış toplama kampanyası düzenlemişlerdi. Ted de çeşitli ikramiyeleri olan bir piyango düzenledi. Topladıkları her 10 dolarlık bağış karşılığında öğrencilere bir piyango bileti veriliyordu. Öğrenciler, Ted'in bürosunun girişine her biri ikramiyelerden birinin etiketini taşıyan bir dizi kutu koydular. Öğrenciler biletlerini ikramiye tercihlerine göre kutulara atıyorlardı.

Kampanyanın sonunda öğrenciler beklenen ikramiye çekilişi için toplantı salonunda toplandılar. Ted her kutudan bir bilet çekerek ev sahipliğini üstlendi. Kazanan öğrenciler sınıf arkadaşlarının tezahüratları eşliğinde ikramiyelerini almak için teker teker kürsüye çıktılar; ikramiyeler arasında CD'ler, bir sinemaya serbest giriş kartları, yerel giyim mağazasından alışveriş kuponları ve büyük ikramiye olarak da bir dağ bisikleti vardı. Heyecanın doruk noktasında Ted, okulun yardım katkısının toplamını ilan etti. Bu toplantının hem okul ruhu için, hem de gönüllü çalışma ruhu açısından tam bir zirve oluşturduğunu hissetmişti.

Fakat ertesi gün, bir öğrencisi, bisikleti kazanan öğrencinin hiç bağış toplamadığını bildirmek için onu görmeye geldi. Aksine, ödülü kazanan Tiwana'ya bilet, kayda değer miktarda para toplamış olan Clarabel tarafından dostluklarının bir anısı olarak verilmişti. Öğrencinin şikâyeti Ted'in dikkatini etik bir ikileme çekti. Tiwana sırf kazanan bilete sahip olduğu için bisikleti almaya hak kazanmalı mıydı? Para toplama kampanyasına katılmadığına göre, ikramiye alma hakkı tartışma konusu olmaz mıydı? Haber okulda çabucak yayıldı ve çok geçmeden öğrenci velileri konuyu araştırmak için telefon etmeye başladılar.

Ted zor duruma düşmüştü. Bu kargaşadan bağış toplama kampanyasının ve ikramiye dağıtımının başlangıçta yarattığı iyi duyguları bozmadan çıkmanın adil bir yolunu göremiyordu. Öyle kaygı-

lanmıştı ki, bu mesele yüzünden gerçekten uykuları kaçmaya başlamıştı; böylece, hem kişisel olarak rahatsız olmadan kabullenebileceği hem de başkalarına karşı savunabileceği bir çözüm bulmasına yardımcı olmam için beni aradı. Gördüğü seçenekleri ortaya koydu: Tiwana bisikleti alıkoyabilirdi; bisiklet Clarabel'e verilebilirdi; Tiwana'nın bileti Clarabel'e geri verilerek bisiklet için yeni bir çekiliş yapabilirdi; bisiklete kimin sahip olacağını Tiwana ile Clarabel kendi aralarında kararlaştırabilirler ve ikinci bir bisiklet alınıp kutudan çekilen bir sonraki bilete verilebilirdi.

Ted yeni bir çekiliş yapmak istemiyordu (çekilişin kendisi kurallara uygundu) ve (yardım derneğine gidecek parayı azaltacağı için) yeni bir bisiklet almak da istemiyordu. Bana, hem kızlarla hem ebeveynleriyle konuştuğunu ve birisi hariç hepsinin çeşitli çözüm yollarına açık olduğunu anlattı. Fakat Clarabel'in babası bisikletin Clarabel'in olması gerektiği konusunda son derece ısrarlıydı. Ted'in kendisi ise yukarıdaki seçeneklerin hiçbirinden pek memnun değildi. Doğru kararı vermek istiyor fakat buna yardımcı olacak etik bir görüş arıyordu. Sorunu birlikte çözdük.

Birçok müşteri gibi Ted de PEACE sürecinin ilk üç aşamasını (sorunu teşhis etmek, duygularını dile getirmek ve seçeneklerini tahlil etmek) kendi başına geçmiş fakat sonra çıkmaza girmişti. Her bakımdan en uygun yolu tefekkür etmek ve ardındaki nedenleri anlamak için felsefi bir ipucuna ihtiyacı vardı.

Ted'in piyangoyu yeniden düzenlemenin sakıncası konusundaki görüşüne katıldım, böylece bisikletin Tiwana'da mı kalması, yoksa Clarabel'e mi verilmesi gerektiği üzerinde yoğunlaştık. Her olasılıkla ilgili felsefi fikirler hakkında konuştuk. En önemli kavrayış, ahlaki iddiaları hukuki iddialardan ayırmaktı. Hukuki anlamda, Clarabel bileti özgürce Tiwana'ya verdiğine göre bilet (ve böylece bisiklet) Tiwana'nındı. Hep söylendiği gibi mülkiyet hukukun onda dokuzudur. (Mülkiyet yasal olmayan yoldan ele geçirilmiş olsaydı –Tiwana bileti Clarabel'den çalmış olsaydı– yasa elbette Clarabel'in mülkiyetini meşru sayacaktı.)

Bununla birlikte, yasaya uygunluk ahlaklılık ile aynı şey değil-

dir. Bu durumda, sadece yardım için para toplayan öğrenciler biletlere hak kazanıyordu. Bu, bir başkasının satın alıp size hediye ettiği bir milli piyango bileti gibi değildi. Bu durumda, ahlaki bakımdan bilete hak kazanmak için sizin kişisel olarak çok özel eylemler yapmanız –yani, yardım derneği için bağış toplamanız– gerekiyordu. Bir avukat, Clarabel bileti meşru yoldan kazandığına ve onu özgürce Tiwana'ya verdiğine göre, biletin (ve böylece bisikletin) Tiwana'ya ait olacağını söylerdi. Yardım derneğine bağış toplanması için çalışarak ikramiyelere hak kazanan ve bu yüzden, bir tek kuruş bağış toplamamış birinin büyük ikramiye için çekilişe katılmasını yanlış bulan diğer öğrencilere yapılan ahlaki saldırıyı bir avukat umursamazdı. Doğrusunu isterseniz burada, şikâyet eden bütün o öğrencilerin (ve ebeveynlerinin) hayırseverlik davranışı konusunda alabileceği bir ders de vardı. Hayırseverliğin daha yüksek seviyesi hangisidir: ihtiyaç sahiplerine, merhametli olduğunuz için yardım etmek mi, yoksa ihtiyaç sahiplerine bir ikramiye kazanmak istediğiniz için yardım etmek mi? (Avukatınıza bu konuyu da sakın sormayın!)

Ahlaki konunun –Tiwana'nm bileti ahlaki bakımdan hak etmediğinin– aydınlatılması Ted'e seçmek istediği yönü açıkça görme imkânı verdi. Ahlaki bakımdan sağlam bir zeminde durabileceği konusunda ve mantığını herkese açıklayarak birçok insan için çabucak sıcak bir mesele haline gelen şeyi zararsız hale getirebileceği konusunda kendinden emin oldu. Biletlerin bir öğrenciden diğerine geçirilmesinin mümkün olmadığını açıklayan ve bunun başlangıçta açıklanmamış olması konusunda özür içeren bir demeç yayınladı. Her biletin gerçek mülkiyeti konusundaki mantığını açıkladı. Ondan sonra bisikleti kazanan biletin (ve böylece bisikletin kendisinin) haklı olarak Clarabel'e ait olduğunu ilân etti. Clarabel, bisikleti elinde tutmak veya onu arkadaşına hediye etmek konusunda elbette özgür olacaktı. Clarabel'in bisikleti kazanmasından kimse şikâyet edemezdi: o biletini hak etmişti. Diğer taraftan bisikleti sonradan Tiwana'ya verirse de kimse şikâyet edemezdi: bisiklet kendisinindi, verebilirdi. Tiwana'nın yine de sonunda bisikleti elde edip

etmemesi, ahlaki açıdan konuyla ilgili değildi, önemli olan nasıl elde ettiğiydi.

Toplumumuzda hatalı olarak çoğu kişi hukukun ahlaki standartları belirlediğini düşünür; birçokları yasal olan her şeyin ahlaki olduğunu farz eder. Toplumların ahlaklarım (örn. çocuklara kötü muameleyi, zararlı ve bu nedenle yanlış olduğu için suç sayarak) hukuklarına yansıttıkları doğrudur; fakat toplumlar kanunlar sayesinde ister istemez ahlaklı hale gelmezler. Sovyetler Birliği'nde Stalin'in tasfiyelerinin (yani, on milyonlarca masumun öldürülmesinin) yasal olduğu gibi Nazi Almanyası'nda da soykırımın yasal olduğunu dikkate alın. Ya da Amerika'da kürtaj ve ölüm cezası konularını düşünün. Her ikisi de yasal, fakat her ikisinin de bunları ahlakdışı ilân eden güçlü muhalifleri var. Tütün şirketleri yasal olarak çalışıyorlar, fakat birçok kişi bunların bütün işlerini ahlakdışı görüyor. Öte yandan, birçok insan kişisel olarak ötanazinin ahlaka uygun olduğuna inandığı halde bu konu hâlâ yasadışı olmayı sürdürüyor. Bu noktadan öğreneceğiniz şey, makul insanlar tarafından uygulanan, iyice düşünülmüş etik sistemlerin çelişkilere yer verebileceğidir, çünkü ahlak aritmetik gibi bir konu değildir: yanıtların hepsi nesnel olarak doğru veya yanlış değildir.

Ted'in hikâyesinin altını çizdiği öteki önemli nokta, etik standartların desteklenmesini sağlamak için iyi niyetlerin yeterli olmadığıdır. Cehenneme giden yolun onlarla (iyi niyet taşlarıyla, etik standartlarla değil!) döşeli olduğu yolundaki atasözünü hatırlayın. Bağış toplama kampanyasıyla ve piyangoyla uğraşan herkesin niyeti iyiydi. Fakat ikramiyeler konusunda beklenmedik bir anlaşmazlık çıktı ve bunun çözümü herkesin tahmin edebileceğinden daha fazla emek gerektirdi ve uykusuz gecelere mal oldu. Ancak, ahlaki hak ile yasal hak arasındaki farkı tefekkür ile kabul eder etmez Ted'in okul müdürü olarak kararını verebilmesi ve dengesini kazanması mümkün oldu.

Önünüzde yatan görevin gözünüzü korkutması doğaldır. Fakat Ted'den öğrenmeniz gereken diğer ders, sorununuza ahlaki bir çözüm bulabileceğinizdir. Eski Ahit'in bize söylediğine göre Tanrı

Nuh'u tufandan, bir erdem numunesi olduğu için değil, "kendi devrindeki insanlar arasında kâmil" veya "kendi nesli içinde salih" (Tekvin 6:9 ve 7:1) olduğu için kurtardı. Nuh'un da kusurları vardı, fakat görünüşe bakılırsa iyice yozlaşmış bir toplumda yaşıyordu. İyi bir yaşam uğruna çabaları ona gemide bir yer ayırmaya yetti. İyi olabilmek için, mükemmel olmak zorunda değilsiniz.

JACKIE VE DAVID

İşte, size yarışan kişisel çıkarları nasıl yönetebileceğinizi göstermek için, dolaşık bir ikilemi çözmeye çalışan başka birinin daha vakası.

Jackie ile David, kızları doğmadan iki yıl önce Kaliforniya banliyölerinden New York'a taşınmışlardı. David, hemen Wall Street'te üst düzey bir iş buldu ve Jackie büyük kent hayatını yaşamak için şirket işini bırakarak serbest çalışmaktan fazlasıyla mutluluk duydu. Apartman yaşamının ilk şokunu atlattıktan sonra, memleketlerinde mümkün olmayacak derecede artış gösteren iş başarılarıyla ve New York'un çok sayıda kültürel avantajıyla, Manhattan'da geçirdikleri zamanın her dakikasını keyifle yaşıyorlardı.

Fakat Tamara adlı bir çocukları olduktan ve iki yaşına geldikten sonra Jackie artık, kentte kalmaları gerekip gerekmediği konusunda endişe duymaya başladı. Kızının güvenliği ve eğitimi konusunda kaygılanıyordu. Jackie büyük kentin elverişli durumunu takdir ettiği kadar, büyüyüp evlendiği Kaliforniya kasabasının, kızına daha sağlıklı bir çocukluk sağlayıp sağlamayacağını da merak ediyordu. Oradaki mükemmel devlet okullarını iyi biliyordu ve Manhattan'daki en iyi özel okullardaki yerler için girişilen yoğun rekabeti –ve okul içi yarışmanın vahşetini– göz korkutucu buluyor ve tamamen sağlıklı da görmüyordu. Üstelik nasıl bir bedel karşılığında! Tamara'nın New York'ta okula –ve hatta köşedeki dükkâna bile– tek başına gitmesine hiçbir zaman izin veremeyeceğinden korkuyordu ve çocukluk arkadaşlarıyla açık havada geçirdiği tasasız öğ-

leden sonraların anısını titizlikle koruyordu. Jackie, New Yorkluların aralıksız başarıya odaklanmalarına kendi adına kulak asmıyordu, fakat gerçekten kim olduğu yerine, neyi ne kadar yaptığı üzerine yoğunlaşmanın, büyüyen bir genç kız üzerindeki etkisinin ne olacağı konusunda kaygılanıyordu.

Öte yandan, Manhattan'da mevcut kültür ve iş imkânlarının banliyölerde olduğundan kat kat üstün olduğunu kendi deneyimlerinden biliyordu. New York'taki özel okullarda, çocuklar daha anaokulunda satranç ve bilgisayar öğreniyorlardı. Buradaki liselerden mezun olanlar seçkin Amerikan üniversitelerine kabul ediliyorlar ve önde gelen bilimsel araştırmacıların yanında stajyer olabiliyorlardı. Jackie, her cumartesi Tamara'yı farklı bir sanat müzesine götürmenin, bir Broadway müzisyeninin yanında şan derslerine yazdırıp, ona yaşgünü armağanı olarak kombine bale bileti vermenin hayalini kuruyordu. Yoksa Kaliforniya banliyösünde... alışveriş merkezinde ayak işlerinde çalışmak mı? Rekreasyon merkezinde dans dersleri almak mı? Eh... kendisi için yeterince iyi olmuştu. Fakat sonraları, yeniyetmeliğinde nice huzursuz hafta sonları da yaşamıştı.

Hem Jackie'nin, hem David'in ebeveynleri ve diğer aile bireyleri Batı Sahili'nde yaşıyorlardı. İlk taşındıklarında, yılda birkaç kez ziyaretlerine gitmek yeterli oluyordu, fakat Tamara o kadar hızla büyüyor ve değişiyordu ki, artık amcalar ve teyzeler onu her gördüklerinde bambaşka bir insan olduğundan şikâyet eder olmuşlardı. Jackie ile David Kaliforniya'da geride geniş bir arkadaş çevresi bırakmışlardı ve bu arkadaşların birçoğu da şimdi anne baba olmuşlardı. New York'ta görüştükleri birçok tanıdıkları vardı ama derin dostlukların gelişmesi yavaş oluyordu. Jackie New York yaşamının avantajlarının, ailelerinden ve dostlarından uzak kalmalarını telafi edip etmeyeceğini merak ediyordu. Kesin olarak bildiği tek şey vardı: eğer banliyönün zahmetlerine katlanacaksa, bu ailesinin ve dostlarının yanında olacaktı. Onun için başka bir yer söz konusu değildi.

David kendi payına, New York'ta kalmaktan hoşnuttu. Fakat o

da kızı için en doğru olanı yapmak istiyordu ve Jackie'ye eğer o bunun önemli olduğuna inanırsa, yeniden Kaliforniya'ya taşınacağını söylemişti. Gelirleri ve mesleki ilerlemeleri açısından ikisinin de bir bedel ödeyeceklerini biliyordu, bununla beraber ipotek ödemelerinin azalması ve yeniden bir bahçe sahibi olmak onu mutlu edecekti.

Ebeveyn olarak doğru olanı yapmak istedikleri konusunda hemfikir oldukları halde, durum karşısındaki kaygı düzeylerinin eşitsizliği Jackie ile David'in evliliklerinde gerilime yol açıyordu. David, Jackie'nin endişelerini unutup gevşemesini, gelişen meslekleri ve banka hesapları da dahil, aile yaşamının keyfini çıkarmasını istiyordu. Jackie ise David'in sadece onun kararına uyacağını söylemesini değil, endişelerini paylaşmasını ve onunla birlikte çözüm yolu bulmaya çalışmasını istiyordu.

Jackie'nin kafasında her durum konusunda uzun bir artılar ve eksiler listesi vardı, fakat işin içinden kendi başına çıkabilecek gibi görünmüyordu. David, bu sonsuz kuşkular çemberine karşı sabrını yitirmişti. Jackie'nin en yakın arkadaşı Kaliforniya'da yaşıyordu ve konuyu ona açtığında aldığı yanıt kesindi: evine dön! Jackie beni görmeye tam bu sırada geldi.

Jackie gerçek bir ikilemle karşı karşıya kalmıştı: önünde hiçbiri tam anlamda iyi olmayan iki seçenek vardı. Bu karışıklıktan çıkmanın ahlaki yolunu bulmayı ve bu yolu izlemeyi şiddetle arzu ediyor, ahlaklı bir insan ve iyi bir anne olmak istiyordu. Sezgisel olarak, ilişkilerin duygusal oldukları kadar ahlaki de olduklarını biliyor ve çocuğu için en iyi olanı yapmayı istiyordu. Kendisi için kişisel anlamda daha az arzu edilir olanı seçmek anlamına gelse bile çocuğu için en yararlı olan şeyi yapmaya kararlıydı. Gerekirse maddi şeyleri ve mesleki imkânları bir kenara itmeye hazırdı. Kısacası iyi bir yaşam sürmeye çabalıyor, ama kaçınılmaz soruyla karşılaşıveriyordu: bunun anlamı neydi? İyi bir yaşam neydi? İyi olmak ne demekti? Ya iyi olanı yapmak? Ve kimin için iyi olanı?

İyiliğin ne anlama geldiği konusunda hepimiz hemfikir olsak bile (ki daha önce bu konuda hemfikir olamayacağımızı görmüştük),

bu soruları enine boyuna düşünmek zorundayız, çünkü farklı durumlarda farklı yanıtlar geçerli olacaktır. Örneğin iyi bir muz, iyi bir elmayla aynı şey değildir –*iyiliği* oluşturan nitelikler, ele aldığınız şeye bağlı olarak değişebilir. Benzer biçimde, iyi bir eş olmak ile iyi bir anne olmak veya iyi bir işçi olmak tamamen farklı şeyler olabilir. Bu konular çoğu kez koşuttur, fakat çıkarlar örtüşmedikleri zaman, Jackie'nin şimdi öğrenmekte olduğu gibi durum son derece üzücü olabilir.

Jackie'yi sonunda üçüncü bir tarafa danışmaya sevk eden asıl şey, New York ile Kaliforniya arasında karar verme konusunda içine girdiği çaresizlik değil, bu kararın evliliklerini bozabileceği konusundaki korkularıydı. Tamara açısından en iyisi Kaliforniya'ya geri dönmek, fakat Jackie ile David arasındaki ilişki açısından en iyisi New York'ta kalmak ise ne olacaktı? Üstelik Tamara'nın ihtiyaçları göz önünde tutularak evlilikleri pahasına yapılacak bir seçim kızları için gerçekten en iyisi olabilir miydi?

Jackie'nin bir karar vermek zorunda olduğundan hiç kuşku yoktu, bu yüzden benim yaptığım ilk şey, ondan lehte ve aleyhte olan hususların bir listesini çıkarıp bunları sınıflandırmasını istemek oldu. Sadece iki liste çıkarıp bunların sonuçlarına göre karar vermek pek nadir olan bir şeydir, fakat elde üzerinde çalışılacak somut bir şey bulundurmak tercihlerinizi berraklaştırmaya yarayabilir ve size bunları kıyaslayabileceğiniz bir temel sağlar. Jackie için bu, ne istediğini açıkça ifade edebilmesi açısından yararlı bir ilk adım oldu.

Sorunun asıl önemli bölümü geri kalan kısmıydı: bütün bu rakip unsurları nasıl ölçüp biçersiniz? Jackie için ikinci aşama, seçeneklerinin daha gerçek ve berrak bir resmini ortaya çıkarabilmek için varsayımlarını gözden geçirmek olmalıydı. Jackie, örneğin, kızını New York kentindeki şiddete maruz bırakmaktan korktuğunu söylemişti. Fakat New York'taki şiddet gerçeği arka sokak efsanelerinden çok farklıdır. Haber başlıkları insana her şeyi söylemez, fakat Jackie bunları okurken de, asıl haberleri oluşturan anlamsız trajedilere takılıp kalırken, suç oranlarındaki düşüş ile ilgili manşetleri gözden kaçırmıştı. Kötü şeylerin her tarafta meydana geldiğini an-

laması ve yeniden banliyöye taşınmanın katiyen Tamara'yı zarardan korumanın bir garantisi olamayacağını kavraması gerekiyordu. Üstelik tam tamına bir New York-Kaliforniya kıyaslaması yapabilmesi için, on altı yaşında metroda yalnız dolaşan bir Tamara'nın görüntüsü ile on altı yaşında direksiyon başına geçmiş bir Tamara'nın görüntüsünü de karşılaştırması gerekirdi. Jackie ile David nerede yaşarlarsa yaşasınlar, Tamara'ya, her çocuğun ihtiyaç duyduğu güvenliği verecek bir koruma sağlayacaklardı.

Seçeneklerinin sıralanışı böylece berraklaştığında Jackie açıkça tek bir doğru yanıtın bulunmadığını ve profesyonel yardımın bile bu gerçeği değiştiremeyeceğini gördü. Bunun olumlu yanı hiçbir konumun tamamen kötü olmamasıydı. Ne yaparsa yapsın karmaşık bir valiz taşıyacaktı. Tao'nun, karşısına koyacağınız olumsuz bir şey bulunmadan olumlu bir şeyin farkına varamayacağınız yolundaki öğretisinde teselli buldu. Yüzleştiği bu karmaşa, eldeki seçeneklerin her birinin üstün yönlerini görmesini sağladı. Benzer biçimde, Amerika'nın Altın Çağı, Eisonhower ve Kennedy yıllarının muazzam refahı da Soğuk Savaşın gölgesinde yaşanmıştı. Neleri yitirebileceğimizin farkındaydık, bu yüzden elimizdekini korumak için gereken acılara dayandık.

Jackie, Tamara'nın ebeveynlerinin şefkatli özeni sayesinde kıtanın her iki yakasında da en iyi şekilde büyüyebileceğini sonunda anladı; bu yüzden, alınacak karar sadece onun ihtiyaçları dışındaki unsurlara da dayanmalıydı. Jackie aynı zamanda, kararını vermesi gerektiğini ve sonra seçtiği durumda rahat yaşayabilmek için, şunu mu yapsaydık, yoksa bunu mu yapsaydık türünden iç tartışmalarını bastırarak, kendini kararına alıştırması gerektiğini de fark etti. Vermesi gereken kararın zannettiği kadar tehlikeli olmadığını görmenin verdiği ferahlık sayesinde ve nereyi seçerse seçsin mükemmel bir dünyada yaşıyor olmayacağını göz önüne aldığında, kendi avantajlarını ve dezavantajlarını ortaya çıkartmak konusunda kendisini daha özgür hissetti. Mutlak doğru veya mutlak yanlış bir tercih mevcut değildi. Kafasını kemirenin ne olduğunu bir türlü çözemiyordu ama, onun gizli korkusu, böyle bir mutlak doğrunun var ola-

bileceğiydi. Sonunda, ne karar verirse versin bunun elbette geri dönüşsüz olmayacağının farkına vardı. Yapacağı tercihe önce adil bir fırsat vermeliydi, ama kusurların yararlara ağır bastığını hissederse sonradan fikrini değiştirebilirdi.

Her şeyin değişmekte olduğu göz önünde tutulduğunda, emekleme çağında bir çocuğu olan bir aile için şimdi doğru olan yanıt, çocuk büyüdüğünde veya yeni çocuklar doğduğunda ya da David için yeni iş fırsatları çıktığında doğru olmayabilirdi. Uzun vade söz konusu olduğunda felsefe bir kehanet aracı değildir. Felsefe daha ziyade şimdiki anda kullanmak içindir. Şu anda da Jackie çok zor bir durumda bulunmadığının farkına varmıştı. Ülkenin her iki yakasında da iyi bir anne olabilir ve çocuğuna iyi terbiye verebilirdi. Etik bir tercih yapmak yazı tura atmaktan daha önemli bir şey olduğu halde, seçeneklerden herhangi birinin diğerinden mutlak anlamda daha iyi olduğunun hiç bir garantisi bulunmadığını kavradı. Bu bakımdan, yaptığınız tercihten en iyi şekilde yararlanmak (ve kötü yanlarından kaçınmak) en doğru şey olur.

Jackie, David ve Tamara New York'ta kaldılar. Orada bulunmaktan hoşlanıyorlardı ve Kaliforniya'yı terk etme nedenleri de geçerliliğini korudu. Ahlaki olan bir yol seçtiğinden ve kendisi ile kocasını hoşnut etmek uğruna çocuğunu ihmal etmiş olmadığından emin olunca, Jackie'nin küçük bir çocukla Manhattan'da yaşamak konusundaki kaygıları buharlaşıverdi. Onarılmış dengesi, evliliklerinde her şeyin yoluna girmesini sağladı ve böylece Jackie ile David beraberce dikkatlerini Tamara için sıcak ve güvenli bir yuva sağlama konusuna yoğunlaştırabildiler.

MICHAEL

Meslektaşlarımdan biri olan Keth Burkum bana etik karar verme sürecinin ve ahlaki yaşam konusuna bir başka açıdan dikkat çeken vakalarından birini anlatmıştı. Michael (yarımgünlük bir iş olarak) küçük bir kasabanın belediye başkanlığını yapmaktaymış. Di-

ni bir kuruluş kasabada AIDS hastaları için bir bakımevi açmayı tasarlamış, fakat kısa zaman içinde şiddetli bir yerel muhalefetle karşılaşmış. Bakımevi kurucuları bütün yasal gereklilikleri ve ruhsat şartlarını yerine getirdikleri halde, tasarıları için cemaat desteği ve kamu onayı elde etme konusunda çaba harcamamışlardı. Eylemlerinin sırf HIV konusundaki cahilce ve akıldışı korkulara dayandığı belli olan protestocular, konuyu herkese duyurmak üzere, bakımevinin açılmasını engellemeye yönelik kamusal toplantılar düzenlemesini Michael'den talep etmişler.

Bu anlaşmazlığın her iki tarafında da etik ve stratejik sorunlar mevcut ama biz burada Michael'in çıkmazına odaklanacağız. Kendisini seçmiş olanlara karşı taşıdığı sorumluluk ile bakımevini desteklemekten yana olan kendi duygusu arasında sıkışıp kalmıştı. Söz konusu dini kurumun, aslında, kendilerini engellemeye çalışan cemaatin yararına çalıştığına inanıyordu ve kendisini de şimdi bu yeni tasarıyı durdurmasını isteyen aynı cemaat seçmişti.

Michael hikâyesini bir felsefe pratisyenine götürdüğü zaman, danışmanıyla birlikte Aristo'nun etik ile siyasetin karşılıklı etkileşimi konusundaki fikirlerini ele aldılar; genel olarak biz, bunların birini kişisel, diğerini kamusal alan olarak, tamamen ayrı alanlar biçiminde görme eğilimi taşırız. Aristo'ya göre iyi bir yaşam, sadece bir dizi kurala uygun davranmak meselesi değildir. Erdem etiği, bu tür bir yaşam sürmenize yarayacak kişilik özellikleri edinmek anlamına gelir. Aynı zamanda sadece kendiniz için en iyi olanı değil, içinde yaşadığınız daha geniş dünya için de en iyi olanı dikkate almayı gerektirir. Aristo, iyi bir yaşam sürmek için zorunlu saydığı, cesaret, adalet, ılımlılık ve hatta mizah duygusu gibi unsurları içeren çeşitli erdemlerin bir listesini verir.

Michael adalet konusuna odaklandı. Aristo, burada da olduğu gibi herhangi bir durum, yerleşik kural ve yasaların kapsamı dışına düştüğünde, liderlik konumundaki kişiler için adaletin en önemli unsurunun eşitlik olduğunu yazmıştı. Michael, Aristo'nun, siyasetçilerin, seçmenlerinin özel ilgileri konusunda olduğu kadar cemaatin genel etik yararı konusunda da sorumlu oldukları hakkındaki

fikrini kabul ediyordu. Bu bilgi donanımıyla Michael, kasabasının karşı karşıya olduğu anlaşmazlığa tarafsız ve haktanır bir çözüm bulmak üzere yola koyuldu. Bakımevi grubunu, kendileri de cemaatin üyeleri olarak, programlarını daha dolaysız ve açık olarak anlatmaya teşvik etti. Protestoculara bakımevi ile ilgili hiçbir sağlık tehlikesi bulunmadığını izah etti ve onları da gerçekte bunca insana yararlı olabilecek bir şey konusundaki temelsiz korkuları bırakarak, sunulan planları daha nesnel olarak yeniden incelemeye teşvik etti.

"Tarafsız haktanırlık hem adildir ve hem de adil olandan bir anlamda daha iyidir. Genel anlamda adil olandan daha iyi değildir ama hukukun genel olma özelliğinden kaynaklanan hatadan daha iyidir. Haktanırlığın esas niteliği de tam olarak budur: evrenselliği nedeniyle yetersiz kaldığı yerde hukukun düzeltilmesi."
—ARISTO

Michael bu davranış biçiminin, üzerinde yürümeyi arzuladığı hassas çizgiyi izlediğini hissetti: hem temsil ettiği insanların arzularına ve (bu ikisi örtüşmediğinde) cemaatin daha önemli menfaatlerine, hem de kendi vicdanının buyruklarına gerçek bir bağlılık. Bu plan fırtınayı dindirseydi, Michael adaletli davrandığı için hoşnutluk duyacaktı. Fakat, gerçek dünyada o sadece bir belediye başkanıydı ve gerçek dünya zaman zaman tam olarak filozofların bekledikleri gibi davranmaz. Dini grubun çabaları, genel anlamda cemaate ve özel olarak protestoculara tekrar tekrar ulaşmaya çalıştıkları halde karşılık görmedi. Sonunda protestolar öyle bir düzeye vardı ki, siyasi geleceğinin tehlikeye girmesi korkusuyla Michael, dava açma talebine izin vermesi gerektiğini hissetti. Bakımevinin kapatılması talebi sonunda mahkemede reddedildi, böylece kasaba her şeye rağmen bakımevine kavuştu.

Michael yeniden seçilebileceği konusunda iyimserdi, fakat erdemin demokraside rolü konusunda öylesine cesareti kırılmıştı ki bir dönem daha görev almayı gerçekten isteyip istemediği konusunda

kuşkuya düştü. Kesin sonuçtan memnun olmakla birlikte, dava açılmasına izin vermekle, önce kendi ilkelerinden taviz verdiğini hissediyordu. Öte yandan, olaydan sonunda edindiği kavrayışla bile, böyle bir savaş alanını aşmanın daha tatmin edici bir yolunu göremiyordu.

Ahlaki davrananlara çoğu kez düşman olan bir dünyada, ahlaki davranmak için böylesine büyük çaba gösterdiğinden dolayı Michael'i takdir etmek gerekir. Bu noktaya ulaşması için gereken süreç tam olarak en iyisi olmasa bile, Michael doğru sonuca ulaşılmış olması gerçeğinde teleolojik bir teselli bulabilir. Kirli bir şeyi temizlemeye çalışırken insanın kendisinin temiz kalması hiç de kolay değildir; hatta Michael'ın da keşfettiği gibi bu çoğu zaman imkânsızdır. Ama hiç kimse hiçbir zaman temizlik yapmayı denemese nereye varırdık?

GAYGES *[GÖRÜNMEZLİK]* YÜZÜĞÜ EFSANESİ

Bir şeyin doğru veya yanlış olduğuna karar vermenin zorluğu konusundaki 2500 yıllık bir bilmecenin muhtemel yanıtlarından biriyle bu konuyu kapatmak istiyorum. Platon *Cumhuriyet*'inin temelini atmak için Gayges (Görünmezlik) yüzüğü efsanesini nakleder. Hikâyeyi Glaucon ile Sokrat arasında geçen bir konuşma sırasında Glaucon anlatır: Çobanın teki, sahibine istediği anda görünmezlik sağladığı her yerde bilinen sihirli bir yüzüğü tesadüfen bulur. Hiç vakit kaybetmeden bu gücün ona –kulak misafirliği, hırsızlık, her yere izinsiz girebilme gibi– neler yapma imkânı verdiğini keşfeder ve kısa zaman içinde büyük servet biriktirir, kraliçeyi baştan çıkarır, kralı öldürür ve böylece ülkenin hükümdarı olur. Ne zaman istese görünmez olmuş ve böylece bütün yaptıkları yanına kâr kalmıştır ve üstelik sonunda da kral olmanın dokunulmazlığına sahip olmuştur.

Bu, suç işlemenin kârlı olduğu bir durum sayılabilir mi? Ben hiç sanmıyorum, çünkü ahlaksızca hareketlerin kendilerine özgü bir

yaşamı vardır. Budistler haklı ise (her ne kadar Platon'un gündemindeki şey Budizm değilse de), bu çoban kralın, kapıya sırtını dönerek oturmamaya çok dikkat etmesi gerekecektir. Kendisini dağın en tepesine getirebilmiş olabilir ama artık aşağıdan başka gidecek yer yoktur.

Fakat Platon'un bu hikâye ile daha işi bitmiş değildir. Glaucon Sokrat'a çobanın yaptığı şeyin neden yanlış olduğunu sorar. Fırsat verilse, hepimiz yüzüğü alırdık ve böyle bir yüzüğe sahip olsak hangimiz aynı şeyi yapmazdık? Bir düşünün: cezadan muaf olarak her istediğinizi yapabilmek. Sokrat'ın (veya Platon'un) yanıtı *Cumhuriyet*'tir; burada, bir seyyar satıcı kente bir araba dolusu Gayges *[görünmezlik]* yüzüğüyle gelse bile hiç kimsenin bunlara beş para vermeyeceği kadar kusursuz bir toplum anlatılır. Herkes her istediğine sahip olsa, herkes hoşnut ve doyuma ulaşmış olsa, böyle bir yüzüğün kime ne yararı olurdu? Böyle bir yüzüğün tek yararı, insanın isteyip de başka türlü sahip olamayacağı şeyleri edinmesini mümkün kılmasıdır.

Platon'un iyimser görüşü, enerjimizi cezadan kaçmanın yollarını tasarlamaya ayırmaktansa, o daha iyi dünyayı meydana getirmeye uğraşmamız gerektiği yönündedir. Platon'un aklında, bu ütopya için geliştirdiği ayrıntılı bir siyasi görüş vardı. Ancak ben, bireysel eylemlerin ve kişisel sorumluluğun bu programın ilk önemli maddeleri olduğunu düşünüyorum. Siz de, şu anda, kendi yaşamınız için etik bir yapı oluşturma yolunda çalışmaya girişerek gerekli temeli atmaktasınız.

"... adil olmayanlara gelince, gençliklerinde paçayı kurtarsalar bile sonunda bunların çoğunluğu yakayı ele verirler ve yollarının nihayetinde aptalca gözükürler ve yaşlanıp zavallı bir duruma düştüklerinde hem yurttaşları, hem yabancılar tarafından hor görülürler; dayak yerler ve bundan sonra da başlarına nazik kulaklar için hoş olmayan şeyler gelir. ..."

—PLATON

Kendi hesabıma ben, insanların sırf yakalanmaktan korktukları için değil, bunlar yanlış olduğu için bazı şeyleri yapmaktan kaçındıkları bir dünyada yaşamaktan çok hoşlanırdım. Televizyondaki polisin, muhabirin kendisine 35 bin doları cebe atmak yerine neden teslim ettiğini sormasına şaşıp kalacağı günlerin gelmesini dört gözle bekliyorum. Para ona ait değildi. Onun görevi yasaları uygulamaktı. Bu parayla, onu kanıt olarak teslim etmekten başka ne yapabilirdi?

12

Anlam ve Amaç Bulmak

"Varoluşun anlamsız olduğunu söylemek, ona herhangi bir vakitte mana verilebileceğini yadsımaktır; anlamının belirsiz olduğunu söylemek ise onun manasının hiçbir zaman sabit olmadığını, sürekli kazanılması gerektiğini ileri sürmektir."

—SIMONE DE BEAUVOIR

"Zihnin sakinleşmesine sağlam bir amaç –ruhun akıl gözünü dikebileceği bir amaç– kadar yardımcı olan başka bir şey yoktur."

—MARY WOLLSTONECRAFT

Yaygın kişisel anlamsızlık ve amaçsızlık duygusu, yirminci yüzyılın bizi yeni bin yılda da takip edeceği kesin olan önemli bir felsefi belasıdır. Öyle çok insan yaşamlarında sağlam bir mana ve amaçtan yoksun ki, bu yoksunluk insanlara normal gibi gelmeye başladı. Fakat bu şekilde yaşayan pek az kimse mutlu olabilir. Genellikle, yaşamlarımızm ve dünyamızın tamamen rastlantısal olduğu ve hiçbir mantığa dayanmadığı fikrinden hoşnut olmayız. Bu yöne, başka bir açıklama bulamadan ne kadar çok bakarsak, buna dayanması da o kadar güç olur.

Bu konuda suç, ancak kısmen varoluşçulara atılabilir. Varoluşçular son derece serinkanlıydılar; Sen nehrinin sol yakasına takılırlar, sigaralarını içer, derin düşüncelere dalar, peçetelere ve masa örtülerine felsefe ve şiir çiziktirirlerdi. Varoluşçular, Tanrı'yı hepten öldürüp uçuruma atılmayı romantik göstermek konusunda gerçekte herkesten daha üstündüler.

BELKİ DE SADECE BİR AŞAMADIR

Varoluşçuların sadece karanlık yanlarına odaklanmak, onların yapıtlarının sadece yüzeyini eşelememizden dolayı bizim kendi hatamızdır. Esasında varoluşçuluğun konusu sadece korku ve kaygı değildir; hatta can sıkıntısı da değildir. Böyle anlaşıldığında varoluşçuluk insanı yaşamın zenginliğinin büyük bölümünden yoksun bırakır. Ben varoluşçuluğu bu yüzden bir aşama, insanın içinden geçeceği, ama geride bırakacağı bir evre saymaktayım. En başarılı varoluşçular, daha önceleri üstün bir güç tarafından yaratılıp planlanmış olarak anlaşılan bir dünyanın küllerinden dünyevi bir anlam ve görev fikri çıkardılar. Varoluşçuluk şunu sorar: "Bir Tanrı, bir muhteşem plan olmayınca ne yapılmalı?" Buna bir yanıt bulmak amacıyla, sadece onların yolunu sonuna kadar izlemek bile amaç fikrinizi yenileyebilir. Yapılacak doğru bir şeyin varolduğu varsayımıyla çalıştığınız sürece, amacınız, doğru olanı bulmak ve yapmak olur.

Varoluşçuluk, aynı zamanda, sahiciliğe, bireysel sorumluluğa ve özgür iradeye de çok önem verir. Tanrı'nın öldüğünü ilan etmenin yarattığı boşluğa yaklaşım tarzınızı sizin seçmek zorunda olmanız, iyi bir haber sayılabilir. Birçokları, varoluşçuluğa dalıp gittiklerinde, hayatın anlamsız ve amaçsız olduğu sonucuna varıp, bu durumda herhangi bir zahmete ne gerek var, diye düşünürler. Böyle bir varoluşsal çöküntüye düşmeye karşı benim gözde savım şu: Eğer bildiğimiz biçimiyle bu hayat gerçekten de akıl almaz derecede olasılık dışı bir rastlantı ise, onun değerini bilmek için daha da fazla nedenimiz var demektir. Eğer yokluktan geliyorsak ve yine yokluğa döneceksek, sahip olduğumuz zamanı bence, yaşamın bu varoluşunu kutlayarak geçirmeliyiz. Burada, çok değerli, tam anlamıyla yeri doldurulamaz bir vakte sahibiz. Öyleyse sahici bir yaşam sürmeye bakın. İşin püf noktası, sahici bir yaşam sürmenin sizin için ne demek olduğunu hesap etmeniz gerektiğidir; kesin olan bir şey varsa, o da sahici bir yaşamın, yaşama katılmaktan vazgeçme-

yi değil, yaşamın özüne bağlanmayı beraberinde getireceğidir. Özgür iradenizi umutsuzluktan yana değil, yaşanan her an için yeniden şükran duymaktan yana kullanın.

Oysa çoğu insan varoluşçuluğun bu bakış açılarının farkında değildir ve birçoğu, Tanrı'nın öldüğü, hiçliğin mide bulantısı, yaşamın saçmalığı ve öteki insanların cehennemin ta kendisi olduğu konusunda belirsiz bir fikre saplanıp kalır. Hiç kaygılanmayın. Semt filozofu dostunuz olarak ben, bu karanlığın ötesini görmenize yardımcı olmak için buradayım. Soracağınızı bildiğim için hemen söyleyeyim: Hayır! "Yaşamın anlamı nedir?" sorusuna verebileceğim kesin bir yanıtım yok. Olsaydı bile, sizin için geçerli yanıt farklı olabilirdi. Fakat bu, filozofları çağlar boyunca uğraştıran klasik bir araştırma konusu olduğu için, elimde yine de bu soruyu kendiniz için yanıtlamanıza yarayacak bazı araçlar var.

ANLAM VE AMAÇ

İlk kilit noktamız anlam ile amacı ayırt etmek olacak. Bu sözcükler genellikle birbirleriyle değiştirilebilir biçimde kullanılır, ama ben bunları kendi hayatınızda kullanılabilir hale getirmenize yardımcı olacak bir farka işaret etmek istiyorum. Amaç, elde edilmek istenen nihai bir gaye, bir sonuçtur. Amaç bir hedeftir. Anlam ise, kendi yaşamınızı süregelen anlamda nasıl yorumladığınızla ilgilidir. Anlam, mutlaka nihai sonuçta değil, şeylerin oluş tarzında gizlidir. Yorum deneyime dayanır ve aynen deneyim gibi anlam da çok kişiseldir.

Diyelim ki bir lokantada oturmuş yemek listesine bakıyorsunuz. Yemek listesinin amacı nedir? Ne yiyeceğinizi seçmenizi kolaylaştırmak. Peki, yemek listesinin anlamı nedir? Size seçenekleriniz konusunda bilgi vermek. Fransa'da bir lokantada oturuyor ve tek kelime Fransızca bilmiyorsanız, amacını bildiğiniz halde bu durumda yemek listesinin sizin için bir anlamı olmayacaktır. Bu yüzden, amacı anlam olmadan da bulabilirsiniz. Öte yandan, yemek listesi-

ni gayet iyi anladığınız ama fiyatların hiçbir şey ısmarlayamayacağınız veya ısmarlamak istemeyeceğiniz kadar fahiş olduğu bir lokantaya giderseniz, liste size bir anlam ifade eder ama amacınıza hizmet etmez. Bu yüzden amaç olmadan anlam bulmak da mümkündür. Bir de, daha önce hiç lokantaya gitmemiş ve üstellik okuma yazma da bilmeyen birini düşünün. Böyle biri için yemek listesinin ne bir anlamı olur ne de herhangi bir amaca hizmet eder. Nihayet, listede ana yemeklerin iştah açıcı resimleri olduğunu farz edin ve –yemek ısmarlamak yerine– bu resimleri yemeye başlayan birini hayal edin. Bu durumda ise bu kişi anlamla amacı birbirine karıştırmış olacaktır.

Arabanızla yolculuk yaparken, yol haritanıza başvurduğunuzda da aynı şey geçerlidir. Haritanın anlamı bölgeyi temsil etmesidir; amacı ise gideceğiniz yere yol göstermektir. Normal olarak, haritadaki rotanızı parmağınızla izleyip, sırf bu sayede gerçek yolculuğunuzu tamamlayacağınızı farz etmezsiniz. Bu, yine anlamla amacı birbirine karıştırmak olur. Yemek listesinin yemek ile, haritanın da bölge ile aynı şey olmadığı konusuna dikkat çeken Alfred Korzybsky'nin (ve daha sonra Alan Watts'ın) verdiği felsefi öğüt aslında budur. Benzer biçimde, anlam da amaç değildir.

"Bir harita temsil ettiği bölge değildir, fakat eğer yanlış değilse, bölgeye benzer bir yapıya sahiptir; yararlı olmasının nedeni budur."
—ALFRED KORZYBSKI

Bu yüzden eğer bir amacınız varsa, şeylerin anlamını kavramak bu amacı gerçekleştirmenize yardımcı olur. Ama bir amacınız yoksa veya bir amaç bulamıyorsanız, anlamların size daha az yararı olur. Eğer herhangi bir yere gitmiyorsanız, dünyanın en doğru haritası bile sizin için yararsızdır. Üstelik, her zaman bir haritanız olmasını da istemezsiniz ve daima nereye gittiğinizi bilmeniz gerekmez. Yabancı bir kentte yol gösterici bir rehber olmadan çarşı pazar gezmek veya ıssız yerleri haritasız keşfe çıkmak tehlikeli ama aynı zamanda çok tatmin edici de olabilir. Amacınız sadece araştır-

mak olabilir ve yolunuz üstünde karşılaştığınız her şeye bir anlam verebilirsiniz. Burada yine kişisel felsefi mizaç konusuna geri dönmüş oluyoruz: Anlam ve amaç fazlasıyla size bağlıdır. Basit şeyler çok anlamlı olabilir; nedeni anlaşılmaz şeyler de son derece amaca uygun olabilir.

"Bayağı olanı kucaklıyorum, tanıdık, aşağı olanı araştırıyor, onun dizinin dibine oturuyorum. Bana bugünün içyüzünü gösterin, size eski çağları ve gelecek dünyaları vereyim. Gerçek anlamlarını ne bilirdik? Fıçıdaki unun, kaptaki sütün, sokakların türküsünün, gemiden gelen haberin."

—RALPH WALDO EMERSON

Bir amacımız olduğuna inandığımız zaman daha mutluyuzdur; bu amacın ne olduğunu bilsek de bilmesek de bu böyledir. Şayet bu amacın ne olduğunu da bilirsek daha da mutlu oluruz, çünkü bu durum bir anlam bulmamızı kolaylaştırır. Anlamı olan birçok şey amacımızın bir parçası değildir ama bu onların anlamını azaltmaz. Amacımızın ne olduğunu (ve bu yüzden amacımıza uyanın ne olduğunu) bilmeden de, her yanımızda anlam bulabiliriz. Geçerli amacınızın ne olduğundan emin olduğunuz halde her gün anlamsızlıkla uğraşıyor da olabilirsiniz. Bu yüzden amaç, hiç de hayatınızı anlamlı bulacağınızı garanti etmez; yani, size hazır bir amaç sunan birinden amaç edinmeye çalışmak boşuna olur.

Bütün yaşamınızı şekillendiren bir amacınız olabilir veya daha büyük ihtimalle yaşamınızın farklı dönemlerinde yer değiştiren bir dizi amacınız olabilir. Uzunca bir süre, çocuk yetiştirmeyi en üstün amaç olarak görebilirsiniz. Ama çocuklarınız büyüdüğünde, dikkatinizi mesleğinize veya kişisel gelişmeye kaydırabilirsiniz. Ya da, örneğin, kendinizi diş hekimliği için yaratılmış gibi hissedebilirsiniz, ama emeklilik yaşamınızın çekilmez olmasını istemiyorsanız, hastalarınız azalmaya başlamadan önce başka öncelikler edinmeniz yerinde olur. 10'uncu bölümde anlattığım, hayatını kazanmak için bundan sonra ne yapacağını bilmeden işini bırakan fizik tedavi uz-

manı gibi, şu andaki amacınız, bir sonraki amacınızı ortaya çıkarmak da olabilir. Hz. Süleyman'ın sözleri burada yinelenmeye değer: "Her şeyin bir mevsimi ve gökler altında her işin bir vakti var."

Farkında olmasanız bile, amaç hayal edebileceğinizden daha direngendir. Şayet bir başkasının düşünü benimsemeye kalkışırsanız bunu unutmamanız gerekir. Eğer sizi heyecanlandıran tek şey obua çalmak ise, büyüklerinizin nicedir sizin doktor olacağınızı düşündüğüne hiç bakmaksızın, senfoni orkestrasındaki yarımgün işi tereddütsüz kabul edin ve kiranızı çıkarmak için de başka bir iş bulun. Fikrinizi değiştirecek olursanız, tıp fakültesi hâlâ orada olacaktır ama kendi arzularınıza boş verirseniz hiçbir zaman huzur bulamazsınız. Amacınız kolay kolay vazgeçmeyecektir.

Yerel bir kitabevinde, benim rehberlik ettiğim aylık bir felsefe forumunun devamlı katılımcılarından biri kendisini nihilist olarak ilan etmiş, hiçbir ideali, bağlılığı veya amacı olmayan, inançsız biridir. Ama yine de her ay orada bulunur ve bir meseleyi hararetle tartışan bir insan kümesinin göbeğinde aşırı tutumunun yol açtığı tepkilerle eğlenir. Acaba onun amacı, herkese hiçbir amacı bulunmadığını göstermek olabilir mi? Anlamı inkâr etmek bu adama anlamlı gelmektedir.

Yaşamınız boyunca, değişik amaçlar peşine düşme esnekliğiniz olmazsa, sizin de sonunuz, yirmi yıl sonra bile kendisi için yeni bir hayali olmadan, hâlâ geçmişin ihtişamını yaşamayı sürdüren bir okul balosu kraliçesininki gibi olabilir. Ömür boyu tek bir şey yapmak için yaratılmadık. Sırayla değişik şeyler yapacak şekilde yaratıldık. Bir şeye sıkıca sarılıp, onu kendi zamanının ötesine taşımayın. Eğer bir amacı yerine getirdiyseniz, hiç kimse onu elinizden alamaz. Fakat amaç sonsuza kadar sürmez. Hiçbir şey sonsuza kadar sürmez. Amacınızdan zevk alabilirsiniz, onu yeniden yaşayabilirsiniz; ama onu terk etmeye de gönüllü olmalısınız. Sahip olduğunuz amacı bırakmazsanız, başka bir amaç bulamayabilirsiniz. Bunu yapmak kolay değildir; kendini geliştiremeyen okul balosu kraliçesi imgesinin size tanıdık gelmesi bu yüzdendir. Bu, sıkça rastlanan bir durumdur. A. E. Housman, "Genç Ölen Bir Atlete" ["To An

Athlete Dying Young"] adlı şiirinde, "Erkenden sessizce giden akıllı çocuk / Şanın durmadığı sahalardan öteye / ... / Sen büyütmeyeceksin şimdi / Şöhretin tadını kaçıranların bozgununu ..." diye yazmıştı. Sırf büyük amaç değişiminden kaçınmak için, gençken ölmeyi tercih etmezseniz, öteki seçeneğiniz, eskileriyle işiniz bittiğinde, yeni amaçların meydana çıkmasına izin vermektir. Yürek ister bu, ama yolunuza da devam etmeniz gerek.

Amaç, sırf canınız bir amaç sahibi olmak istediği için edinebileceğiniz bir şey değildir. Size amacınızı, sizden başka hiç kimse ve hiçbir şey veremez. Onu sizin bulmanız gerekir. Gerçek amaç aşikâr olmayabilir veya ortaya çıkması uzun sürebilir; ama bu onun varolmadığı anlamına gelmez. Yol boyunca bir anlam bulabildiğiniz sürece vakit boşa harcanmış sayılmaz.

Bilinmeyen bir amaca inanmak da, bilinmeyen bir anlamı çözmeye çalışmaktan daha kolaydır. Anlam arayışı sürekli bir meydan okuma olabilir. Aynı zamanda, işleri bütünsellik içinde görmeniz gerekir. Büyük bir trafik tıkanıklığına saplandığınızda, bozulan sinirleriniz ve elden kaçan dakikalar hem amacı hem anlamı yok eder. Hırsla veryansın edeceğinize, zamanın çaresiz geçişi ve onu en iyi şekilde kullanmanın yolları üzerinde düşünceye dalmanız daha iyi olur.

"Zamanı sımsıkı tut! Her saati, her dakikayı koru, gözle! Dikkate alınmadığında zaman sessizce kaçıp gider. ... Her anı kutsal say. Her ana berraklık ve anlam ver, her birine farkındalığının ağırlığını, her birine yeterli gerçek doyumu ver."
—THOMAS MANN

Kornanızı çalacağınıza veya az önce yolunuzu kesen salağa söyüp sayarak onunla büyük bir kavgaya girişeceğinize, derin bir nefes alın. Size korna çalan birini azarlayacağınıza, nefes alabildiğiniz için ne kadar şanslı olduğunuzu düşünün. Trafik tıkanıklığına son veremezsiniz ama orada sıkışıp kalmanın sizde yarattığı gerilimi dağıtabilirsiniz.

"Eğer" başlıklı şiirinde Kipling'in başarılı bir yaşam için tanımı "affetmeyen dakikayı uzun koşulara değer altmış saniye ile doldurmak"tır. Kipling'in kastettiği, sıradan yaşamın küçük anlarını boşa harcamaktansa anlamla doldurmak ve bu anların birikiminden amaç çıkarmaktı. Yol anlam taşlarıyla döşenir ve amaca çıkar.

"Eğer ki affetmeyen bir dakikayı
uzun bir koşu değerindeki bir altmış saniye ile doldurabilirsen,
Dünya senindir, ve içindeki her şey de
Ve –dahası– Adam olursun oğlum"
—RUDYARD KIPLING

Yaşamı anlamak ara sıra çok güç olabilir. Alışkanlıkların birikiminden ve genlerimizi geçirme güdüsünden ötede bir biçim düzeni bulmak isteriz. Bu şablonun bizi daha iyi şeylere doğru dürtmesini arzu ederiz. İyimser bir bakış açısı, bir şey canımızı yaktığında yaramıza en müşfik merhem olur. Kötü şeyler olabilir, ama bunları yaşamak en azından daha iyi insanlar olmamıza yardım eder. Heraklit'ten Lao Tzu'ya kadar birçok filozof değişimin hayattaki tek sabit olduğu konusunda hemfikirdirler ve hepimizin inişleri çıkışları olur. Başımıza gelen şeylerin (özellikle kötülüklerin) bize bir ders vermek amacını taşıdığına ve aksi takdirde olabileceğimizden daha iyi olmamızı mümkün kıldığına inanmak isteriz. Bu deneyimleri bize en azından onlardan bir şeyler öğrenmemiz amacıyla, herhangi bir şeyin veya herhangi birinin mi yaşattığını bilemem. Fakat özgür irade sahibi bireyler olarak, yolumuza çıkan her şeyi kişisel evrimimizi beslemek üzere kullanmayı elbette seçebiliriz.

SONRADAN, DAHA İYİ ANLAŞILIR
[HINDSIGHT IS 20/20]

Müşterilerimin birçoğu anlam ve amaç konularında konuşup, birlikte düşünmeyi faydalı bulurlar. Kendilerini yollarını kaybetmiş

gibi hissedenler, çoğu kez bu iki konudan biriyle ilgili düşüncelerini araştırırken diğeriyle olan bağlarını da keşfederler. Doyurucu bir yaşama sahip olabilmek için bunların her ikisini de her an tanımlayabiliyor olmanız gerekmediğini anlamalısınız. Amacınız konusunda şu anda bir belirsizlik olması, yaşamınızın amaçsız olması demek değildir. Ayrıca, anlamlılığını hemen göremediğiniz için deneyiminizin anlamsız olduğunu sanmak da yanlış olur. Deneyiminiz anlamını daha sonra size gösterecektir.

Altmış altı yaşında geri dönüp hayatına baktığında, kendisini berbat bir fiyasko sayan bir adam düşünün. Winston Churchill işte böyle bir adamdı. Önemli bir asker, milletvekili, gazeteci ve ilk kitabını daha yirmi beşine varmadan yayınlayan bir yazar olmuştu. Ülkesine donanma komutam olarak hizmet vermişti. Henüz genç bir adamken parlamentoya seçilmiş, bunun ardından, değişik ve etkili hükümet mevkilerinde bulunmuştu. Fakat hayattaki asıl görevinin başbakanlık olduğuna inanmış ve şimdiye kadar bu işi elde etmeyi beceremediği için, bütün başarılarına rağmen kendini işe yaramaz hissetmişti. Onun da elbette kendi zamanı geldi ve bu adam hakkında tarih bugün, onun altmış altı yaşındayken kendisi hakkında sahip olduğunun tam tersi bir kanıya sahip.

Sonradan bakmanın verdiği berraklıkla biz Churchill'in daha önceki bütün deneyimlerinin en yüksek hükümet görevi için birer hazırlık niteliğinde olduğunu ve eğer Downing Sokağındaki 10 numaralı konuta[14] çok daha önce taşınsa idi, sonradan olduğu gibi büyük bir dünya lideri olamayacağını şimdi artık görebiliyoruz. Kaderciler, tarihin –Hitler'e karşı çıkıp savaşı kazanmak yolundaki– nihai amacını sona sakladığını söylerlerdi; ama Churchill bu amacı gerçekleştirmeye hazırlanırken bunu bilemezdi.

Hayatta hiçbir yere, var olmayan bir yerden sıçrayamazsınız. Her zaman bir yerlerdesinizdir. Şu anda bulunduğunuz yerde olmak istemeseniz bile ve hatta nerede olduğunuzu bilemeseniz bile, şu anda bulunduğunuz yer yolunuz üzerinde bir noktadır. Churchill

---

[14] **10 Downing Street:** Londra'daki Başbakanlık resmi konutu.

hâlâ doğru yolda olduğunu ama henüz varacağı yere varamamış olduğunu fark etmeyerek, yapması gereken şeyi yapma fırsatını kaçırdığını sanmıştı. Eğer siz de şu anda aynen Churchill gibi kendinizi kaybolmuş hissediyorsanız, belki de sadece henüz biçim düzenini göremiyor olabilirsiniz. (Üstelik bunun keyfini çıkarmaya bakın; "Ben de aynen Churchill gibiyim" deme fırsatını her zaman bulamayabilirsiniz!) Farkında olmadan bir şeye doğru yönelmiş ve hatta sizin için önemli bir şeye girişmiş olabilirsiniz.

Anlamlı bir yaşamın her zaman çapraşık bir biçimi vardır ve eğer böylesine çapraşık olacaksa bu biçimin meydana gelirken anlayamadığımız bazı unsurları olacaktır. Bunların biçim düzeni kalıbının neresine uyduğunu ancak sonradan görebiliriz. Eudora Welty'nin önerdiği gibi "insan ömründeki bilinmezliğe yönelik sürekli bir saygı, ipuçlarının nerede aranacağı, nasıl izlenip birbirine bağlanacağı, arapsaçının içinde hangi açık çizginin sürüp gittiğinin nasıl bulunacağı konusunda güçlü bir duygu gerek. İplik telleri hep orada; bellek hiçbir şeyi asla gerçekten unutmaz."

TANRI SİZE MUHTAÇTIR

Eski Yunanlılar dünyayı her şeyin belirli bir amaç veya *telos* adı verilen "nihai bir erek" için ortaya çıktığı düzenli bir yer olarak görürlerdi. Onların bu erek felsefelerine "teleoloji" denir. Eski Yunanlılar, doğadaki her şey gibi insanların da birer amaçları olduğunu farz ederlerdi. Bu düşünüş tarzı Musevi âlimleri ve Hıristiyan düşünürleri tarafından da kabul görmüştür. Tanrıbilimsel bakımdan dünyevi yaşamın amacı öbür dünyaya, Mesih'in gelişine veya kıyamet gününe hazırlanmak veya ruhunuzu kurtarmaktır ya da (özel inancına bağlı olarak) bunlara benzer başka bir şey olabilir. Dinlerin çağlar boyunca bu denli başarılı olmasının sebebi kısmen, bireylere anlam ve amaç sağlamalarıdır. Tüketime odaklanmış bir toplumda bu tür şeylerin elde edilmesi gittikçe güçleşmektedir; anlam ve amacı, ne bir reklam kataloğunda bulabilir, ne de Internet'ten ıs-

marlayabilirsiniz. Bu yüzden örgütlü bir dinin aşikâr yaşam yolu insana fazlasıyla çekici gelebilir.

"Eğer Tanrı insana muhtaç olmasaydı insan varolur muydu, ve sen varolabilir miydin? Varolabilmek için sen Tanrı'ya muhtaçsm, Tanrı da sana muhtaç. Zira hayatının anlamı bu."
—MARTIN BUBER

Yahudi-Hıristiyan geleneği yaşamın yüce bir anlamı olduğunu varsayar. Fakat toplumumuz bu köklerden giderek uzaklaşınca, bu anlamın tam olarak ne olduğu anlaşılmaz hale gelmiştir. Siz eğer hâlâ bu köklerden besleniyorsanız, amacınızın ne olduğunu bilmek söz konusu olduğunda, öne geçmiş sayılırsınız. Din, ordu veya büyük sermaye şirketleri gibi bütün iyi düzenlenmiş kurumlar, sizden talep ettikleri bütün o şeyler ve hayatınıza zorla getirdikleri düzen karşılığında, size anlam ve amaç sağlarlar. Fakat, Tanrı veya bir general ya da üst düzey bir yönetici de dahil olmak üzere hayatta hiç kimsenin sizin elinize mükemmel ve kullanıma hazır bir anlam veya amaç teslim etmesi mümkün değildir. Onların yapabildikleri, daha çok size, yapacağınız heykel için gereken balçığı sağlamak gibidir. Bu durumda da, hiç değilse balçığı nasıl yapacağınıza kafa patlatıyor olmazsınız. Balçığın da tarifini arayanlar için ise, bu tür bir tarife en yakın bulabilecekleri şey muhtemelen kitabımızın bu bölümünde anlatılanlar olacaktır.

KEŞİŞ

Şu işin hiç değilse bir kısmını benim yerime yapacak bir dine sahip olsaydım keşke, diye yazıklanmanız ihtimaline karşı imanın da kalıcı bir garanti oluşturmadığını gösteren bir vaka anlatmak istiyorum. Felsefe danışmanı meslektaşım Ben Mijuskovic'in, on yıldır keşiş olan Fred adlı bir müşterisi vardı. Fred bir süredir –bitkinlik, uykusuzluk, umutsuzluk, çaresizlik ve hatta intihar düşüncesi gibi–

bazı depresyon belirtileriyle boğuşuyordu. Rahibine danışarak da ıstırabını hafifletemeyince bir psikoloğa başvurdu. Mutlu ve güvenli bir çocukluk yaşamış ve yetişkinliğinin büyük bölümünde kendini neşeyle tarikatına adamıştı. Bu yüzden, geçmişinin araştırılması da ona bir rahatlama sağlayamadı. Sonunda ilaç tedavisinden medet umdu, ama bu da derdine çare olmadı. Ancak bir felsefe danışmanıyla konuştuktan sonra durumun nedenlerini anlayabildi.

Fred danışmanına, kendisine göre depresyonunun en üzücü yanının, artık inancının ona anlamlı gelmeyişi olduğunu anlattı. Konuşmasını sürdürdükçe, tarikat yemini karşılığında ödediği bedelden de sızlandı: biyolojik bir ailesi yoktu, cinsel yakınlık kurduğu biri yoktu, gündelik yaşama normal bir katılım sağlayamıyordu. Manastırda geçirdiği neredeyse bütün yıllar boyunca, derin ruhsal bir yaşam, Tanrı ile kişisel bir ilişki ve bunların ona verdiği sonsuz huzur ve sevinci başkalarıyla paylaşabilme yeteneği gibi, bu özverilerin ona sağladığı yararları minnetle kabullenmişti. Bir zamanlar manastır yaşamının verdiği doyumdan onu yoksun bıraktığı için depresyonundan nefret ediyordu.

Meslektaşım Ben, depresyonun hayatının anlamını yitirmesine neden olmaktan ziyade, tersine, bu anlam kaybının depresyon duygularına yol açmış olmasının mümkün olup olmadığı konusunda Fred'in düşünmesini istedi. Amerikan toplumu olarak, depresyona yol açan kimyasal dengesizlikler konusunda, son zamanlarda, öyle bir propaganda bombardımanına uğradık ki, zihinsel durumlarımızın da beyin kimyamız üzerinde can alıcı etkisi olabileceği gerçeğini tamamen unutur olduk. Depresyonların hepsinin kaynağı fiziksel değildir. Ben Mijuskovic, Fred'in depresyonunun felsefi olup olmadığını anlamak istedi. Ne de olsa, daha önce denediği tıbbi yaklaşımın işe yaramamış olması, burada kimyasal bir dengesizlikten fazlasının iş başında olduğunu akla getiriyordu.

Fred bu soruyu nerdeyse hiç duraksamadan yanıtladı. Açıkça dürbünün ters tarafından bakmış olduğunu soruyu işitir işitmez fark etti. Keşişlik yaşamına öylesine sıkı sıkıya (ve son zamanlara kadar mutlulukla) yapışmıştı ki, inançlarındaki değişiklik başladığında,

bunun farkına varmamıştı. Fred seansları sürdürüp, kendisi hakkındaki bu yeni bilgiyi sindirmeye zaman bulunca, manastır yaşamının artık onu tatmin etmediğini itiraf etti. Büyümüş, olgunlaşmıştı. Değişmişti. Üzerinde yürüdüğü bu yolun, artık kendi gerçek kimliğine giden yol olmadığından korkmaktaydı. Amaç duyusunu kaybetmişti, bununla birlikte de, günlük yaşamın anlamını yitirmişti. Fred, yetişkinliğinin hiçbir dönemini kesin bir amacı olmadan yaşamamıştı. Kendisini depresyonda hissetmesinin şaşılacak bir yanı yoktu!

Fred sonunda manastırı bırakmaya karar verdi. Dinsel yeminlerden vazgeçmek, elbette hafife alınmaması gereken bir şeydir. Bu zahmetli bir karardı. Ama Fred'in depresyonu, daha geniş bir toplulukta o yeni bir hayat kurmaya çabalarken bile uçup gitti. Çok güçlü bir özgürlük ve yenilenme duygusu yaşadığını anlatıyordu. Dindar bir insan olmayı sürdürdü ve hatta kimi manastır âdetlerini yeni yaşamına taşıdı. Yaşamını artık hangi yeni amacın –veya aynı genel amacın hangi yeni evresinin– aydınlatacağından emin değildi. Ama bunun gelişmesini beklemeye istekliydi.

Dinsel bir itikat sahibiyken bile, amaç ve anlam bulmak pek çok çaba gerektirebilir. Fred'in hikâyesi, aynı zamanda, her insanın felsefi bir bunalıma düşebileceğini ve çaba gösterildiğinde, ne denli derin ve karmaşık olursa olsun, böyle bir bunalımla başarıyla başa çıkabileceğini de göstermektedir. Fred'in durumunda olduğu gibi, insanı ilerleten felsefi kavrayış küçük de olabilir. Bu küçük kavrayışın gücü, onun tam etkisini özümleyecek vakti sizin harcamanızdan gelir.

TANRININ SALDIRISI

Bir başka meslektaşım olan Peter Raabe'nin de, çok daha değişik bir ruhsal çatışma yaşayan, ama sorununu aynı şekilde felsefi olarak halledebilen bir müşterisi olmuştu. Sherman adlı bu kişi iyileşmekte olan bir alkolik ve uyuşturucu bağımlısıydı ve yeniyetmelik yıllarını kötü alışkanlıklarını sürdürebilmek için soygun ve hır-

sızlık yaparak geçirmişti. Birkaç yıl önce, hayatını tamamen boşa harcadığını fark etmesini sağlayan ani bir ruhsal uyanış, onu doğru yola girmeye ve üniversiteye yazılıp, yarımgün çalışmaya başlamaya sevk etmişti.

Sherman, bebekliğinde beyaz Hıristiyan bir karı koca tarafından evlat edinilmiş bir Amerika Yerlisiydi. Hayatını değiştirmesinin ayrılmaz bir parçası, aslen biyolojik ataları tarafından şekillendirilmiş bir ruhsallık konusundaki arayışları olmuştu. Kendi oymağının kutsal saydığı Üstün Ruh konusunda bilgi edinmiş ve bu inancı Tanrı konusundaki tamamlayıcı New Age düşünceleriyle birleştirmişti. Her şeyi yöneten müşfik ve hayırsever bir Tanrı'ya olan özel inancı, Sherman'ın geçmiş yaşam biçimi konusunda kendisini bağışlayabilmesine ve Tanrı tarafından da bağışlanmış hissetmesine imkân vermişti. Her şeyin Tanrı'nın planının bir parçası olduğunu düşünüyor ve kendi başına gelen her şeyi de Tanrı'nın sevgisinin bir ürünü olarak yorumluyordu.

Fakat bir gece Sherman bir arkadaşıyla sinemadan eve dönerken bıçaklı saldırganlarca soyulduğunda bir iman krizine düştü. Bunun başına gelmesine Tanrı nasıl izin verebilirdi? Özellikle de kendini temize çıkarmayı zar zor başarabildikten sonra, şu anda böyle bir şey nasıl olabilmişti? Bu, geçmiş yaşamının bir tür tanrısal cezası mıydı? Yoksa son zamanlarda işlediği bir günahın mı cezasıydı? Ona duyduğu güveni boşa çıkardığı için Tanrı'ya kızdı ve Tanrı hakkında hepten yanılmış olabileceğinden kuşkulandı. Sonra Tanrı'ya öfkelenmesi ve inançlarından kuşkuya düşmesi yüzünden suçluluk duydu. Daha sonra ise suçluluk duymaya zorlanmış olmasına daha da öfkelendi. Sherman için bu saldırının, onun inanç temellerini böylesine sarsması saldırının kendisinden bile daha kötüydü. Çünkü, eğer bu temeller yıkılırsa, müşfik bir Tanrı'nın sevgili çocuğu olma yolundaki kimliğini yitirecekti. Tanrı'nın amacına hizmet olmasa onun hayatta ne amacı olabilirdi? Kendisiyle günahkâr bir yaşam arasında hiçbir engel kalmazdı.

Sherman (başımıza gelen her şeyi kontrol eden bir Tanrı konusundaki) varsayımları ile (saldırıya uğraması konusundaki) deneyi-

mi arasında bir çatışma yaşıyordu. Yaşadığı deneyimin yadsınması mümkün olmadığı ve inançlarından da hemen vazgeçemediği için, felsefi danışmanlığa başvurdu.

Sherman kendi mantığının tuzağına düşmüştü. Kendisini iman dolu bir insan olarak gören biri için, bu çok güç bir şey olduğu halde, Sherman kendi varsayımlarını gözden geçirmeye başladı. Felsefe pratisyeniyle birlikte bazı başka açıklamaların şöyle bir listesini çıkardı: Tanrı her şeyi planlamaz. Tanrı Eyüp Peygamber'i sınadığı gibi beni de sınıyor. Tanrı bazen gazap doludur. Tanrı diye bir şey yok. Ben yanlış bir şey yapmadım. Kişisel güvenliğim konusunda yeterince tedbirli değildim. Tanrı her şeyi kontrol etmez. Bu olay dünyadaki çeşitli acılar konusunda benim anlayışımı artırmak için tasarlandı. Çok fazla şeyi Tanrı'ya bıraktım ve yeterince kişisel sorumluluk almadım. Bu saldırı kişisel bir şey değil, sadece bir kazaydı. Bu saldırının tek sorumlusu saldırganların kendisi.

Sherman'ı rahatlatan, bu son fikir oldu. Bıçağın öbür tarafında geçen kendi günlerinden, saldırganın planlarında Tanrı'nın yerinin olmadığını biliyordu. Saldırganlar elbette Tanrı'nın ne istediğinden çok, soyulmaya uygun görünen (ufak tefek yapılı, zengin görünüşlü) bir kurban bulmakla ilgilenmişlerdi. Sherman, sevecen bir baba benzeri bir Tanrı'nın, özellikle söz konusu kişi böyle çok yol kat etmişken, sürekli geçmiş günahların hesabını tutarak intikam planlamayacağını biliyordu. Sherman'ın, kafası bu saldırının Tanrı'nın onun için hazırladığı planın bir parçası olduğu fikrine takılıyken göremediği şey, belki de ne kendisinin ne de Tanrı'nın sorumlu tutulamayacağıydı. Eğer hesap sorulması gereken biri varsa, o da saldırganların kendileriydi.

Sherman'ın sıkıntısının, onu kendisini daha yakından incelemeye ve sorununa bir çözüm aramaya sevk etmesi bakımından yararlı olduğu ortaya çıktı. Tanrı'ya öfkelenmenin anlamsız olduğunun farkına vardı. Saldırganlara öfke duymanın da, doğal olsa bile, bir işe yaramayacağını anladı. Her şeyin her zaman iyi olacağını farz ettiği ve her şeyi Tanrı'nın eline bırakma bahanesiyle bazı kişisel sorumluluklarından kaytardığı için öfkesini kendisine yöneltmeyi

seçti. Fakat bu öfkeye saplanıp kalmaya yanaşmadı ve bunu yapıcı tefekkür ve değişimin başlangıcı olarak kullanmaya çalıştı.

Yaşamına yön veren kimi inançların yanlış olabileceğini düşünebilme cesaretini göstermesi, Sherman'a inançlarını daha geniş bir biçimde de olsa yeniden kazanma güvenini verdi. Felsefi tartışma, inançları ile deneyimlerinin birbirleriyle tutarlı olduğu bir yere ulaşmasını kolaylaştırdı. Dünya görüşünü, insanın başına bazen kötü şeylerin de gelebileceği ve bunların muhakkak insanın kendi kötülüğü yüzünden meydana gelmediği gerçeğini de kapsayacak biçimde değiştirdi. Sherman, yol gösterici bir temel iyilik gücüne olan inancından vazgeçmeksizin, Tanrı'sını minik yönetimsel görevlerden kurtardı. Bunalımını, ruhsal teslimiyetini gözden geçirme ve derinleştirme yolunda kullandı.

TANRI OLMAYINCA AMAÇ OLUR MU?

Eğer bir Tanrı yoksa, ister istemez amaç da olmayacağı doğru değildir. Sırf Tanrı'nın varlığından emin değilsiniz diye umutsuzluğa düşmeniz gerekmez. Eğer bildiğimiz anlamdaki yaşamın izahı olarak Tanrısal Yaratılış (Tekvin) fikri sizi tatmin etmiyorsa, bu, yaşamın bir izahı yok demek değildir. Sherman'ın sadece kendi özel durumunu ele almak için oluşturduğu listenin uzunluğundan da anlaşılabileceği gibi, bu konuda birçok akla yakın kuram mevcuttur. Her şey bir rastlantı olsaydı bile, yaşamınızın amaçsız olduğuna inanmak için bir neden olmazdı. Eğer piyango çekilişinde tesadüfen büyük ikramiyeyi kazansaydınız, bu beklenmedik paraya her türlü amacı yakıştırabilirdiniz. Rastlantı önemli şeyleri de miras bırakabilir; büyük bir armağan olduğunu bildiğimiz hayat da belki bunlardan biridir. Yaşamın hakkını vermenin tek yolu, onu olabildiğince dolu dolu yaşamaktır. Çoğu kez bunu yapmamaktayız.

Belalar ve felaketler çoğu kez bizi amacımızı keşfetme –veya yeniden keşfetme– yoluna sokar. En zor zamanlarda bu, anlam bulmanın bir yoludur. Dünyamıza bir mana vermek ve anlam için ge-

reken türden bir anlayışa erişmek için, işlerin düzeni konusunda bir inanca ihtiyaç duyarız. Her kültür, şeylerin düzenini kavramanın bir yolu olarak rasgeleliğe bir düzen yükleyip, gökteki yıldız noktacıklarını farklı takımyıldızları oluşturacak şekilde birleştirmiştir. Bir şeyde bir biçim düzeni bulabildiğimiz zaman buna bir anlam veririz. Anlam olduğunda amaç da bulabiliriz.

Hoşa gitmeyen şeyleri, bu düzende yeri olmayan şeyler olarak yadsımak eğilimindeyizdir. Ama Tao gibi bazı felsefeler her zaman zıtların birbirine geçişini açıklarlar. İyiyi arıyorsanız, kötüyle de hep karşılaşırsınız. Eğer anlam arıyorsanız, başınıza açıklanamaz şeyler gelecektir. Eğer bir olayı desenin bir parçası olarak yorumlayamıyorsanız, bu muhtemelen henüz desenin bütününü göremediğiniz içindir.

MARTINE

Martine de amacıyla deneyimleri arasında uyum sağlamaya çalışmaktaydı. Film yapımıyla ilgili, bulabildiği her işte çalışıyordu; fakat bütün ayak işlerine ve bitmek bilmez mekân arayışlarına katlanmasını sağlayan şey, kendi filmini yapmak konusunda kurduğu hayallerdi. Çevrebilimsel bir film yapmak istiyordu. Konu, gezegenimizi kurtarmaktı. Acildi. Yöneldiğimiz geleceği öyle katı biçimde resmedecekti ki, herkes bunu dikkate almak ve dünya üzerindeki kendi etkisini yeniden gözden geçirmek zorunda kalacaktı. En gözde düşü, dünyanın her yanından seyircilerin çözüm aramak için birleşmeleriydi. Planlarını hazırlıyor ve bu arada setlerdeki nankör işinde harıl harıl çalışıyordu. (Dikkat ettiyseniz, amacı konusunda açık bir görüşe sahip olduğu halde Martine'in günlük deneyimlerinin çoğunu anlamsız bulduğunu görmüşsünüzdür.) Boş zamanlarında kırsal bir çevre grubunda gönüllü olarak çalışıyordu ama bu çalışma ona göre çok önemli olmakla birlikte, nüfus fazlalığı, küresel ısınma ve yaygın kirlilik konusunda ne kadar çok şey öğrenirse, o kadar çok umutsuzluğa düşüyordu.

Yıllar geçip gidiyordu ve Martine bu arada hem filmcilik hem de çevrecilik konusunda kapsamlı bir bilgi tabanı oluşturduğu halde kendi film projesi, her nasılsa asla taslak aşamasının ötesine geçmemişti. Bir otuz yıl daha böyle geçerse insanlığın neslinin tükeneceği zamanla kafasında daha da berraklaşıyordu; öyleyse bir film yapmak için gereken o muazzam çabanın ne anlamı olacaktı? Hayallerinin böylesine kırılması onu sanki hayatının hiçbir amacı yokmuş hissiyle baş başa bıraktı. Karamsar ve iş göremez hale geldi; hayatta en önem verdiği işle uğraşamıyordu. İçine düştüğü felç hali Martine'i endişelendirdi ve böylece benim büromun yolunu tuttu.

Taocu bilge Chuang Tzu, akıllı insanın kaçınılmaz gibi görünen şeyi önlenebilir sayarak beladan sakındığını yazmıştı. Buna eşlik eden fikir, akılsız kişinin ise önlenebilir olanı kaçınılmaz sayarak belaya davetiye çıkardığıydı. Bunu Martine ile tartıştım ve onu gördüğü türden bir geleceğin sahiden kaçınılmaz olup olmadığı konusunda düşünmeye zorladım.

"Bilge adam kaçınılmaz olana bakar ve onun kaçınılmaz olmadığına karar verir.
... Sıradan adam kaçınılmaz olmayana bakar ve onun kaçınılmaz olduğuna karar verir. ..."
—CHUANG TZU

Ondan durumunu daha geniş bir bakış açısından görmesini de istedim. Bu amaçla, birkaç milyar yıl içinde güneşimizin bir süpernovaya dönüşeceğine ve genişleyen kızgın alev örtüsünün yeryüzünü yakıp kül edeceğine dikkatini çektim. Bizi bu afetin bekliyor olmasının, matem elbiselerimizi kuşanıp sabık harika gezegen Dünya için dövünmemize yol açması mı gerekir? Martine bu sorumu "Hayır!" diye yanıtladı. Bu afet, şimdiden kaygılanmamız için fazlasıyla uzaktaydı. Eğer gezegenin uzak gelecekte kesin olan bu yok oluşundan kaygı duymuyorsa, türümüzün yakın gelecekte sadece imkân dahilinde olan tükenişi yüzünden canını hiç sıkmaması gerektiğini ileri sürdüm. Önümüzdeki onyıllarda neler olacağını kim bi-

lirdi? Bana, onu dehşete düşüren eğilimlerin artık fazlasıyla denetimden çıkmış olduğunu söyleyerek karşılık verdi; artık çok geç kalındığını hissediyordu.

Bu durumda Martine'e, Chuang Tzu'nun mantığından yararlanabilirsin, dedim. Eğer karşı konulmaz güçler insan türünü tükenmeye daha şimdiden mahkûm ettiyse, o zaman senin veya herhangi birinin bu konuda yapabileceği hiçbir şey yoktur. Bu yüzden, yoluna devam edip, filmini yapması gerektiğini söyledim. Bu sana bir amaç duygusu verir ve elbette bir zararı da olmaz, dedim. (Zaten önümüzdeki otuz yıl için başka bir planı varmış gibi görünmüyordu.) Ama kaderimizin henüz kesinleşmemiş olduğunu ve elimizde kendi yok oluşumuzu önleyebilecek araçların bulunduğunu da en azından ihtimal dahilinde tut. Durum böyleyse de yapmalısın filmini, çünkü bunun faydası olabilir. Her iki durumda da filmi yapman gerekir.

Martine'e, salt uygulama kolaylığı açısından, filmin yapım sürecini bir dizi denetlenebilir hedef halinde parçalamasını da önerdim. Gerekli bütün paranın toplanması, gereken herkesin bir araya getirilmesi ve bütün film süresinin doldurulması gibi zorunlulukların hepsiyle birden aynı anda kim karşı karşıya kalsa gözü korkar. Adım adım yürümek, uygulanabilirlik açısından, onun işe başlamasına yardımcı olurdu ve ilerlemeyi sürdürmesini sağlardı. Bu filmi yapmanın, Martine'in hayattaki anlam ve amaç duygusunu koruması bakımından can alıcı önemi olduğu çok açıktı; bu yüzden süreci olabildiğince kolaylaştıracak lojistik desteği düzenlemek mantıklı olacaktı.

Büyük bir şey, küçük şeylerin yalın bir toplamından oluşabilir. Amacı olan bir yaşam, adım adım kurulur. Anlamsız bir yaşamın anlamla doluşu çoğu kez ani ve göz kamaştırıcı bir yıldırımla olmaz; öyle bir tezahür pek az kimsenin başından geçer. Bunu kendiniz yaratabilirsiniz, ama yavaş yavaş toplayacağınız küçük parçalar halinde. Dış güçlerin bunu sizin adınıza yapmasını hiç beklemeyin; çünkü beklediğiniz o gün asla gelmeyebilir.

Büyük amacınızın gerçekleşmesi uzak gelecekte yatıyor olabilir, ama sizi oraya götüren uygulamaların meydana geldiği gün bu-

gündür. Sincaplar sonbaharı kış için fındık biriktirerek geçirir. Aylarca gerekli olmayacak olsalar bile, her fındık tanesi önemlidir. Şöyle bir deney yapmaya çalışın: alçakgönüllü bir hedef saptayın ve hedefinize varın. Bir başarı duygusunun hemen kendinizi daha iyi hissetmenizi sağlayıp sağlamadığına bir bakın. Evi, ya da sadece küçük bir odayı temizleyin. Veya bir kursa katılın. Kendini savunma sporlarından birini öğrenin. Ya da briçe başlayın. Elinizden gelen herhangi bir şey olması yeter. Her zaman tam tamına böyle olmayabilir, ama birbirini izleyen bir dizi kısa vadeli amaç, sonunda uzun vadeli bir amaca varabilir. Anlam gibi amaç, geçmişi kapsar.

Martine'in geleceğe bakışı onun şu anda takatini kesiyordu. Korkularının kendisini felç etmesine izin vererek kendiliğinden gerçekleşen bir kehanet yaratmış oluyordu. Hiçbir gelecek olmadığı için şimdiki anın da varolmadığını farz ederek bir mantık hatası yapıyordu. Orada oturup konuşuyor olmamızın kanıtladığı gibi, gerçekte bir şu an vardı ve varlığından hiç kuşku olmadığına göre, mutlaka hesaba katılması gerekirdi. Geçmiş veya gelecek üzerinde gereğinden fazla durmamak önemlidir çünkü bu, her halükârda uğraşmanız gereken şimdiki anı gözden saklar. Martine için, şimdiki anını kabullenmek; günlük anlam duygusunu onarmak ve filmini gerçeğe dönüştürme amacını canlandırmak için yeterli oldu.

MARTHA

Şimdiye kadar anlattığım vakalar amaç bunalımlarıyla ilgiliydi. Fakat bir anlam bunalımı da felsefe danışmanlığı tarafından ele alınabilir. İngiliz meslektaşım Simon du Plock bir yıldır yurtdışında eğitim görmekte olan genç bir kadına danışmanlık yaptı. Martha, yüksek okuldaki ilk yarıyıl başlarında üstün bir başarı gösterdikten sonra dersleri kaçırmaya ve katıldığı derslerde ise içine kapanık ve sessiz kalmaya başlamıştı. Derslerine artık el süremediğini ve final sınavlarını başaramayacağından çok korktuğunu anlattı.

Martha'nın aşağı doğru kayışının dönüm noktasındaki mesele

hemen belli olmamıştı. Fakat danışma seanslarında baş sorununu açığa vurdu: yatakhanede kalmaktansa kampus dışındaki bir evi başkalarıyla paylaşmayı seçmişti ama ev arkadaşlarının onu parasal bakımdan sömürdüklerini hissediyordu. Arkadaşlarının ona ayrıcalıklı bir yabancı gibi davrandıklarını ve onunla kişisel ilişki kurmayı reddettiklerini hissediyordu. Londralı insanlarla yaşayarak "gerçek" Londra deneyimi edinmenin hayalini kurmuştu ve kendisiyle aralarına ördükleri duvar yüzünden onlarla arkadaşlık kurmayı başaramadığı için, kendini bu deneyimden yoksun bırakılmış ve incinmiş hissediyordu.

Bu vakaya PEACE süreci bağlamında bakmayı sürdürelim. Martha'nın duyguları, öfke, korku, hayal kırıklığı ve reddedilmişlikti. Aynı zamanda, haksızlığa uğradığını düşünüyor ve bir özgüven eksikliği duyuyordu. Müşterilerin çoğu gibi o da felsefe seanslarına başlamadan önce duygularının gereğince farkındaydı. Fakat birçoğunun kendi başına yaptığından daha az tahlil yapmıştı. Kendisini kötü niyetli yabancılar tarafından aldatılan masum bir kurban olarak görüyor, davranışlarına beklediği tepkiyi vermeyen, ona anlamlı gelmeyen bir dünyada kendini yapayalnız hissediyordu. Danışmanıyla konuşurken yüzeydeki sorunları ile evden uzakta olması, anne babasından bağımsız yaşıyor olması ve ilk kez yurtdışına çıkması arasında bir bağlantı kurdu. Hayatının yönünü ilk defa kendi başına belirlemenin kafasında canlandırdığından daha karmaşık ve başarılması güç olduğu meydana çıkmıştı.

Tefekkür aşamasında Martha'nın edindiği felsefi kavrayış yelken açtığı suları yatıştırdı ve onun deneyimlerinden çıkardığı anlamın özünü ortaya serdi. – Simon du Plock'un deyişiyle bu, "müşterinin lisanına yerleşmiş mananın aydınlatılması" idi. Londra'ya niye geldiği sorulduğunda Martha eğitimini ilerletmek istediğini söylemişti. *Eğitim*'i tanımlaması istendiğinde derecelerden, notlardan ve iyi ücretli mesleklerden söz etti. Eğitimi amaca yönelik bir araç olarak görüyordu. Felsefe pratisyeni, eğitime deneyim ve deneyimden öğrenilenler olarak daha geniş bir bakış önerdi. Konuya bu açıdan bakmak Martha'nın görüş açısını derhal parlaklaştırdı. Bu açı-

dan baktığında, serüvenin sonuçları istediği –veya hoşlanacağı– gibi çıkmamış olsa bile, gözüpekliğinden gurur duydu. Bağımsız bir yaşam kurma çabalarını çocukluktan yetişkinliğe geçişin önemli bir aşaması olarak görmeye başladı. Verdiği yanlış kararların sorumluluğunu da üstlendi. Bu durum ilk anda âciz kurban rolünden daha rahatsız ediciydi ama uzun vadede kendi gücü konusundaki anlayışını onardı. Eğer düşüncesiz hareketleriyle olumsuz bir duruma yol açabiliyorsa, bir dahaki sefere daha dikkatli düşünülmüş planlarla olumlu bir durum da meydana getirebilirdi.

Öğrendiğini uygulamak, Martha'yı yeniden denge durumuna getirdi. Tatsız yerleşim durumunu, aldığı hayat dersinin bir bedeli olarak kayda geçirdi –ne de olsa buraya ders almaya gelmişti– ve ikinci yarıyılda barınak durumunu değiştirmenin yollarını aradı. Durulmuş bir kafayla, final sınavlarına zamanında hazırlanabilmek için enerjisini yeniden okul çalışmalarına yoğunlaştırdı. Yaşam deneyimlerinin anlamını açıklığa kavuşturmak ve bunların amacıyla bağlantısını kurmak, Martha'ya ilerlemesi için gereken kafa huzurunu verdi.

MEZUNİYET

Okulda olduğumuz sürece bizi daha büyük hedeflere doğru yönlendiren bir dizi aşamadan geçmeye alışırız. Her yıl mezuniyete doğru bir başka basamağı tırmanarak, yeni bir düzeye başlarsınız. Üçüncü sınıfın amacı sizi dördüncü sınıfa götürmektir; üçüncü sınıfa anlam kazandıran şey ise –dördüncü sınıfı çoğunlukla düşünmeden– her gün öğrenmekte ve yapmakta olduğunuz şeylerdir. Böylece kitap okumayı, çok haneli bölme işlemi yapmayı, teneffüste oynayacağınız top oyununun kurallarını saptamayı, eve pek parlak olmayan bir karneyle gittiğinizde ne olacağını ve dostluklar kurup sürdürmeyi öğrenirsiniz. Fakat üçüncü sınıftan dördüncü sınıfa doğru bu ilerleme, daha da büyük bir amaca hizmet etmektedir: liseye ve belki de yükseköğrenime hazırlık.

Okulda olduğu gibi hayatta da, belli bir düzeyde bilmeniz gerekenleri öğrendiğinizde bir üst kademeye geçersiniz. Ancak hayat elbette okul kadar net biçimde dilimlenmemiştir. Hiç kimse size yaz tatilleri vermez veya mezuniyetinizin işareti olan bir kep ve cüppe giydirmez. Geçişleri kendiniz fark etmek zorundasınızdır ve bu farkındalık devamlı bir doyumun anahtarıdır. Yoksa herkes sürücü ehliyeti alır ve kendi evlerini kurarken siz hâlâ üçüncü sınıfta olursunuz.

Eğer reenkarnasyona inanıyorsanız hayat tıpatıp okul gibidir. Sonunda Yaşam ve Ölüm Okulu'ndan mezun olana kadar, her ömür bir sonraki hayata hazırlık olarak yaşanır. Fakat ölümden sonra ruhun bir bedenden başka bir bedene göç etmesi inancı size göre olmasa bile, gittikçe ilerleyen düzeylere doğru böyle bir evrim düşüncesinden faydalanabilirsiniz.

İkinci Anne

Fakültedeki rehber hocalarımdan biri, pek az kadının meslek yaşamında lise biyoloji öğretmenliğinin ötesine geçtiği bir devirde profesörlüğe yükselmiş bir bilim kadınıydı. Çok rekabetçi ve o zamanlar büyük ölçüde erkeklere ait olan bir dünyada, Irene bütün enerjisini mesleğine adamıştı ve derin bilgisi ile göz alıcı araştırmaları gittikçe artan ölçüde takdir görmüştü. Bu başarısının kişisel bir bedeli olmuştu: sağlam bir evliliği olduğu halde, Irene hiçbir zaman kendisini çocuk doğurup yetiştirecek kadar uzun süre bilim dünyasından uzak durabilecek durumda hissetmemişti. Yaşlandığında ve bilim dünyasında sağlam bir yer edindiğinde, annelik deneyimini kaçırdığına üzüldüğünü fark etti.

Böylece, kendini bir amaca uzun süre (ve başarılı şekilde) adayışın ardından, ikinci ve şaşırtıcı bir amaç ortaya çıktı. Irene'in biyolojik bir aile başlatmasına artık imkân yoktu; ancak pişmanlık içinde debelenmek de bir seçenek değildi. Bunun yerine, geleceği parlak öğrencileri –özellikle kız öğrencileri– üniversitedeki ilk yıl-

larından başlayarak bilim kariyerleriyle tanıştırmak üzere bir program oluşturdu. Bu çoğunlukla kıdemli öğretim görevlilerinin üzerinde çalıştığı türden bir şey değildi; fakat kısa zamanda bu program dillere destan bir başarı oldu ve günümüzün bazı bilim adamları dönüp geriye baktıklarında, Irene'in, meraklarını ateşleyip, teşvik etmesinin önemini takdir ederler.

Onun giriştiği herhangi bir çabanın başarısı hiç kimseyi şaşırtmazdı; ama öğrencilerin anaç tavuğu rolünü benimseyeceğini de –kendisi dahil– hiç kimse önceden kestiremezdi. Irene hem genç kadın ve erkeklerden oluşan bu gruplara annelik etmekte, hem de bir akıl hocası olmakta yeni bir amaç bulmuş oldu. Amaç duygusundaki yön değişimlerinin korkusuzca farkına varması sayesinde, anlam kaynaklarını büyütürken amaç duygusunu hiç kaybetmeden kişiliğinin iki önemli yönünü birleştirdi ve gerçekleştirdi.

KIRMIZI IŞIK, YEŞİL IŞIK

Bütün bunlardan sonra, amaçlarınız uğrunda çabalamaktan kadercilik adına vazgeçmeye hazır olabilirsiniz. Martine ve Sherman vakalarında gördüğümüz gibi kadercilik yıkıcı olabilir, ama insana bir tür yeterlilik sağladığı için cazip de olabilir. Doris Day'i taklitle "Que Sera, Sera" (Ne Olacaksa, O Olacak) diye mırıldanarak işten elinizi eteğinizi çekebilirsiniz. Fakat kadercilik sonunda sizi amacınızdan mahrum eder. Bir başkasının senaryosunu oynuyorsunuzdur. Hiçbir şeyden mesul olmayan bir aracı haline gelirsiniz.

Tolstoy çok büyük bir kaderciydi. Tolstoy'a göre Napoleon savaşlarında dökülen onca kanın sorumlusu hiç de Napoleon değildi. Napoleon kozmik oyunda bir piyondan ibaretti; bütün hareketleri evrenin başlangıcında mukadder kılınmıştı. Şahsen, ben bunun sağlıklı olduğunu sanmıyorum. Kader hakkında hiçbir şey bilmiyoruz. İnsanlık tarihinin, kaderin bir açılımı mı, bir talih sorunu mu, yoksa bir irade meselesi mi olduğunu bilmiyoruz. Bu yönde hiçbir kesinliğe sahip olmadığımıza göre, şahsen ben ahlaki kişiliklerimiz

açısından en doğrusundan yana çıkarım. Bizim açımızdan daha fazla emek gerektirse de, ben özgür iradeye ve eylemlerimizin sorumluluğunu taşıdığımıza inanırım.

"Krallar tarihin kölesidirler."
—LEO TOLSTOY

Isaac Bashevis Singer şöyle demişti: "Bir kaderciyle caddeyi geçerken tuhaf bir şey dikkatimi çekiyor: Kaderci genellikle trafik ışığının yeşile dönmesini bekliyor." Singer'in felsefi esprisini şöyle açıklayabiliriz: eğer her şeyin önceden kararlaştırılmış olduğuna inanıyorsanız, o halde ölümünüzün kesin zaman ve nedeninin önceden kararlaştırılmış olduğuna da inanırsınız. Bunu değiştirebilecek hiçbir şey yapamayacağınıza göre, Manhattan'da caddeleri devamlı olarak trafik kurallarına uymadan geçseniz bile, vaktinden önce ölemezsiniz. Eğer kaderde Manhattan trafiğinde ölmek yazılı değilse tabii. (Hazırcevap bir kaderci de Singer'e "Kaderimde kırmızı ışıkta durmak varmış" diye karşılık verirdi.)

DEPRESYON

Depresyonun sadece varoluşsal değil, biyolojik kökenli olduğu vakalarda bile felsefi bakışa bir yer vardır. Varoluşsal keyifsizlik veya ruhsuzluk, rahatsızlığınıza ekleniyor ve şiddetlendiriyor olabilir; bu durumda felsefi çalışmanın hiç değilse kısmen faydası olacaktır. Amaç, canlılık ve heyecan yoksunluğu, psikoloji ve ilaca ek olarak felsefi yönden ele alınabilir.

Eğer depresyondaysanız, bunun biyolojik bir bileşeni olsa da olmasa da, muhtemelen kendinizi anlam ve amaçtan yoksun bırakılmış hissedersiniz. Şunu düşünün: amacınız depresyonunuzu aşmak olabilir. Aynı şey, kaygı, keder veya genel mutsuzluk için de geçerlidir. Rahatsızlığınız yalnız yaşam kalitenizi azaltmaz; aynı zamanda onun üstesinden gelmeniz için size meydan okur. Kanser gibi

bütünüyle biyolojik sayılan hastalıklarda bile, başarılı tedavinin sadece ilaca değil, ama aynı zamanda hastanın yaklaşımına da bağlı olduğu gösterilmiştir. Bakış açınız ve meşrebiniz –yani felsefeniz– savaşm sonucunu etkileyebilir. Amaçları savaşı kazanmak olanların kazanma ihtimalleri daha fazladır.

CAN SIKINTISI

Amaç kaybının en yaygın nedeni sadece can sıkıntısıdır. Can sıkıntısı neredeyse benzersiz biçimde insana özgü gibidir; başka hiçbir hayvan doğal ortamında can sıkıntısı belirtisi göstermez. Başka hayvanlar aslında canları sıkılamayacak kadar çok meşguldürler. Yiyecek ararlar, başkalarının yiyeceği olmamaya çabalarlar, bölgelerini savunurlar, eş ararlar, yavrularını yetiştirirler, gelecek mevsim için hazırlık yaparlar. Bu vahşi hayvanlar için ve hatta hayatta kalmaları insanlara bağlı olan evcilleştirilmiş hayvanlar için bile geçerlidir. Tutsak düşmüş hayvanlar (örn. hayvanat bahçelerinde kafese kapatılmış vahşi hayvanlar) ise anormal veya çılgınca davranışlarla beraber can sıkıntısı da gösterirler; fakat bu, hayvanın kendisinden değil tutsaklıktan kaynaklanan bir durum olduğu için dikkate değer bir şey sayılmaz.

İnsan denen hayvan bu altsınıflardan her birine biraz girer. Bazen vahşiyizdir. Daha çok evcilleştirilmişizdir (buna, isterseniz "uygarlaştırılmış" deyin). "Evlilik onu evcilleştirdi" dendiğini duyabilirsiniz; gene de bu, (çoğu kez eski bekârlık arkadaşlarınm "kayıp" dostlarına yönelttikleri) bir şikâyet şeklinde olur. Karşı koyabiliriz ama hem kişisel hem de sosyal anlamda, işleri idare edebilmek için bir dereceye kadar evcilleşmemiz gerekir. Aynı zamanda, tam anlamıyla olmasa da tutsak yaratıklarız. Daha çok mecazi anlamda, dil, kültür ve deneyimlerimizin sınırları içinde tutsağız.

Kriz durumunda, ister insan ister hayvan olsun, hiç kimse can sıkıntısı çekmez. Büyük yıkımlarda herkesin tek amacı kendini korumaktır. Hayvanlar çevreleri üzerinde insanlardan daha az denetim

sahibi oldukları için, daha fazla gündelik tehlikeyle karşı karşıya kalırlar. Düşünerek ve mücadele ederek biz kendimizi nispeten rahat bir yola koyduk, bu yüzden gelişmiş ülkelerdeki çoğu insan için hayat, yeterli besin peşinde uzun bir uğraş dizisinden ibaret değildir. Fakat, ihtiyaç duyduğunuz her şeye sahip olmak tehlikeli, istediğiniz her şeye sahip olmak ise daha da tehlikelidir. Maksadınız maddi şeyler elde etmek ise ve bu amaca ulaşırsanız, tırmanacak başka dağ kalmadığını görmek moral bozucu olabilir. Söylentiye göre Büyük İskender önünde fethedilecek başka yer kalmadığı için gözyaşı dökmüştü.

Yaşama olan ilginizi sürdürmek için felaketler yaratmanızı öneriyor değilim. Hafif heyecan arayışları (buggy buggy gibi) ve hatta "aşırı" sporlar, yaşamı tehdit etmeyen ortamlarda tehlikeyle karşı karşıya olma duygusu yarattıkları için insana zevk verir. Daha tehlikeli serüvenler de can sıkıntısını giderir ama böyle maceralar sizi Buda'nın ve Aristo'nun tavsiye ettikleri "orta yol"dan uzağa götürür. Everest Dağı'na tırmananların, dikkatlerini (deniz seviyesinin sekiz bin beş yüz metre yukarısına çıkmak yolundaki) büyük amaçlarına toplayıp, sırf nefes almayı sürdürmeye çalışırlarken canları sıkılmıyor olabilir. Fakat *Into Thin Air* (Havanın İnceldiği Yere) öyküsündeki trajedinin gösterdiği gibi, en kötüsü başa geldiğinde, başlangıçta çok tatlı gibi görünen o amaç çabucak ekşir. Geri dönebilenlerin bile, önlerinde olan ne? Pek çoğu için, gittikçe artan aşırılıktaki risklere rağmen uzun bir dizi zirve tırmanışı gibi görünüyor. Kendini sırf diri hissedebilmek için sürekli ölüme dokunmak gerçekten gerekir mi? Felsefi çalışma yoluyla içsel dağlara tırmanmak isteyenler için buna gerek yok.

Can sıkıntısının amaçsızlık duygumuz üzerindeki etkisini fark etmekten çıkarabileceğimiz çok basit bir strateji vardır. Duyarlıklarımızı tazelemek için bazılarımız, yabanıl hayata bir yolculuğa ihtiyaç duyarız. Evcilleşme –ve tutsaklık– fazla geldiğinde biraz taze hava solumak zihnimizi açar. "Doğaya dönüş" farklı insanlar için farklı şeyler ifade eder. Günlük duşunu almadığında kendini çok kötü hisseden türden biriyseniz, sakın kendinizi susuz bir yerde

kamp kurmaya zorlamayın. Kendiniz için uygun olanı bulun: güneşli bir günde bir iki sokak öteye yürümek, bahçenizde oyalanmak, ya da milli parkın en vahşi yerinde bir ay boyunca tek başınıza kalmak gibi. Kendinizi yeniden daha büyük bir bütünün sadece bir parçası olarak görmenin, hayatınıza devasa bir kaos diliminin yalıtılmış, önemsiz bir parçası veya acımasız bir makinenin zavallı bir dişlisi olarak değil, karmaşık ve canlı bir sistemin ayrılmaz parçası olarak bakabilmenizi sağlamanın en kesin yolu, sizi doğaya yeniden bağlayan şey ne ise odur. Thoreau'nun Walden Pond'da[15] bulduğu da buydu.

"Hayatın çok yönlülüğünü ve keyiflerini tükettiği sanılan can sıkıntısı ve bezginlik, kuşkusuz Adem kadar eskidir. Ancak insanoğlunun yetileri asla ölçülebilmiş değildir ve yapabileceklerini herhangi bir örneğe bakarak da tahmin edemeyiz; henüz o kadar az şey denenmiştir."
—HENRY DAVID THOREAU

Doğayı yaşamak, bizzat hayata duyulan bir minnettarlığın yeniden uyanmasına yardımcı olur, anlam ve amaç bulmanın en iyi yollarından biri budur. Hayatın büyük bir armağan olduğunu kavramak ve günlük yaşamınızın parçası olarak yaptığınız bütün işlerden zevk almak da amaçsızlığın önemli panzehirleridir.

BAŞKA BİRİNE YARDIM YOLUYLA KENDİ KENDİNE YARDIM

Hayatınızdaki boşluk duygusuna karşı koymanın en kesin yolu başka birine yardım etmektir. Başkalarına yardım, size inkâr edemeyeceğiniz bir anlam ve amaç verir. Bu, kendi hayatınızda daha

[15] **Walden Pond:** ABD, Massachusetts eyaletinde, Concord kentinden 3,2 km uzaklıkta bir koruluk alan. Henry David Thoreau duyduğu büyük huzursuzluktan kurtulmak için 4 Temmuz 1845 ile 6 Eylül 1847 arasında burada inzivaya çekilmiş, küçük bir kulübede yaşamıştı.

önce önemini kavrayamadığımız fırsatları görmenizi kolaylaştırabilir ve başka birinin dünyasına bakmak kendi tutsaklığınızdan kaçmanıza yardımcı olur. Hayatın anlamsız olduğunu sanmak bir anlamda lükstür. Hayatta kalmak için savaşıyor olsaydınız, asla durup yaptıklarınızın anlamından şüpheye düşmezdiniz. Bu yüzden, eğer buraya kadar okuduysanız, bahse girerim ki varlıklı birisiniz. Kendinizden daha az şanslı biriyle bağ kurmak sizin için güçlü bir ders olur. En azından sahip olduklarınız için şükran duyarsınız.

"Eğer başka insanların mutluluğuna katkıda bulunursanız, gerçek iyiliği, hayatın gerçek anlamını bulursunuz."
—DALAI LAMA

SABIRLA TAHAMMÜL ET!

Anlamsızlık veya amaçsızlıkla savaşırken son basit seçeneğiniz sıkıntıya tahammül etmektir: dişinizi sıkıp, katlanın. İşler zamanla değişir. Bir kez dibe vurdunuz mu, işler ancak iyiye gidebilir. (Eğer kötüye giderse, daha dibe vurmamışsınız demektir!) Herman Hesse, Nobel Edebiyat Ödülü'nü kazanmış bir yazardır. Fakat hayatının daha önceki dönemlerinde ciddi şekilde intihar etmeyi düşünmüştü; yaşamanın bir anlamı olmadığından o kadar emindi. Yazarlık yeteneği daha sonra tomurcuklandı, ama o arada amacını da, bir amacı olmadığı için gündelik yaşamının anlamını da göremiyordu. Daha sonra kitaplarında kişisel kimlik sorunlarını, yaşamın ruhsal anlamlarını, gizli amaçlarını ve aydınlanmaya giden hayat yolunun biçim düzenlerini araştırdı. Kendi yolunun zorluğu onun eserlerini aydınlattı; yaşamının ilk yıllarında amacını bilemediği halde kitapları nice kuşağı aydınlattı. Eninde sonunda işler daha iyiye gidene kadar dayanmıştı. Sabır ve cesaret –iki büyük erdem– gösterirseniz işlerin değişeceği fikrinde ne kadar teselli bulacağınız size bağlı. Olaylardan, hatta korkunç olaylardan bile hemen hemen her zaman anlam ve amaç çıkarabiliriz, fakat bu bazen vakit alır.

13

Kayıptan Kazanç Sağlamak

"Bir insan eğer sabahleyin doğru yola kulak verirse, akşamleyin pişmanlık duymadan ölebilir."

—KONFİÇYÜS

"Her yaşlı insan yakında öleceğini bilir. Fakat biliyor olmak onun durumunda ne anlama gelir?... İşin doğrusu ölümün yaklaşması fikri hatalıdır. Ölüm ne yakın, ne de uzaktır. ... Ölümle bir ilişkiden söz etmek doğru değildir: gerçek, o yaşlı insanın da bütün diğer insanlar gibi hayatla bir ilişkisi olduğudur, başka hiçbir şeyle değil."

—SIMONE DE BEAUVOIR

Budistlerin hardal tohumu meselini aklımzda tutun. Bebeğinin ölümü yüzünden aklı başından giden genç bir anne, Buda'ya danışmaya gelir. Çok kederli olduğunu ve bu yıkıcı kaybı unutamadığını anlatır. Buda kadına köyündeki bütün evleri dolaşıp, ölümü tanımamış her evden bir hardal tohumu almasını ve topladığı bütün hardal tohumlarını kendisine getirmesini söyler. Kadın sebatla kapı kapı dolaşır ve her kapıdan eli boş ayrıldığı için, ölümün el sürmediği hiçbir ev olmadığını fark eder. Hiç tohum bulamadan Buda'ya geri gider ve Buda kadına kendisinin zaten gördüğü şeyi söyler: genç kadın yalnız değildir. Ölüm hepimizin, her ailenin başına gelen bir şeydir. Sadece bir zaman meselesidir. Buda kadına kaçınılmaz olana fazla ağlamamak gerektiğini söyler.

Bu anlayış yası tutulan kişiyi geri getirmez, ama insanın ölümün hayatın zorunlu bir parçası olduğu konusundaki farkındalığını arttırır. Ölüm gerçekten geldiğinde yaşayanları aniden yakalayan bir fe-

laket olmak zorunda değildir. Bu anlayış kederinizi veya matem ihtiyacınızı yok etmeyecektir, fakat ölümü daha fazla metanetle –daha filozofça– veya en azından şaşkınlığa ve dehşete düşmeden karşılamanızı kolaylaştırması gerekir.

"Doğan için ölüm kesin
Ölen için de doğum kesin;
Bu yüzden, çaresiz olana
Fazla üzülmemelisin."
—BHAGAVAD GITA

BÜYÜK BİR SÜRPRİZ

Ölüm biz Batılıları her zaman dehşete düşürür. Ölümün pek üstesinden gelemeyiz. Aslında ona hemen hemen hiç değinmeyiz. Ondan, şiddet içeren televizyon, film ve video oyunlarıyla midemizi tıka basa dolduracak kadar, eğlence olarak hoşlanırız. Fakat ekrandan alınıp gerçek yaşama taşındığında, görmeye tahammülümüz yoktur. Böylece, hayatın sonsuza kadar süreceğini, ölüm olmayacağını veya bizim başımıza gelmeyeceğini sanarak, sevgili *İnkâr* gemisine binmiş gezinir dururuz. Ölümün en kötü şey olduğunu düşünürüz ve onunla hiç ilgimiz olmasın isteriz. Kirli işlerimizi görecek hastaneler ve morglar kurarız, böylece ölümle ilgilenmemiz gerekmez –ta ki, kendimizi bu korkunç kurumlardan birinin eşiğinde bulana kadar.

Yüzünü ölüm gerçeğinden başka tarafa çevirme yeteneği modern çağın bir lüksüdür. Çok da eski olmayan bir geçmişte, ölümün normal hayatta olağan bir yeri vardı. Ailelerin çeşitli kuşakları birlikte yaşar, insanlar evlerinde doğarlar ve evlerinde ölürlerdi. Şimdi nadiren ölümcül olan bazı durumlar, antibiyotiklerin bulunmasından ve öbür tıbbi ilerlemelerden önce her gün insanları öldürürdü. Anne babalar yetişkinlik çağına evlatlarının hepsinin erişmesini beklemezlerdi; çocuklarının yaklaşık yarısı çocukluk döneminde

ölürdü. İnsanların yaşam süreleri bugünkünden kayda değer ölçüde daha kısaydı. Öldüğünüz zaman gömü hazırlığı muhtemelen kendi oturma odanızda yapılırdı. Ölüm olağan, beklenen ve elle tutulur bir şeydi.

Günümüzde sevilen birinin ölümü veya kendi ölüm ihtimalimiz, tamamen hazırlıksız olduğumuz için, dayanılmaz bir yük haline gelir. Ölümü yaşam çemberinin doğal bir parçası saysak bile, en azından, ölümü inkârdan geriye kalan bütün enerjimizi onu başımızdan savmakta kullanırız. Ölümün kaçınılmaz olduğunu kabul etmek için geriye pek bir şey kalmaz. Bu belki de, hayata kalmak için her şeyi yapan biyolojik organizmalar olduğumuz için böyledir. Bir bacağından kapana tutulan kurtların ve başka hayvanların, üç ayaklı da olsa hayatta kalabilmek için kaptırdıkları bacaklarını kemirerek ondan kurtuldukları bilinir. Kendimizi koruma konusunda bir içgüdüye sahibiz. Freud buna Eros ismini vermişti. Yaşamın kendisine yönelik içgüdü (veya doğal dürtü).

Fakat ölümün meydana gelmeyeceğini sanmak ve sonra başa geldiğinde perişan olmak pek de yaratıcı değildir. Sevdiğiniz birinin ölümünü ele alma veya kendi faniliğinizle yüzleşme durumunda karşılaşılan ilk güçlük, ölümü hayatın bir parçası olarak kabul etmektir. Bu yönde hazırlıklı olmak, kaybın size acı vermeyeceği anlamına gelmez. Fakat ölümün doğallığının kabulü kendinizi ruhsal olarak güçlendirmenizi ve sizi rahatlatacak bir felsefi eğilim benimsemenizi sağlar.

YAS TUTMAMIZIN NEDENİ

Sevdiğimiz insanlar öldüğünde onlarla birlikte nice âlemler yok olur. Hâlâ burada kalan bizler aslında onlar için üzülmeyiz; kendimiz için üzülürüz. Bu insanlar bizim varlığımızın ayrılmaz parçalarıydı. Onların yaşamları bizim de yaşamlarımızı aydınlatan lambalardı. Onları seviyor ve onlar tarafından seviliyorduk. Birdenbire daha az sevgi verdiğimizi ve daha az sevildiğimizi hissederiz. Bu

insanlar, altında güneşlendiğimiz güneşler gibiydiler, bizi ısıtan o ışınlardan yoksun kalırız. Geri gelmeyecek bir şeyi özleriz. Kaybedilen sadece o insan değil, aynı zamanda o insanla olan ilişkimizdir. Hâlâ anılarımız vardır, ama o doğrudan duygusal bağlantı artık yoktur. Farklı insanlar, kişiliklerimizin farklı yanlarını ortaya çıkarırlar. Ne olduğumuzun büyük bölümü, başkalarındaki yansımamızdır. Descartes, "Düşünüyorum, öyleyse varım" sonucuna vardığında bir şeyi gözden kaçırmış, insani varoluşun toplumsal yönünü atlamıştı: "Başkaları beni düşünüyor, öyleyse varım." Birisi öldüğünde, ölen o insan kadar, kendimizin bu parçasını da yitiririz. O insanın yokluğu yüzünden kendimizi eksilmiş hissederiz.

Hobbes, insanları bencil yaratıklar olarak görürdü ve kayıp halinde hissedilen bu duygular bunu doğruluyor. Üzüntümüz, önce ve en başta, kendimizle ilgilidir. Bu kötü bir şey değildir. Bunu, kendi çıkarı için başkalarının kaygılarını hiçe saymak anlamındaki basit bencillikle karıştırmayın. Öldükten sonra o insana ne olduğunu bilmiyoruz. Bu soruya yanıt sağlayan çeşitli inançlar var ama hiç kimse kesin bir şey bilmiyor. Bu yüzden, biri öldükten sonra yapmamız gereken şey, o insanı bırakmak, kendimizi teselli etmek ve anılarımızın üzerine titremektir.

Tao, şeyleri kendi tamamlayıcılarına kıyasla tanıdığımızı öğretir; ölüm ve yaşam da böyledir. Büyük bir kaza veya kanser gibi ciddi tehlikeleri ucuz atlatan kimseler, ölümle göz göze geldikleri için hayatın değerini daha iyi anladıklarını söylerler. Çoğumuz hayatı bize bahşedilmiş bir şey sayarız. Acil arzularımızı tatmin etmeye, uzak hedefler peşinde koşmaya ve bu ikisinin arasında da hayallere dalmışızdır. Amerikan Bağımsızlık Beyannamesi bile –mutlu olmayı değilse de– mutluluk peşinde olmayı emreder. Önceki bölümde gördüğümüz gibi kapsamlı bir amaç, doyum veren bir yaşamın anahtarı olabilir. Fakat iş bununla bitmez. Genel görünüme gereğinden fazla dalmak, tek bir gün ve hatta saatin sahip olduğu değeri alıp götürür. Önlerinde artık gün veya saat kalmamış olması ihtimaliyle karşılaşan insanlar, tek bir gün veya saatin bu değerini, öbür insanların çoğunun yoksun olduğu bir berraklıkla anlarlar.

Talihimiz var ki, hayatımızı tehlikeye atmadan da geliştirebileceğimiz bir tutumdur bu. Gözü karalık zorunlu değil. Ama ölümle göz göze gelmeniz gerçekten gerekli. Frenlerin tutmaması, içinde "habis" sözü geçen bir tahlil raporu veya Rus ruleti oynamak gibi felaketlere yol açan bir ortamda değil, ama özenli tefekkür yoluyla ölümle yüzleşmek. Şu anda çoğumuz bu şansımızı kullanma lüksüne sahibiz. Tercih hakkınız varsa, bunu kullanmak için zamanla yarış oyununun başlamasını beklemeyin.

İNANÇ

Her dinin ölümün anlamı konusunda yanıtları vardır. Bu yüzden, eğer özel bir inancın takipçisiyseniz, yolculuğunuza size yol gösterecek bazı haritalarla başlıyorsunuz demektir. Ama henüz yolun sonunda değilsiniz. Tanrı'ya, sonsuz bir ödüle, cennete duyulan inanç ölümü acısız hale getirir mi? Sevdiğiniz kişinin daha iyi bir yere gittiği düşüncesi en iyi ihtimalle biraz teselli verir. Siz hâlâ buradasınızdır ve ölen kişiye kavuşup kavuşamayacağınız veya ne zaman kavuşacağınız konusunda hiçbir fikriniz yoktur. Dini danışmanlar dahi ölen kişinin "şimdi Tanrı'nın yanında" olduğunu söylemenin yeterli olmadığını kabul ederler; fakat bizim gibi onlar da çoğu kez başka ne diyeceklerini bilemezler. (Ben bunu, kendilerine danışmaya gelenlere sundukları hizmeti zenginleştirmek amacıyla felsefe danışmanlarına başvuran din adamlarının deneyimlerinden biliyorum.)

Hobbes dinlerin korkudan türediklerini yazmıştı. Freud'dan bu yana, birçok psikolog ve psikiyatr da aynı fikirdedir: ölüm insanları çok korkutur ve bunun sonucunda onlar bu en büyük –ve aynı zamanda çocuksu– tasalarını gidermek için "onlar–ermiş–muradına" hikâyelerini (dinleri) uydururlar. Bu görüşten hoşlansanız da hoşlanmasanız da, insanların bilinmeyenden genellikle sakındıklarını hatırlatma konusunda bunun yardımı olur. Ölüm bilinmeyenin en büyük örneğidir. Ondan kaygı duymak koruyucu, yani sağlıklıdır.

Eğer yolunuz üzerindeki yılanın zehirli olup olmadığını bilmiyorsanız, ondan korkmak onu okşamaktan daha güvenlidir. Fakat dinler, bilinmeyenden duyulan korkuya hitap etmenin ötesinde, insana umut da sağlarlar; bu dünyadan sonra bir şey olduğu konusunda ümit verirler. Din bilinmeyene tahammül etmenizi kolaylaştırır; bilhassa güçlü bir inancınız varsa.

Neye inandıklarından emin olmayanlar bile bunda bir teselli bulabilirler. Bazı insanlar hayatlarında yarı yolu geçtiklerini fark edince dini bulur ya da yeniden keşfederler. Alaycı biri bu tür insanların sırf ölümden korktuklarını ve kaygılarından kurtulmak için kullanıma hazır yollar aradıklarını söyleyecektir. Peki ama, bunun sakıncası ne? Hiçbir şey güven tazelemek kadar insanı kaygıdan kurtarmaz; inançlar ferahlatıcı olabilir. Bazı başka insanlar ise "öteki dünyada" ne olup bittiği konusunda hiç canlarını sıkmak istemezler. Her iki durumda da, gerçekte ölümlü olduğunuz konusunda ortaya çıkan bu farkındalık, hayattan azami derecede yararlanma ve dikkatinizi erdem ve çaba dolu bir yaşama çevirme çabanızı ancak iki misline çıkarmalıdır. Başka hiçbir şey olmasa bile, elinizden geleni yaptığınızı bilirsiniz. Eğer kazanılacak bir şey varsa, o da lehinize olur. Bu, muhtemel zararlara karşı iki taraflı bir bahse girmek gibi olabilir. Ama niye olmasın?

Birçok din ve kültürde ölümün kötü sonuçlarıyla başa çıkmayı kolaylaştıran bir dizi gelenek vardır. İrlandalıların cenaze töreni öncesi ölü nöbeti veya Musevilerin cenaze sonrası yedi günlük matemi gibi bunun sayısız örneği vardır. Bunların çoğunda aile üyeleri ve dostlar yiyip içerek, anılarını paylaşmak üzere toplanarak ölen kişinin yaşamını yüceltirler. Bu türden her toplantıda çoğu kez en az bir komedyen bulunur. En sonunda herkes evine gider ve kendi başınıza kalırsınız. Bu törenlere, başkalarının duygusal desteğine ihtiyacımız vardır; belki dini rehberliğe de. Ama çoğunlukla bütün bunlar sıkıntımızı atlatmamız için yeterli değildir. Geleneksel merasimler sona erdiğinde, yolumuza devam etmek için felsefi tefekkür gerekli olur.

BOŞ ÇAY FİNCANI

Başka bir Budist meseli, bize ölümü temkinle karşılamayı öğretir. Budist bir rahip yatağının kenarında boş bir çay fincanı bulundurur ve her gece uyumadan önce bunu ters çevirirmiş. Her sabah kalkınca, fincanı düzeltirmiş. Hayrete düşen genç bir rahip adayı bunun nedenini sorunca, rahip kendi ölümlülüğünü kabullenişini göstermek üzere her gece hayat fincanını sembolik olarak boşalttığını anlatmış. Bu âdet ona o gün yapması gerekenleri yaptığını ve bu yüzden ölüm gelirse, ona hazır olduğunu hatırlatırmış. Sabahları da, yeni bir günün armağanını almak için fincanı çevirirmiş. Bu rahip, her şafak vakti bu harika hayat armağanını şükranla kabul ederek, fakat her günün sonunda onu bırakmaya hazır olarak, hayatı günbegün yaşıyordu.

Ölüm, kayıp ve matem konusundaki kendi meşrebinizi yaratma yolunda atılacak ilk adım, hayatın değerini bilmektir. Anı yaşamak bunu yapmanın en iyi yoludur. Kendinizi bu yolda tutmak için, geçicilik konusunda bir farkındalığa sahip olmanız gerekir. Bunun doğruluğunu hep biliriz, ama uzun süre devam etmenin süreklilik ile aynı şey olduğu düşüncesiyle kendimizi kandırırız; bu yüzden de ölüm bir yolunu bulup karşımıza her zaman bir sürpriz olarak çıkar. Bizim başımıza da gelebileceğini asla düşünmeyiz. Eğer bütün hayatınız boyunca hiç kaza yapmadan araba sürdüyseniz, talihli olduğunuzdan çok, yenilmez olduğunuzu düşünürsünüz. Fakat bu gezegende ne kadar çok güzel gün geçirirsek, bu önceden kestirilemez cömertlik için o kadar minnettar olmalı, ama bunun daima sürmesini de beklememeliyiz.

Birçok insan içinde yaşadığı anı, geçmişin veya geleceğin hizmetinde kullanır. Ya geçen haftayı düşünmekle, ya da yarını değiştirmeye çalışmakla meşguldür. Bu tür insanlar asla şimdiyi yaşamazlar. Oysa geçmiş, tarih olmuştur; onu değiştiremezsiniz. Gelecek ise belirsizdir; ona güvenemezsiniz. Kesin olarak sahip olduğunuz şey içinde yaşadığınız andır. Şu an hayatta olmaktan zevk alır-

sanız, süreniz bittiğinde pişmanlığı en aza indirmiş olursunuz.

İNANDIĞINIZ ŞEY

Meşrebinizi oluşturma yolunda atılacak bir sonraki adım, hayat ve ölüm konusundaki inançlarınızı yeniden ele almaktır. Hayal gücünüzü kullanın ve kendinize "Doğmadan önce ben nerdeydim? Ölümden sonra nerde olacağım?" diye sorun. Bir mezarlığı ziyaret edip düşünün. Her biri bir zamanlar kaygıları ve tutkuları, dostları ve düşmanları, iyi ve kötü günleri olmuş olan, yaşamış bir insanı temsil eden bütün o mezar taşlarına bir bakın. Kendinize onların şimdi nerde olduğunu sorun. Ne kadar uzun veya ne kadar kısa yaşadıklarını, onları hatırlayabilen herkesin de ölüp ölmediğini düşünün. Öyleyse, şu anda sizin için önemli olan ne? Size bugün anlamlı gelen ne? Size göre yaşam için şimdi gerekli olan ne?

Bir zamanlar sık sık bir mezarlığın yakınlarında sıkışan trafiğe takılırdım. Trafik iyice kilitlenip tamamen durduğunda pencereden dışarı bakıp mezar taşlarını okuyabilir ve bu konuları düşünebilirdim. Hayatımda hiç trafikte sıkıştığım ve yaşadığım için öylesine mutlu olmamışımdır. O civarda diğer sürücülerin de yüzlerinde olağandışı bir minnettarlık fark ederdim; olağan korna çalmalar, sövüp saymalar orada hiç meydana gelmezdi. Sanırım onlar da trafikte sıkıştıkları ve yaşadıkları için mutluydular. Şu anda siz tam olarak nerede sıkışıp kalmış durumdasınız? Yaşıyor olmaktan hoşnut olduğunuz sürece bunun pek önemi yok.

Platon, Pitagoras, Empedokles ve başka bazı eski Yunan düşünürleri ruh göçüne (yani reenkarnasyona) inanırlardı; bu muhtemelen onların Doğu'dan aldıkları bir düşünceydi. Çok önemli bir parçamızın ölümü atlattığını ve başka biçimlerde geri döndüğünü düşünürlerdi; ölümü, bu yüzden, o kadar ezici bir son olarak görmeyebiliyorlardı. Her ne kadar erken dönem kilisesi altıncı yüzyıla kadar bir reenkarnasyon öğretisini sürdürdüyse de, daha sonraları ölüm konusundaki Batı düşünüşü, yerini Hıristiyanlığa bıraktı.

Hinduizm ve Budizm'in bazı kolları, ruhsal gelişim yolunu oluşturan doğum, ölüm ve yeniden doğum çemberinin parçası olarak ruhun değil, bedenin öldüğünü savunurlar. Bu çemberin reenkarnasyon kısmını ister kabul edin, ister kabul etmeyin; doğum, ölüm ve yaşamın karşılıklı ilişkisi düşüncesi, ölümü inkâr alışkanlığımıza karşı durmaya yardımcı olur. Hindu felsefesine göre, her ömür insana bir sonraki yaşamına götürebileceği bilgi ve deneyimi kazanma ve böylece Tanrı ile birleşmeye doğru yavaş yavaş ilerleme fırsatı verir. Hayatı, ilerlemenin hizmetinde bir bilgi ve deneyim edinme fırsatı ve bunun da ötesinde aydınlanma yolunda bu ilerlemenin yardımını alma fırsatı olarak görmekten yararlanmak için, yine, reenkarnasyona inanıyor olmanız gerekmez.

HİÇ KİMSE ÖLMÜYOR

Klasik Budizm, kişisel bir benlik varolmadığı için ölümün de varolmadığını öğretir. Kişisel benlik veya –bütün o anıları, arzuları, özlemleri, kaygıları, bağlılıkları ve gündemleriyle– ego, gözlerimizi kamaştıran ve dikkatimizi huzurlu saf bilinç gerçekliğinden –yani "Buda doğamızdan"– başka yöne çeken, sarhoş edici bir seraptır. Ben olarak tasarladığınız şey, bir yanılsamadır. Bu yanılsamanın telefonlarınızı yanıtlamasına, toplantılarınıza katılmasına ve hayatınızı yönetmesine izin vermek birçok belaya yol açar. Asıl soru şudur: sizin bu yanılsamanızı tasarlayan kim? Serap doğmuştur ve bu yüzden de ölür. Tasarlayan ise doğmamıştır ve bu yüzden ölümsüzdür. Budizm uygulaması, benliği ait olduğu yere koymayı gerektirir. Bu yer ise hiçbir yerdir. Ego elbette bundan hoşlanmaz ve sizi uygulamadan, idmandan alıkoymaya çalışır. Eğer bir benlik duygunuz yoksa, benliğin ölümünü de yaşayamazsınız. Bizim korktuğumuz budur: kişisel varlığın son bulması. David Hume, benliğin bir yanılsama olduğunu kendi başına anlamış ve böylece bu konuda Buda ile bilmeden hemfikir olmuştu. Orada gerçekte kimse yoktur; öyleyse hiç kimse gerçekten yok olmaz.

"... kendim dediğim şeyin içine derinlemesine girdiğim zaman, daima sıcak veya soğuk, ışık veya gölge, sevgi veya nefret, acı veya keyif gibi bazı özel algılardan birine rastlıyorum. Kendimi asla bir algı olmaksızın fark edemiyorum ve algı dışında hiçbir şey gözleyemiyorum."
—DAVID HUME

•

Budizm felsefesi, egonun kasıtlı imhasında esas itibarıyla çirkin bir şey gören birçok Batılı tarafından kolayca yanlış anlaşılmaktadır. Burada konuşan yine egodur. Elbette ego kendi gücünden gönüllü olarak vazgeçemez ve vazgeçmeyecektir. Duygusal acılarını sürdürenin benlik olduğunu ancak yeterince (veya gereğinden fazla) duygusal acı çeken insanlar fark ederler. Eğer Buda'nın (ve Hume'un) benliğin aldatıcılığı konusunda söylediğini ciddiye alabilir ve ayrıca benliğinizi ait olduğu yere koyarsanız, o zaman ölümü bile temkinle ele alabilirsiniz.

"Sen kendin çaba göstermelisin. Budalar ancak yolu gösterebilirler. Bu yola girip düşünceli olanlar ıstırap prangalarından kurtarılırlar. ... Şiddetli arzuların kuşattığı insanlar tuzağa düşmüş bir tavşan gibi dönüp dururlar ... öyleleri çok uzun bir süre ıstırap çekerler."
—BUDA

Tibet Ölüler Kitabı ölüm sonrası yaşamın *bardos* adı verilen beş aşamasını anlatır ve sizi bu süreçten geçirmek üzere düzenlenmiş (yoga kurslarında gördüğünüz basit hatha-yoga'dan farklı) ileri yoga teknikleri verir. Ölüm sonrası yaşam konusunda deneysel bilgi sahibi olduklarını iddia eden ve (en ilerlemiş yogacılarına) ölümden yeniden doğuşa giden yolculuğu yönetme tekniklerini öğreten, benim bildiğim tek halk Tibetlilerdir. Bu, daha yaygın olan edilgin reenkarnasyon inancından çok farklı bir şeydir. Tibetliler size yeniden hayat verecek dölyatağını seçmeyi öğretirler. Onlara göre, yalnız hayatınızın değil, belki ölümünüzün bile sorumluluğunu üstlenebilirsiniz.

Birçok kültürde ölüm deneyimi temel bilmece veya gizemin çözülmesine benzetilir. Bazı Amerika Yerlilerinin geleneklerinde ölmeye "büyük suyu geçmek" denir. Ölüm, bir keşif süreci veya önemli bir yolculuk olarak görülür. Yüzleşmek için cesarete ihtiyacınız olabilir ama ölüm mutlak korkulacak bir şey de değildir.

SONYA İLE ISABELLE, II. BÖLÜM

Aile konusundaki 8'inci Bölümde, annesi Isabelle'e başkaldıran Sonya'nın durumunu ele almıştık. Genç kadın bana geldiğinde annesinin kısıtlamalarına ve taleplerine karşı bütün gücüyle mücadele ediyordu. Fakat birlikte çalıştığımız sırada, bu sorunlar çözülmeye başlarken ek bir güçlük ortaya çıktı: Isabelle'e, ölümcül safhada kanser teşhisi konmuştu.

Diğer koşullar ne olursa olsun, bu zor bir durumdur. Fakat Sonya ile Isabelle bu durumdan değerli bir şey çıkarmayı başardılar. İlişkilerindeki sorunlar yatışmaya başlamış olduğu halde, ölümcül hastalığı tam anlamıyla barışmak için bir fırsat olarak kullandılar. Daha önce araları fena halde açılmıştı, ama yaklaşan ölüm, mücadelelerini her ikisi için de doğru bir bakış açısına oturttu. Özel anlaşmazlıkları eskisi kadar önemli görünmez oldu ve barıştılar. Ölüm insancıl yanımızı meydana çıkarabilir; kişisel ayrılıklar önemlerini yitirmeye yüz tutar.

Annesinin hastalığı Sonya için büyümesi gerektiği anlamına geliyordu. Babası bu durumla hiç başa çıkamıyordu, dolayısıyla annesi zayıfladıkça Sonya'ya daha fazla sorumluluk düşüyordu. Bu durum, Sonya'nın, hayatı boyunca annesinden gördüğü özeni geri ödemesini ve Isabelle'in de, her zaman vermek yerine, sonunda kızından bir şeyler almasını mümkün kıldı. Sonya, ne kadar güç olursa olsun, sorumluluklarını yerine getirmesi sayesinde olgunlaştı.

Sonya ile Isabelle'in durumundan öğrenebileceğimiz şey, ölümün, zihni başka hiçbir şeyin yapamayacağı kadar bir noktada toplayarak, insan ilişkilerini aydınlattığıdır. İnsanların, "Onun için ne-

ler hissettiğimi, benim için ne kadar değerli olduğunu ona hiç söyleyemedim" veya "Onu ne çok sevdiğimi asla kendisine söylemedim" dediğini o kadar sık duyarsınız ki, bu sözlere bir romanda rastlasanız pek basmakalıp bulursunuz. Ölüm çaresiz olabilir, ama birisini başka türlü olabilecek koşullarda kaybetmek, bunun en acıklı biçimidir. Ölümün kaçınılmazlığı ve önceden kestirilemezliği, iyi ilişkileri korumak ve bozulan ilişkileri onarmak için bize en kuvvetli nedenleri vermektedir. Söylemek veya yapmak isteyip de yapmadığınız bir şey varsa, kaybınızı çok daha şiddetli hissedersiniz. Filmi geri sarıp yeni baştan yaşamak arzusuna terk edilmek kadar kötü bir şey olamaz; bunu elbette asla yapamazsınız.

Diğer taraftan, ölüm eğer sağlıklı bir ilişkiyi koparıyorsa, duyacağınız keder özellikle ağır olur; bütünüyle iyi olan bir şeyi yitirmişsinizdir. Fakat bu durumda, ilişkinin olabildiğince iyi olduğunu bilmekte biraz teselli bulabilirsiniz.

Ölümün yaklaştığından, her zaman, önceden haberiniz olmaz. Yıldırım düşer. Uçaklar düşer. Yaşam uçup gidebilir. Birçoğumuz ne kadar zamanımız kaldığını bilmeyiz ve böyle olması bizim için muhtemelen daha iyidir. Fakat kalan zamanınızı sakın boşa harcamayın. Sonya ile Isabelle, bu anlamda gerçekten şanslıydılar. Bedensel iyileşme artık imkân dahilinde olmadığı zaman, Isabelle'in kalan vaktini duygusal iyileşme için kullanabildiler. Annesinin kaybı karşısında duran bir kız evlat için *şanslı* sözünü kullanmak tuhaf gelebilir. Ama filozofça bir tutum, bir şeyin olumsuz yanlarına olduğu kadar olumlu yanlarına da bakmayı gerektirir. İşin olumlu yanını bilmezlikten gelmek insana hiçbir şey kazandırmaz ama olumlulukların değerini bilmek, büyük üzüntüleri aşmanızı kolaylaştırabilir.

STELLA

Stella ile, onu orta yaş krizine karşılık orta yaş değişiminin olumlu bir örneği olarak gösterdiğim 10'uncu bölümde tanışmıştık.

Stella'nm bu geçişi nispeten pürüzsüz olduğu için, onun danışmanlığa başvurma nedeni, kendi ölümlülüğüyle yüzleşme çabasıydı. Sağlıklıydı ve henüz görece genç sayılırdı ama "ellisine dayanmış" olmak onu ölüm konusunda makul şekilde düşünmenin bir yolunu aramaya sevk etmişti. İçinde yetiştirildiği dinsel inanç ve kocası ile birlikte çocukları küçükken izledikleri inanç ona artık anlamlı gelmiyordu. Hayatının bu aşamasında, yaşamın sonu (kendisinin veya başkalarının ölümü) konusunda tefekkür söz konusu olduğunda afalladığını hissediyordu; ama bu konuyu düşünmenin önemli olduğunu seziyordu.

Gördüğünüz gibi, orta yaşın mayın tarlasından başarıyla geçmesi, Stella'nın hayatın her yönünün üstesinden gelmesini sağlamamıştı. Ancak, orta yaş değişimi çevresindeki sorunlarını çözmeye çalışırken, PEACE yönteminin gerektirdiği çalışmanın çoğunu yapmıştı. Ona sürecin belli basamaklarını gösterdim ve Stella başka yaşam durumlarıyla karşı karşıya geldiğinde öğrendiklerini bu kez ölümle yüzleşmek için kullanmak üzere birleştirmeye uğraştı. Bu temel düzeyde, daha önceki zorlukları aşmasına yardımcı olan mizaçları, yaşamın nihai sırrını çözmede dayanak olarak kullanmaya çalışıyordu.

Stella çok denetimci bir insandı; başkalarını ve çevresini olabildiğince çok etkilemek eğilimindeydi. Yaşlanması konusunda da aynı yaklaşımı benimseyerek, vücudunu korumak, gereğinden önce ve hızlı yaşlanmamak için elinden geleni yapıyordu. Güven eksikliği bazen yaşama sevincini engelliyordu; ama en azından bedensel sağlığı konusunda bir denge kurabiliyordu. İyi besleniyor, spor yapıyor, bol bol uyuyordu ve hatta stres giderici teknikleri incelemeye başlamıştı. Ancak, ne kadar hareketli olursanız olun, sonunda daha az hareketli olabildiğiniz bir günün geldiğini ve yaşlanma ile ölüm konusunda her zaman denetimimiz dışında bir takım etmenler bulunduğunu anlamıştı.

Hiç sözünü sakınmadan bana "Sanırım insan ya büyüyor, ya da yaşlanıyor. Ben büyümeyi uzun zaman önce bitirdim" demişti. Yaşamdan olabildiğince yararlanmaya ama aynı zamanda ölümün ka-

çınılmazlığına ve yaşlanmaya da razı olmaya kararlıydı. Ona göre işin zor yanı buydu. Bunu yapması gerektiğini biliyordu, ama nasıl yapacağını bilmiyordu.

Gerçekten anladığımız tek yas türü başkalarının ölümü için kederlenmektir. Genellikle bunda bile pek becerikli değiliz, ama sıra kendi ölümümüz üzerine düşünmeye geldiğinde, bu konu tamamen boyumuzu aşar. Kendi ölümünü düşünmek, her zaman çok soyut bir iştir. Başka birinin ölümünü yaşayabilirsiniz ama (Tibetliler haklı değilse) kendi ölümünüzü asla yaşayamazsınız. Kendini varolmayan bir şey olarak tasavvur etmek imkânsızdır, çünkü bunu tasavvur etmeye çalışıyor olmanız gerçeği bile varolduğunuz anlamına gelir. Zaten insanoğlu kişisel tükenişi yüzünden pek rahatsız olamayacak kadar kendini önemseyen bir yaratıktır. Burada benim ima ettiğim şey narsistik olduğumuz değil; bununla birlikte bazı terapistler, günün birinde varlığınızla dünyayı şereflendirmeme düşüncesine dayanamadığınızı söyleyerek odalarına girecek olsanız, bayram ederlerdi. Muhtemelen öleceğiniz güne kadar terapide kalırdınız.

Yaşlandıkça kendi ölümlülüğünüz konusunda daha çok düşünmeniz doğaldır; bununla birlikte bazıları bunu hiç yapmazlar. Fakat insanlar hayatlarının önlerinde kalandan daha büyük bir bölümünü geride bıraktıklarını fark ettiklerinde, henüz felsefi bir savunma hazırlıkları yoksa, ölüm korkusu sessizce yaklaşır. Bazı psikologlar bütün nevrozların kaynağının ölüm korkusu olduğunu söylerler. Ben belli bir miktarda korkunun doğal ve sağlıklı olduğuna inanıyorum, çünkü daha önce de söylediğim gibi, korku tehlikeli durumlardan uzak durmamıza yardım eder. Fakat eğer ölüm kavramıyla barışabilirseniz, felç edici bir korku tamamen gereksiz olur.

Bu arenada ılımlı olmak, hayatı bütün gayretleriyle, candan yaşayan insanlar için özellikle güçtür. Capcanlı bir yaşam coşkusundan muhtemel bir hiçliğe gidiş, insanın gücünü aşabilir. Sadece dürüst bir uyarı anlamında bunu söylüyorum; çünkü bu tür bir yaşama aşkı, aslında tam da benim sizi benimsemeye teşvik etmek istediğim şeydir. Fakat niyetim sizi tam bir paradoksla baş başa bırak-

mak değil. Dolu dolu yaşamak size sonunda ölümle barışmak konusunda en iyi konumu sağlar, ama barışma sürecinin göz korkutuculuğunu da aynı ölçüde artıracaktır! Ölümün eşiğine geldiğinizde (ya da uzaktan onun ufukta olduğunu fark ettiğinizde) eğer dolu ve anlamlı bir yaşam sürdüyseniz, boş yere yaşamadığınızı bilirsiniz. Temiz bir yaşam sürmüş olmak, sevmiş ve sevilmiş olmak, hayatın sunmaya hazır olduğu şeylerin tadına bakmış olmak ve herhangi biri için bir şekilde önem taşımış olmak... Herkesin hayattan bekleyebileceği bundan ibarettir.

"Eğer bu ölmekse, pek hatırıma getirmiyorum."
—LYTTON STRACHEY

B-DİZİSİ OLARAK ZAMAN[16]

Daha önce sözünü ettiğim gibi, Batı felsefesinin bize ölüm konusunda sunabildiği şeyler görece kısıtlıdır. Batı felsefesi genellikle iki aşırı uçtan birine, yani ya Yahudi-Hıristiyan öbür dünya inancının tekrarına, ya da öbür dünya inancının, maddeci bir kişisel unutulma beklentisiyle birleştirilen kuşkucu bir inkârına eğilim gösterir. Başka bir deyişle: ya hep ya da hiç! Ancak, aranızdan ne Tanrı'nın varlığına inanan, ne de tanrıtanımaz olanlar, beklenmedik bir yönde, John McTaggart'ın zaman felsefesinin meslektaşım Stanley Chan tarafından gerçekleştirilen hünerli uygulamasında, farklı bir seçenek bulabilirler. McTaggart'ın zaman konusundaki çalışması genellikle fizik felsefesinin bir parçası olarak öğretilir; ancak Stanley Chan, McTaggart'ın zaman konusundaki fikirlerini, kayıplarla karşı karşıya olan insanlara yardım etmekte kullanmak için benimsemiştir. Chan, Toronto'da, doktorların ölümcül kanser hastaları için ağrıyı hafifletmek dışında hiçbir şey yapamadıkları

[16] Yazar burada bölüme "TO B-SERIES or NOT TO-BE SERIES" adını vermiştir, ki bu da Shakespeare'in ünlü "To be or not to be" (Olmak ya da olmamak) sözünü çağrıştırmaktadır.

durumlarda hastalarını gönderdikleri bir sosyal hizmet uzmanıdır.

McTaggart zamanı düşünmenin, A-dizisi veya B-dizisi olarak, iki biçimi olduğunu ileri sürmüştü. A-Dizisinde her an, ya geçmiş, ya şimdi, yahut da gelecektir. Her geçmiş an, daha önce gelecek bir an ve bir şimdiki an olmuştur. Bu yüzden her anın –değişik zamanlarda da olsa– geçmiş, şimdi ve gelecek olma özelliği vardır. Ancak, *geçmiş*, *şimdi* ve *gelecek* terimleri zaten bir zaman kavramı içerdikleri için bunun kavranması güçtür. Öyleyse, zaman "içindeki" farklı noktaların, zaman "boyunca" nasıl hareket ettiklerini anlamamız gerekir. Şayet geçmiş anların sona erdiğini ve gelecek anların da henüz başlamadığını öne sürecek olursak, bu durumda zaman, sürekli ilerleyen bir şimdiki ana dönüşür. Chan'ın işaret ettiği gibi bu yaklaşım ölümle uzlaşmak için pek de kullanışlı değildir, çünkü bütün olanın şimdiki an olduğunu ve onu yaşamak için hayatta olmanız gerektiğini akla getirir. Öldüğünüzde saatiniz artık durmuştur, bu yüzden zaman sizin için hiç yoktur.

McTaggart'm B-dizisi zaman anlayışı, A-dizisinin tersine, zamana bağıntılı bir açıdan bakar ve her anın, her başka andan ya önce ya da sonra meydana geldiğini ileri sürer. Bir şey bir başkasından önce olduysa, bu şey her zaman için bu sırada olmuş olur; olayların sırası zamanın geçişiyle değiştirilemez. Bu yüzden bir B-dizisindeki bütün olaylar, başka olaylarla olan ilişkileri açısından hep sabit kalırlar. Chan'ın dikkat çektiği gibi bu bakış, beraberinde bir dayanıklılık veya devamlılık duygusu getirir, daha sonraki olaylar tarafından silinemeyen bir tür kayıt gibidir. İnsanın yaşamına böyle bakıldığında, hayat B-dizisi zaman kumaşının bir ipliği haline gelir. Yaşamınız sona erse bile asla "olmamış" hale gelmez. Sizin yaşamınızdaki olaylar da dahil bütün olaylar, B-dizisi zamanın içinde bir şekilde saklanır. Yani ince bir dilim ölümsüzlüğünüz vardır –ve çok ince bir dilim bile hiç yoktan iyidir.

Chan, ölmek üzere olan, öbür dünyaya inanmayan ama unutulma ihtimaline de kolay kolay katlanamayan insanlar için bu fikri çok teselli verici bulmaktadır. Hiç kimse sonsuza kadar yaşamaz, fakat her insanın yaşamı B-dizisi zamanın içinde sonsuza kadar ko-

runur. Her ne kadar herkes bunun neyi değiştireceğini görebilecek kadar filozofça düşünemese de, Chan'm ölümcül hastalığa yakalanmış hastalarla olan deneyimi, bazıları için bunun çok şeyi değiştirdiğini göstermiştir. Ölümün hayatı bitirdiği halde bir ömrü silemediğini görmek insanların ölümle daha kolay uzlaşmalarını sağlar. Üstelik yaşamınızın bir olaylar dizisi olduğunu ve bu dizinin bir en son olayı varolduğu halde, bütünün bu son olayla silinmiş olmadığını anlamanız için elbette ölümün eşiğine gelmiş olmanız gerekmez. Bu, kendi yaşamınızın kalıcı anlamı ve dünya üzerindeki etkisi konusunda, bedenin fiziki sınırları dışında bir ruhun varolduğu inancına bel bağlamadan, bir fikir oluşturmanın iyi bir yoludur.

B-dizisi zaman konusunda düşünmek, Stella'nın yaşlanma olgusuyla uzlaşmasını da kolaylaştırdı. Gençlik yılları geride kalmış olabilirdi, fakat bir zamanlar genç olduğu –ve her genç insanın yapması beklenen, gençliğe özgü her şeyi yapmış olduğu– gerçeği asla değişmeyecekti. Bu, onun kafasını geçmişe takmadan ve gelecekten korkmadan, yaşadığı andan olabildiğince faydalanmaya çalışmasına imkân verdi.

JOANNE

B-dizisi zaman konusunda düşünmek, Joanne'ın da çocuğunun ölümüyle uzlaşmasını kolaylaştırdı. İki yetişkin çocuk sahibi olan Joanne'ın 5 torunu vardı. Joanne, bir kez evlenmiş, dul kalmış, sonra yeniden evlenmiş ve boşanmıştı. Oldukça başarılı bir meslek hayatı olmuştu. Şimdi ellili yaşlarının sonunda, deneyim ve içgörü doluydu. Kendisi, başkaları ve genel olarak yaşam hakkında çok şey biliyordu. Ancak, bir çocuğunun uzun yıllar önce kanserden ölümü konusunda sorunları vardı. Joanne, yaşamını sürdürmüş ama hiçbir zaman bu kaybının üstesinden gelememişti. Ölüm –ve özellikle insanın çocuğunun ölümü– belki de filozofça ele alınması en zor sorundur.

Joanne ile çalışırken, hardal tohumu konusundaki Budist mese-

lini kullanmadım; çünkü Joanne öyle uzun süredir yas tutuyordu ki, bu onun için ciddi bir alışkanlık haline gelmişti. Mesellerden sağlanacak kavrayışlar, bazı alışkanlıkların oluşmasını önlemeyi kolaylaştırmakla birlikte, oluşmuş alışkanlıkları kırmak için başka kavrayışlar gerekir. Bunun nasıl yapıldığını göstermek için, Joanne'ın durumuna PEACE süreci bağlamında bakalım.

Sorun: Joanne'ın oğlu Jason sekiz yaşındayken kanserden ölmüştü. Joanne onun ölümünü bir türlü kabullenememişti. Yasını on yıllarca sürdürmüş ve kederinden hiçbir zaman gerçekten kurtulamamıştı. Oğlunun her doğum ve ölüm yıldönümü onun için korkunç bir gün oluyordu.

Duygular: Joanne neredeyse sürekli bir üzüntü ve öfke yaşıyordu ve her ne kadar iş yaşamında her zaman etkinliğini sürdürebilse de bu durum hem onun kendi yaşamını korkunç bir hale getiriyor, hem de ailesi ve dostlarıyla olan ilişkilerine gölge düşürüyordu. Psikoterapi ve ilaçlar kötü duygularını hafifletemiyordu.

Tahlil: Joanne iyi bir anne olmak istiyordu ve hayattaki çocuklarına iyi bir anne olmuştu. Her ne kadar o zamanlar yapılabilecek olan her şeyi yapmışsa da, Jason'ı kanserden kurtaramamış olmasını fazlasıyla kişisel bir şey olarak görüyordu. Jason'ın ölümünü, bu doğru olmadığı halde, anne olarak yetersizliğinin bir kanıtı olarak yorumluyor gibiydi. Ölen çocuğuna annelik etmesinin tek yolu onun yasını tutmaktı; ona annelik etmeyi sürdürmenin tek yolu onun yasım tutmayı sürdürmekti ve otuz yıldır bunu yapıyordu.

Tefekkür: Zamanı B-dizisi olarak düşünmek sayesinde Joanne, zamansız ölümünün, Jason'm sekiz yıllık ömrünü silemediğini fark etmeye başladı. Geriye, oğlunun yaşadığı yıllara baktığında mutlu olabilir, umutsuzluk uçurumuna düşmeden ve onun ölümü konusunda kendisini suçlamadan oğlunun yaşamını kendisine verilmiş bir armağan olarak değerlendirebilirdi. Gerçekten de Jason'a anne-

lik etmenin en iyi yolu, onun en iyi günlerini hatırlamak ve B-dizisi zaman anlayışı sayesinde, ölümün hiç kimsenin en iyi anlarını çalamadığını fark etmek olacaktı.

Denge: Bu yeni mizaç, Joanne'a, özel ve toplumsal yaşamını zayıflatan bu eski alışkanlığını kırmanın bir yolunu kazandırdı. Joanne yavaş yavaş kendisine yaşamdan zevk alma imkânını verdi. Jason'u asla unutmayacaktı, ama artık onun hatırasını hoş bir şey olarak yaşamaya başladı.

GREGORY

Kanadalı meslektaşım Stephen Hare'ın, kendisine gelip, intihar etmemesi için tek bir iyi sebep söylemesini isteyen, burada özellikle anılmaya değer bir müşterisi olmuştu. Gregory, renkli bir hayat sürmüş, geniş bir ailesi ve yakın ilişkileri olmuştu; fakat son birkaç yıldır (neredeyse seksen yaşındaydı) sağlığı gittikçe bozulmaktaydı. Sonunda tek gerçek tutkusu olan kayak sporunu da bırakmak zorunda kalmıştı. Belleği pek iyi değildi ve dikkatini toplamakta güçlük çekiyordu. Nicedir mücadele ettiği kalp rahatsızlığına ek olarak, teşhis edilmemiş bir kalp krizi geçirmiş olabileceğinden endişe ediyordu.

En büyük korkusu onu öldürmeyip, aciz bırakacak bir kalp krizi veya inme geçirmekti. Eşine veya çocuklarına büyük bir yük haline gelmek ve arzu ettiğinde kendi hayatına son vermek yeteneğinden yoksun kalmak istemiyordu. Doktorları, korktuğu gibi, büyük bir kalp krizi veya inme tehlikesi bulunduğunu söylemişlerdi. Ama ne riski ölçebiliyor, ne de zamanını kestirebiliyorlardı ve ona bunun kesin bir yazgı olmadığını söylüyorlardı.

Şu ana kadar belirgin ama yavaş bir kötüye gidiş yaşamıştı. Sağlık sorunları ve gelecek zorluklar konusundaki korkuları öylesine canını sıkmıştı ki, henüz denemese bile, doktorların antidepresan ilaç yazma önerilerine ilgi duymaya başlamıştı.

Bütün bunlara karşın, Gregory'nin yaşam kalitesi halen gayet yüksekti. Eşiyle olan güçlü ilişkisinin yanı sıra, geniş bir sosyal çevresi, sevdiği çocukları ve torunları vardı. Para konusunu dert etmeyecek kadar parası vardı. Düzenli olarak yürüyüşe çıkıyor, golf oynuyor, konserlere, oyunlara ve sergilere gidiyordu. Dopdolu bir yaşamı vardı ve geçmişte yaptığı her şeyi artık yapamıyor olmasına her ne kadar üzülüyorsa da, bugünkü durumundan eni konu hoşlanıyordu. Sevdiklerinin, ölümüne çok üzüleceklerini itiraf ediyordu.

Danışmanı, Gregory'yi, soruyu yanlış ya da en azından zamansız soruyor olma ihtimalini düşünmeye davet etti. Yaşamının olumlu bunca yönü ve gelecek sağlık durumunun önceden kestirilemezliği göz önüne alındığında, intihar etmek için ne sebep vardı? Ne kadar dehşet verici olursa olsun, bedensel çöküş, sevgi ve canlılık dolu bir yaşamın esas değerini inkâra yetmezdi. Çok daha vahim şartlar veya yakın bir güçsüzlük belirtisi dahi, terazinin dengesini belli bir ölçüde bozsa bile, intihar yönüne doğru eviremezdi. Gregory bunu kabul etti. Aslında henüz intihar zamanının gelmediğinin zaten farkındaydı; felsefi danışmanlığa başvurmak dışında bir girişimde bulunmamasının da nedeni buydu. Nihayet, sevdiklerinin onu zamanından önce yitirmektense, onun bakımını gittikçe artan ölçüde üstlenmeyi tercih edeceklerine inandı.

Sonunda, iş oraya vardığında gönüllü ötanaziyi şart koşan bir vasiyetname hazırlayarak korkularını yatıştırmaya karar verdi. Ötanazi konusunun bazen yerine getirilmesi engellenebilecek kadar tartışmalı olduğunun bilinceydi, fakat geçerli bir yaşam kalitesi karşılığında bu riski göze almaya razıydı. Önündeki görev, felsefi meşrebini, yaşlanmanın doğal bir parçası olarak ilerleyen rahatsızlıkları da içerecek biçimde genişletmekti. Çöküşe dayanmak cesaret ister, ancak bu cesaret –bedensel riske girmeye alışkın olan– Gregory'nin göstermeye alıştığından farklı türden bir cesarettir.

"Korkak ölmeden önce bin kere ölür;
Yiğidin ölümü ancak bir kez olur.

Ölümün kendi istediğinde gelecek
Çaresiz bir son olduğunu görerek,
İnsanın korkması ölümden,
Hayatta benim en şaştığım şeydir."
—WILLIAM SHAKESPEARE

Gregory'nin aslında ölüme kişisel ve duygusal bir bakış açısından yaklaşabilmek için, ölüm karşısındaki felsefi tutumundan biraz geri çekilmesi gerekiyordu. Bu herkesin kendi bulması gereken bir yoldur. Yaşamınızın kendiniz ve başkaları için değerini unutacak kadar ilgisiz hale gelmemelisiniz.

AÇIK FİKİRLİ OLUN

Ölümden sonra ne olacağı konusunda kanıtlanabilir bir yanıtımız olmadığına göre, eğer bir yanıt arıyorsanız, farklı ihtimaller üzerinde düşünüp, size en değerli gelen yanıta karar vermelisiniz. Ölü veya diri olmanın gerçekte ne demek olduğunu bilmediğimizi kabul ederek açık fikirli olmayı sürdürün. Şahsen ben, ölümün mutlak yokluk olduğu fikriyle tatmin olamayacak kadar çok şey yaşadım. Ölümün ötesinde bir şey olmasının makul olduğunu düşünüyorum, ama her iki yönde de kesin bilgimiz olmadığını kabullendim.

Ölümün çok üzücü bir ayrılış olabileceğini biliyoruz. Ölümden sonra bir şey olsa da olmasa da, ölen kişi kalplerimizde yaşamayı sürdürür. Sevdiklerimizi hatırlamaktan hoşlanırız. Her ne kadar Shakespeare, "İnsanların yaptıkları kötülükler kendilerinden sonra da yaşar, iyilikler kemikleriyle gömülür" diyerek çoğunlukla tersinin olageldiğini söylüyorsa da, biz iyi şeyleri hatırlayıp, kötü şeyleri unutmalıyız.

Birine ne kadar yakınsanız, o insanın ölümü size o kadar üzücü gelir. İki insan, tek insan gibi olduklarında, her ikisi de bir anlamda yarım insana dönüşür; diğeri tamamlamayı sağladığı sürece hiç-

biri kendini noksan hissetmez, ama hiçbiri de öbürü olmadan kendini tam hissedemez.

Ölüm arada büyük bir boşluk yaratabilir. Her ne kadar böylesine bir bağlılık, doğası gereği çok büyük bir üzüntü ihtimali taşısa da, katiyen bu tür yakınlıklardan kaçınmanız gerektiğini söylüyor değilim. İşin sırrı, bencil bir bağlılık olmadan sevmektedir. Sevdikleri birinin ölümü yüzünden ömür boyu acı çekenler, sevgileri yüzünden değil, bağlılıkları yüzünden acı çekerler. Bir insanı o yaşarken bütün kalbinizle sevip, o öldükten sonra ise onun anısını sevmeniz, onun söylediği ya da yaptığı bir şeyi hatırladığınızda kahkaha atıp, onun yokluğuna üzüldüğünüzde gözyaşı dökmeniz doğaldır. Fakat bir keder kozasına gömülü hale gelmek, ne arzu edilir bir şeydir ne de gereklidir. Eğer sevilen kişiyle birlikte sizin bir parçanızın da öldüğünü hissediyorsanız, bağlılığı bırakıp, tekrar bir bütün haline gelebilirsiniz. Ölene yönelik sevginiz aslında böylece gelişecektir ve siz de yeniden gücünüzü kazanırsınız.

Bağlılığınızı bırakmak konusunda yardıma ihtiyacınız olursa, bulabileceğiniz birçok felsefi kuram ve uygulama mevcuttur. Bu bölümde bunların bazılarından söz ettim. Benim kendi deneyimlerime göre, Budist kuram ve uygulamalar, kederin üstesinden gelmek konusunda en etkin ve güvenilir araçlardır. Bu amaçla hazırlanmış ve iki bin beş yüz yıl boyunca mükemmelleştirilmiş düşünceleri içerirler. Budizm felsefesi size keder karşısında en sağlıklı meşrebi sağlar; Budist uygulamalar, zararlı alışkanlıklarınızı olumlu alışkanlıklarla değiştirmenize yardımcı olur.

Budizm Batı'ya birçok farklı gelenek yardımıyla geçmiştir. Kendinize en uygun olanı seçebilirsiniz. Hepsinin ortak paydası "Buda'nın Dört Yüce Gerçeği"dir. Birincisi, hayat acı gerektirir. İkincisi, acının belirlenebilen nedenleri vardır. Üçüncüsü, bu nedenler ortadan kaldırılabilir. Dördüncüsü, amaca uygun uygulamalar bu nedenleri ortadan kaldırır. İlk üç gerçek kuramsaldır ve bu kuramı ele alan birçok kitap vardır. Dördüncü gerçek ise egzersiz gerektirir ve egzersiz yapmayı öğrenebileceğiniz birçok yer vardır. Dindar olup olmamanız pek fark etmez; ne de olsa dindar olanlar da

olmayanlar da aynı şekilde acı çekerler. Budizm hangi Tanrı'ya veya tanrılara taptığınıza ya da tapmayı reddettiğinize aldırmaz, acı çekip çekmediğinize bakar. Buna hazır olduğunuzda, kişisel kederinizin ötesine geçmenize yardım eder.

Bedensel bir hastalık yüzünden acı çektiğinizde, hastalık iyileştirilirse acı kesilir. Fakat bedensel rahatsızlıkları olmayan insanlar da, gündelik yaşam ve ölüm sorunlarından doğan, çözülmemiş meseleler yüzünden bazen gereksiz yere veya gereğinden fazla acı çekerler. Gereksiz veya aşırı acının kendisi bir tür sorundur; bu sorunla felsefi olarak nasıl başa çıkabileceğinizi kitabın bu bölümü –ve bu kitap– size göstermiş bulunuyor. Gereksiz yere acı çekmekten ancak usandığınızda, acının ötesine geçmek için gereken adımları atacaksınız. Bu size kalmış bir şey.

"İnsan ancak bu rahatsızlığından rahatsız olup bıktığında rahatsızlıktan kurtulabilir. Bilge, hiçbir zaman rahatsız değildir; çünkü bu rahatsızlıktan rahatsızdır, o yüzden, bilge rahatsız değildir."
—LAO TZU

BÖLÜM III

KİŞİSEL DANIŞMANLIĞIN ÖTESİNDE

14

Gruplar ve Kuruluşlarda Felsefe Uygulaması

"Kalabalık yalandır."

—SØREN KIERKEGAARD

"Çoğumuz zaman zaman, kısa bir süre için de olsa, toplum sorunlarını çözme işine katılmaya itiliriz ve çoğumuz dünyayı bulduğumuz halinden biraz daha iyi bir halde bırakmanın bizim görevimiz olduğunu biliriz."

—CYRIL JOAD

Bu kitabın odak noktasını birebir felsefe danışmanlığının ve kendi başına felsefe çalışma yollarının araştırılması oluşturmakla birlikte, felsefe pratiğinin daha geniş uygulama alanları da vardır. Felsefe pratisyenleri yönetici olarak gruplarla veya danışman olarak kuruluşlarla çalışırlar. Grup çalışmaları biçimsel olarak veya biçimsellikten uzak yürütülebilir. Biçimsel olmayan gruplar düzenli olarak, açık tartışmalar amacıyla felsefe kahvelerinde buluşurlar. Biçimsel gruplar belli sorulara yanıt bulmak amacıyla Sokratçı Diyalog adı verilen bir sürece katılırlar. Kurumsal danışmanlık konusunda ise, felsefe danışmanlarının yirmi birinci yüzyıl kuruluşlarının kadrolu demirbaş elemanları haline gelecekleri söylenebilir. Kitabımızın bu bölümü, kısaca bu tür felsefe etkinliklerini ve grup veya kurumların bu tür etkinliklerden nasıl faydalanabileceklerini anlatmaktadır.

FELSEFE KAHVELERİ

Felsefe kahveleri Avrupa'nın her yanına serpilmiş durumda ve şimdi de Kuzey Amerika'da mantar gibi çoğalmaktalar. Bu tür biçimsel olmayan toplantılar için pek az teknik gereklilik vardır; bütün gereken, istekli bir felsefecinin her hafta, her ay veya arada bir başkanlık edeceği toplantıları başlatmasıdır. Günümüzün hızlı tempodaki ileri teknoloji toplumunda, keyifle yavaşlatılmış bir düşünce âlemini keşif gezisi benzersiz ölçüde ilgi çekicidir. Benim katıldığım veya yönettiğim gruplara her türden insan çıkagelir, fakat bu toplantıların yaygın bir özelliği çoğu kez kitle kültürüne bir yabancılaşma duygusu ve kendi adına düşünmenin piyasa değeri gittikçe azaldığı için bunun kaybolan bir sanat olduğu yolunda bir bilinçtir.

Tek başına boyalı basın kültürü –TV'de konuşan kafalar, beyin gerektirmeyen filmler, suda çözülen kitaplar, kâğıt mendil gibi yaşamlar– eğer sizi hoşnut ediyorsa, her gün önünüze konan sabit bir beyinsizlik besini diyetiniz var demektir. Fakat eğer bundan daha fazlasını bekliyorsanız, çok daha iyi aramanız gerekir. Bizim şu 57 kanallı içeriksiz dünyamızda bundan fazlasına yönelik arayışlar gittikçe artarak, biçimsel olmayan felsefi tartışma gruplarının kurulmasına yol açmaktadır. Fikir değiş tokuşu –borsa haberlerinde yer almasa da değerli bir maldır ve genellikle bedavadır. Felsefe kahveleri felsefeyi insanlara günlük yaşamlarında kullanabilecekleri düşünce gıdasını sağlama ve onları daha fazla sorgulanmış bir hayat sürmeye özendirme yolundaki ilk maksadına geri getirmektedir. Sokrat her geleni kabul eden, her şeyi her zaman herkesle tartışmaya hazır bir pazaryeri filozofuydu. Felsefe kahveleri bu geleneği yaşatmaktadır.

Manhattan'daki bir kitapçıda aylık bir Felsefe Forumu'na ve Greenwich Village'de ünlü bir kahvede bir diğerine başkanlık yapmaktayım. Bu toplantıların her ay gelen müdavimleri bulunduğu gibi, her zaman yeni yüzlere de rastlanmaktadır. Gelenler New York kentinin –ve böylece insanlığın– bir kesitini temsil ediyor.

Çoğu, çalışan insanlar veya öğrenciler. Özel bir oturum için belli bir konu saptamak da mümkün olmakla beraber, genellikle toplananların kafalarındaki sorunları ileri sürmelerine ve grubun konuyu istediği yöne götürmesine izin veririm.

Anlam, ahlak, iman ve adalet gibi temel kalemler de dahil olmak üzere her türlü konu ele almıyor. Yabancılaşmanın üstesinden nasıl gelineceği, teknolojinin insanlık için anlamı ve hatta insanlarla tanışma yolları gibi konularda forumlar düzenledim. Bu kitabın II. Bölümü'nde açıklanan konular tıpkı danışmanlıkta olduğu gibi, gruplarda da öne çıkmaktadır. Bazı müdavimlerin her toplantıda ortaya atmaktan hoşlandığı kendilerine özgü gözde konuları var, fakat hangi konuyu ele alırsak alalım, başkalarının görüş açılarını dinlemek herkese faydalı olmaktadır. Açık bir toplantıdan genel bir mutabakat çıkmasını bekleyemezsiniz. Ama ortaya çıkan bu başkalarının görüşlerine karşı çıkma, kendi görüşlerinize meydan okunmasına izin verme ve zıt görüşleri uzlaştırmayı veya hoşgörmeyi öğrenme fırsatı da aynı derecede yararlı olmaktadır. Bu meydan okuma, sonunda sizin konumunuzu güçlendirse de, çökertse de, felsefi tutumunuz bu sayede daha da sağlamlaşmış olacaktır.

Benim tartışma gruplarımda, nezaket tek temel kuraldır. Nazik davranmakla, grup üyeleri aynı zamanda, sabır, dikkat, hoşgörü gibi başka erdemlerini de geliştirirler. Bu erdemlerin kullanılması, tartışılan konudan bağımsız olarak, kendi başına bir felsefe dersidir. İsim sayıp dökme, yayınlanmış felsefi eserlere gönderme yapma gibi davranışları da onaylamam ve önlemeye çalışırım. Fakülte dışındaki felsefi tartışmanın konusu, –başka birinin yaptığı düşünme kariyeri ile değil– sizin ve gruptaki diğer insanların düşündükleriyle ilgilidir. Eğer grup adalet konusunu ele alıyorsa, bu görüşmenin hammaddesi katılımcıların adalet ve haksızlık konusundaki özel deneyimleri ve bu konudaki daha genel fikirleridir. Deneyim kazanmak ve kendi adınıza düşünmek için felsefe doktorası yapmış olmanız gerekmez. Ünlü isimler sayıp döken ve engin bilgileriyle başkalarını etkilemeye kalkışanlar, bu forumların gerçek anlamını kavrayamayanlardır.

"Kendi adına düşünen insan, görüşleriyle ilgili otoriteleri ancak bu görüşleri kazandıktan sonra ve bu görüşlerin sadece bir teyidi olarak tanırken, kitap filozofu kendi görüşlerini başkalarının görüşlerini bir araya toplayarak bina ettiği için işe otoritelerle başlar; bundan dolayı onun zihni, kendi başına düşünenin zihnine, ancak bir robotun canlı bir insana benzediği kadar benzer."
—ARTHUR

Zor ve hassas meselelerin ardına düştüğümüzde nezaket kuralı çok önem kazanır. Ve şundan emin olun ki, biz forumlarımızda, en cesur televizyon veya radyo programlarında duyabileceğinizden çok daha rizikolu sorunlara el atıyoruz. Benim felsefe forumlarımda, en ateşli ifade ile mantığı birlikte kullanmamıza yardımcı olan temel kurallara uyduğunuz sürece, hiçbir sansür uygulaması ve hiçbir tabu yoktur. Düşünülemez fikirler gibi şeyler yoktur –aklınıza düşünülemeyecek tek bir düşünce getirmeyi deneyin bakalım! Irk, cinsiyet, adalet, din, özgürlük, para, uyuşturucu, eğitim gibi konuları ele alıyoruz; gittikçe artan ölçüde politik hatasızlığa endekslenen toplumumuzda açıktan açığa ve samimiyetle irdelenmesi imkânsız değilse bile, çok güç hale gelen başka konularla da uğraşıyoruz.

Bu grupların esas amacı, –ya uygunsuzlukları veya karmaşıklıkları yüzünden, ya da bu iki nedenle birden– tartışılmayan konuları tartışmaktır. Amerika'nın gerçek özü sözüm ona bu gem vurulmamış fikir değiş tokuşuydu; biz bazı kitapçı dükkânları ve kahvehaneler sayesinde aylık kurtarılmış bölgelerimizi oluşturarak, bireysel serbestlik ve ifade özgürlüğü ideallerimize sadık kalıyoruz. Siyasi komiserler şimdiye kadar bizi kendi halimize bıraktı, düşünce polisi kimseyi tutuklamadı ve aşırı duyarlı ideologlar kendilerini gücendirdiğimiz için bizi dava etmedi. Belki de daha fazla çalışmalıyız.

Bilhassa nazik konularda başka insanların kazanımlarını duymak bize iyi gelir. Çoğunlukla kafa dengi kişilerle birlikte oluruz;

sizin dostlarınızın da çoğunluğunun pek çok konuda sizle hemfikir olduğuna bahse girebilirim. Fikirlerimizi başkalarına söylemek bize her zaman mutlu eder, ama çoğu kez bizi asıl zenginleştiren başkalarının fikirleridir. Öbür bakış açılarının dinlenmesi sizin fikrinizi mutlaka değiştirmek zorunda değildir ama hiç değilse konu üzerinde bir kez daha düşünmenizi sağlamalıdır. Açık fikirlilik uygulama gerektirir. Kendi felsefi meşrebiniz artık pek işinize yaramaz olduğu zaman, açık fikirli olmaya ihtiyaç duyacaksınız. Görüşlerimizin olması zorunludur, ama bunların doğruluklarından her zaman emin olamayız. Eğer yüksek verimli bir felsefeye sahip olmak istiyorsanız, zaman zaman ince ayar yapmalısınız ve gerektiğinde değişiklikler yapmaya razı olmalısınız.

Eğer merakınızı uyandırabildiysem, kendi yörenizde bir felsefe kahvesi arayacağınızı –ya da kuracağınızı– umarım. Kendi büyük meselelerinizi oraya götürün: Toplumsal hoşgörünün bir sınırı olmalı mı? Eğitimin amacı nedir? Çocuk yetiştirmenin en iyi yolu nedir? Medya çok mu fazla güç kullanıyor? Kültürümüz çöküşe mi geçti? Görsel aktarımın yazılı anlatımın yerini almasının sonuçları nelerdir? İyi bir yaşam sürmek ne demektir? Doğru ile yanlışı nasıl ayırt ederiz? Neyin iyi, neyin kötü olduğuna karar vermenin nesnel bir yolu var mı? Anlam ve amaç diye bir şey var mı? Bir Tanrı var mı? Tanrı dişi mi, erkek mi? Bunun bir önemi var mı? Ahlak biyolojiye indirgenebilir mi? Ahlak insan icadı mı? Güzellik nedir? Hakikat nedir?

Daha önce kendi başınıza veya başka biriyle yüz yüze çalıştıysanız bu konuların bazılarıyla karşılaşmış olabilirsiniz, ama daha büyük bir ihtimalle dikkatinizi daha yakın, kişisel sorunlara çevirmişsinizdir. Büyük sorularla küçük sorular yine de kısmen örtüşür. Daha genel konuları ele almak kişisel felsefenizi sağlamlaştırır ve bu da felsefenizi daha inandırıcı ve günlük yaşamınızda daha yararlı hale getirir. Büyük sorular hâlâ büyüktür. Atina'da 2500 yıl önce tartışılanlar bugün hâlâ günceldir. İyi ve canlı olmak biraz da bunları tartışabiliyor olmaktır.

SOKRATÇI DİYALOG

Kuzey Amerika'da biçimsel olmayan felsefi tartışmalar yaygınlaşırken, Sokratçı Diyalog diye tanınan, daha fazla biçimlendirilmiş bir yöntem de kök salmaktadır. Sokratçı Yöntem ile (bir akrabalığı olsa da) karıştırılmaması gereken Sokratçı Diyalog bazı büyük soruları yanıtlamak için düzenlenmiş bir usuldür. Bu yöntemin ana hatlarını yirminci yüzyıl başlarında –İngiliz isimli bir Alman felsefeci olan– Leonard Nelson çizmiştir. Yönteme Alman, Hollandalı ve yakınlarda Amerikalı pratisyenler giderek daha çok incelik kazandırmışlardır.

Bu işlemin muhtemelen kafa karıştıran başlığını aydınlatmak için Sokrat adına neden iki farklı bağlamda başvurulduğunu açıklamak zorundayım.

Sokrat'ın bilgi kuramı, Platon'un anlattığına göre, hepimizin doğuştan bilgiye sahip olduğumuzu ileri sürer. "Adalet nedir?" gibi insanı afallatan bir soru sorulduğunda belki de hemen net bir tanım veremezsiniz, ama büyük ihtimalle kendi deneyiminizden bazı adalet örnekleri bulabilirsiniz. Fakat Sokrat, herhangi bir şeyin bir örneğini verebiliyorsanız bu şeyin ne olduğunu –açıkça değilse üstü kapalı olarak– daha önceden biliyor olmanız gerektiğine işaret ederdi. Nelson'un Sokratçı Diyalog yönteminin temeli budur: sizi üstü örtülü olarak zaten bildiğiniz bir şeyi apaçık biçimde tanımlamaya yönelten güvenilir bir işlem.

Sokrat aynı zamanda, bir dizi soru aracılığıyla tutarsızlıklarını ortaya çıkarana kadar insanları sorgulamasıyla da tanınmıştı. Sokrat'a adaletin özensiz bir tanımını verirseniz, sorularıyla o sizin bu tanımınızın adaletsizliğe yol açabileceğini itiraf etmenizi sağlardı ve böylece kendinizle ters düşmüş olurdunuz. Bunun sonucunda tanımınızın doğru olamayacağı anlaşılırdı. Teknik olarak buna Elenchic[17] yöntemi adı verilir, fakat çoğu kez Sokratçı Yöntem olarak da

[17] **Elenchic:** Son önermenin aksini ispatlayarak bir fikrin yanlışlığını ortaya koyan.

bilinir. Bunun bir şeyin ne olduğunu değil, sadece ne olmadığını gösterdiğini aklınızdan çıkarmayın. Bu yöntem, günün sonunda, adaletin (veya masaya yatırdığınız her neyse onun) belli bir sayıda işe yaramaz tanımını açığa çıkaracak ama işe yarar tek bir tanım gösteremeyecektir.

Sokratçı Diyalog, bunun tersine, doğrudan doğruya bir şeyin ne olduğuna yönelir. Ele alınan şeyin hem açık hem de tam bir evrensel tanımını bulmak için kişisel deneyimi temel olarak kullanır. "Özgürlük nedir?" veya "Dürüstlük nedir?" gibi soruları yanıtlamanızı mümkün kılmak için bireysel kuşku ve zor erişilen oybirliğini kullanır. Bu kahve molanızda yapabileceğiniz türden bir şey değildir; Sokratçı Diyalogların çoğu bütün bir hafta sonu boyunca yürütülür. Eğitilmiş biri tarafından yönlendiren küçük bir grubun bir sonuca varması yaklaşık iki gün alır. Söz konusu olan iş dikkate alındığında iki gün aslında oldukça kısa bir süredir. Demek istediğim, adalet, özgürlük veya dürüstlük sizin için çok önemli olabilir ve yine de bütün ömrünüzü kolaylıkla bunların tam olarak ne demek olduğunu hiç bilmeden geçirebilirsiniz. Yakalanması güç ama ölümsüz olan bu fikirlerden birine yakından bir göz atmak için harcanan bir hafta sonu, bana göre, iyi geçirilmiş bir vakittir. Bu, zihninizin büyük oyun parkında felsefi bir safari macerası gibidir.

Çalışma Yöntemi

Sokratçı Diyaloglar beş ile on arası katılımcıyla en iyi sonucu verir. Bu sayı, yeterli kişisel deneyim çeşidi ve herkesin katılmasına yeterli zaman sağlar; gerçek bir oybirliğine varma imkânı verir. Çok az insan ile, süreci zenginleştirmeye yeterli görüş açısı olmaz. Sayı fazla olursa asla herkesi aynı sayfaya sığdıramazsınız.

Bir Sokratçı Diyalog çalışmasında ilk adım, yanıtlanacak sorunun kararlaştırılmasıdır. Bu genellikle önceden yapılır, fakat sürecin bu kısmı bile kapsamlı bir eğitici girişim olabilir. En iyi sorular "X nedir?" biçimindedir; X yerine özgürlük, doğruluk, mutluluk,

doyum, umut, aşk veya başka herhangi bir büyük ama ağza alınmaz fikir konabilir. Başka biçimler de işe yarayabilir; ama klasik formülde yanlış yapmanıza imkân yoktur.

İkinci adımda her katılımcı kendi yaşam deneyiminden X'i kapsayan bir örnek düşünür. Bu örnek, nesnel olarak ve –gerekirse– ayrıntılarıyla anlatılabilecek kadar duygusallıktan uzak, sona ermiş, basit bir örnek olmalıdır. Herkes kendi örneğini gruba kısaca takdim eder.

Sonra grup üzerinde derinlemesine düşünmek üzere oybirliğiyle bir örnek seçer. Bir tanıma varmanın öncelikli aracı bu örnek olacaktır; fakat hangi örneği seçerseniz seçin bir yanıt bulabilirsiniz. Herkesin kavrayışını en yüksek seviyeye çıkarmak için herkesin bir düzeyde özdeşleşebileceği bir örnek seçin. Sonra, seçilen bu senaryo çok daha ayrıntılı bir şekilde yeniden anlatılır ve grup üyeleri aydınlatıcı sorular ortaya atarlar. Varsayımsal sorulara izin verilmez. Bu aşamada ve sürecin büyük bölümünde gerçeklere sıkı sıkıya bağlı kalınır.

Daha sonra grup hep birlikte, hikâyeyi bileşiminde bulunan en küçük parçalara ayırır. Gerçekte bir veya iki dakika içinde meydana gelmiş bir şeyin bile ardında düzinelerce adım bulunabilir. Aradığınız şeyin kendisi, sıraya konan bu ayrıntılar arasında gizlenir. Aradığınız şey belli bir adımda, ya da adımlar arasında, veya birden fazla adımda, yahut da belli adımların bileşiminde bulunabilir. X'in konumunu tam olarak belirlemek sizi yarı yola ulaştırır, çünkü herkes X'in nerde bulunduğu konusunda hemfikir olur olmaz, X'in ne olduğu konusunda hüküm vermeye başlayabilirsiniz. Bir şeyin gerçek deneyimini yakalayabilirseniz, o şeyin gerçek kimliğini saptayabilirsiniz. Bütün mesele budur. Aşağıdaki örneği gözden geçirdiğinizde bu daha açık olarak anlaşılacaktır.

Bir sonraki adımda grup eldeki örneğe uyan kesin ve açık bir tanım belirler; bu tanım genellikle tek bir cümleden oluşur. Üzerinde odaklandığınız deneyim, tanımınızın doğruluğu konusunda size somut bir sınama noktası sağlar. Sonuçtan memnun kalırsanız, elde ettiğiniz tanımın onlara da uyup uymadığını görmek için diğer ör-

neklere geri döner ve tanımınızı bunlara göre düzeltirsiniz. Hepsi bu! İşte genel bir tanıma vardınız.

Son aşamada, ulaşılan tanım eldeki örneklerin dışındaki karşı örneklerle çürütülmeye çalışılır. Sokratçı Diyalog sürecinde varsayımsal durumlara izin verilen tek yer burasıdır. Eğer farz edilen örneklerle ters düşebiliyorsa, tanımınıza buna uygun olarak incelik kazandırırsınız. İyice düşünülmüş bir tanımın dayanıklılığını bu serbest atış aşamasında bile nasıl koruduğuna şaşırabilirsiniz.

Umut Nedir?

Belli bir örneğe göz atmak bu sürecin anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. Yakınlarda rehberlik ettiğim bir grup, hafta sonu oturumumuzun konusu olarak "Umut nedir?" sorusunu seçmişti. İşleri hızlandırmak için cumartesi sabahı oturumuna herkes kişisel örneğini kararlaştırmış olarak geldi ve örnekleri takdim ederek işe koyulduk.

Gruptaki bir kadın, eşiyle birlikte ilk görüşte âşık oldukları bir apartman dairesini kiralamak konusunda nasıl umutlandığından bahsetti. Oturdukları dairenin sözleşme süresi bitmek üzereydi ve bu yeni daire mükemmel görünüyordu, fakat gerekli kırtasiye işleri nedeniyle, evi tutup tutamayacaklarını bilememeleri yüzünden, birkaç gün merak içinde beklemek zorunda kalmışlardı. Bir adam, kısa ama yoğun bir aşk ilişkisi yaşadığı, son zamanlarda kentten taşınan bir kadından mektup beklerken hissettiği umudu ele aldı. Kadın, gittiği yere yerleşir yerleşmez yazacağını söylemiş ve adam da her gün merakla posta kutusuna bakmış ama beklenen mektup asla gelmemişti. Gazeteci bir kadın gözde kahramanlarından biri hakkında yazdığı kısa bir biyografinin, en iyi dergi tarafından basılması konusunda nasıl umutlandığından bahsetti. İçinde yaşadığı toplulukta birçok gönüllü işe girişen bir adam, bunun başka –ücretli– işlere yol açmasından nasıl umutlandığını anlattı. Sonunda böylece kendi işini kurmuştu. Ve nihayet, hatırı sayılır kişisel ve mesleki özverilere katlanarak Amerika'ya göç eden bir kadın, anayurdunda

bulunmayan fırsat ve imkânlardan kızının nasıl yararlanacağı konusunda beslediği umutları anlattı.

Elinde bu seçenekler bulunan grup, mektup bekleyen adamın deneyiminden yola çıkarak çalışmayı seçti. Sam, hikâyesini ayrıntılı olarak yeniden anlattı ve birçok soruyu yanıtladı. Grup, hikâyeyi yirmi üç adıma ayırarak (1- Lisede iki kız kardeş ile tanıştım. 2- Üçümüz arkadaş olduk. 3- Kızlardan birini yürüyüşe... 6- Yıllar sonra diğer kızkardeş beklenmedik bir şekilde evime uğradı. ... 21- Ondan mektup gelmiş mi diye posta kutuma baktım) umudun tam olarak nerede işin içine girdiğini hep birlikte araştırdı. Bu durumda, yukarıdaki 21'inci adım ve "önümüzdeki o yazı birlikte geçirme planları yaptık" biçimindeki 11'inci adım da dahil olmak üzere beş farklı adımda umudu buldular.

Şimdi, umudu bulduğumuza göre, "Bu örneğe göre umut nedir?" sorusuna döndük. Uzun görüşmelerden sonra grup şu tanıma vardı: "Umut halihazırdaki yaşam doğrultusu ile tutarlı olarak, tercih edilen bir sonuç beklentisine göre davranmaktır." Böylece özel bir örnekten genel bir tanım ortaya çıkmıştı.

Bir sonraki adımda, sunulan diğer dört örneğe geri döndük ve tanımımızı seçilen örneği olduğu kadar onları da kapsayacak şekilde değiştirdik. Ek pürüzleri dikkate alan grup şöyle bir tanımda anlaştı: "Umut halihazırdaki yaşam deneyimi ile tutarlı olarak, tercih edilen bir sonuç beklentisi içinde olmaktır." (Böylece *–e göre davranmak* yerine *–i içinde olmak* ve *doğrultu* yerine de *deneyim* konmuş oldu.)

Bundan sonra bu tanımı varsayımsal örneklerle zorladık, fakat tanımımız denemelerimize dayandı. Ele aldığımız varsayımsal örneklerden biri Yakışıklı Prens'in kendisini fark etmesini bekleyen Külkedisi Sinderella oldu. Tartışmanın merkezinde, bunun genç kızın yaşam deneyimi sınırları içinde olup olmadığı ve böylece –hayal değil– umut olup olmadığı, ve eğer öyle ise tanımımızın bunu kapsayıp kapsamadığı konuları vardı. Bu senaryo Külkedisi'ne imkânsız görünmediği için bunun umut olduğuna karar verdik. Eğer Külkedisi'nin kendisi, bir hizmetçi kızın, bir prensin sevgisini ka-

zanmasının mümkün olamayacağını düşünmüş olsaydı, onun umudu belki o zaman sınırı hayal yönünde aşmış olurdu. Bu sırada hafta sonumuz neredeyse bitmişti, fakat tanımımız vardığımız noktaya kadar dayanıklılığını korumuştu.

Her başarılı Diyalog sırasında olacağı gibi, bizim Diyaloğumuz sırasında da şimdilik çözemediğimiz birçok ikincil sorun ortaya çıktı. Bütün bu süreç sizi deneyimlerinizi derinlemesine ölçüp biçmeye iter; bu yüzden de ek kapıların açılması doğaldır. Bu durumda bazı ilginç sorulara dalarak amacımızdan sapmamaya dikkat etmemiz gerekti. Örneğin: "Umudu anlamak için, iyi veya kötü, özel bir sonuca varmak gerekir miydi?" "Sonunda olanı bilmeden umudu anlayabilir misiniz?" "Bir şeyin meydana gelme ihtimalini bilmek, umudu teşhis etmek açısından önemli midir?" "Başka biri için beslenen umut diğerkâmlık işareti midir, yoksa her zaman kişisel çıkar mı gerektirir." "Umut ile hayal arasında ne fark vardır?" Bu tür sorunları esas Diyalog bitene kadar ertelemeyi ve zaman yetersе daha sonra ele almayı kararlaştırdık. (Umudumuza rağmen zamanımız yetmedi.)

Sıradan insanlardan oluşan (bir yazar, bir psikolog, bir eğitimci, bir lisansüstü öğrencisi, bir yönetici) bir grupta bizim oybirliğiyle kabul ettiğimiz umut tanımını, bazı tanınmış filozofların verdiği tanımlarla karşılaştırmak öğretici olacaktır. Örneğin Hobbes, "Elde etme düşüncesiyle beslenen İştah'a Umut denir," diye yazmıştı. Başka bir örnek olarak Schopenhouer, "Umut, bir şey için duyulan arzunun, onun olma ihtimaliyle karıştırılmasıdır," demişti. Bizim grubumuzun "Umut halihazırdaki yaşam deneyimi ile tutarlı olarak, tercih edilen bir sonuç beklentisi içinde olmaktır," diye yazdığını hatırlayın. Sanırım bizim grubumuzun ulaştığı tanım en az Hobbes'unki kadar ve şüphesiz Schopenhouer'unkinden çok daha iyi; zira Schopenhouer açıkça, bizim "Bir şeyin meydana gelme ihtimalini bilmek, umudu teşhis etmek açısından önemli midir?" biçiminde tanımladığımız ikincil bir sorunun tuzağına düşmüş. Düşünceli olmaları dışında tamamen sıradan bir grup insanın, üstün nitelikli bir umut tanımını formülleştirebilmesi, hem insan zihninde

hareketsiz duran felsefi anlayışın, hem de Nelson yönteminin bu anlayışı uyandırma yeteneğinin bir kanıtıdır.

Sokratçı Diyalog, benim herkesin hayatında en az bir kere yaşaması gerektiğine inandığım, canlı bilgelikle karşılaşmadır. Böyle bir şeye kişisel olarak hazır olana dek bu tür bir girişimden hoşlanmayacaksınız, ama yaşamınızın temelini oluşturan en karmaşık sorunlara yaklaşmanın bundan daha iyi bir yolu yoktur. Sokratçı Diyalog hareketi Amerika'da daha yeni başlamaktadır (Almanya'da ise dinlenme yerlerinde bir hafta boyunca süren Diyaloglara yazılabilirsiniz). Ben kafamda, her yüksekokul öğrencisinin ilerde, –dört yıl boyunca sınıfta verilen konferanslar arasında– bir hafta sonunu bir Sokratçı Diyalog oturumuna ayıracağı günlerin geleceğini kuruyorum. Diyaloglar, istekli insan gruplarının bulunduğu her yerde, toplum merkezleri, emekli evleri, okul, kaplıca, insani gelişim merkezleri gibi yerlerde düzenlenebilir. Meslektaşlarımdan biri –Bernard Roy–gemi yolculuğunda Diyalog pazarlıyor. Güneş, deniz ve Sokrat. Oh ne âlâ, beni de alın!

Diyalog'un her aşamasında gruba yol göstermek ve bir sonraki aşamaya geçmeden önce her aşamada, gerçek bir fikir birliğine varılmasını temin etmek grup rehberinin görevidir. Ele alınmayan ve giderilmeyen kuşkular her zaman daha ilerideki aşamalarda ortaya çıkıverirler ve o zamana kadar grup yanlış yöne gitmiş olabilir. Grup rehberi, müziğin bütününde sesi duyulmayan ama herkesin birlikte, güzel ve gerektiği gibi çalmasını sağlayan bir orkestra şefi gibi çalışır.

Sokratçı Diyalog katılımcıları, Batı'da hemen hemen hiç bilinmeyen bir şeyi, yani görüş birliğiyle ortak kararlara varmayı keşfederler. Geçmişten bize birçok başka soru yanıtlama modeli miras kalmıştır, ama bunların çoğu fena halde kusurludur. Örneğin komuta zincirinde yukarıdan aşağı doğru, makul olsa da olmasa da uyulması gereken direktifler iletilir. Veya –akademilerin gözde yöntemi olan– komitelerde her türlü önemli konu, hiç akılcı olmayan ölçütlere (örn. yemek vaktinin gelmesi gibi) dayanarak kararlaştırılır veya herhangi birinin şiddetle karşı çıkacağı bir karardan sakınmak

için hiç kimsenin tam olarak hemfikir olmadığı bir uzlaşma kararına varılır. Bir başka örnek de oy pusulasıyla yapılan seçimlerdir; seçmenlerin en iyi adayın nasıl olması gerektiğini araştıracaklarına, bir çarpı işaretiyle seçim yapmaları bu yöntemin asıl zaafıdır. Birçok kimse ya alışkanlıklarına göre, ya da bir karalama kampanyasının etkisi altında oy verir.

Ancak Sokratçı Diyalogda, grup sorunun kaynağına, özüne kadar iner. Kararlar yöntemli biçimde ölçüp biçilir ve dengelenir. Burada uzlaşma değil görüş birliği vardır. Cilasız gerçeği ya ele geçirirsiniz, ya da bunu yapmaya çalışırken vaktiniz tükenir.

KURUM FİLOZOFU

Amerikan sanayiinin Kapitalizmin Altın Çağı olarak bilinen en parlak dönemi, kabaca II. Dünya Savaşı'nın sonu ile 1973'teki sahte enerji krizinin başlangıcı arasında gelişti. Bu refah döneminde doğanlara nüfus patlaması çocukları[18] denildi; birçoğumuz 1960'lı yıllarda erginleştik. Amerika'daki bu görülmemiş zenginlik dönemi, çağın bereketine katkıda bulunan beklenmedik bir mesleğin ortaya çıkmasının da tanığı oldu. Üretim sanayii ile birleşen davranışçı psikoloji, melez bir evlat doğurdu: sanayi psikoloğu. Sanayi Devrimi gittikçe artan verimlilikte makineleri ve montaj hatları geliştirmeye çalışırken, (Charles Dickens ve Karl Marx'ın bize ısrarla hatırlattıkları gibi) kendi insan kaynaklarını çoğu kez acımasızca sömürmüş ve istismar etmişti. Yirminci yüzyıl sanayi psikoloğu ise şu sorunun yanıtını arar: Üretim sürecinin günümüzdeki teknolojik seviyesi ışığında, bu son teknolojiye en uygun çalışanları nasıl yaratabiliriz? Randımanlı iş makineleri ve verimli montaj hatları yaratabiliyoruz, ama işçi ve yöneticileri en verimli biçimde çalışmaya en az maliyetle nasıl teşvik edebiliriz?

---

[18] **Baby-Boomers:** II. Dünya Savaşı sonrasında başlayan özgürlük, Rock'n Roll, uyuşturucu... vs hareketlerinin sonucu olduğu düşünülen hızlı nüfus artışı döneminde doğanlar.

Sorunun kestirme yanıtının "duvarları yeşile boyayıp, fon müziği eşliğinde çalıştırın" gibi bir şey olduğu ortaya çıktı. Üstelik yeşil duvarlardan hoşlanmayıp fon müziğinden nefret edenler bile sanayi psikologlarının, sanayinin kas gücü ile teşvik etme sanatı arasında gerçekten bir ortakyaşamı başardıklarını itiraf ettiler.

Geçmişe baktığımızda sanayi psikoloğunun, kurumsal filozofun ilkel bir habercisi olduğunu görürüz. Çokuluslu sanayi ve küreselleşme yüzünden Amerikan ekonomisi bir tüketim malları üssü olmaktan çıkıp, bir hizmet sağlama üssüne dönüşmektedir. Eskiden yaşamsal bağlantı insan vücudu ile katı makine arasındaydı ve pratik soru şuydu: "İnsan becerisi en iyi biçimde nasıl makineleştirilir?" Yanıt: "Bir sanayi psikoloğu tut, o nasıl yapılacağını söylesin!" Şimdi yaşamsal bağlantı değişti; insan zihni ile siber uzay gibi akışkan ve sınırları belli olmayan yapılar arasındaki bağlantı önem kazandı. Böylece edimsel soru "İnsan becerisi en iyi biçimde nasıl sistemleştirilir?" oldu. Bunun yanıtı ise: "Bir kurumsal filozof tut, o nasıl yapılacağını söylesin!" Genel görüntü bu.

İş ciddi, gerçek ve halen sürmekte. Kuzey Amerika, İngiltere, Avrupa ve başka yerlerde felsefeciler hükümetlere, sanayicilere, işkollarına danışman olarak –her türlü mevkide– çalışmaktalar. Güç durum eğitimi, bütünsellik eğitimi ve kısa Sokratçı Diyaloglar hükümet dairelerine, şirketlere ve meslek örgütlerine pazarlanmaktadır.

Meslektaşım Kenneth Kipnis gibi bazı felsefe danışmanları kuruluşlar için etik tüzükleri ve özel görev bildirgeleri konusunda uzmanlaşmakta ve sonra bunlar için uygulama atölyeleri düzenlemekteler. Çalışanlarınıza faks veya e-posta ile bir etik tüzüğü yollayıp, bunu onların kendiliğinden uygulamalarını bekleyemezsiniz. Yönetim danışmanları bunu yıllarca denediler; ama hiçbir zaman işe yaramadı. (O zaman bile etik konusunda bir şeyler biliyorsanız bunun da yararı olur; oysa yönetim danışmanlarının çoğu bundan habersizdir.) Çalışanların soyut etik ilkelerin uygulanışını kavramaları için ve kişisel ahlak anlayışları ile profesyonel yönetim kuralları arasında çıkması muhtemel çelişkileri önceden tahmin edip, bunla-

rı çözebilmeleri için somut etik alıştırmalarına katılmaları gerekir. Felsefe danışmanları bu ve başka konularda hizmet verirler.

Amerika'da büyük şirketler tek tek çalışanlarının eylemlerinden gittikçe artan ölçüde kanunen sorumlu tutulduklarından, etik uygunluk büyük bir ilgi alanı oluşturmaktadır. Mahkemelerin tazminat kararlarında kullandıkları özel hüküm kuralları mevcuttur. Eğer kuruluşunuz etik uygunluğa sahipse (yani, işyeri etik eğitimi uygulanmışsa) maddi tazminatlar kayda değer ölçüde azalabilir. Eğer etik uygunluğa sahip değilse tazminat tutarları önemli ölçüde artabilir. Gelecek soru şudur: "Etik uygunluk programınızı değerlendirmek, planlamak, uygulamak ve izlemek üzere kimi tutmalısınız?" Etik konusunda nerdeyse hiçbir şey bilmeyen ama iyi bir iş fırsatını da kaçırmak istemeyen bir yönetim danışmanı ile, etik konusunda sizin bilmek isteyeceğinizden çok daha fazlasını bilen ve ihtiyacınız olan programı değerlendirebilecek, planlayabilecek, uygulayabilecek ve izleyebilecek bir felsefe danışmanı arasında bir tercih yapmak zorundasınız. Bu kadar açık!

Alaycı kişiler etik uygunluk çabasını ucuz bir sigorta yöntemi olarak görebilirler, ama ben etik uygunluğu, daha iyi bir çalışma ortamı için güçlü bir teşvik unsuru sayarım. Erdemli kuruluşların, kötü kuruluşlardan daha işlevsel oldukları apaçıktır. Bir yılanın etik anlayışıyla kârlı bir iş yürütebilirsiniz; her tür cani ve dolandırıcılar ve bazen de avukatlar öyle çalışırlar. Fakat bu tür insanlar daima arkalarını kollamak, polisten ve başka araştırmacılardan uzak durmak, misillemelere hazır olmak zorundadırlar ve kötülüklerinin başlarına ne zaman ve nasıl iş açacağını asla bilemezler. Bu ne iyi, ne de imrenilecek türden bir yaşamdır. Kârlı bir işi, çağdaş bir etik planla da yürütebilir, müşterileriniz önündeki itibarınızın keyfini çıkarabilir, işyerinizdeki ahengin tadına varabilir ve ahlaki olmanın bahşedeceği olumlu genel imajı kazanabilirsiniz. Bu çok daha imrenilecek bir yaşamdır. Etik hem kendiniz, hem de işiniz için hayırlıdır. Bir felsefe danışmanı, size yılan çukurlarından çıkmanızı mümkün kılan bir merdiven inşa eder.

Kurumsal düzeydeki felsefe uygulaması, aslında bu kitapta ele

alınan her şeyi kapsar. Tamgün çalışan bir felsefe danışmanı, çalışanlara işlerini yapmalarını engelleyen sorunları çözme konusunda tek tek danışmanlık yapar, servis sağlayıcı ekipler veya yöneticiler için çalışmalarını güçlendirecek atölyeler düzenler ve en üst yönetim kademeleriyle, şirket etiğini ve dinamiklerini iyileştirmek için görüşmeler yapar.

Aydın yöneticiler, örneğin, çalışanlarına sağlık hizmeti sağlama konusunda kendi sorumluluklarını bilmek veya geçici işten çıkarma ve işgücü azaltma konularına mümkün olan en insancıl biçimde nasıl yaklaşabileceklerini öğrenmek isteyebilirler. Çalışanlar kendi aralarındaki anlaşmazlıkları çözmek konusunda bir felsefeciye danışabilirler. Örneğin, işyerinde bir felsefi müdahale, belki de Vincent'e ve bürosuna astığı tabloya karşı çıkan iş arkadaşına yardımcı olabilirdi. Veya işçilerin zihnini meşgul eden genel bir konu da felsefi bir sunuş için uygun konu olabilir. Üzerlerini örten ve terfilerini önleyen şu "cam tavan" konusunda kaygılanıp, bunu nasıl kırabileceklerini bilmek isteyen kadın yönetici grupları için ben, felsefe atölyeleri düzenliyorum. İncitme ile zarar vermeyi artık birbirinden ayırt edemeyen çalışanlar için "duyarsızlık eğitimi" atölyeleri yönetiyorum. Etik bütünlük ve ahlaki saygınlık konularında, işgücünde gittikçe artan cinsel ve etnik tabanlı farklılıklardan doğan anlaşmazlıkların yükünü azaltmaya ya da önüne geçmeye yarayan atölye çalışmaları yürütüyorum.

Bütün bu felsefi etkinliklerin, işi ve hayatı en az miktarda sürtüşmeyle, en yararlı hale getirme konusunda kritik önemi vardır. Yeni bin yılın başında, artık yeşil duvar kağıdı, fon müziği, grup terapisi ve yatıştırıcı ilaçlar sayesinde işi sağlama bağlayabileceğimiz noktayı çoktan geçmiş bulunuyoruz. Amerikalılar felsefi düşünüşe daha yatkın hale geldiklerine göre, Amerikan şirketlerinin de onlara ayak uydurmaları gerekir. Aslında belki de bu yolda öne düşmeliler.

SONSÖZ

Ne kadar serbest yaşadığımız hem siyasi düzenimize, hem de bu düzenin özgürlüklerini koruma konusunda tetikte olmamıza bağlıdır. Ne kadar uzun yaşayacağımız hem genetik yapımıza, hem de sağlık hizmetlerimizin niteliğine bağlıdır. Ne kadar iyi yaşadığımız –yani ne kadar anlayışlı, ne kadar mertçe, ne kadar erdemli bir şekilde, ne kadar keyifli, ne kadar sevgi ile yaşadığımız– ise hem felsefemize, hem de bu felsefeyi başka her şeye uygulama biçimimize bağlıdır. Sorgulanmış bir hayat, daha iyi bir hayattır ve erişilebilirdir. Platon'u deneyin, Prozac değil!

BÖLÜM IV

EK KAYNAKLAR

EK A

Filozofların Geçit Töreni

Aşağıda, fikirlerini felsefi danışmanlıkta yararlı bulduğum altmış küsur filozofun ve bu kitapta adı geçen klasik eserlerinin kısa bir listesi verilmiştir. Benim burada adını anmadığım birçok başka filozof daha vardır. Ama burada en önemli olanlarından bazılarını bulacaksınız.

ARISTOTELES, İ.Ö. 384 – 322
Yunan filozof, bilimadamı ve doğalcı
İlgilendiği Konular: mantık, metafizik, etik
Savları: Orta Yol (ideal ve davranışlarda aşırı uçlardan kaçınmak)
Başyapıtları: *Metafizik, Nikomakhos'a Etik*
Platon'un Akademi'sinde bir öğrenci olarak Aristoteles'in esas ilgi alanı doğal görüngülerin gözlemlenmesiyle kazanılan bilgiydi. Varlıkları sınıflandırmaktan hoşlanıyordu (hatta *Kategoriler* adlı bir de kitap yazdı). Mantık ilminin temellerini attı, birçok başka bilim alanına öncülük etti. Büyük İskender'e de özel öğretmenlik yaptı. Aristoteles yaklaşık iki bin yıl boyunca "Filozof" olarak bilinirdi.

AUGUSTINE, 354 – 430
Kuzey Afrikalı filozof ve teolog
İlgilendiği Konular: ilk günah
Savları: Kurtuluş bu dünyada değildir.
Başyapıtları: *İtiraflar, Tanrı'nın Şehri*
Hippo Piskoposu ve bir Platoncu olan Augustine, 410 yılında Vizigotlar Roma'yı yağmalandığında tesadüfen oradaydı. Oysa Roma çoktan Hıristiyanlığa geçmişti ve bu yüzden Tanrı'nın koruması altında olması gerekiyordu. Augustine ilk günah doktrinini geliştirerek bu çelişkiyi giderdi. *İtiraflar*'ındaki bir duasıyla da ünlüdür: "Beni iffetli kıl... ama daha değil."

MARCUS AURELIUS, 121 – 180
Roma İmparatoru ve stoacı bir düşünür
İlgilendiği Konular: stoacılık
Savları: Diğer insanların sizden alabileceklerine fazla değer yüklemeyin.
Başyapıtları: *Meditasyonlar*
"Bir sarayda bile, iyi yaşamak mümkündür." Marcus Aurelius çok mutlu

bir imparator değildi ama stoacı düşünüş tarzıyla kendini teselli etti. İnsanlar "olayları felsefi açıdan ele almak" dediklerinde genelde stoacı düşünüş tarzını kastederler, yani dünyevi acı ve hazlara aldırmadan.

FRANCIS BACON, 1561 – 1626
İngiliz filozof ve politikacı
İlgilendiği Konular: deneycilik
Savları: Bilgi güçtür.
Başyapıtları: *Novum Organum, Öğrenmenin İlerleyişi*
Bilimsel devrimin manevi babası, Bacon gözlemlenen görüngülerin spesifik örneklerinden yola çıkarak yapılan genellemelerle bilimsel yasa ya da deneylerle test edilebilecek teorilere varılabileceğini savundu. Yine kendi deneylerinden birinde, Hampstead Heath'de tavuk dondurma deneyini yürüttükten sonra zatürree olarak öldü.

SIMONE DE BEAUVOIR, 1908 – 1986
Fransız filozof ve feminist
İlgilendiği Konular: varoluşçuluk, feminizm
Savları: Ahlaki sorumluluk, cinsiyetler arasındaki doğal farklılıklar.
Başyapıtları: *İkinci Cins, Belirsizliğin Etiği*
Simone de Beauvoir, Jean-Paul Sartre'ın ruh eşi olduğu kadar onun varoluşçuluk akımını da canı gönülden destekliyordu. İnsan cinsiyetleri arasındaki farklılıklara ve bu farkların sosyal sonuçlarına dair anlaşılır ve felsefi yazılar da yazdı.

JEREMY BENTHAM, 1748 – 1832
İngiliz filozof
İlgilendiği Konular: yararcılık
Savları: en çok sayıda insanın en büyük mutluluğu
Başyapıtları: *Ahlak ve Yasamanın Temellerine Giriş*
Yararcılık akımının kurucusu olan Bentham'ın öncelikle savunduğu şey, hareketlerden etkilenenler için acıyı azaltıp hazzı artırıyorsa o hareketlerin ahlaki olduklarıydı. Buna "haz hesabı" denir. Bentham'ın mumyalanmış kemikleri, kendisinin Londra'da kurduğu University College'ın manastırında teşhir edilmektedir. Kalıntıları her yıl vasiyetine uygun olarak parlamentoya taşınarak "mevcut fakat oy kullanmıyor" şeklinde kaydı tutulmaktadır.

HENRI BERGSON, 1859 – 1941
Fransız filozof ve hümanist, 1927 Nobel Edebiyat Ödülü'nün sahibi
İlgilendiği Konular: dirimselcilik, devimselcilik (dinamizm)
Savları: élan vital ("yaşam gücü" bilim tarafından açıklanamaz)

Başyapıtları: *Yaratıcı Evrim*
Bergson dünyaya mekanik ya da materyalist bakış yollarını eleştirdi, onun yerine yaşama karşı daha ruhani (ama dini olması şart olmayan) bir yaklaşımın gerektiğini savundu.

GEORGE BERKELEY, 1685 – 1753
İrlandalı filozof ve piskopos
İlgilendiği Konular: idealizm
Savları: Olmak anlaşılmaktır.
Başyapıtları: *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine, Hylas ve Philonous Arasında Geçen Üç Diyalog*
Berkeley gerçekliğin zihinler ve zihinlerin yarattığı fikirlerden oluştuğunu savunarak maddi şeylerin bağımsız varoluşlarını reddetti. Şeyler sadece kavrandıkları sürece varolurlar. Böylece Berkeley, Buda'nın görüngüleri zihnin yarattığına dair öğretisine yaklaştı.

BHAGAVAD GITA (Kutlu Ezgi), İ.Ö. 250 – Miladi 250
Eski Hint Epik Şiiri, Mahabharata'nın altıncı kitabı, yazarı bilinmiyor (Vyasa'nın mistik varoluşuna atfedilmiştir)
İlgilendiği Konular: ruhani farkındalık, sağlıksız arzunun giderilmesi, görev, karma
Savları: Atman Brahma'ya eşittir: kişisel ruhunuz ilahi evrensel ruhun bir parçasıdır.
Bhagavad Gita (Kutlu Ezgi); insan acıları, acıların sebepleri ve çareleri üzerine birçok yararlı bilgi ile doludur. Reenkarnasyon ve kozmik bilince doğru giden ruhani bir yolda ilerleme ile ilgili klasik doktrini benimser.

ANICIUS BOETHIUS, 480 – 524 DOLAYLARI
Romalı filozof, teolog ve konsül
İlgilendiği Konular: Platonculuk, Hıristiyanlık, Putperestlik
Savları: Bütün şeylere bir bakış açısı kazanmak için felsefenin kullanımı.
Başyapıtları: *Felsefenin Tesellisi*
Romalı bir aristokrat olan Boethius, gözden düşüp ölüm cezasına çarptırılmadan önce hatırı sayılır bir güç elde etmişti. Hapishanede infazını beklerken başyapıtını kaleme aldı, bu eser kalıcı ve ilham veriei bir çalışma olarak günümüze kadar ulaşmıştır.

MARTIN BUBER, 1878 – 1965
Alman – Musevi filozof ve teolog
İlgilendiği Konular: insan ve insan – ilah ilişkileri
Savları: Ben – Şey'e karşı Ben – Sen
Başyapıtları: *I and Thou*

Buber'e göre ilişkiler; ya eşitler arası ortak ve iki taraflı bağlantılardır ya da birinin diğerinin üzerinde bir dereceye kadar kontrolü olan özne – nesne ilişkileridir. İnsanlar ya da insanlar ve Tanrı arasındaki ilişkiler ilk sıralarda olmalıdır. (Ben – Şey'in aksine Ben – Sen)

BUDDHA (SIDDHARTA GAUTAMA), İ.Ö. 563 – 483
Hint bilge ve öğretmen
İlgilendiği Konular: Budizm
Savları: Acının üstesinden nasıl gelindiği.
Başyapıtları: *Dört Asil Gerçek, Dhammapada ve öğrencileri ile takipçileri tarafından kaleme alınan birçok Sutras (Öğretiler)*
Buddha "aydınlanmış olan" ya da "gerçeğin farkına varmış olan" anlamına gelen bir unvandır. Siddharta Gautama Budizm'in kurucusuydu. Onun Hint tanrıbilimi/felsefesinin geleneklere aykırı bir kolunu kapsayan öğreti ve uygulamaları; dini boş inanışlara kapılmadan anlamlı, yararlı, sevecen ve acısız bir hayat yaşamanın en berrak yolunu gösterir. Ama yine de bazı insanlar Budizm'i bir din olarak uygularlar. Her durumda Budizm felsefesinin ruhu saftır.

ALBERT CAMUS, 1913 – 1960
Fransız romancı ve filozof, 1957 Nobel Edebiyat Ödülü'nün sahibi
İlgilendiği Konular: varoluşçuluk
Savları: Evren zalim ya da anlamsız olsa bile doğru olanı yap.
Başyapıtları: *Yabancı, Veba*
Camus'nün roman ve hikâyeleri, insanın bireysel özgürlük ve hareketlerinin ötesinde hiçbir şeye inanmama deneyimini ve bu şekilde düşünmenin ahlaki etkilerini araştırır.

THOMAS CARLYLE, 1795 – 1881
İskoçyalı tarihçi ve sosyal eleştirmen
İlgilendiği Konular: bireycilik, romantizm
Savları: Başarı bireyseldir.
Başyapıtları: *Kahramanlar Üzerine, Hero-worship and the Heroic in History*
Eski bir Kalvinist olan Carlyle, dünyanın dinamik bir görüntüsünü elde etmek için kullanılan mekanik ya da yararcı dünya görüşü yöntemlerini reddetti. Sıradan olayların etkisi ve kitlelerin irade gücüne karşı duran "güçlü tek bir adam" m bireysel ahlakına inandı. İlginç bir şekilde, hiçbir sahtekârın büyük bir dine ulaşamayacağına da inandı.

CHUANG TZU, İ.Ö. 369 – 286
Çinli Bilge – filozof, Lao Tzu'dan sonra ikinci ünlü Taocu
İlgilendiği Konular: Taoculuk ("Yol"u, şeylerin doğal düzenini anlamak)
Savları: wu – wei (eylemsiz eylem) ile ulaşmayı öğrenmek
Başyapıtları: *Chuang Tzu'nun Tüm Çalışmaları*
Chuang Tzu örnek alınacak bir Taocu idi ama kendini pek de Taocu olarak nitelendirmezdi. Cömert ve doğru, neşe dolu, mücadeleden uzak, sosyal ve medeni düzenlerden bağımsız bir hayat yaşamanın yollarını aradı.

KONFÜÇYÜS (KUNG FU TZU), İ.Ö. 551 – 479
Çinli filozof, öğretmen ve hükümet görevlisi
İlgilendiği Konular: Konfüçyüsçülük
Savları: Ritüel, hizmet ve görev yardımıyla yolu takip etmek.
Başyapıtları: *Konuşmalar*
Konfüçyüs hükümeti güçten çok erdemle korudu. Onun görüşüne göre mutluluk sadece toplumsal değil bireysel yaşamda da mükemmeliyetçiliğin peşinde koşarak elde edilirdi. Kendini Tanrı'ya adama, saygı, dini ritüeller ve doğruluğu muntazam bir yaşamın bileşenleri olarak el üstünde tuttu. Onun Çin kültürüne olan etkileri, Aristoteles'in Batı'daki etkileriyle karşılaştırılabilir, hatta onun etkisi Aristoteles'inkine oranla çok daha güçlü olabilir.

RENE DESCARTES, 1596 – 1650
Fransız filozof ve matematikçi
İlgilendiği Konular: kuşkuculuk, ikicilik
Savları: "Düşünüyorum, öyleyse varım."
Başyapıtları: *Meditasyonlar, Yöntem üzerine Konuşma*
Modern felsefenin kurucularından olan Descartes bize akıl ve özdek (Descartes Düalizmi) arasındaki farkı verdi. Bilginin temeli olarak, kuşku yoluyla kazanılan kesinliğin önemini vurguladı. Tüm bilimleri bir bilme sistemi altında birleştirebilmek için uğraştı. İsveç Kraliçesi Catherine'e özel öğretmenlik yaptı.

JOHN DEWEY, 1859 – 1952
Amerikalı filozof, eğitmen ve sosyal reformcu
İlgilendiği Konular: Pragmacılık
Savları: sorgulama kendini doğrulamadır.
Başyapıtları: *Felsefede Yeniden Yapılanma, Deneyim ve Doğa, Kesinlik Arayışı*
Dewey pragmatik, bilimsel ve demokratik idealleri daha da popüler hale getirdi. Eğitmenlerin alışılmış bilgi aktarımını gerçekleştirmek yerine sorgulama sürecine değer vermelerini sağlamanın yollarını aradı. Daha sonra

yirminci yüzyıl Amerikan eğitiminde trajik bir şekilde Dewey'in felsefesinde aşırıya kaçılarak, bilgi ve barbarlığın alışıldık aktarımının sonuçta bir canavara dönüşmesine sebep olundu.

ECCLESIASTES, İ.Ö. 3. YY DOLAYLARI

İsrail'de bir Kral (Hebrew Koheleth), bazen Süleyman ile bir tutulmuştur

İlgilendiği Konular: yaşamın amacı ve ilerleyişi

Savları: "Hepsi kendini beğenmişlik ve rüzgârın alıp götürdüğü için çabalamaktır."

Başyapıtları: *Ecclesiastes (Eski Ahit'in bir kitabı)*

Ecclesiastes, insanın bencilliği ve ölümlülüğü konusuyla ilgileniyordu. Eserleri hem iyimser hem de kötümser bir şekilde yorumlanabiliyordu, ama onların fazla haz düşkünü olduklarını düşünen hahamlar tarafından zaman zaman yasaklandılar. Ecclesiastes, romancılara kitap adları konusunda ilham kaynağı olmuştur (Dünya Duruyor, Güneş de doğar gibi). The Byrds'e ünlü şarkıları "Turn, turn, turn"ün sözlerini o kazandırmıştır. Ayrıca birçok özlü sözüyle de ünlüdür (örneğin, "Güneşin altında yeni hiçbir şey yok" ve "Ekmeğinizi suya bırakın").

EPICTETUS, 55 – 135 DOLAYLARI

Romalı filozof ve öğretmen

İlgilendiği Konular: stoacılık

Savları: (Erdem gibi) Tamamamen kendi kontrolünüzde olan şeylere bağlılık.

Başyapıtları: *Konuşmalar, Enchiridion*

Marcus Aurelius'a özel öğretmenlik yapmış ve özgürlüğüne kavuşturulmuş bir köle olan Epictetus tevazu, hayırseverlik, otokontrol ve aklın bağımsızlığı konularına odaklandı. Hizmet ettiği imparatordan daha serinkanlı olduğu söylenirdi.

EPİKÜR, İ.Ö. 341 – 270

Yunan filozof ve öğretmen

İlgilendiği Konular: pratik bilgelik

Savları: Tefekkürün haz düşkünlüğüne üstünlüğü.

Başyapıtları: *Doğa Üzerine (Bazı parçaları hayatta kalmayı başarmıştır), De Rerum Natura (Epikür felsefesini yansıtan Lucretius'un şiiri)*

Epikür felsefesi her nasılsa hazcılık ile karıştırılmış olsa da ("Ye, iç ve mutlu ol, çünkü yarın öleceğiz") Epikür aslında arkadaşlık ve estetiğin peşinden koşmak gibi daha ılımlı zevkleri savunmuştur. İlk komünlerden birini (The Garden – Bahçe) kurmuş ve felsefeyi yaşam için pratik bir rehber olarak görmüştür. Hippilerin ilki o olabilir.

KHALIL GIBRAN, 1883 – 1931
Lübnan asıllı Amerikalı şair ve filozof
İlgilendiği Konular: Arap Romantizmi
Savları: Hayal gücü, duygu, doğanm gücü.
Başyapıtları: *Peygamber*
Gibran'ın felsefi tefekkür ve özlü sözler kitabı genç yetişkinlerin en sevdiği kitaplardan olmuştur.

KURT GÖDEL, 1906 – 1978
Çek – Alman – Amerikalı matematikçi, mantıkçı ve filozof
İlgilendiği Konular: eksiklik teoremleri
Savları: Her şeyin doğru ya da yanlış olduğu ispatlanamaz.
Başyapıtları: *On Formally Undecidable Propositions of Principia Mathematica and Related Systems 1*
Kurt Gödel 1931'de tüm matematik ya da mantık sorularının cevaplanamayacağını ispatlayabilmişti. Bu da usçu kusursuzluk ve mutlak bilgi arayışına noktayı koydu. Gödel Amerika'ya göç ettikten sonra daha ileri çalışmaları için Princeton Enstitüsü'nde Einstein'a eşlik etti ve zaman yolculuğunun imkânsız olmadığını ispatladı. Bir Amerikan vatandaşı olmasının arifesinde anayasada bir diktatörün yönetimi yasal olarak ele geçirmesine imkân verecek bir hata buldu. Arkadaşı Oskar Morgenstern, kendi yemin töreninde yargıcın dikkatini bu konuya çekmemesi konusunda onu ikna etti.

THOMAS GREEN, 1836 – 1882
İngiliz filozof
İlgilendiği Konular: idealizm
Savları: Gerçek olmak, diğer şeylerle bağlantıda olmak demektir.
Başyapıtları: *Hume'un çalışmasının kendi düzenlediği baskısı, Prolegomena to Ethics*
Green deneycilerin aksine, aklı sadece kavrayış, duygular ve deneyimlerin bir deposu olmaktan çok; ilişkiler, kararlar, hareketler üretebilme yeteneğine sahip usçu farkındalığın bir sandalyesi olarak gördü. Tüm inançlarımızın birbirine bağımlı olduğuna dair fikri Quine'in ünlü "inançlar ağı"na öncülük etti.

GEORG WILHELM FRIEDRICH HEGEL, 1770 – 1831
Alman filozof
İlgilendiği Konular: tarih, politika, mantık
Savları: Ussal bir şekilde düzenlenmiş bir toplumda kişisel farkındalık olarak özgürlük.

Başyapıtları: *Tinin Görüngübilimi, Hegel Mantığı, Felsefi Bilimler Ansiklopedisi Taslağı, Doğrunun Felsefesi*
Hegel özgürlük, tarihi gelişim, kişisel farkındahğın dengesizliği ve diğer insanların kabulüne olan bağımlılığı gibi geniş bir yelpazesi olan fikirleriyle geçmişte etkili bir filozof olduğu gibi bugün de etkisini korumaya devam etmektedir. Ne yazık ki Hegel Marx ve Engels'i de etkilemiş, bu sebeple de totaliter doktrinler yüzünden farkında olmadan müdafi haline gelmiştir.

EFESLİ HERACLITUS, İ.Ö. 480'DEN SONRA ÖLMÜŞTÜR

Yunan Filozof
İlgilendiği Konular: değişim
Savları: Her şey akışkan durumundadır; aynı nehre iki kez giremezsiniz
Başyapıtları: *Evren Üzerine (bazı parçaları hayatta kalmayı başarabilmiştir)*
Heraclitus zıtların birliğinin bir savunucusu ve dünyada bir güç düzenleyicisi olarak gördüğü logos'un (sebep ya da bilgi) taraftarı olmuştur.

HILLEL, İ.Ö. 70 – Miladi 10

Babil doğumlu haham, âlim ve hukukçu
İlgilendiği Konular: ahlaklılık, kendini Tanrı'ya adama, tevazu
Savları: "Sizin sevmediğiniz şeyi, komşunuza yapmayın."
Başyapıtları: *Hillel'in Yedi Kuralı (Museviliğin pratik uygulamaları)*
Hillel, Talmud'un ilk kısmını düzenleyenlerden biriydi, eski yazıların serbest bir şekilde yorumlanması gerektiğini savundu. Büyük bir bilge olarak ona saygı duyuluyordu, öğrencileri nesiller boyu Musevilik'in ilkelerini belirlemişlerdir.

THOMAS HOBBES, 1588 – 1679

İngiliz Filozof
İlgilendiği Konular: materyalizm, otorite taraftarlığı
Savları: İnsanlar doğaları gereği "herkese ve her şeye karşı" savaş halindedir ve "onları dehşete düşürecek" ortak bir güce ihtiyaç duyarlar.
Başyapıtları: *Leviathan*
Thomas Hobbes politik bilim ve deneysel psikoloji alanlarının kurucusuydu. Aristoteles'ten bu yana en büyük filozof kendisiydi ve bunu o da biliyordu. Mezar taşına "Burada gerçek bir felsefe taşı yatar" yazılmasını istedi. İnsanların son derece bencil, vahşi tutkularla dolu, kolayca yanlış yönlendirilebilen, açık bir şekilde güce aç, bu sebeple de oldukça tehlikeli yaratıklar olduğu yönündeki düşünceleri pek rağbet görmedi ama belli ki sağlıklıydı. Politikanın, tanrıbilimin bir kolu olmaması gerektiğini ve yalnızca güçlü bir hükümetin şiddet ve anarşiyi önleyebileceğini savundu.

Birçok düşman edindi. Felsefesi Freudian psikolojiye öncülük etti ve Rousseau'nun liderlik ettiği romantik karşıt hareketi tetikledi. İngiliz İç Savaşı sırasında gönderildiği sürgünde Prens II. Charles'a özel öğretmenlik yaptı ama ona politik talimatları aktarması yasaklanmıştı.

DAVID HUME, 1711 – 1776

İskoç filozof

İlgilendiği Konular: deneycilik

Savları: "Tüm fikirlerimiz izlenimlerimizden kopyalanmıştır."

Başyapıtları: *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*

Önemli kuşkucu deneycilerden olan Hume'un lakabı "kâfir" idi. Platon'un aksine o, hiçbir fikrin doğuştan olmadığına inanıyordu. Kişisel gerçekliği, neden ve sonucun gerekliliğini, değerlerin kaynağının durumlar olduğunu da reddetti. Tüm bunlar onun bir süre için sevilmemesine sebep oldu. Metafizik çalışmaların yakılması gerektiğini savundu, kendini uzun yürüyüşler, içki ve kumarla teselli etti.

I CHING (DEĞİŞİMLER KİTABI), İ.Ö. 12. YY DOLAYLARI

Antik Çin bilgelik kitabı, yazar(ları) bilinmiyor

İlgilendiği Konular: Tao, pratik bilgelik

Savları: Hareketlerimizde aptalca olanın yerine bilgece olanları nasıl seçeriz?

I Ching kişisel, ailevi, sosyal ya da politik durumların; bilgelerin anlayıp karar verme aşamasında hesaba kattıkları doğal birtakım yasalara uygun olarak değişip şekillendiğini savunur. Tao'ya uygun olarak hareket ettiğinde insan, doğru zamanda doğru olanı yapar ve böylece herhangi bir durumdan mümkün olan en iyi şekilde yararlanır. Ben, I Ching'i yaklaşık otuz yıldır danışmanlıkta kullanıyorum ve bundan pişmanlık duymamı gerektirecek bir tek olay dahi yaşamadım.

WILLIAM JAMES, 1842 – 1910

Amerikalı psikolog ve filozof

İlgilendiği Konular: Pragmacılık

Savları: "nakit – değer" (Bir fikir ne kadar üretici olduğuna bakılarak yargılanmalıdır.)

Başyapıtları: *Psikolojinin Prensipleri, Dini Deneyimin Çeşitliliği*

James, felsefeye karşı pratik bir yaklaşım (Pragmacılık) edinip yararlı sonuçları varsa bir fikrin "doğru" olduğuna inanarak felsefe ve psikolojiye olan iki taraflı ilgisini açığa çıkarmıştır. Hem psikolojiye deneysel yaklaşımların gerekliliğini hem de bunların kendi deneyimleri üzerindeki çözümsel yansımalarını vurgulamıştır.

CYRIL JOAD, 1891 – 1953
İngiliz filozof ve psikolog
İlgilendiği Konular: bütüncülük, hümanizm
Savları: Evren bizim hayal ettiğimizden çok daha zengin, esrarengiz ve düzenlidir.
Başyapıtları: *Modern Düşünce Rehberi, Savaş Zihniyetinde Seyahat*
Joad, birçok ve sayısına eşdeğer oranda da kazanç sağlamamıza yarayacak sorgulama süreci yardımıyla anlayışımızı zenginleştirebileceğimize inanan ama üzücü bir şekilde ihmal edilmiş bir filozoftur. Ona göre bu sorgulama süreçleri mantıksal, matematiksel ya da bilimsel olabilirdi ama aynı zamanda estetik, etik ve ruhsallardı. Büyük bir ahlakçı ve hümanist olarak insan karmaşalarının felsefe ve psikolojisine de ilgi duydu.

CARL JUNG, 1875 – 1961
İsveçli Psikanalist ve filozof
İlgilendiği Konular: kolektif bilinçsizlik, eşzamanlılık
Savları: Nihai (ruhani) bir hedefe doğru geliştirici bir yolculuk.
Başyapıtları: *Psikolojik Türler, Eşzamanlılık*
Jung aslen Freud'un taraftarı ve mirasçısıydı ama büyük bir felsefi olguda onunla yollarını ayırdı. Freud her nevroz ya da psikoz için biyolojik bir neden olduğunu varsayarken Jung, psikolojik sorunların çözülmemiş ruhsal sarsıntıların bir belirtisi olduklarına inandı. Jung I Ching (Wilhelm – Baynes baskısı) ve Tibet Ölüler Kitabı (Evans – Wentz baskısı) hakkında önemli bilgileri kaleme alarak bu muhteşem çalışmaları Batı dünyası için daha kolay ulaşılabilir bir hale getirdi.

IMMANUEL KANT, 1724 – 1804
Alman filozof
İlgilendiği Konular: eleştirel felsefe, ahlaki teori
Savları: Mutlak tahakkum ("Sadece evrensel bir yasa haline gelebilecek kurallara uygun olarak hareket edin.")
Başyapıtları: *Arı Usun Eleştirisi, Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*
Kant usun sınırlarından emin olmaya çalışan çok etkili bir usçuydu. Daha yüksek prensiplere sahip olabilmek için ahlaklı olmanın görevimiz olduğu ve sonuçlar hakkında önceden tahminde bulunmama teorisi, dindar olmayan idealistler için zorlayıcıydı.

SØREN KIERKEGAARD, 1813 – 1855
Danimarkalı filozof ve teolog
İlgilendiği Konular: varoluşçuluk
Savları: Özgür irade, bireysel seçimler.
Başyapıtları: *Either/or, Ölümcül Hastalık Umutsuzluk*

İlk varoluşçu olan Kierkegaard, Hegel'in sistematik felsefesine de organize bir dine de karşı çıktı. Onun görüşüne göre, insan yargısı eksik, öznel ve sınırlıydı ama aynı zamanda seçim yapmada özgürdük ve seçimlerimizden de bizler sorumluyduk. Sadece araştırarak ve esas endişelerimizin üstesinden gelerek cehaletimiz dahilinde özgürleşebilirdik.

ALFRED KORZYBSKI, 1879 – 1950

Polonya asıllı Amerikalı filozof

İlgilendiği Konular: genel anlambilim

Savları: İnsanlar eşsiz bir şekilde zamanın farkındadırlar ("zamanı-bağlayan" hayvanlar). Geleneksel sosyalizasyon ve dil gereksiz karmaşaları ilerletir.

Başyapıtları: *Bilim ve Akıl Sağlığı, Manhood of Humanity*

Korzybski, insan hayvanını kendi kolektif çocukluk şartlarında gözlemleyen ve sonunda bir tür olarak insanı olgunlaştırabilmemiz için yollar öneren ihmal edilmiş ama önemli bir diğer filozoftur. Dilin yapısının ve düşünce ahşkanlıklarının yıkıcı duyguları nasıl tetiklediğini açıkladı ve düşünüşümüzü yeniden yapılandırmak için yollar araştırdı.

LAO TZU, İ.Ö. 6.YY DOLAYLARI

Çinli filozof

İlgilendiği Konular: Taoculuk

Savları: Zıtların tamamlayıcılığı, mücadele olmaksızın ereğe ulaşma, uyumlu ilişkiler

Başyapıtları: *Tao Te Ching (Yol ve Gücü)*

Lao Tzu'nun kimliği ve yaşadığı yüzyıl hâlâ belirsizdir ama Yol'a uygun bir yaşam hakkındaki fikirleri her halükârda etkili ve güçlüdür. Felsefesini emekli olduktan sonra yazan kıdemli bir devlet çalışanı olduğu, bölgeden ayrılmasına aksi takdirde izin vermeyen bir sınır görevlisinin emrine uymak zorunda kaldığı düşünülmektedir. Gerçekten muhteşem bir felsefi rehber yazmış, böylece de Taoculuk'u kurmuştur.

GOTTFRIED WILHELM LEIBNIZ, 1646 – 1716

Alman Matematikçi, filozof ve tarihçi

İlgilendiği Konular: usçuluk

Savları: Bu, tüm olası dünyaların en iyisidir.

Başyapıtları: *İnsan Anlayışı ile ilgili Yeni Makaleler, Theodicy, Monadologie*

Voltaire, *Candide* adlı romanında Dr. Pangloss karakteri aracılığıyla Leibniz'in bu dünyanın "tüm olası dünyaların en iyisi" yönündeki inanışını hicvederken, Leibniz her şeyin gerçekleşmesinde birçoğunu bizim anlamadığımız bir dizi yeterli sebebin olduğuna inandı. Leibniz (Newton ile

aynı zamanda) hesabın icadına katkıda bulundu, çift sayı kavramını geliştirdi. Özgür iradeye inandı.

JOHN LOCKE, 1632 – 1704
İngiliz filozof ve fizikçi
İlgilendiği Konular: deneycilik, bilim, politika
Savları: Deneyim bilginin temelidir; insan aklı doğumda bir tabula rasa(boş levha)dır.
Başyapıtları: *İnsan Anlayışı ile ilgili Makaleler, Hükümet Üzerine İki Bilimsel İnceleme*
Locke İngiliz deneycilerinin en önemlilerinden biridir. Aslen bir fizikçi olan Locke, Shaftesbury Kontu'nun karnındaki bir çıbanın cerahatini çıkarmak için bir boruyu ilk kez kullanarak hayatını kurtardı. Bu da ona, onun felsefi tavsiyelerine başvuran güçlü insanların desteğini kazandırdı. Locke politik olarak, İngiltere'de kendisini zamanın ötesine taşıyan ve henüz olgunlaşmamış Amerikan politik düşüncesi üzerinde oldukça etkili olan bireysel özgürlükleri ve anayasal kuralları savundu.

NICCOLO MACHIAVELLI, 1469 – 1527
İtalyan devlet adamı
İlgilendiği Konular: politik felsefe
Savları: Başarılı bir lider olmak için geleneksel ahlak kurallarını düşünmeden ne gerekiyorsa yapmalısınız
Başyapıtları: *Prens*
Zamanında şok tesiri yaratan gerçekçilik akımının yanında, Machiavelli dünyanın ahlaki bir yer olmadığını ve özellikle de politikanın etik bir yatırım olmadığını beyan etti. Bertrand Russell *Prens*'i "gansterler için bir el kitabı" olarak tanımladı ama ben olsam onun daha çok Kuklalar için Despotluk Rehberi olduğunu söylerdim.

JOHN MCTAGGART, 1866 – 1925
İngiliz filozof
İlgilendiği Konular: idealizm
Savları: Gerçeklik maddeden fazlasıdır.
Başyapıtları: *Varoluşun Doğası*
McTaggart Tanrı'nın olmadığına ama bireysel ölümsüzlüğün varolduğuna inanıyordu. Zaman felsefesi (B – Dizisi) insana zamana direnen bir kalıcılık düşüncesi kazandırır.

JOHN STUART MILL, 1806 – 1873
İskoç filozof, ekonomist ve politikacı
İlgilendiği Konular: yararcılık, özgürlükçülük, eşitlikçilik

Savları: Bireysel özgürlük.
Başyapıtları: *Özgürlük Üzerine, Yararcılık, Bir Mantık Sistemi, Kadınların Boyun Eğişleri Üzerine*
Mill bireysel özgürlük kısıtlamalarına ancak diğer insanlara gelebilecek zararları önlemek için izin verilebileceğini düşündü; konuşma özgürlüğü, bireysel sorumluluklar ve sosyal eşitlikçilik konularının ateşli bir savunucusuydu. Mill iyiliğin tek ölçütünün haz olduğunu düşünmediğinden onun yararcılık düşüncesi Bentham'ınkinden farklıydı. "Sokrates'ın tatmin olmaması bir domuzun tatmin olmasından daha iyidir" iddiasında bulundu.

GEORGE EDWARD MOORE, 1873 – 1958

İngiliz filozof
İlgilendiği Konular: çözümsel felsefe, idealizm
Savları: "Sağduyunun savunması"; iyilik belirlenemez ama sezgisel olarak anlaşılır.
Başyapıtları: *Principia Ethica*
Moore en çok sözde doğalcı mantık hatası, yani mevcut herhangi bir nesne ya da eşya yardımıyla iyiyi tanımlamaya ya da herhangi bir şekilde ölçmeye kalkıştığımızda yaptığımızı iddia ettiği hata ile ünlüdür. Bununla beraber Moore, iyilik tam olarak tanımlanamasa bile hareketlerin doğru ya da yanlış olabileceğini iddia etti.

IRIS MURDOCH, 1919 – 1999

İngiliz filozof ve romancı
İlgilendiği Konular: din ve ahlak ilmi
Savları: Parçalanmış bir dünyada iyilik ve amaca eski mevkilerinin kazandırılması.
Başyapıtları: *İyiliğin Egemenliği*
Murdoch yirminci yüzyıl dünyasındaki anlam ve ahlak eksikliğine panzehir olarak Platonculuğu yeniden canlandırdı. Felsefesini öncelikle ve sanatsal bir biçimde romanlarına işledi.

LEONARD NELSON, 1882 – 1927

Alman filozof
İlgilendiği Konular: usçuluk ve deneyciliğin sentezi
Savları: Evrensel bir kavrayışa ulaşmak için kendi deneyimlerimizi kullanabiliriz.
Başyapıtları: *Sokratesçi Yöntem ve Eleştirel Felsefe*
Nelson Sokratçı Diyalog teorisini ve yöntemini geliştirerek felsefi uygulamaya paha biçilmez bir katkıda bulundu. Nelson'un Sokratesçi Diyalogu doğru uygulandığında "Özgürlük nedir?", "Bütünlük nedir?" ve "Sevgi nedir?" gibi evrensel bazı sorulara kesin cevaplar bulunmasını sağlar.

JOHN VON NEUMANN, 1903 – 1957

Macar asıllı Amerikalı matematikçi ve filozof

İlgilendiği Konular: oyun teorisi, hesaplama, fizik

Savları: Riskli, her durumda sorun yaratabilecek olan ya da belirsizlik durumunda verilecek kararların hangisinin en iyisi olduğu oyun teorisi sayesinde çözülebilir.

Başyapıtları: *Oyunlar ve Ekonomik Davranış Teorisi (Oskar Morgenstern ile)*

John von Neumann matematik, hesap teorisi ve kuantum mekaniği de dahil olmak üzere birçok alana eşsiz katkılarda bulundu. (Morgenstern ile) geliştirdiği oyun teorisi; felsefe, sosyoloji, biyoloji, ekonomi, politik bilimler ve elbette felsefi danışmanlık alanlarında uygulamaları olan matematiğin tamamen yepyeni bir kolunun doğmasını sağladı.

FRIEDRICH NIETZSCHE, 1844 – 1900

Alman filozof

İlgilendiği Konular: geleneklere aşırı karşılık

Savları: Güç istemi, insana karşı insanüstü.

Başyapıtları: *Böyle Buyurdu Zerdüşt, İyinin ve Kötünün Ötesinde, Ahlakın Soy Kütüğü Üstüne*

Filozof, şair, peygamber ve frengili bir insan olan Nietzsche nadiren vurdumduymaz olmuştur. Toplumu eleştirdi ve Hıristiyanlığı kölelerin dini olarak gördü. Geleneksel ahlak yargılarını değiştirecek bir Übermensch(üstinsan)ın ortaya çıkacağını savundu, bu fikri Naziler tarafından feci şekilde kötüye kullanıldı. Ama fikirleri aynı zamanda, politikaları diğer aşırı uca doğru meyleden postmodernizm yanlılarına da cazip gelmiştir. Bu Nietzsche'nin zekâsına (ya da olası çılgınlığına) bir vasiyettir. Bir sürü özlü söz kaleme aldı ve düşünce için kışkırtıcı yemekler pişirdi (Örneğin, "Tanrı öldü," "Socrates ayak takımındandı").

CHARLES SANDERS PEIRCE, 1839 – 1914

Amerikalı filozof ve bilimadamı

İlgilendiği Konular: pragmacılık

Savları: Gerçek sonunda hepimizin hemfikir olduğu bir düşüncedir ve nesnel bir gerçekliği temsil eder.

Başyapıtları: *Collected Papers*

Peirce, daha sonra Dewey ve James tarafından daha da farklı bir noktaya taşınan Amerikan pragmacılığının kurucularındandı. Kendi versiyonunu James'inkinden ayırmak için pek de tutmayan edimbilim terimini kullandı. Peirce'in felsefesi belirgin öznelliği yüzünden Russell tarafından eleştirildi ama aslında Peirce oldukça bilimsel bir tablo çiziyordu.

PLATON, İ.Ö. 429 – 347
Yunan filozof ve akademisyen
İlgilendiği Konular: özcülük
Savları: İyiliğin, güzelliğin ve adalétin özü ancak felsefi bir yolculukla anlaşılabilir.
Başyapıtları: *Platon'un Diyalogları (Cumhuriyet'i de içerir)*
Platon Atina'da Akademi'yi (üniversite prototipini) kurdu. Öğretmeni Socrates'ın da dahil olduğu diyalogları Socrates felsefesi hakkında bildiklerimizin çoğunu da içerdiğinden Platon ve Socrates'ın fikirlerini birbirinden ayırmak çok zor olabilir. Platon'un bugün hâlâ uygulandığı şekliyle felsefi çalışma ve söylemlerin kurucusu olduğu düşünülür.

ABDERALI PROTAGORAS, İ.Ö. 485 – 420 DOLAYLARI
Yunan filozof ve öğretmen
İlgilendiği Konular: görecelik, yanıltmaca (sofizm)
Savları: "İnsan her şeyin ölçüsüdür."
Başyapıtları: *Öncelikle Platon'un diyaloglarındaki "Protagoras" ve "Thaetetus" la tanınır.*
Protagoras değeri göreceli olsa bile ahlaki doktrinlerin daha da geliştirilebileceğine inandı. Erdemin öğretilebileceğine de inandı. Daha sonra Platon tarafından Socratesçi Yöntem adıyla tanınır hale getirilen diyalektik ve retorik yöntemleri geliştirdi. Sofistlik haksız yere kötü bir ün kazandı. Sofistler belli bir ücret karşılığında insanlara ne kadar yanlış ya da adaletsiz olursa olsun herhangi bir konuda ikna edici bir şekilde tartışmayı öğrettiler. Böylece sofistler ilk avukat neslini yetiştirdiler.

PYTHAGORAS, İ.Ö. 570 DOLAYLARINDA DOĞRU
Yunan filozof ve matematikçi
İlgilendiği Konular: ruh göçü ve matematik
Savları: Her şeyin temelinde geometrik şekiller vardır.
Başyapıtları: *Pythagor Teoremi, Pythagor virgülü*
Pythagor hakkında bilinenden çok daha fazlası ona atfedilmiştir. Ruh göçü (ruh sıçraması ya da reenkarnasyon) doktrinini öğretti. Ünlü Öklit geometrisi teoremi de onun adıyla anılmıştır. On iki sesli (diyatonik) müzik gamının enstrümanlarla kusursuz bir şekilde çalınamayacağının keşfi de ona atfedilmiştir. Sonunda J. S. Bach'ın zamanında bu kuralsızlık, eşit ölçülü icraya yol açtı (örneğin, doğru ahenkli klavye).

WILLARD QUINE, 1908 –
Amerikalı filozof
İlgilendiği Konular: çözümsel felsefe
Savları: Tüm inançlar başka inançlara dayalıdır.
Başyapıtları: *Mantıksal Bir Bakış Açısından*
Quine yirminci yüzyılın son yarısının en önemli Amerikalı filozofudur. Onun felsefeye olan katkıları mantıkla başladı, kümeler kuramı, bilgi ve anlam üzerine birçok başka teoriyle devam etti. Mantıksal olguculuktan ayrıldığı için Kant'a meydan okumasıyla ve Green'in inançların daima başka inançlarla iç içe geçmiş olduğu konusundaki fikrinin ana hatlarını çizmiş olmasıyla ünlüdür.

AYN RAND, 1905 – 1982
Rusya doğumlu Amerikalı yazar ve filozof
İlgilendiği Konular: nesnel etik, romantik kapitalizm (özgürlükçülük)
Savları: Bencilliğin erdemleri, özgeciliğin kusurları.
Başyapıtları: *Pınar, Atlas Shrugged, The Virtue of Selfishness*
Üretken ve başarılı bir toplumun anahtarları olarak bütünlük ve iktidarı öven önemli ve orijinal bir düşünürdür. Ona göre, sömürülmemiş bir kapitalizm (aydın kişisel çıkarlar) en iyi; sömürülmüş sosyalizm (aydınlanmamış toplum çıkarı) ise en kötü sistemdi. Rand'ın kurgusal kapitalistlerinin hepsi okullu ve erdemli yaratıklardı.

WILLIAM ROSS, 1877 – 1971
İngiliz filozof
İlgilendiği Konular: ilk bakışta zorunluluk teorisi
Savları: Bazı görevlerin sıkı sıkıya takibi diğerlerine göre daha zorunludur, öncelik her durumda değişir.
Başyapıtları: *Doğru ve İyi, Etiğin Temelleri*
Ross görevlerin çatıştığına işaret eder, çünkü sık sık birini bir diğerinin pahasına yerine getirmek zorunda kalırız. Onun teorisine göre her duruma uygun olarak görevleri dikkatli bir şekilde öncelik sırasına koymalıyız.

JEAN-JAQUES ROUSSEAU, 1712 – 1778
İsveçli filozof
İlgilendiği Konular: romantizm
Savları: İnsanoğlu "vahşi bir asil" olarak doğar ve medeniyetle yozlaştırılır.
Başyapıtları: *Toplum Sözleşmesi, İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine Söylem*
Rousseau insan ve doğa arasındaki gediklere, doğa ve duyguların daha yüksek bir varoluş şekilleri olduğunu öne sürerek zekâ ve duygular arasın-

daki gerilime odaklanmıştır. Onun romantizmi Hobbes'un otorite taraftarlığına eşit kuvvetle karşı koysa da Rousseau'nun eğitim felsefesi tam bir felaket reçetesidir.

BERTRAND RUSSELL, 1872 – 1970
İngiliz filozof, 1950 Nobel Edebiyat Ödülü'nün Sahibi
İlgilendiği Konular: gerçekçilik, deneycilik, mantık, sosyal ve politik felsefe
Savları: "Felsefe olağandışı hünerli bir şekilde hatalı düşünme girişimidir."
Başyapıtları: *Principia Mathematica (Alfred North Whitehead ile birlikte), Batı Felsefesinin Tarihi, İnsan Bilgisi: Sınırları ve Faaliyet Alanı, Popüler Olmayan Makaleler*
Russell yaşamı boyunca yetmişten fazla kitap yayınladı, felsefi çözümlemeleri akla uygun her konuya uzanmıştır. Politik sebepler ya da sosyal münakaşalardan çekinmeyen büyük ve bilgili bir adamdı. Bir New York Eyalet Mahkemesi özellikle onun açık evlilik ve boşanma konusundaki o zamanlar avangard (bugünlerde revaçta) olan fikirleri yüzünden halkın üzerinde ahlaksız etkilerinin olduğunu beyan ettikten sonra New York Şehir Koleji'ndeki bir iş talebi geri çevrildi. Atinalılar Socrates'ı gençliği yozlaştırdığı iddiasıyla öldürürken Amerikalılar sadece Russell'a iş vermeyi reddettiler. Russell da bunun sosyal gelişmeyi vurguladığını kabul etmiş olabilir.

JEAN-PAUL SARTRE, 1905 – 1980
Fransız filozof, 1964 Nobel Edebiyat Ödülü'nün Sahibi
İlgilendiği Konular: varoluşçuluk, politika, Marksizm
Savları: Özgür irade, "kötü kader" (hareketlerimizin sorumluluğunu inkâr etmek)
Başyapıtları: *Bulantı, Olmak ve Hiçlik, Varoluşçuluk Bir Hümanizmdir*
Sartre kendi çağının öncü Fransız entelektüeliydi. Husserl (görüngübilimin kurucusu) ve Heidegger (varoluşçulukta öncü Alman filozoflardan) ile çalıştı. Marksizme inanan biri olarak Sartre, Fransa'da politik bir parti kurma girişiminde bulundu. Gerçi Marksist düşüncelerine bakmadan bireysel sorumluluk konusundaki inançlarını da sebatla savundu.

ARTHUR SCHOPENHAUER, 1788 – 1860
Alman filozof
İlgilendiği Konular: irade, geri çekilme, kötümserlik
Savları: İstem zaman ve uzayın ötesinde durur ama onun söylediklerine uymak hiçbir zaman ıstıraba sebep olmaz.
Başyapıtları: *The world as Will and Idea*

Schopenhauer iyi eğitim görmüş, birçok Avrupa diline ve klasik dillere hakim ve annesiyle dillere destan zor bir ilişkiye sahip biriydi. Kendi etki alanımdan bir sofist ve şarlatan olarak gördüğü Hegel'i yerinden etmeyi denemesi ve bu konudaki başarısızlığıyla ünlüydü. Hint felsefesinde duygusal acılarına bir sığınak aradı. Sivri dilli makaleler ve acı özlü sözler yazdı, Wittgenstein'ın okuduğu ya da takdir ettiği nadir filozoflardan biriydi. Bunun iyiye mi yoksa kötüye mi işaret olduğunu Wittgenstein okuyup okumamanız ya da onu beğenip beğenmemeniz belirler.

LUCIUS SENECA, İ.Ö. 4 – MİLADİ 65

Romalı filozof ve devlet adamı

İlgilendiği Konular: stoacılık, etik

Savları: Yaşam gibi felsefe de öncelikle erdemle ilgili olmalıdır.

Başyapıtları: *Ahlaki Mektuplar*

Seneca karışık Cordoba bölgesinde yükselerek İmparator Nero'nun özel öğretmeni, askeri ve en sonunda da kurbanı oldu. Seneca stoacılığın ahlaki söylemlerine uygun bir şekilde zorluklara ve zafere katlanıp ölüme sükûnetle yaklaşarak yaşadı ve öldü. Çılgınca paranoyak olan Nero tarafından emredilince Roma geleneklerine uygun olarak sıcak banyoda damarlarını keserek intihar etti.

SOCRATES, İ.Ö. 470 – 399 DOLAYLARI

Yunan filozof ve öğretmen

İlgilendiği Konular: Socratesçi Yöntem

Savları: İyi bir yaşam, ne pahasına olursa olsun bilgeliğin peşinde koşulmuş, sorgulanmış bir yaşamdır.

Başyapıtları: *Socrates'ın fikirleri sadece Platon'un diyaloglarında korunabilmiştir, bu sebeple bazen Socrates adlı adamı Socrates adlı karakterden, Platon'un fikirlerini de Socrates'ınkilerden ayırmak zor olur.*

Tarihi Socrates ve tarihi Platon'u birbirinden ayırmak daha kolaydır. Socrates (Buddha, Gandhi, İsa gibi) resmi bir görevi ya da pozisyonu olmayan ama bilgeliği önemli takipçileri cezbeden, ölümünden sonra da ünü artmaya devam eden etkili bir bilgeydi. Socrates kendini felsefi ihmalkârlıkları yüzünden Atinalıları sürekli sokan politik bir atsineği gibi gördü. Arkadaşları kaçış planını hazırladıkları halde fikirleri kendisini direnmemeye zorladığından yozlaşmış hükümetin kendisini öldürmesine izin verdi. Böylece felsefeyi yaşamın kendisinden bile üstün tuttu. Platon Socrates'ı ölüme mahkûm ettikleri için Atinalıları asla affetmedi. Hıristiyanlar İsa'nın insanları günahlarından kurtarmak için öldüğüne inanırlar, aynı şekilde Socrates'ın da filozofları işsizlikten kurtarmak için öldüğü iddia edilebilir.

BARUCH SPINOZA, 1632 – 1677
Hollandalı filozof ve mercek ustası
İlgilendiği Konular: usçuluk
Savları: Tüm bilgilerden mantıklı sonuçlar çıkarılabilir.
Başyapıtları: *Tractatus Theologico – Politicus, Etika*
Spinoza'nın fikirleri onun Musevi cemaatinden atılmasına sebep oldu, yazılarına da saldırılarak Hıristiyan teologlar tarafından onlar da yasaklandı. Felsefi sığınak olarak gördüğü ve her şeye karşı toleranslı olan Hollanda'da bile düşmanca karşılandı. Spinoza, kişisel korunmayı sağlayan insan tutkularının (örneğin şehvet ve tiksinme gibi) önceden belirlenmiş hareketlere sebep olduklarını ama aklımızı tutkuların prangalarından kurtararak onu özgürleştirebileceğimize inanmıştır. Hobbes gibi Spinoza da herhangi bir şey iyi olduğu için ondan hoşlandığımızı değil de, daha çok herhangi bir şeyden hoşlandığımız için ona iyi dediğimizi düşünmüştür.

SUN TZU, İ.Ö. 4. YY. DOLAYLARI
Çin ordu danışmanı
İlgilendiği Konular: savaş felsefesi
Savları: "Ele geçirilmezlik içinizdedir."
Başyapıtları: *Savaş Sanatı*
Sun Tzu, karmaşayı felsefi bir sanat şekli olarak yeniden tanımladı. "Kusursuzluğun zirvesi"nin düşmanınıza kavga etmeden boyun eğdirmeniz olduğunu öğretmiştir. Ona göre savaş felsefesi, evlilikteki sorunlardan tutun da ofis çatışmalarına kadar birçok insani karmaşaya benzer şekilde uygulanabilir.

HENRY DAVID THOREAU, 1817 – 1862
Amerikalı yazar, şair ve filozof
İlgilendiği Konular: Yeni İngiltere aşkınsalcılığı (özgürlükçülüğü)
Savları: "İnsanın bilinçli çabalarıyla yaşamını daha iyi bir noktaya taşıma yeteneği."
Başyapıtları: *Walden, Medeni İtaatsizlik Üzerine*
Thoreau basitliğin, bireysel sorumluluğun ve doğal çevre ile iletişim halinde bulunmanın iyi bir yaşamın anahtarları olduğunu savunmuştur. Kendi felsefesini hayata geçirmiş, onunla nefes alıp vermiştir. Onun medeni itaatsizlik konusundaki teorisi hem Gandhi hem de Martin Luther King'in önünde yeni ufuklar açarak onları derinden etkilemiştir.

ALFRED NORTH WHITEHEAD, 1861 – 1947
İngiliz filozof
İlgilendiği Konular: deneycilik
Savları: Doğal bilimler kavrayışlarımızın içeriğini araştırmalıdır.
Başyapıtları: *Principia Mathematica (Bertrand Russell ile), Doğanın İçeriği, Süreç ve Gerçeklik*
Whitehead fizikten psikolojiye kadar her şeyin birleşik bir yorumunu araştırmıştır.

LUDWIG WITTGENSTEIN, 1889 – 1951
Avusturyalı filozof
İlgilendiği Konular: dil felsefesi
Savları: Dilin kapsadığı alan ve sınırları; sosyal bir araç olarak dil.
Başyapıtları: *Tractatus Logico-Philosophicus, Felsefi Soruşturmalar*
Wittgenstein felsefenin en azından bir tane "teröpatik" görevinin olduğuna inanmıştır, o da dilin yanlış anlaşılmalarını ve yanlışlıklarını gidermektir, ki felsefi sorunları ortaya çıkaran da budur. Yirminci yüzyılın en etkili filozoflarından biridir.

MARY WOLLSTONECRAFT, 1759 – 1797
İngiliz filozof ve feminist
İlgilendiği Konular: eşitlikçilik
Savları: Sosyal görevler cinsel farklılıklara göre belirlenmemelidir.
Başyapıtları: *Kadın Haklarının Korunması, Erkek Haklarının Korunması*
Wollstonecraft kadın hakları konusuna eğildiğinde yaşadığı dönemin çok ilerisindeydi. Açık ve ikna edici bir şekilde eşitlik yanlısı yazılar yazdı. Büyük muhafazakar Edmund Burke ile yazışmaları oldukça aydınlatıcıdır. Frankenstein'ı yazan Mary Shelley'in de annesiydi.

EK B

Felsefi Uygulama Kurumları

AMERİKAN FELSEFE UGULAYICILARI BİRLİĞİ (American Philosophical Practitioners Association – APPA)
APPA, 1998'de kurulan ulusal bir meslek örgütüdür. Bireysel danışmanlık, grup çalışmaları ve kurumsal danışmanlık hizmeti veren felsefe uygulayıcılarını eğitir, sertifikalandırır ve temsil eder. Danışmanlık hizmeti sunan diğer meslekler, örgütler ve halkla; mesleki ya da eğitsel ilişkileri güçlendirir. APPA aşağıdaki üyelik hizmetlerini sunar:

• *Sertifikalandırılmış Üyelik Hizmeti*; APPA şartlarını sağlayan deneyimli felsefi danışmanlara – bireysel danışmanlara, grup çalışması yürütenlere ya da kurumsal danışmanlık yapanlara – sunulur. Sertifikalı APPA üyelerinin *APPA Sertifikalı Uygulayıcılar Rehberi*'nde bir listesi vardır.

• *Bağlı Üyelik;* felsefi uygulama konusunda daha bilgili olmak ya da bu konuya aşina olmak isteyen ama APPA sertifikasına ihtiyaç duymayan (örneğin tıp, psikiyatri, psikoloji, toplumsal çalışmalar, idarecilik, hukuk gibi) diğer alanlardaki danışmanlara sunulur.

• *Yedek Üyelik;* felsefe eğitimi (lisans ve/veya doktora derecesini) almış ya da buna eşdeğer felsefi bir özgeçmişe sahip olan ve sertifikalı üye olmak isteyenlere sunulan bir üyelik hizmetidir.

• *Yardımcı Üyelik;* felsefi uygulamayı destekleyenlere veya arkadaşlara sunulan bir üyelik hizmetidir. APPA Yardımcıları aralarına katılmak isteyen herkese açıktır. Daha çok sorgulanmış bir yaşama duyulan ilginin ötesinde hiçbir bireysel özellik gerektirmemektedir.

• *Kurumsal Üyelik;* hizmetinden ya da felsefi uygulamadan yararlanmak isteyen her tür yapı (örneğin tüzel kişiler, müesseseler, meslek örgütleri) bu tür üyelikten faydalanabilirler.

Tüm APPA üyelerine bülten, davetiye ya da etkinliklerle ilgili bilgiler gönderilir.

ULUSLARARASI ORGANİZASYONLAR

KANADA

Canadian Society for Philosophical Practice

473 Besserer Street
Ottawa, Ontario K1N 6C2
Canada
Stephen Hare, Interim President
tel: 613-241-6717
fax: 613-241-9767

ALMANYA

International Society for Philosophical Practice (formerly German Society for Philosophical Practice)

Hermann-Loens Strasse 56c
D-51469 Bergisch Gladbach
Germany
Gerd Archenbach, President
tel: 2202-951995
fax: 2202-951997
e-mail: Achenbach.PhilosophischePraxis@t-online.de

İSRAİL

Israel Society for Philosophical Inquiry

Horkania 23, Apt. 2
Jerusalem 93305
Israel
tel: 972-2-679-5090
e-mail: msshstar@pluto.mscc.huji.ac.il
http://www.geocities.com/Athens/Forum/5914
Shlomit Schuster, Chief Inquirer

HOLLANDA

Dutch Society for Philosophical Practice

Wim van der Vlist, Secretary
E. Schilderinkstraat 80
7002 JH Doetinchem
Netherlands
tel:33-314-334704
e-mail: W.vanderVlist@inter.nl.net
Jos Delnoy, President
Herenstraat 52
2313 AL Leiden
Netherlands
tel: 33-71-5140964
fax: 33-71-5122819
e-mail: ledice@worldonline.nl

NORVEÇ

Norwegian Society for Philosophical Practice

Cappelens vei 19c
1162 Oslo
Norway
tel: 47-88-00-96-69
e-mail: filosofiskpraksis@bigfoot.com
http://home.c2i.net/aholt/e-nsfp.htm
Henning Herrestad, President
e-mail: herrestad@online.no
Anders Holt, Secretary
e-mail: aholt@c2i.net
tel: 47-22-46-14-18
cell: 47-92-86-43-47

SLOVAKYA

Slovak Society for Philosophical Practice

Dept. of Social & Biological
Communication
Slovak Academy of Sciences
Klemensova 19, 81364 Bratislava
Slovakia
Emil Visnovsky, President
tel: 00421-7-375683
fax: 00421-7-373442
e-mail: ksbkemvi@savba.sk

İNGİLTERE

Anglo-American Societyf or Philosophical Practice (AASPP)

Keynes House, Austenway
Gerrads Cross, Bucks SL9 8NW
United Kingdom
Anne Noble, Secretary
tel: 01753-981874
fax: 01753-889419

Co-Chair, UK: Ernesto Spinelli
Co-Chair, US: Lou Marinoff

Society of Consultant Philosophers

The Old Vicarage
258 Amersham Road
Hazlemere nr High Wycombe
Bucks HP15 7P2
United Kingdom
tel: 01494 521691
e-mail: 106513.3025@compuserve.com

Chair: Karin Murris
Secretary: Elizabeth Aylward

EK C

İleri Okuma

KİTAPLAR

Achenbach, Gerd; *Philosophische Praxis*, Köln: Jürgen Dinter, 1984.

Cohen, Elliot; *Philosophers at Work*, New York: Holt, Rinehart & Winston, 1989.

Deurzen, Emmy van; *Paradox and Passion in Psychotherapy*, New York: John Wiley & Sons, 1998.

Eakman, Beverly; *Cloning of the American Mind: Eradicating morality through Education*, Lafayette, La.: Huntington House Publishers, 1998.

Ehrenwald, Jan (editor); *The History of Psychotherapy*, Northvale, N.J.: Jason Aronson, 1997.

Erwin, Edward; *Philosophy and Psychotherapy*, London: Sage Publications, 1997.

Evans-Wentz, W. (editor); *Tibetan Yoga and secret Doctrines*, London: Oxford University Press, 1958.

Grimes, Pierre; *Philosophical Midwifery*, Costa Mesa, Calif.: Hyparxis Press, 1998.

Hadot, Pierre; *Philosophy as a Way of Life*, London: Blackwell, 1995.

Held, Barbara; *Back to Reality: A Critique of Postmodern Theory in Psychotherapy*, New york: W. W. Norton, 1995.

Kapleau, Philip; *The Three Pillars of Zen*, New York: Doubleday, 1969.

Kennedy, Robert; *Zen Spirit, Christian Spirit*, New York: Continuum, 1997.

Kessels, Jos; *Socrates op de Markt, Filosofie in Bedriif*, Amsterdam: Boom, 1997.

Koestler, Arthur; *The Ghost in the Machine*, London: Hutchinson, 1967.

Lahav, Ran, and Tillmanns, Maria (editors); *Essay on Philosophical Counseling*, Lanham, Md.: University Press of America, 1995.

McCullough, Chris; *Nobody's Victim: Freedom from Therapy and Recovery*, New York: Clarkson Potter, 1995.

Nelson, Leonard; *Scratic Method and Critical Philosophy*, trans. Thomas Brown III, New york: Dover Publications, 1965.

Russell, Bertrand; *A History of Western Philosophy*, New York: Simon & Schuster, 1945.
Spinelli, Ernesto; *The Interpreted World*, London: Sage Publications, 1989.
Szasz, Thomas; *The Myth of Mental Illness*, New York: Harper & Row, 1961.
Thome, Johannes; *Psychotherapeutische Aspekte in der Philosophie Platons*, Hildsheim, Zurich, New York: Olms-Weidmann, (*Altertumswissenschaftliche Texte und Studien*, Vol. 29), 1995.
Wallraaf, Charles; *Philosophical Theory and Psychological Fact*, Tucson: University of Arizona Press, 1961.
Wiseman, Bruce; *Psychiatry: The Ultimate Betrayal*, Los Angeles: Freedom Publishing, 1995.
Woolfolk, Robert; *The Cure of Souls: Science, Values and Psychotherapy*, San Francisco: Jossey-Bass Publishers, 1998.

EK D

I Ching ile Danışmanlık

"I Ching başından sonuna, kişinin kendi-bilgisini savunur. Buna ulaşmada kullanılacak olan yöntem her tür yanlış kullanıma karşı savunmasızdır, bu sebeple de aklı bir karış havada olan ya da olgunlaşmamış kimseler için uygun değildir... Sadece ne yaptıklarım ve kendilerine ne olduğunu düşünmekten hoşlanan, düşünceli ve hassas kimseler için uygundur..."
–CARL JUNG

I Ching ya da diğer adıyla *Değişimler Kitabı* Konfüçyüs ve Lao Tzu'dan çok daha önce varolmuştur. Bu büyük filozofların her ikisi de bu kitaba başvurmuştur ama kitabın yazarı (ya da yazarları) bilinmemektedir. Eski ve zamana direnen bilgeliklerle dolu olan *I Ching* Batı'da yaygın olarak yanlış anlaşılmış ve birçok farklı amaç için tercüme edilmiştir. Birçoğu onu bir falcılık ya da kehanet aracı olarak kullanmıştır. Gerçekte, bu kitap felsefi bir ilim hazinesidir ve doğru kullanılırsa tam olarak ne düşündüğünüzü, hatta bilinç altınızın neler sakladığını gösteren bir ayna olabilir. Sizi belli bir pasaja götürmesi için civanperçemi sapları seçme ya da yazı tura atma yönteminin, kalbinizden ya da kafanızdan geçenlere (belki bilinç sınırınızdan geçmek üzere olan ama henüz gerçekleşmemiş olaylara) ulaşmakla bir ilgisi yoktur. Bu ek, bozuk paraları nasıl en doğru biçimde kullanacağınızı kısaca anlatmaktadır.

I Ching'i bir falcı sayarak saf dışı bırakan (ya da tekrar gelişini müjdeleyen) şey kitabın bu etkileşimli özelliğidir. Sözler sizi okumaya sevk eder, deneyimlerime bakılırsa, seçilen pasajın sık sık kişinin acil ihtiyaçlarına doğrudan cevap vermek şeklinde önemli bir özelliği vardır. Bazıları pasajlar için yazı tura atmanızla kitapta onların sizi götürdüğü cevaplar arasında mistik bir bağlantı olduğuna inanmaktadırlar. Durum bu olmak zorunda değildir. Kitabın herhangi bir sayfasını rastgele açsanız, açtığınız sayfa kitabın ortasına, muhtemelen başından ya da sonundan daha yakın olacaktır. İlk ya da son bölümlere denk gelme ihtimaliniz kitabın ortasındaki bölümlere denk gelme ihtimalinizden genelde daha düşüktür. Kısaca yazı tura atmak bu eşitsizliği ortadan kaldırır. Ama hangi bölüme denk gelirseniz gelin, aktif bilinciniz metinde sizin için hem anlamlı hem de yararlı olan ve aslında altta gömülü düşüncelerinizin bir yansıması olan bir şeyler bulacaktır. Sizin bilgeliğiniz ile kitabmki arasında bir yankılanma olacaktır, çünkü *I Ching* kalbinizdekileri yansıtır.

Tüm kitabı okuyup içinden size uyanları seçerek de kitaptan yararlanabilirsiniz. Ama kitap yüzlerce sayfa ve bu biraz zamanınızı alabilir. Zaten tüm bölümler içgörü ile doludur. Kitaba danışmayı her istediğinizde size bir bölüm yetecek hatta artacaktır bile.

Size *I Ching*'i aşağıda ana hatları çizilen yöntemle kullanmayı denemenizi öneririm. Wilhelm – Baynes'in çevirisinin diğer tüm çevirilerden daha iyi olduğunu düşünüyorum – ben kitabın sadece bu baskısını kullanmayı düşünebilirim. Ancak kitapçılarda sizin için birçok başka baskı seçeneği daha olacaktır.

I Ching altmış dört farklı başlıklı bölüme ayrılmıştır, her bölüm de bir hegzagramla –altı mısradan oluşan bir şekil ile– tanımlanmıştır. Her mısra ya kesintili ya da sürekli (kısa ya da düz) çizgilerden oluşur. Kesintili çizgiler yin (dişil) mısraları olarak düşünülür, sürekli çizgiler ise yang (eril) mısralarıdır. Mısraların bu şekilde sınıflandırılması bize bu mısraların birbirlerine zıt olmadıklarını, aksine bilinen Tao sembolündeki gibi birbirini tamamlayan kavramlar olduğunu hatırlatır. Çin felsefesinde bu kavramların arasındaki denge hayatidir.

Hegzagramınızı seçmenin ve herhangi bir anda hangi bölüme başvuracağınızı bulmanın iki yöntemi vardır. Bu yöntemlerden birinde civanperçemi sapları kullanılır ve diğer yönteme göre bu yöntem biraz daha karmaşıktır. Ama üç tane sıradan bozuk para kullanarak da aynı sonuça varabilirsiniz. Gelenekler, ihtiyaç duyduğunuz tavsiyeyi yüceltmek için en küçük bozuk parayı kullanmanızı şart koşar ama ben 1 penny kullanıyorum (gerçi herhangi bir bozuk para da aynı işi görür). Üç tane bozuk para alın ve yazı tura atın, böylece şu dört olası kombinasyondan birine ulaşacaksınız: üç tura, üç yazı, bir tura iki yazı ya da iki tura bir yazı. Turaların değeri 2, yazıların değeri ise 3 olarak kabul edilegelmiştir. Kendi kombinasyonunuzun değerini hesaplayın (3 tura 6'ya; iki tura bir yazı 7'ye; bir tura iki yazı 8'e; üç yazı ise 9'a eşittir). Böylece bir yazı tura atışını rakam olarak yorumlamış olursunuz, artık bu rakamları mısralara dönüştürebilirsiniz: 6 ya da 8 bir yin (kesintili) mısrasını gösterir, 7 ya da 9 ise bir yang (sürekli) mısrasıdır. Yin ya da yang mısralarının her biri "değişen" ya da "değişmeyen" mısralar da olabilir. 6 ve 9 değişen, 7 ve 8 ise değişmeyen mısralardır.

Toplam altı kez yazı tura atın, bulduğunuz yin (kesintili) ve yang (sürekli) mısralarını her seferinde bir kâğıda yazın. Değişen mısraları da bir yıldızla (ya da başka bir işaretle) gösterin. Mısraları aşağıdan yukarı doğru sıralamayı unutmayın: İlk atışınız hegzagramın en alt mısrasını, son atışınız ise en üst mısrasını oluşturur. Usulünü bir kez öğrenince bu süreç bir ya da iki dakikanızı alacaktır.

Örneğin Jason zamanını, misyonuna inandığı bir kuruma hizmet etmek için harcamaya gönüllü olmuştu. Hizmetine değer verilmiş, önemli sorumlulukları bulunan –yine gönüllü statüdeki– bir pozisyon teklifi için genel kurul tarafından davet edilmişti. Jason teklifi kabul etti. Kurum serpilip gelişti. Ama genel kuruldaki herkes Jason'un dostu değildi. Bir ya da iki kişi muhtemelen kıskançlık ya da yaşadıkları diğer kişisel sorunlar yüzünden ona teklif edilen göreve karşı çıkmıştı. Jason'un hasımlarından biri –adına George diyelim– bağımsız bir uzmana Jason'u araştırtmış, seçtiği belgeleri Jason'un bilgisi dışında uzmana iletmişti. Uzman bu sınırlı bilgilerin yardımıyla Jason'un kurumdaki gönüllü çalışmalarıyla kendi mesleki kaygıları arasında bir çıkar çatışması yaşadığı sonucuna vardı. Jason her iki ilişkiyi de devam ettirmek istiyordu. Ama George, Jason'un kurumdaki görevinden çekilmesini istedi, Jason'u çekilmeye zorlamak için de bu araştırmayı kullanmaya çalıştı.

Jason, George'un pek tekin olmayan saldırısına karşı savunmaya mı yoksa genel kuruldan George'dan kurtulmalarını isteyerek karşı saldırıya mı geçeceğine bir türlü karar veremiyordu. Böylece (kuruldaki dostlarına olduğu kadar) *I Ching*'e de başvurdu. Jason'un bulduğu mısralar şu şekildeydi: 8, 8, 7, 7, 9, 9. bu rakamlara karşılık gelen hegzagram da şöyle görünüyordu:

———*
———*
———
———
— —
— —

Burada yıldızlar değişen mısraları göstermektedir: Beşinci ve altıncı sıralarda birer dokuz.

Bu hegzagramın numarası 33, konu başlığı ise "geri çekilme"dir. (Hegzagramınızın numara ve yerini kitabın birçok baskısında bulunan tablodan yararlanarak bulabilirsiniz.) Geri Çekilme birçok başka önerinin yanında şunları da tavsiye eder:

"Yer değiştirme insanı her durumda kurtarmak anlamına gelir, buna karşılık geri çekilme gücün bir göstergesidir... Böylece cepheyi hasmımıza öylece terk etmemiş; basit direniş hareketleriyle sebat ederek onun ilerlemesini zorlaştırmış oluruz. Geri çekilirken bir yandan da karşı harekete hazırlanırız."

Jason bundan pozisyonunu hemen terk etmesinin gerekmediği, "çıkar çatışması" iddiasına direnmesi ama George'a (en azından bu seferlik) karşı saldırıda bulunmaması gerektiği sonucunu çıkardı. Dahası, Geri Çekil-

me olanları ele alma şeklinde olduğu kadar Jason'un tavırları hakkında da önemli tavsiyeler sunuyordu:

"Dağ cennetin altından yükselir ama doğası gereği bir noktada son bulur. Öte yandan cennet yukarı doğru uzanır ve ulaşılmazdır. Bu, yukarıdaki bir insanın kendisini aşmaya çalışan aşağıdaki bir başka insana karşı tavırlarını simgeler; aşağıdaki ilerledikçe yukarıdaki kendi düşüncelerine gömülür. Yukarıdaki aşağıdakinden nefret etmez, çünkü nefret bizi nefret duyulan nesneye bağlayan öznel bir birliktelik biçimidir. Yukarıdaki insan güçlü (cennet) davranarak asil ilgisizliğiyle, aşağıdakini bir duraksama (dağ) noktasına getirir."

Bu yeterinde açık görünüyordu: George'un iddiaları tüm kurulun karşısında asla geçerli olamazdı, bu sebeple de Jason ondan nefret etmeden ve ona karşı koymadan onu yenebilirdi. (Benzer bir tavsiye Matta 5:39'da da verilmektedir – "... Kötüye karşı durmayın.")

Jason'un beşinci ve altıncı mısralarında olduğu gibi değişen mısralarınız olduğunda onları zıtlarıyla (yini yangla, yangı yinle) değiştirirsiniz, böylece yeni bir hegzagram elde etmiş olursunuz, bu da eskisini takip edecek olan yeni durumu açıklar. Altı değeri, yediyle değişirken dokuz da sekizle yer değiştirir. Jason'un iki dokuzunu sekizle değiştirince bu yeni hegzagram şu şekilde görünür:

Bu da, 62. hegzagramdır, yani "Küçüğün Üstünlüğü". Bu, Jason'a kurumla olan ilişkisi konusunda daha fazla tavsiye verir:

"Sıradışı alçakgönüllülük ve dürüstlük mutlaka başarıyla ödüllendirilir; bununla birlikte, insan kendinden vazgeçmeden, boş biçimler ve boyun eğen varlıklara dönüşmeden kişisel davranışlarına daima uygun bir asaletle davranmaları önemlidir. Çağın gereklerini anlamalıyız ki eksikliklerini ve hasarlarını dengeleme yollarını bulabilelim."

Böylece *I Ching* Jason'a, kurumla ilişkisini sürdürme ve diğerlerinin onu daha fazla günah keçisi yapmalarına engel olma yolunda yardımcı oldu.

I Ching'e başvururken, mısralarınızın üzerinde uzun uzadıya düşünün ve mevcut durumuz hakkında size ne gibi yararlarının dokunacağını keşfedin. En azından içsel imgelemlerinizden tatmin olduğunuz an, değişen ya da değişmeyen mısraların devreye girdiği andır. Sonuçta bu *Değişimler Kitabı*'dır, bu sebeple de bu kısım hayati önem taşır. Değişen mısralarınız yoksa bu, durumunuzun şimdilik nispeten değişmez olduğu anlamı-

na gelir. Öte yandan, tüm mısralarınız değişiyorsa bu, sizin durumunuzda aynı anda birçok şeyin gerçekleştiği anlamına gelir. Ama genelde (Jason'un vakasında olduğu gibi) kendinizi ortalarda bir yerde bulursunuz. Hiçbir durum için kesin bir zaman kısıtlaması yoktur, değişimler halihazırda gerçekleşiyor olabilir, ama bu bir sonraki hafta ya da beş yıl sonra da olabilir. Sizin için okuduklarınızm anlamının ne olduğunu anlarsınız. Değişim oranını siz belirlersiniz. Her bölümün değişen mısraların tümü için özel ek yorumları vardır.

Bir hegzagram başka herhangi bir hegzagrama dönüşebilir. Bu felsefenin özünde de sembolik olarak bu vardır: Her durum başka bir duruma dönüşebilir. Bunun pratik anlamı, *I Ching*'in sadece 64 özel duruma değil bundan çok daha fazla duruma uygulanabilir olduğudur. Her hegzagramın içinde değişen ve değişmeyen mısralarla birlikte 64 olası kombinasyon vardır (örneğin hiç değişen mısra olmaması, hiç değişmeyen mısra olmaması ve bu ikisi arasındaki tüm olasılıklar). Ayrıca 64 de farklı hegzagram vardır ki, bu da 64 kere 64 ya da 4.096 olası durum eder. Dahası, değişen mısraları olan herhangi bir hegzagram (yani 4.032 değişen durumdan herhangi biri) herhangi bir diğer hegzagrama da dönüşebilir (64 durum olasılığı daha). Bu durumda *I Ching* toplamda 4.032 kez 64 ya da 258.048 olası duruma hitap eder. (Gazetelerin Günlük Falı ise aksine sadece 12 durumda kullanılabilir.)

I Ching Çin felsefesinin genelinde olduğu gibi, kaderci değildir. Herhangi bir durum için mümkün olan en iyiyi başardığı için de bunun anlamı büyüktür. Mevcut durumda en iyi bakış açısı ve onu ayarlamanın en akıllıca yolu sizindir. Bugününüz, olası bir çok yarınınızdan biri haline gelecek ama sorumluk alarak, sağduyulu davranarak istenmeyen sonuçlardan kaçınıp istediğiniz sonuçları yaratmayı başarabileceksiniz. Ne düşündüğünüz, ne söylediğiniz ve ne yaptığınız size kalmıştır. *I Ching*, kötü bir durumdan iyi bir duruma, iyi bir durumdan daha iyi bir duruma gitmeniz ya da kötü bir durumdan daha da kötü olan başka bir duruma düşmenize engel olmak için size rehberlik eder. 15. hegzagramdaki şu pasajı bir düşünün, "Alçakgönüllülük":

"İnsanların kaderleri gerçekleşmesi gereken değişmez kanunların etkisindedir. Ama insan yardımsever ya da zararlı güçlerin etkisine karşı kendi tabiatı elverdiğince kaderini şekillendirme gücünü elinde tutar."

Batı felsefesinin çoğu sağduyudan yola çıkarak paradoksa ulaşırken Çin felsefesinin çoğu paradokstan yola çıkarak sağduyuya ulaşır.

Yazı tura atıp payınıza düşeni okuduğunuzda Sarah'mn ve Jason'ın durumlarında olduğu gibi okuduklarınızın kafanızdakilerle nasıl da örtüştüğünü görmek sizi şaşırtabilir. Bu kitabın nasıl tam olarak doğru noktaya temas ettiğini açıklayamam – ama sonuçlarını minnetle kabul ediyorum. Bana isterseniz mistik bir yararcı deyin. Jung buna "eş zamanlılık", ilgisiz

oldukları açık olan sıralı iki olayın tesadüfi olmayan karşılaşması diyor. Tavsiyeye ihtiyacınız var, yazı tura atıyorsunuz ve *I Ching* size yüzde yüz şans eseri de olsa uzman rehberliğini sunuyor. Gerçekte bu pek durumu açıklamıyor ama mutlaka işe yarıyor. Hume "şans" kelimesinin sadece cehaletimizi açıklayan kaba bir kelime olduğunu düşünmüştü. *I Ching*'in güvenilirliği Hume'un haklı olduğunu gösteriyor.

I Ching'te tavsiyeleri açıkça ortada olmayan bir hegzagrama da ulaşabilirsiniz. Her iki durumda da, tefekkür için okuduklarınızı bir sıçrama tahtası olarak düşünmeniz gerekir. Platon şu iddiaya katılırdı: Dışarı çıkarmak için zaman zaman yardıma ihtiyaç duysanız bile bilgi zaten içinizdedir.

I Ching'i size nesneler hakkında gerçekte ne düşündüğünüzün bir resmini gösteren bir pencere olarak görüyorum. Psikoanalistler ve psikologların da sizin zihninizin içini görmede kullandıkları kendi pencereleri vardır. Freudyen serbest çağrışım teknikleri (analist bir kelime söyler, siz de aklınızda beliren ilk kelimeyi söylersiniz) ve rüyaların yorumlanması, derin düşüncelerinize ve duygularınıza ulaşmanın iki yoludur. Bu, Rorschach (mürekkep lekesi) deneyinde olduğu gibi sözsüz bir biçimde de yapılabilir. *I Ching*'e başvurmak bu derin sularda balık avlamanın felsefi bir yoludur. Ama bu yol kendinizle ilgili yanlış bir şeyler bulmanıza değil, doğru olanı yapmanıza yardımcı olur. İşte orada bir farklılıklar dünyası yatmaktadır.

Felsefe Terapisi

Prof. Lou Marinoff

Yaşam boyu karşılaştığımız sorunlarla baş etmek için her birimizin kendine özgü yöntemleri var. Kimimiz sıkıntılarımızı bir dostla paylaşarak, kimimiz profesyonel yardım kapılarını aşındırarak, kimimiz ise sorun ya da durum ortadan kalkana kadar alıcılarımızı kapatarak beklemeyi seçeriz. *Felsefe Terapisi*, yaşamınızın önemli sorunlarına farklı yaklaşımları tarih boyunca dünyanın dört bir tarafında yaşamış büyük filozofları ve felsefeleri ele alarak gösteriyor. Kitap, aşk ilişkileri, ahlaki yaşam, ölüm kavramı ile başa çıkma, meslek değişikliği, anlam ve amaç arayışı gibi herkesin karşılaştığı sorunlara değiniyor. Tabii ki her sorunun çözümü yoktur, ancak yaşamınızı sürdürebilmek için sorunu bir şekilde kontrol altına almanız gerekir. *Felsefe Terapisi*, size, soruna çözüm bulma veya o sorunla başa çıkma gibi iki yoldan biriyle yardımcı olabilir. Giderek daha meydan okuyucu hale gelen bir dünyada, patoloji odaklı sahte tıp yaklaşımları yerine dürüstlük ve kendini gerçekleştirmenin verdiği tatmin duygusuyla yaşama konusunda yardıma yönelik ve zamanın sınavından geçmiş bilgelikler sunacaktır.

Bu kitap hem kendi felsefenizi berraklaştırmak için ihtiyacınız olan bütün bilgileri verecek hem de kendi içsel düşünüşünüzü veya bir arkadaşla diyaloğunuzu nasıl yürüteceğiniz konusunda yol gösterecektir. Size burada, her seçeneği düşünecek kadar köktenci ama doğrusunu seçecek kadar öngörülü olmanın yollarını göstereceğim.

Prozac'ı Bırak Platon'a Takıl

ISBN 975-308-602-4